

תעודה בישראל

ספר הכולל

גדרי התורה והחכמה ודרישות טובות ומועילות, גם תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור, ותבונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה
מו"ה יצחק בער לעווינזאהן ז"ל מקרעמניץ

בסשתלות וטולאות כמו"ל כל ספרי ריב"ל

דוד בער נאטאנזאהן

ובעור יעקב ישראל לעווינזאהן

מהרורא תליתאה

ווארשא

תרל"ט

ТЕУДА БЕИЗРАЕЛЬ

СОЧ.

И. Б. Левинзона.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37.

1878.

תעודה בישראל

ספר הכולל

גדרי התורה והחכמה ודרישות טובות ומועילות, גם תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור, ותכונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ

סלו סלו פני דרך
הרימו מכשול מדרך עמו
(שעיה ל"ז ו"ד)

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל הנודע לתהלה
מו"ה יצחק בער לעווינזאהן ז"ל מקרעמנין

בסשתולות והולאות המו"ל כל ספרי כי"ל

דוד בער נאטאנזאהן

ובעור יעקב ישראל לעווינזאהן

מהדורא תליתאה

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראסע № 37

שנת תרל"ט לפ"ק

ТЕУДА БЕИЗРАЕЛЬ

т. е.

УВѢЩАНІЕ ИЗРАИЛЬТЯНАМЪ.

соч.

И. Б. Левинзона.

ВАРШАВА

Въ типографіи Александра Гинса.

Новозельная № 37.

1878.

H-VIA
3891

Дозволено Цензурю.
Варшава 2 Августа 1878 г.

פתח דבר למהדורא תליתאה

מאת המו"ל ספרי ריב"ל.

התועלת הגדולה שהביא הספר הזה, תעודה בישראל' מודעת בארצנו ארץ רוסיא, ובחוף לארץ, וגם עוד בטרם צאתו ממכבש הדפוס, קבל ריב"ל מכתבים מהכמי הזמן המפורסמים כמו הרב מיוזיס, והרב רש"ל ראפפורט, וכנראה ממכתביהם, המה שמחו מאד בשמעם כי ברצון ריב"ל לגלות בספר מחשבותיו על ענינים רבים אשר עוד לא נודעו היטב בועקב, וידיעות הכרחיות ומועילות, (יראה נא הקורא בספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל צד מ"ז), ממרוץ האגרות שהיה בין ריב"ל והכמי דורו נראה מה גדלה אהבתם לעמם ולשפתם, ולבם היה לב רגש, לדעת ולדאוג על מצב עמם וחסרונם, הרעיון המאשר הזה, של הרחבת הדעת וההשכלה, אשר היה מכוסה בעלטה שנים רבות, ואך ברבות הימים אחרי כן התעורר לתחיה בלב הכמי דורנו, יצא אל הפעולה ע"י הרב החכם ריב"ל בספרו תעודה, הוא היה הראשון בארצנו שקם בעוד לילה, ולקח את הפטיש בידו לדפוק בדלתות אחינו הנרדמים משנות דור והות, וכולחם מתיאש השתדל בכל שארית כחו לרפאות פצעיו הולכי בני עמו. מי לא יסכים לזה כי התעוררות כזאת, היתה למורת רוח לאלפים מבני ישראל שישנו בשינה לטרגית, ואף כי חזו הזיונות שוא ותפל, והבלי תעתועים ורעות רוח אפפוראשם, על כל זה מרה נפש העם על האיש הזה אשר הרהיב עזו בנפשו לתקוע בראשונה תקיעת גדולה כזאת, רבים היו אלה שפתחו חלוני ביתם, וראו אפל בחוץ, וישבו למשכבותיהם, שכבו ולא יספורום, עד אשמרת הבקר; ברגעים האלה נשמע קול צעקה במחנה העברים, אלה שהיה לב רגש בקרבם, וראשם לא היה מוכה בכבדות, קמו על רגליהם ורצו המחנה, לדעת מה זה קול התרועה במחנה העברים ההולך ומתגבר: עד מתי עצל תשכב? עורו ישנים! הקיצו מתרדמתכם!

הרב החכם רש"ל ראפפורט היה אחד מאלה אשר עורר עמו להלהיב לב ריב"ל בדברי אהבה וחשק, להוציא לאור ספרו זה, כנראה מאגרתו משנת תקפ"ז, באמרו: זה הספר שקייתי מאז לראות יוצא מאהר החכמים בישרון, עתה מצאתיו ראיתו, כי באו לו כתמם שתי החמודות הנותנות פאר לכל דורש ברבים, והן התועלת והיופי בסדר ולשון, מאמריך בהשכל, ראיותיך מכריחות, ומדברך נאוה! ואחרי כן בצאת הספר הזה לאור עולם, כתב החכם הזה לריב"ל, ומתאונן במכתבו על שפלות שפת קדשנו בימים ההם, ובתוך דבריו אומר: מאד שמחתו על עשתונותיך החרותות בעט ברזל ועופרת לעד ולדור דורים, ואיך ירחב לבך — אם תזכור ותחשוב כי בנים יבואו, ועם נולד יבכדוך ויודוך על כל הטוב אשר עשית עמהם' וכו' (עיון ספר הזכרונות הנ"ל).

הגאון האמתי ר' אבלי הראב"ד דווילנא נ"ע, אחרי תנו הסכמתו במכתב גדול ונכבד על הספר הזה, שאלוהו נכבדי ווילנא באספה רבה לאמר: מה ספר זה? מה טובו? ומה חסרונו? ויען הרב הזה קבל עם ויאמר: לא נמצא בו חסרון כי אם

זה, שלא הברו רבינו הגדול ר' אליהו החסיד דווילנא" ואלה כמה דברי מכתבו של הרב הגאון הזה :

קול התורה נשמע בארצנו, וזמיר ההכמה הגיע עדינו, כי נראה קסת הסופר בימינו, ספירת דברים דברי חכמה ובינה, כמשמרות נמועים וכדרבונה, פעמי שולמית בתורה ובחכמה להכינה, ומה הרבן מכוון להביא חיי העוה"ז, אף דברי חכמים הגם שיעקין לחיי עד, עם כל זה בחכמתם מכוונים גם חיי עוה"ז לכוננה, ולכן נקראו אבות שגם הם מביאים לחיי עוה"ז כמו האב, אפס כי לא רבים יתכמו ללקט מפנינו פנימה אמרות שהורות ללבות דבריהם כגחלי אש, אשר אם לבה מלבה והיה לאש בוערת, ואשר הם כהדום בלשונם לשון זהב ואדרת, לזאת יקרו בעיני מאד מליצינו ורעינו, אשר לטובת בני עמנו, בהחבורתם נפא לנו, לרפאות משבת ה' ההרום כי יוסיפו לספר בשבת האר"ש ארשנ"ז הרעננה ארשת שפתינו, שפת לשון עבר ואשורית, וזה וצחה מלובנת בקמוניא אשג ובורית, וילמדנו דעת סדר הלמוד ללמד לבני יהודה, לתורה ולתעודה, בישראל שמו, כי העד העיד בעמו, ויתן אמר אמרי שפר, ככל הכתוב פה בספר, לשובב נתיבות ולגדור פרץ, בלמוד התורה והחכמה וגם בדרך ארץ, ויישר לישוון הדרך הנכוחה, לדעת לשון וספר ולאחוז במלאכה, או במסחר הראוי לעשות ככה, ולדרוש שלום העיר המחוז והפלך, ולעשות הטוב והישר בעיני אלהים ומלך, ויחזק הרש זה כל דבריו את צורף באמרות ה' הצרופות, או בדברי הו"ל בעלי אספות, הן כל אלה פעל ועשה גבר חכם בעוו, יקר מפז, החכם המפואר ותורני מופלג הרב מו"ה יצחק בער לעווניזאהן מקרעמניץ, חזיתי איש מאור מעיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב, גורתו ספיר אבן מהצב, וספרו זה ראו חכמים ויאשרוהו, שרים ורוזנים ויהללוהו, סופרים הביטו ונהרו, ומשוררים יצאו לקראתו ושרו! ער שעלה והגיע למרום מצבו, כי עד מקום שאדונינו הקיר"ה במסבו, הובא להתבונן בו מה שיבו, ויהוננהו הקיר"ה כרוב נדבת לבו², למען יצא לאור לראות באבו, הן מאן חשוב ומאן ספון ומאן מעייל אוזבי הקיר, לא ראו אור בהיר, אך אחרי שה"ה הרב החכם השלם הלוח גם אותי דרש במכתבו הרמה, הפצו הטוב והישר להשלימה, לזאת אמרתי לענות אחריו אמן בכל כחי, ולהגיד לו באמת משפט לבי ורוחי, ובאין משוא פנים אמרי ושיחי, כי נחתתי בספרו זה ויהי לריה ניוחוי, והנני לקבל ספר אחד במתיר הקצוב, וגם לעורר נדיבי עמנו לקחת לקח טוב, כי מוצאו מצא טוב, ויפק רצון מה', כרצון המדבר מלב ורצון תמים, מעתיר לראות בנויות ברמים, היום יום ב' ו' מרחשון קחו דעת לפק, פה קק ווילנא. נאום אברהם אבלי בהרב המאוהז מו"ה א"ש זצ"ל.

(¹) כוונת הרב הזה אל הסינים היקרים, הסמוכים בספר תצ"ו הולאה ראשונה מהחכמים השלמים: הר' יעקב אייכענבוים, ר' אהרן לערנער ור' ברוך טשאצקיס, הסינים האלה יודפסו או"ה בספר אשכול הסופר.

(²) צעד ספרו זה תצ"ו קבל ריב"ל מאת הקיסר האדיר יקולי תשורת כסף אלף רוב"כ, (עיין ספר הזכרונות הולאה ב').

הספר הזה היה נדפס בפעם הראשונה בעיר ווילנא בשנת תקפ"ח 1823 ובשנת תרט"ז עלה שנית על מכבש הדפוס, כי בתרה בו הממשלה יר"ה הפעם שילמדוהו בבתי ספר הרבנים ובכל בתי ספר הקטנים והגדולים, אשר יסדה לאחינו ב"י פה במדינה. בעת ההיא הסכה הממשלה הרוממה בארץ רוסיא עיניה על האיש ריב"ל וספריו, כי במכתביו אל הממשלה הציע מעמדו הרע וכל עמלו אשר עמל כל ימי מגורו על הארץ, לטובת השכלת אחיו בני עמו, ובעוני ובחסר כל, עד שאבר כל כחותיו, והגיע לשבעים שנה בלי שום עזר ופרנסה; והנה לערב ימי חלדו חמלה עליו הממשלה לקנות מאתו שני אלפים עקסעמפ' מספרו זה תעודה בישראל, וספרו בית יהודה, להפיצם בבתי הספר לבני ישראל בארץ רוסיא, ולהמציא לו בזה אמצעים לעבוד עוד לתועלת הכלל. פתשגן כתב הממשלה בענין זה כתוב בלשון רוסיא בספר הזכרונות דברי ימי חי ריב"ל צד 122, ובאיזה מעמד שהיה החכם ריב"ל בימים האלה (שנת תרט"ז) במה שנוגע לחיי גוף ונפש, יוכל הקורא לדעת מהרברים האלה אשר פלטה עטו בראש רברו לספר הזה מהרורא תנינא, וז"ל:

ותסב השמש תקופתה הגדולה למן היום אשר מחברתי זו יצאה ראשונה לאור עד היום הזה. אראה האותיות לאחור, אבינה לתמורות נגוזו ועברו בימים הרבים ההם, זה שמונה ועשרים שנה, אראה, אתבונן וסמר בשרי: עשירים רשו, שבעי לחם רעבו, אדירי עם נעו, בחורי רענן אמללו, פרח קמלו, יונקי שר כזובי מות שדרו, וכנהנה רבות חליפות, אמרתי אספרם ואסוג אחור, כי כשערות ראשי רבו, — ואני [עם תלוא, זקן, חסר ותלאות] קמתי ואתעורר, בעוזו מחולל כל אחיה לפניו כיום הזה!

יה אם בשבט מוסרו שחרני, הלא כאב את בנו יסרני, כמורה משכיל את תלמידו הכני, בגלל הישב צער יורני, לא אבה אל שחתיני. מי גבר יבוא עד סתרי שדי, יגל ענן מסכו יביש בקדש? האנכי חסדי יה אנידה, ומה פעל עמדי אספרה? מאורי שחק ימנו, גם חול ימים יספר, ואיה ספורות לחסדיו? ערל שפה כמוני איך תהלתו ישמיע? ריק מדעת, ערום מהשכל, שית גאה איך יעמוף? לכן לשוני אשקיע, מתג אשים בעדיי, וחלף אמרת פי אבחר הדומיה, כי מה יענה עש מחגוי גרר הדחוויה? אך אל אלהים דומיה נפשי, לך דומיה תהלה' — אמר משיח אלהי יעקב'.

הספר הזה היה נר הראשון לרגלי ההשכלה פה במדינה לאחבי, רבים מסופריהם ומשכיליהם הלא בפיהם ובעטם יענו כי לנגה זרחו הלכו ויאר להם הדרך, גם הממשלה יר"ה כבדתני בגללו אז במסת יד, והכמי הקאמיטעט בעיר ווארשא במכתב תהלה, וגאוני הזמן במדינה זו ותוצה לה נתנו עליו עטרת תפארת, וירוממוהו בקהל עם, וגם גדולי סופרי אשכנז היו מונים שבתו ויתנו לו פאר ותהלה, וגם מגדולי רבני החסידים במדינתנו, המרחיקים ספרים חדשים כאלה, גם הם הללוהו ויכבדונו במכתבי תודה, ובראשם הרב החסיד המפורסם הגדול שאר בשרי ר' ישראל ריוזנער נ"ע, אשר גר בסוף ימיו בסריגור-במתוז

גאליציען. מלבד ספרי זה תב"י, נדפסו עוד שלשה ספרים, וכלם נתקבלו בכבוד ופאר בכל העולם, וגם הסדי ה' לא תמנו, כי זכנו בכמה חבורים טובים ומועילים, ועודם המה בכתובים, אשר הולדתי בעווצב, וזה הלקי בתבל ארצה מכל עמלי וכו' עב"ל ריב"ל.

מגמת ריב"ל בספרו זה היתה להורות לעמו דרכי הלמודים ההכרחיים לשלמות האנושית בכלל, ולשלמות הישראלי בפרט, המאשרים אותו בימי חייו הבלו, נוסף על למוד התלמוד והפוסקים שהכרחו מפורסם לכל אשר בשם עברי יכונה, ותועלותיו גלויות לכל הבא במסרת הברית. רבים היו אלה מבעלי ברית ריב"ל הקרובים והרחוקים, אשר הריצו מכתביהם אליו בשאלות שונות, והיו צמאים לדעת תשובות נכונות, אשר תוכלנה להסכים עם השכל הישר והדת הנאמנה והטהורה, וכמעט לכלם המציא מענה בספר הזה, ובספרים האלה אשר נקרו ויאתיו אחריו ברפוס, כמו הספרים: בית יהודה, זרובבל (ד' חלקים), אפס דמים, וגם באלה אשר עודם בכתובים, כמו: באר יצחק, יזרעאל, יהושפט, ימין צדקי. בספר ילקוט ריב"ל, אשר הוצאתי זה לא כבר לאור, הבאתי מאמרים קטנים הכוללים גם כן תשובות רבות. בשטה זו, לאחר האמונה עם ההשכלה, הולך רבינו ריב"ל בכל הספרים שכתב, ברפיון כח, באין עוזר ותומך, ולולא הסדי ממשלת רוסיא, בערב ימי חלדו, אשר הואילה לתכחו במשען כסף מעט, היה נאבד בעניו ותוגיון נפשו (עיין ראסווייט צד קנ"ב) *.

בספר הזה ימצא הקורא תשובות רבות על השאלות ההכרחיות שנשאל ריב"ל מאת החכם הרזון ליפן. השאלות האלה כתובים בספר בית יהודה. בספר הזה תב"י תחוינה עיני הקורא גודל יקרת ספרותנו בימי קדם, ומעלת בעלי התלמוד ושלמותם בכל חכמה ומדע ומלאכת מהשבת על פי רוח העת ההיא, ודי היה למענם לדעת המעט מכל החכמות בימים האלה ששררה הבערות, ותזון למודים רבים לא היה נפריץ. פה בספר הזה ידובר הרבה מהשבת הסדר

*) Мы сами ничего не заботились, и ужь, конечно, начнемъ трубить гораздо послѣ по чужой указкѣ. И о нашемъ незабвенномъ П. Б. Левинзонѣ Мы ничего не знаемъ,— объ этой благородной личности, которой вся жизнь была посвящена пользѣ и просвѣщенію его народа. Его сочиненія, конечно, не возьмется вновь перепечатывать Жятюмѣрская типографія, которой и безъ того *мѣсто* подъ крылышкомъ монополіи. Ученый и смиренный труженикъ сошелъ въ могилу, и никто не заботится сказать даже одно слово о его жизни, полной самоотверженія и лишеній. Сочиненія его становятся рѣже и рѣже. Много ли Левинзоновъ выдѣли мы въ Россіи? А между тѣмъ черезъ нѣсколько лѣтъ его имя забудется, развѣ напомнить намъ опять какой нибудь иностраннй журналъ объ немъ и о его сочиненіяхъ, которыми ты-сячи евреевъ въ Россіи, молодыхъ и уже возмужалыхъ, обязаны тѣмъ, что они вырвались изъ когтей обскурантизма, и прозрѣли отъ долой слѣпоты. Странна судьба *нашихъ* замѣчательныхъ людей!.. Неужели имъ слѣдуетъ умереть отъ чахотки, или состариться и согнуться подъ тяжестью разныхъ скорбей и лишеній, прежде чѣмъ достигъ черезъ иностранную печать до насъ вѣсть объ нихъ. Незавидна же ихъ доля!

הדברים האלה יאלו מפורש מפי עט הסופר המפורסם בספרות הרוכית, המו"ל מ"ע ראסווייט (השחר) הר' יוסף ראזניאויטש ז"ל שנת 61—1860 וראוים הדברים האלה למי שאמרס!

והמשטר הנכון בחדרי המלמדים, אשר אין פתרון לשאלה הנחוצה הזאת גם עד היום הזה. רבים מהקוראים האלה שקראו את הספר הזה בשום לב, והקשיבו לכל דבור ודבור הנאמר בו בהשכל ודעת — המה נתנו הלוף ותמורה למנהגיהם הנובעים ממקור משחת, והתעיבו הנוך פראי המעורר בלב איש אייראפי געל נפש; ואלה שברחו מקריאת ספר הזה, מיראת אבותיהם הפנטיקים או מיראת הצדיקים והרביים הנמצאים לרוב במדינתנו, ואשר היתה פעולתם לרעה על לבות אלפי נפשות מישראל, המה נשאו עד היום הזה בעירום ובהסר כל, במה שנוגע להשכלה אמתית המעורבת בתורה, אמונה ודרך ארץ. רבים המה גם עד היום הזה בערים הגדולות והקטנות, אנשים כאלה שמואסים בספרים כספרי ריב"ל, באמרם: כי ספרי אפיקורסות המה, ומיין וכופר כתבם, ולעמת זה רבים המה שקמו ממשכילינו המזויפים, ריקי תורה, חכמה ודרך ארץ, האומרים כי ספרי ריב"ל נפלו ממדרגתם ויקרתם שהיה להם מימי קדם, כי כמעט כלם המה יודעים ומבינים נחיצות ההשכלה והדעת, ולמותר להם לדעת מכל הכתוב בספרים כאלה, ובעצמם המה יודעים את ההכרח ללמד לשון וספר, ללמוד עפ"י הרקדוק, לדעת לשונות העמים והחכמות היצוניות וכו'. אולם היש להם לב להבין על איזה דרך ולמדו כל זאת, ומה תהי אהרית למודיהם והנוכיהם, אם אין לאל ידם לדעת השטה הנכונה לעשות הטוב והישר בעיני ה' ואדם? היודעים המה מה היא התועלת שתגיע למו באופני למודים כאלה, ואולי איננה שוה בנוק הדת ומכשול האמונה!

בענינים כאלה מראה לנו החכם ריב"ל בראיות ברורות בספרו זה, כי בלמודי החכמות ראוי לאחוז דרך האמצעית, ושלא נתחכם בדבר הנשגב משכלנו. המקרים והמאורעות הגדולות שקרו בזמננו זה, ואשר המה מעשים בכל יום בארצנו ומוחוץ למדינה — מאמתים דברי רבינו זה, כי ישרים המה.

במפלגות ישראל גדולים חקרי לב, רבים המה תאבי חכמה צמאי השכלה, ואשר המה בשפות זרות ישפיקו, העוזבים את השפה העבריה, ההולכים ממדרגה למדרגה בבתי חכמה ולמודים, השוקדים על דלתות בתי מדרש וחרשת המעשה, משכילים ומלומדים ויודעי שפות היות — אולם איה הפטריטיזם האמתי שלהם במה שנוגע לכבוד היהדות, שפת קדשה וספרותה? אולם הם! כי לא להזכיר בזה, הלא פטריליסטים אנחנו! ומוכרים אנחנו בכורתנו בלחם ובנוזר; אין פטריטיזם לישראל בימים האלה, לא מצד שונאי ההשכלה תכלית שנאה, ולא מצד המתנגדים להם, הלובישים לבוש ההשכלה למען פתח, והצד השוה שבהם, שדרכם לילך ולהזיק.

נטייתי מעט מהדרך אשר סלותי לי במאמרי זה, אולם רוח בטני הציקתני, והנסיון היומי מדבר מתוך גרוני, ועתה אישובה עוד הפעם לכלות את אשר החלותי, לחקור ולדעת ולהשיג תכן קצר בספר הזה ולבוא למטרתו, ומה המה העמודים שעליהם נוכל להשען, שגם המה ההולכים בדרכי החסידות או שונאי השכלה, ומנגדיהם יראו ויבחנו לדעת כי ראוי הוא הספר הזה לשום עין עליו, לקחת ממנו עצה ותושיה במהלך חיינו פה בשפל. מה בצע בידעת שפתנו הקדושה, שבה אצורים חקינו ומשפטינו, נפלאות ה' עם אבותינו והשתלשלות

דור ודור? מה נרכוש לנו בזה בהיות לאל ידנו לדעת תכונת כל חזון, יקרת משלי חכמינו מליצותיהם וחידותיהם? מה ישועתנו בידיעת תכונת מסררי תפלותינו, חבורי המשנה, ספרי קדמונינו בהכמות ומדעים שונים, לדעת על ידי מי ומתי נתחברו כל אלה, ומה היא התועלת של למורי טהרת שפתנו ודקדוקה בשלמות, ואם אנחנו צריכים דוקא להורות לבנינו תורה על פי פשט הפשוט ולא על פי חקי הפלפול והסופיסטיק? על כל השאלות האלה נוכל לקבל תשובה נכונה בספר הזה!

ואתם משכילי העת החיה, בני מאת תשע עשרה, אשר הנכתם על ברכי שפות לוועיות, וספרות היהדות רחוקה מכם, האם לא תבושו ותכלמו בעת אשר ישאלו מכם איזה חכמי הנוצרים השלמים, היודעים שפת עברית על איזה ענין ממקראי קדש, או בהסתעפות הדורות בקורות ימי קדם וכדומה, האם לא תפערו פיהם מכלי דעת מה להשיב, האם לא תהיו ע"ז זה להרפה וגדופים בעיניהם, באמרם: לשוא תכנו עצמכם בשם עברים, לא לכם יאות השם הנכבד הזה!

הימים האלה ימי בכורי ההשכלה הכללית, ונערי בני עמנו ממהרים לצאת מהדרי מלמדיהם, ונכנסים לחדרי בתי ספר הנמוכים והגבוהים. מלבד אלה תלמידי בתי הספר, רואים אנחנו רבים מצעירי ימים המקדשים נפשותיהם ללמודי שפות חיות, והאבות מחנכים את בניהם בדרך ההשכלה והדעת. ועתה הנה בעת הזאת שמתיצבים אנחנו בדרך הישרה, הנוכל לשכוח במורינו ורבותינו אלה שנתנו לנו יכולת ללכת בדרך הוזה? כמה מכשולים ופגעים סבלו הישרים האלה שהתעמלו בכל שארית כחם לפנות דרך ולסקל המסלה המלאים סרבים וסלונים? רבים מבני בעלי בריתנו אומרים כי הספרות העברית אינה מביאה שום תועלת להשכלת היהודים, אבל אין אמת בפיהם, כי למי מבלעדי אלה המשתדלים הגדולים והסופרים הנכבדים כריב"ל והדומים לו, אנחנו חיבים בזה שבאנו אל המרגוע והנחלה בספרות הרוסית וחכמת חכמיה? מי שלא קבל תורה בעצמו מספרי ריב"ל הוא חייב בעבור השכלתו זו לאבותיו ולמלמדיו ומוריו, אשר התאמצו להרחיב שמת למודיו הזכים בין המון מקהלות היהודים, ולנטוע נטעי נעמנים על תלמי לב הבנים והבנות, להגדיל התפתחותם בתורה ודרך ארץ, ולהגביר ההשתרנות הגדולה בלמודים שונים מדרכי המוסר וחנוך המדות.

הספר הנכבד הזה תעודה בישראל היה הראשון שסלל דרך לאחינו בני ישראל בכל ארצות מושבותם, והעיר לבבם להכיר גודל התועלת מלמודי שפתנו, לחזק על ידה קשר הרת וקיום האומה, כי היא לבדה המאחדת את ההתחברות של אחינו בני הגולה המפוזרים. בספר הזה רואים אנחנו באיזו מדרגה היתה הידיעה בחכמת הטבע, ומי היו אלה שחקרו בטבעי היצורים, כמו שנראה ממליצות ומשלים רבים הלקוחים מכל מיני החי הצומח והדומם, ועל דרך כזה הלכו גם כל גדולי התלמוד, ידעו חכמת התכונה וההנדסה כנראה מספריהם. בספר הזה עומדים במערכה גדולי אומתנו הנכבדה מאנשים מפורסמים וידועים. בספר הזה נושא ונותן הרב ריב"ל על אודות השאלה הגדולה מעבודת הארמה,

ואיככה היא נחוצה לנו בכלל, ומלבד זה יהובר הרבה גם מחובת היהודי ללמוד איזון מלאכה או אומנות לפרנסתו, לבלי היות למשא על הצבור. ומה מאד עמקו מחשבותיו בזה, כי כמה מלכתיים גדולים נאבדו מישראל בגלל זה שמואסים אחבי במלאכה ומלאכת מחשבת, מלבד אחרים מיחודי סגלת אומתנו שעלו על פי סבה מיוחדת על פסגת האשר, והיא שעמדה להם לתת כבוד לעמנו בכל מדינות אייראפא. בספר הזה יראה הקורא כי הכרח גדול הוא לתקן בתי ספר על סדר ישר, וללמוד בהם הרת, התורה והמוסר ושפת המדינה, וליסד בתי חנוך ומלאכה וכדומה.

ועתה אחרי אשר בארתי בקצור נמרץ על מה ארני הספר הזה הטבעו, אנסה עוד הפעם להכפיל הרעיון הזה מתגבורת ספרותנו ולשונונו מימי קדם עד היום הזה, ולא למותר הוא לדעתי לדבר גם פה בהקדמתי לספר תעודה בישראל, אחרי אשר נגעתו בענין הזה בהגיוני לבי לספר הזכרונות דברי ימי חי ריביל, ואומר:

לשווא יתעמל החוקר למצוא בדברי הימים לבני ישראל איזה דבר וענין ממלחמת תנופה, נצחון ותגרה וכדומה, שבהם יוכל העם כלו להתודע ולהגלות מצד החיצוניות שלו, כי אחרי אשר נאבדה הלאומות שלנו בהוראה המדינית אין זכר לדברים כאלה בספרי הקורות. היו עתים כאלה לישראל שהיה ניכר בהתיצוניות שלו, המעוררות עצב ותוגיון נפש. הלחץ, הרדיפות והגרושים הקשים — אלה המה הציונים שהיו היהודים מצוינים בהיותם מורדפים מעיר לעיר ומממלכה לממלכה! בתי מאסר, חררי עוני וצרה, במתי משבח ואש יוקדת — אלה המה המלחמות הנוראות שלחמו אחינו בעד אמונתם ועממותם! מני אז עד עתה יתפאר ישראל בפנימותו, השתרגות שכלו ורחב דעתו. הרדיפות האיומות לא יכלו לכבות שלהבת אמונת אבותיהם אשר היו קשורים אליה בחבלי אהבה עצומה, ושקירתם הגדולה היא תמכתם ללמוד תורה וחכמה, ולמצוא בה המדתם ואשרם עד אין סוף. אמונתם ותורתם היו למו לבאר מים חיים אשר שאבו ממנה עוז ותעצומה לסבול כל הלי וכל מדוה מצד הפנמיים והסרוך דעת אשר התגברו בימים עברו. מיום שחרב בית מקדשנו ותפארתנו לא נגלו בנו שרי צבא ולוחמים מתיאשים בשדה קרב, כי אם חכמים וגדולי חקרי לב, אשר שמו כל מעינם בתורה ומדע; אלה המה גבורי רעיון ודבור, שהראו גבורתם בשרי התורה והלמודים, אלה המה גבורי מליצינו אשר לחמו מלחמת תנופת העט והנייר, להתקומם כמליצי יושר בין היהודים המורדפים ורודפיםם. מליצינו אלה היו חמושים בכלי נשק כאלה הפועלים פעולה עזה גם ממרחק, ה' נתן למו לשון למודים, ועטם עט סופר מהיר ללחום מלחמת התורה והחכמה יחד!

מה רבו צרינו משטינינו ומקטריגינינו האומרים: כי רגש חיי האמונה והלאומות שלנו תלוי בסכות חיצוניות כאלה שעל נקלה נוטים אנחנו על יריהן מדרכנו הישרה ללכת עקלקלות וכו'.

האמנם כי עם ישראל יתואר בספרי קדשנו לעם חלש ומתנועע, הפוסח על שתי הסעפים, כי בראשית צמיחת האומה לא בשל כל צרכו, ולא בא

עדנה למעמד השתלמות כזה, להבין הרעיון האמתי מתורתנו הקדושה, מסבת האירידעת ובערות שלמה לא היה לאל ידו להתרומם ולעלות על פסנת אחדות ה' הנקיה והטהורה. העמים אשר גרו סביבותיו היו בעוכריו להתעותו בפחותם ומעשיהם המכוערים, בעבודת אלילים וכדומה, ואז היתה תורת משה קמנה וחלושה לפעול בבה חזק על לבות הסוררים האלה עד ימי בנין בית שני, ומן העת ההיא ששבו היהודים מבבל בימי עזרא ונחמיה, אנשי כנסת הגדולה והתנאים שהיו אחריהם, תתחיל תקופה חדשה בחיי היהודים, וגם האמונה תנחמו ישר במעגלי צדק ומישרים. ואף כי צמחו מריבות בכתות שונות של היהודים, ונחלקו לגזרים, אבל רוח האמונה של היהדות בכלל נשרשה במו באמץ, ואגודתה על ארץ יסדה; כן הלכה והשתלשלה אמונתם גם בימי המכבים ובימי מלכות הורדוס הגדול, בימים האלה עמד ישראל על גבעת העזו והתהלה במובן המדיני, הצדוקים והאיסיים וכדומה יתר הכתות שצמחו בימים האלה, לא יכלו לעשות מאומה, ולחלוך נגד הרוח של הסופרים אשר התנוססו בימים האלה, להרים קרן ישראל בדרכי הספרות והלמודים שסללו למו דרך ישרה וחדשה. הכתות האלה התבוללו אחרי כן ברבות הימים בין העם כלו, ולא נודע כי באו אל קרבם, ואחרי שעברו מועדים רבים, כאשר היה ישראל מורדף מוכה ומעונה בענוים קשים ומרים תחת יד נוגשיהם ומעניהם בארצות שונות ובפרט בארץ ספרד, גם אז היו היהודים מוצקים באמונתם הגדולה. בימים האלה התחזקה היהדות וקבלה בה נפלא, אז התרחבו למודי האמוראים ורבנן סבוראי, אשר השתדלו לאמץ מוסרות אמונתם, בהיותם מפוזרים ומושלכים תחת שבט מלכו פרס ויתר הממלכות, ורבים מהמלכים האלה היו חוסים עליהם בכנפי הסרם, והיא שעמדה להם ליהודים לשאת פרו תגובה כיום הזה. ליהודים היו בעת ההיא בתי משפט, ושפטו את העם על פי חקי תורתם כנראה מספרי התלמוד. לראשי הגולה והרבנים היתה משרה בלתי מגבלת בסדרי תהלוכותיהם ופעולותיהם הפנימיים השייכים לעניני העדה בכלל, ומבלעדי המס הירוע שהיה מוטל עליהם לתת לאוצר המדינה של מלכות פרס, לא היה מוצק תחתיהם. וגם בספרד אחרי כן במאה הי"ב לא היו היהודים משועבדים כל כך, ורבים מהם הוקמו על במעלת הכבוד והגדולה, כר' שמואל הנגיד ורבי הסדאי בן יצחק אבן שפרוט, הנודע במכתבו ליוסף מלך הכוזרים. היהדות היתה חזקה בימים האלה, והתרוממה על גפי מחמו התפארת במובן הלמודי והמוסרי, כנראה ממספר החכמים הנשגבים אשר פרחו בימים האלה כר' יהודה הלוי, הרמב"ם, אבן תבון, אבן עזרא ודומיהם, שנתגדלו על ברכי הספרות של הערביים והעבריים. כנראה לא עלה על לב גם אחד מעמנו בימים האלה להמיר דתו בדת בעלי המחמדנים או בדת אחרת אשר שררו בימים האלה בעזו ותעצומה, ורכשו נפשות בחרבם ובקשתם.

באחרית המאה הי"ח זרחה שמש הרגזים בארצות אשכנז, ורבים מההולכים בעקבותיו דחו למודי התלמוד, אולם היהדות בכלל לא סבלה מאומה מזה, כי היה לה על מי לסמוך מבעלי התלמוד הנחשבים אצל היהודים לאוטוריטיים נמורים, ובפרט שהעמודים האלה שיסדו בעלי חברת הרגזים עליהם דעותיהם

ולמודיהם, רעועים ואינם חוקים כל כך, שיהיו ראויים להשען עליהם בענינים רבים הנוגעים לכלל היהדות, ומלבד שמספר בעלי הרפורם בכל מקום שהם מעט הוא, עוד יש להם חסרון רב ועצום, שגרועים המה במעלת התגברות רוח הלאומי, שהכרחה גדול מאד, להיות היהודים מקושרים בשרשרת האחה של אמונת חוקה המיוסדה על עמודים חוקים בל ימוטו נצח, ומסכת הרפורם מזמן מענדעלזאהן והלאה, היתה — למורת רוחנו — פתוחה פה למשנאינו ומשמינינו להאשים אותנו ברפיון כחנו במה שנוגע לחוק אמונתנו וספרותנו בארץ אשכנז; ואך טוים ששקעה שמשו של מענדעלזאהן זרחה שמשו של לעווינזאהן, אשר השתדל בכל מאמצי כחו לתקן את אשר עותו בעלי הרפורם, בהראותו לדעת בספריו היקרים הכתובים בשפת עמו, כי אמונתנו ותורת חכמינו חזקות בהיותן נאחדות בשלשלת ההשכלה האמתית, אין עיף ואין כושל בהן. רבים ממשנאינו אומרים בלעני מעוג: כי גורל שפת היהודים וחיי לאומותם נושאים עליהם חותם תכנית התנועה וההתנודדות, ותלואים המה בתנאים חיצוניים, שהמה מקור חיים אל האומה הישראלית, ושקצה נפש היהודים עוד משנות קדם בשפתנו העברית, כי בימי שובם מגלות בבל, דברו בשפת ארמית, ולא הכינו שפת קדש, גם אז היתה השפה העברית נחשבה לשפה מתה, שדברו בה אך המלומדים בעם, והיתה נדמה בעיני העם כשפת רומית (לאטין) באיראפא; היהודים שגרו באלכסנדריא דברו וכתבו בשפת יונית, והיהודים שגרו בספרד הערבית, דברו וכתבו ערבית, ואלה שגרו בספרד הנוצרית דברו ספרדית, וכדומה'.

ואף כי הראויות האלה ברורות הנה בהשקפתנו הראשונה, אבל בנוגע לתכלית הענין אינן מאומתות, ובנויות על יסודות רעועים ומקולקלים, ואין בהם הגיון ישר, באשר לוקחו מהפרט על הכלל, מהמועט שבמועט הנמצא בקורות דברי ימי היהודים אל הרב שנמצא במו, מבלעדי שימת עין חודרת על הסבות והמאורעות של כל מחוזה ומחזיה בהליכות עולם. אמת הרבר כי היהודים החליפו שפתם בשפת עם נכר אשר היו נכבשים תחתם, אולם נחוי לנו לדעת כי עשו זאת מפני קלות ההשתנות של לשונות השמיות (Semitische Schpr.) היה נקל מאד להיהודים להרגיל את עצמם לדבר בזמן קצר שפות סוריא, כשרית, כנענית וערבית, כי אחיות הנה לשפתנו העברית, ולה משפט הבכורה, ושפת ערבית, ארמית וכשרית וכדומה מהלשונות המזרחיות כלן בנותיה הן. (יעיין הקורא בהקדמתי לספר תולדות שם, כי שמה דברתי בארוכה במה שנוגע אל הענין הזה).

והנה גם עוד בטרם שנכבשה ארץ ישראל ע"י נבוכדנצר, נשאו ונתנו היהודים כמה מאות שנה עם עמים אחרים סביבותם, ובפרט עם הכשדים, ומרוע זה נתפלא שהיהודים הרגילו את עצמם לדבר ארמית?

אחרי כל אלה נחפשה ונחקרה לדעת מה זו הסבה העיקרית שלא עזבו היהודים בכל ארצות פוזוריהם עד היום הזה את שפת קדשם, ואף כי היו רגילים לדבר בעת אשר אלצם ההכרח לזה, לדבר בשפת לועז, אבל השפה הקרושה

היתה טמונה בצלחת לבכם, אחרי אשר פסקו מלדבר בה כבשפה מדוברת זה יותר משני אלפים חמש מאות שנה, על כל זה היה הנה בלבנות העם הזה, ולא לבר בין מפלגות המלומדים בעם, אך גם בין האספסוף בעם, שיודעים ומבינים היטב מה שלמדו בחדרי מוריהם ומלמדיהם. יגשו נא המתחכמים המדומים ההם ויבינונו הסבה העיקרית, מדוע זה החזיקו היהודים בקוצות השפה המתה הזאת עוד מראשית המאה השמינית אהרי סה"נ, ולא הרפו ממנה עד היום הזה, מלבד שהשפיקו את עצמם בשפות זרות, ולמדו בשקידה נמרצה ספרות העמים האלה שהיו מושלבים תחת עול סבלם ועולם הקשה, — על זה יעידו לנו ספרים לאלפים, שיצאו מעט סופרי היהודים המצוינים, לכל ענפי חכמות ולמורים שונים, וגם עד היום הזה תפרה ותשגשג השפה הנפלאה הזאת, מדי שנה בשנה יוצאים חבורים והעתקות שונים לכל ענפי המדעים והרשת המעשה, גם הזורנאליסטיקי המדינית והספרותית תשגה חיל בכל שנה ושנה, כנראה ממכתבי העתים הרבים היוצאים מדי שבוע בשבוע מלבד המ'ע ההרשיים, רבים מאחינו בני ישראל מוציאים מ'ע רבים בשפות לועזיות בכל ארצות אייראפא, עד שכמעט חלק גדול מהפרעססע האיירופית הוא ביד היהודים המלומדים. יתר שאת נותר עז לשפתנו העבריה עוד בזה, כי בה יתונכו היהודים שאינם יודעים משפה חיה ומדוברת, ולאט לאט המה ירגילו את עצמם לדבר ולכתוב בשפה חיה ומדוברת, והיא שעמדה להם למשכילינו הגדולים מאירי עיני העם אשר בחשכה התהלך, להראותו הררך ילך בה, והמעשה אשר יעשה, כהרמב"ן, נהו"ז, ילב"ז, ריב"ל, אייכענבוים, בלאך, אד"ס לעבענוואהן, רמא"ג, אב"ג, מאפו, יל"ג, קעללער, ק' שולמאן, ארז, המול המניר, רנ"ז, חז"ס, שי"פ, צבי ראבינאוויטש, אברמזוויץ ודומיהם, — במה היתה פעולתם של החכמים המפוארים האלה חזקה על ההשכלה הכללית של עמנו, אם לא בלמודי השפה העבריה הזאת, אשר הפיחו בלב תלמידיהם שקידה עצומה, הרגשה לאומית ואמונה ישרה? אלה המה פארי עמודי אומתנו הכבודה, רבים מהסופרים הנכבדים האלה חיים עוד אתנו עד היום הזה, ינובו בשיבה טובה, דשנים ורעננים, למורת רוח משנאינו ומשמינינו האומרים כי אפסה כל תקוה להשיג איזו תועלת משפתנו העבריה, יתרפוה ויזילוה, אבל היא לא תגרע יקרתה, ובצעדי ענק תלך הלאה הלאה, כי רוח ה' דובר בה ומלתו על לשונה!

באחרית שנת תרל"ח, ערב ר"ה, יום שבו נולד מחבר ספר הזה, בשנת תקמ"ח.

דוד בער נאטאנואהן

הקדמת המחבר

הסבה אשר הניעתני לשלוח המחברת הזאת על פני הוזה, איננה קגאת סופרים, להיות נמנה את נבונים, ולמען הכבדה בין חופשי עט, המלמדים דעת את האדם, וזקניו יחכמו; הלא ערכי נפשי יודעת מאד, ואיך במזמה זו אחגאה בקהל רב? אף כי כבוד איש אף על אילי, ותפארת אדם רק אכס רק תהו — עוסף לזה הלא נהפוך הוא מן הקלה אל הקלה, הלא הדע קורא משכיל, את רוב אנשי המוננו, כי בוז יבזו לכל מחברת חדשה — תהי מה — ויתעוללו ויתגוללו על מחברת — יהי מי — (כאשר כבר התלונן ע"ז הרב הגדול שר המעתיקים ר' יהודה אבן חבון ז"ל בפתיחתו הנעימה לכפר חובת הלבבות), והמה על שני פנים: אלה, מאש הקגאה העלור בלבוחס, והוא קגאת איש מרעהו; ע"כ ירעמו פנים, ייעו ראש, יפטיירו שפה, על כל מלאכת רעס, ומולא שפתיו, כאשר יקלאו ביהו, הונו, אש חיקו, עבדו ואמתו, שורו וחמורו, וכל אשר לו; ואלה, מאולת הקשורה בלבוחס, כי כל ספר אשר לא הלפו עליו שנות מספר רב, מוס בו לא יראה, עיין אגרת הרמב"ם ז"ל לחכמי קהל מארסעליא (Marseille) וכמו שאמר מליץ אחד: בסתר פנים ירב כבוד סופרים, ויותר מהמה שבבר מתו, עכ"ד.

על בן כל ספר אשר מקרוב בא, ירגנו, יבזו, וילגו עליו, וחדש מפני ישן יזרו הלה, וירחיקוהו מאהלס, וערס יעלוהו בפלס המאזינס יחרנו עליו משפטס, ומנהגס כמנהג אַמאר (Omar), הכולף הערבי אשר גזר אומר במשפטו, על בית עקד הספרים המפואר אשר באלכסנדריא לאמר: אס בהמון הספרים הרבים הנאלרים בבית הזה, תורה אחת להס ולספרנו (הקארן) וכמהס כמוהו יחד נשחוו, מה יסכון לנו הגות כמו? הלא למותר המ! ואס חדשות ונזורות יורונו אלה, אין טוב מזה, כי אס עלוחס עלי מוקדס להציתס באס!

גם לא לריב את ריב ההכמה שמתי בזה מצטי, לירות חני נקס בלב מוניה, החת כי הרוף יחרפוס, וכל היום אף באיבה ישעמוה וימררוס, וינאלו שס מאהביה השואפים לבוא אליה כדרך כל הארץ — (הס! להמת האולת כי קגאה מיוס גיחה מרהס, ועברת זדון לבה כשאל קשה, שניה משני בלב חדו, אף כנשיכת חמור לשבור גרס נשיכתה), זאת לא היסה מנמתי; כי מדוע אלבס נקס וזהעבר על ריב לא לי להושיע, הן לא למתים מחלד ללחוס מלחמתה, הלא ריב לאלהיס הוא! יש עת, יש משפט לכל חפץ החת שמי ה', קץ לחשך הושס, לכל רעה שלטת הכלית הקגבה, אף נבול זמנ לממשלת הסכלות, אידה נכון מאלו, פתע ישבר מטה עזה, כי אל גמולות ה' שלס ישלס, ויד אדם אל תהי בה!

אך זה לי ימים לא כביר, שחרו פני, אנשי לבב, שונאי שקר ותרמית, כוספי אמת בחמת לב, והמה אוהבי ורעי מנוער, אשר ברית עולס כרתו אתס, חך הזמן בגד באהבהנו, בהפרידו אותנו זה מזה, ואחרי אשר לא לקחה אזני מהס שמן דבר זה זמן רב, הגיעהני בחמלת ה' עלי, אגרת בקרת מהס. וכמשוש גבר כבול ימים רבים בזקי ברזל, כי יבוער לפתע

לאת חפשי; כן נפשי האבירה זה כביר צרוככי התקוה, ותוחלת ממושכה, שמהה עתה לקרחת
 הצרחת הנהמדה, כי מה יערב לנפש כחלום נהיה? את שלום אחי אשר בקשתי מאז מלאתי
 הפעם, ובקרתי בה דלמות אהדות, השסוממתי על המראה בה ראיתי, כי תורה יבקשו מפי
 רעם, וענותם תרצני, להורות להם הדרך ולכו בה, כי לדעת גדרי למודי איש הישראלי
 יחפזו, ולדברי מענה שפתי כעל מער ייחלו, להניד להם איזה המה הלאמודים ההכרחיים לשלמות
 האנושית בכלל, ולשלמות הישראלי בפרט, המאשרים אותו בימי הצלו, ובחיי עד, מוסף על
 למוד החלמוד והפופקים, אשר הכרחו מפורסם, לכל אשר צבש עברי יכונה, ותועליותיו
 גלויים לכל הבא במסורת הצרית.

ואם אהת היא השאלה — אשר שאלו אחי אלה — לחכמיה, אמנם לאיכותה רבות
 הסתעפנה ממנה, כאשר יניד על זה כל משכיל, ולהצבת הקצור כללתי אותן בחמש שאלות
 ראשיות, ואלה המה: (א) אם הכרח הוא לבעל דת יהודית ללמוד לשון הקדש על פי הדקדוק
 בחכמית השלמות? (ב) אם מותר לו ללמוד לשונות העמים? (ג) הילמוד מהכמות החינוכיות?
 (ד) מה תועלת תביענו בידיעת הלשונות והכמות, אם היו מותרים? (ה) ואף אם תביע לנו
 תועלת מה, אולי איננה שיה צנוק הדת ומכשול האמונה אשר יסבבו הלאמודים האלה? (כפי
 שנתחמת אל רוב המוגנו, והמה האנשים הפשוטים רכי הלב הכילים אשר אין אללם מאזינים
 ידעו בהם האמת מן השקר (כן יכנה אותם הרמב"ם ז"ל במורה חלק א' פרק ס"ה) וכמוכה
 עורון יובל, מתרפק על שכס זולתו ולא ידע כי גם צעיני מנהיגו דק או תבלל, וזה יעידהו
 למדחפות, הו יפולחו במהמורות לא יוכל קום; ככה יתנהג ההמון הזה בעורון הסבלות נשען
 על שכס מאשריו אשר עינים להם ולא יראו, ומתעפעים בהם מדרך השכל, כי להורות יתנו
 בלבם לאחור רק בסבלות מצלתי יסבו רגלם הגג על נתיב ההכמה והלשונות, יאמרו: כי כל
 דורש הכמה גדולה או קטנה או לומד לשונות, אין לזבו שלם עם אלהיו ובמקום תורה והשכל
 אין יראה — אי לך ארץ! שמאשריך בקובעי נפש אדם, אחרי כי יאשרו בוויקיס, וירידום
 אל מקום בל יציץ למו ברק שמש ואור; כי הפקמיה עיניהם ויחוו נהרה מה, או אז יבקשו
 מחתרה להגיל את נפשם).

על כל אלה אותה נפש רעי ואחי אלה לדעת תשובה נכונה, המכמת עם השכל
 הישר, ועם הדת הנאמנה והעוורה, אשר הנחיל ה' לנו עם ישראל מורשה, והמה השביעוני
 באהבת האמה שהוא שמו של קדוש ישראל, והותם חכמיהו, ובאהבת רעים להשיב להם
 אמרים נכוחים כפי ערכי ולתבצם על לוח, ולהק אותם בצפר; ולמען יהיה כסות עינים
 לי ולהם ולכל בני גילנו, נגד כל דורש וכוחב שונה, מושאלי פנים בצורה, המתחמנים
 להאפיל שמש התורה והחכמה.

ובאשר יקרו מאהבי אלה צעיני ועזה לי אהבתם מאד, גם פקודתם שמה רוחי,
 כל ימי זכאי פה על הארץ, לא יכלתי להשיב פניהם ריקם, ולעבור על דבריהם, אף כי
 לנגד עיני שמתי את שפל ערכי, ודברי התנא האלהי הרהיבו בנפשי עוז באמרו (בבב ק"ח
 ע"ב): מעולם לא עברתי על דברי חברי, יודע אני בעלמי שאיני כהן וכו', גם זכרתי דברי
 החסיד האלהי ונשענתי עליהם באמרו: מן הזהירות שלא תרבה להזר. וגדולה מאלה המכמתי
 אמרת אבות העולם (אבות פ"ב משנה י"ב): וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ואחרי שאני מאלהי עזר, ומלאחי אשר שאלוני אנשי צדיקה אלה, וקמתי לפתח
 חרזות שאלתיים כאשר השיגה ידי הפעם, ופניתי אני את לבבי לקבץ דברי החכמים והשלמים

מבני עמנו המפורסים, מאשר עלו במאודת זכרוננו, ואעד עדים נאמנים מהמושכל ומשני
התלמודים, ירושלמי ובבלי, אשר יסודתן בהררי קדש, ולאור חזיהם נהלך אור בזה ובזה,
ומהאגדות המפוררות במדרשיהם, גם הבאחי מראשית כל פרי בעלי האסופות ישנים וחדשים
המפורסמים ביושר, מאשר דברו בענינים האלה, והראיתי נגד השמש, מגודל ההכרח
בידיעתם, ר"ל הלשונות והמדעים לכל בעל דת עברי לאשרו הזמני והנאחי, המרבה והממעט
איש איש כפי כחו הכרתו ויכלתו.

ויען שזונו חז"ל לקבל האמת ממי שאמרו, וכמפורסם מרביו הקדוש שהודה לדברי
חננוניוים ואמר: דבר זה למדני חננוניוים (סנהדרין ז"א ע"ב) וכמו שאמר הרמב"ם שכל דבר
שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו אין אנו חוששין בין שחברו אותן נביאים בין שחברו אותן
אומות העולם וכו' (קדוש הוודש פ' י"ו הלכה כ"ה), ומכ"ש בדבר שאינו מוגע לדון ולהלכה
כקורות העמים, ובפורי הכמת הטבע, וסדר הדורות וכדומה; ע"כ בענינים האלה הבאחי
לפעמים (אם הנורך חללני) ג"כ דעת הכמיהם השלמים המפורסמים לאנשי אמת למען חזק דבריו.

ואגב בארתי מפורש ושם שכל חיזה מאמרים בדברי רבותיו עליהם השלום, מהם
מה שהביאני לורך העינין בעלמו, ומהם מה שעוררני עינין עפליני או להוילח מלב המדברים
מהנשי זמנינו דעות בוזות או משבשות הנוגעות קלת לענינו שששרו אללם, ותלה כל אחד
דעמו המשבשת והכוזבת באיזה מאמר מדרז"ל, ידמה לו שכוון בעל המאמר ההכס לדעתו
הנפסדה, וקרה להם זאת יען לא הבינוהו לאמתו, באיזה ענין נאמר המאמר הזה, ובאיזה
אופן, באיזה זמן ובאיזה מקום, ולפעמים באורו האמתי וכוננו הנכונה סקומים במקום
אחד ומפורשים במקום אחר, מורה על הפך דעתם, והמה לקרואו להעדר ידיעתם כפי
שמלאו אותו במקום סתומו, ע"כ הוילאו משפט מוקול לאסור דברים המותרים וההכרחיים,
ולהחיר האסור, כאשר יראה הקורא פעמים רבות בפנים הספר.

ובאשר נחברר לי בעזר האור מהכרת התלמודים המזכרים לכל איש הישראלי בראות
שאין עליהם סתירה, שמתי פני לחפש דרך הסלולה אשר סלוח הנשי קדש והסגולה מאומתנו
הקדושה מני דור ודור, וכאשר התבוננתי אל עקבותיהם אשר עדנה נודעים ולפעמי רגליהם
אשר עדנה גלויות, מנאחי שכל גדול וקדוש ככהן כנביא, כנשיא כשופט, כתנא כאמורא,
כגאון כרב, איש איש לפי מדרגתו, מעלתו, וזמנו, היה שלם מאד בכל הכמה ומדע,
ובלשונות שונות, כשלמותו בתורה ובהוראה ושאר המדות התורניות והמעלות, וגם הראיתי
שרבים מהם עסקו בלשונות ובתכמות גם לנורך פרנסתם, כי רובם ככלם מקדמוניו היה
להם אומות הן תורניות או מלאכתיות, וזה עוררני לדבר גם כן מדרך ארץ הרגיו והבילתי
רלוי, ההכרחי והמוחרי.

לראת פניתי מקום בספרי זה וסדרתי דור אחר דור מאז היינו לגוי עד היום הזה,
והבאחי מראשי האומה ומגדוליה אחד או שנים מכל דור ממי שהזדמן לידי רעיוני, והראיתי
גודל ידיעתו בענינים האלה כאשר יעידו עליו חבוריו שחבר בעניני התכמות והלשונות, או כפי
שמשידיש עליו הכמי זמנו בספריהם, כי חודה לאל ישראל לא חלמן בכל דור מהדורות מאנשי
סגולה כאלה אש הרבה ואם מעט כמו שאמרו הם ז"ל: עד שלא כבחה שמשו של משה, זרחה
שמשו של יהושע תלמידו, עד שלא כבחה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי, עד
שלא כבחה שמשו של אליהו זרחה שמשו של אלישע, יוס שמה ר' עקיבא נולד רביו הקדוש
(קדושין פ' עשרה יוחסין ע"ב ב').

ובי תאמר בלבבך קורא משכיל! אם באמת הכרח הוא לכל בעל דת עברי עפ"י השכל ועפ"י דת החורה וקבלת חז"ל להשחלל בעיני המלומדים שהזכרנו, ואין מן מקדושים הקדמונים אשר ישומם לאל, ויערער עליהם, וינהפך הוא, כי המה בעצמם שקדו עליהם וישמו אותם נזר לראשם, מדוע ח"כ הניחום בימינו רבים מצני עמו מלעיין בהם? ובכל עוז ועזמה ירחיקו את נפשם מהם, ויבחרו מפניהם כמפני חמת עכשבו? גם ימנעו את המשחלל בהם מזולתם, וירגו עליו אם ישלח ידו לנגוע בהם, כאשר הגדנו למעלה —? ואומר: בהשבות זאת השאלה והדומה לה, כבר השחלל לבאר הרמב"ם ז"ל במורה (ח"א פ' ל"ד) והסתור עליו במה שיש בו די, ואנחנו אמנם נלך פה לרגל מלאכתנו וגאמר: ההצות המונעות בימינו ובפרט במדינה זו ללמוד הלשונות וההכמות, שחיס הנה, ראשונה: אהבה המנוחה, כי מי שנטבע בצנף העללות וכבד עליו כל למוד, והוא כמו שהציג הרמב"ם (במורה שם) וז"ל: כי לאדם נצטוו תחלה לבקש התכליות, והרבה פעמים יכבד עליו ויניח ההלכות, ודע שאלו היות האדם מצני אל אחת מן התכליות מצלה הלכות הקדומות לה, לא היו הלכות, אבל היו ערות ומותרים גמורים, וכל איש אפילו הפתי שבאנשים כשהעיריהו כמו שמעירים הישן, ותאמר לו, הלא הכסוף אהה לידעת אלו השמים כמה מספרים? ואיך חנוכה? ומה יש בהם? ומה הם המלאכים? ואיך נצרה העולם כלו? ומה תכליתו לפי סדרו קאהו עם קאהו וכו' ומה שדומה לאלו החקירות; הוא יאמר לך כן בלא ספק, ויכסוף לידעת אלה הדברים כפי אמתתם כוסף טבעי, אלא שהוא ירצה להניח הכוסף הזה ולהניע לידעת כל זה בדבור אחד, או שני דברים שתאמרם לו לבד, אלא שאתה אלו הערתהו שיבטל עסקיו שבוע מן הזמן עד שיבין כל זה לא יעשה, אבל יספיק לו בדמיונים מחזיבים, נטוח דעתו עליהם, וימאס שיאמר לו שיש עם דבר נרדף אל הקדמות רבות ואורך זמן בדרישה עכ"ל. ובעבור העללות ישאר ח"כ באין חכמה ובאין הבונה ודעת, נעדר מכל ספר משולל מכל לשון, ואם יקאה את זולתו שוקד בעיניו האלה והשתלם בהם, אז אם הקאה תקדח בקרב לבבו ויעורר עליו מדינים, ויהדפסו עד הרמה, ומתאמץ לעשות מעלות וזלתו לחסרון, והסברו מעלה מהמעלות, וכמו שאמר הכתוב: הכס עלל בעיניו משבשה משיבי טעם (משלי כ"ו ט"ז).

ובבה השנית לא זכרה אלכסנדר הפרדוסי (עיין מורה הלק ראשון פ' ל"א) גם לא זכרה הרמב"ם; שלא היתה בזמנם, והוא: אהבה תורות (דאם איבער נאפירליכע) והשגב מדעת חנוסי, ומאהביה רבים עתה בארץ, ובפרט במדינה זו, הוא הבסיל*) אשר רמו אלו שלמה ע"ה, והוא הסך המבין הכלתי הולך בנדלות ובנפלאות ממנו, ובצחינתו גרדי שניהם אמר: את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקאה ארץ (משלי י"ז כ"ד), ר"ל המבין מוצא נועם אף בדבר הקל מהחכמה, ואולם הכסיל לא התחיק בפיו הבונה, אם אין בה נעלמות ונסתרות, הנשגפות מעל שכל האדם, ובכל דבר חורה או חכמה רק אחרי סתרי פלאות יבקר, אל כל נעלם, אל כל כמום, פלא! יקרא, כל רעיוניו אך על כרוב התדמה יעופו, ובין מפלשי עב הציוני הנסתר והסוד, שמה תהלוכה מזמניהו, אזנו כי תשמע בחרו או פהרון בעורת אלהים, המפורש על פי חכמת הלשון והמליצה, או דרבי ההגיון, או דין מדיני החיוב והפעור, האסור והמותר, או ע"י הקירה טבעית, או פילוסופית, או ע"י למוד מוכרי, אמת אותם שכל הישר, לא ימאס מרגוע, אולה היא תהשב בעיניו, או מה הדשות שמיע בו" ישאל ביום שמינו, ומה מני יהלוק"? וכה שמיע אזני זה זמן לא כביר מאחד קדוש המתהבד לאמר: גם אהני בימי הרפי שקדתי בלמוד הלכות ודינים, גם בדקדוק מליצה ובספרי החכמה וכדומה, גם לשונות השלותי ללמוד כי נכסוף וכספתי אליהם, עתה יחזה לבי, כי הכל המה גם יחד, האם אל דיני החיוב והפעור או ההגיון והדקדוק ומלאכת השיר

(* ידוע שבה"ה כביל הנחה על אדם שיש נכחו להשכל ולהניע אל תכלית ההכמה לו סיה הפך להגיעו בה בחירות ועמל, כמו בנאמר לא יחפון כסיל בהבונה, אבל יספיק לו למודו המכולל, ומבזה בלבו כל חכם ונבון אחרי, כמפורש בפנים הספר, ועיין חו"ל (שער הימוד פרק י') בדה"א אלא זה הכסול כשאפשר לו וכו'.

והמליצה, או חכמת הטבע, והכמת המוסר והפילוסופיה, שמו מערכת הנבואים והתלמודיים הקדושים? חלילה! כי אל כל אשר יוכל שכל האדם לבוא עד כמותו, אל זאת לא היתה כונתם, אך אל דברים רחוקים מאד משכל האדם היא החכמה האמתית, וכן הרמב"ם והרמב"ג ובעל עקדה והדומים להם המדברים משלוות ומעיני החכמות, האם אל החכמות המתהלכות בחרץ יורו חלי מערכת? האם אל השלוות ידברו בהם שפתי נכר, כפרת, אשכנז, וספרד, וכדומה, כוונו? כאשר ידמו המתחכמים, חלילה לקדושי אל להנות באמרי רוח, יבינם כל חוקר האנושי, ואדע נאמנה כי הדין והמדקדק, ההגיוני וההנדסי, הטבעי והפילוסופי, המה לא יבינו המקרא והתלמוד וספרי בעלי אכופות אלה, ולו חכמו ישכילו זאת, כי כל חכמתם היתה למו אך לשטנה, וכחומה נשנה נצבה מול עיניהם, לא יוכלו לראות על ידה את הנפון הארוה, כה דבר אלי האיש הזה. וכאשר התבוננתי להצילו, ועמדתי על ענינו, נשאתי עליו המשל הזה ואומר:

בפרי אחד אשר לשמע און שמע מעורו את שם העיר הרצה היפה, קרית מלך כב, הרחוקה מהכפר מהלך שלשת ימים, כל היום התאוה תאוה ללכת תרצה, לראות ציפיה, ויהי היום ויבא הלך ויע עד איש הכפרי, ויסר אל אהלו, וילן שם, ויהי בצקר וישאלו הכפרי לאמר: אנה פניך מועדות? ויאמר, אל תרצה עיר כלילת יופי משוש ארצנו, להשתעשע בה חדש ימים, ככה אני שמה שנה בשנה, וכל פעם חדשות בה אמנא, לא רחיקים עדן בשנה חלפה — מדי זכור אזכור את העיר העליזה זאת, הומה לבי, כי לספר יפיה וגדלה אין בלשוני מלה.

דברי ההלך הרבינו מאד את השוקת הכפרי, וישם אל לבו ללכת עמו תרצה, ויקומו וילכו שניהם יחדו.

שרעפי הכפרי המו כנהמת גלי הים בלכתו, חזיונות מחזיונות שונות רחפו מול עיניו, ותמונות לחף ששאינה על אצרת דמיונו, ומה דמות יערוך לנפשו זאת כל יוכל — כי מגבול הכפר והוא לא נעדה כף רגלו מעורו — ויהי ציוס השלישי כי הקריבו לבא תרצה, ויבואו לפני החומה המקפת אותה, ויאמר אליו ההלך, הנה נא ידעתי כי רגלך לא דרכה פה גם תמול גם שלשום; לכן אל נא תפרד מעלי ימין או שמאל פן תחט, אך שים לבך לכל אשר אני מראה אותך, ויבשו אל השער, ויהלו לבא בו העירה.

כל תופש עץ, כל מושך בשבט סופר, לשוא יעמול לזייר השמומות הכפרי בחזומו לפתע את המראה הזה, כי נורא הוא, ובשמעו את הרעש החזק, וקול שאון מהמית אדם רב, וללללי שמע הפעמונים על המנדלים הנבזיים, וקול המרכבות אשר ישחקקון ברחובותיה.

ויוליברו ההלך מפנה לפנה, ומרחוב לרחוב, ויראהו את הנשירים הרחבים והארוכים, ואת ארמוני שיש הנשגבים, ומגדלות הרמים הבזיים לתלפיות, ואת הבארות מעשה ידי אמן המריקות מים למרחוק, ובתי הספלות הרמים, אשר שואם לעב שמים יגיע, ואת ההיכל הנורא ומקדש מלך, בתי האכור, ובתי החפשיה, ובתי נכחה, ובתי עקד, מכרס גפן עד כרס זית, מגן שעשוע עד גנת ביתן המלך.

לא היה מקום אשר לא הוצילו, ולא דבר נפלא אשר לא הראהו (הכפרי ראה פער פה השחומם כרגע; כי לכל דבר חדש בעיניו, נבהו וחפזו לראשיתו, אך כרגע שבעה עינו זו ויכסוף להדשות), ויען ויאמר: הנה המנדלים והארמונים, והיכלות, ואיזה העיר? בו רק אליה מגמתו, ויאמר ההלך, הלא זאת העיר אשר לפניך! ויפן הכפרי כה וכה, וירא ויאמר: איה? איפה היא? אין זאת כי את החומות הנבזות, והמנדלים הרמים, עומדים לשפנה לה, והמה נבזכהם יכשו את העיר עד כי לא אוכל לראותה, וכשמוע ההלך והנלצים עליו את דבריו, וישחקו עליו, ויאמרו לו: בן כסיל! אנה לכסלך! ואחד הזקנים קם מתוך העדה אשר הללו עליו אחרוהם ויאמר: זה שאמר ההכס, עמל הבסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר (קהלת י' ט"ז).

גם הדע קורא נעים! כי לא את איש העוה דרכו זורו ינכר, אצחרה דברי —

חיליה! לא עם גבר שת מהלה בדברי החורה והמנות, ולנאמי אל חזי יה בזו יבזו, אדברה, אף לא אל דובר עתק בדרשות רבותינו ע"ה, ואבני נזר מליהם ישבזו לנבלי הרש מעשה יוצר, אטיף מלחי, והמה ההוללים, ההכמים בעיניהם, העוזבים תורה ועובדים הק ומנוה, עליהם נאמר: הנה דבר ה' מאחו וחכמה מה להם (ירמיה ה' ט'), ונאמר: הוי הכמים בעיניהם ונגד פיהם נכוזים (ישעיה ה' כ"א), ר"ל שידמו למתפלספים בהשכלה ראשונה, ונחשבו לחוקרים ומשכילים למראית עין, אולם אם בעין הודרת נביט אליהם ונמצא רקיס מכל חכמה, נעדרים מכל חכמה ודעה, וכאשר כבר הוכיח הרב הגאון הפילוסוף המפורסם רבינו אליהו דעל מעדיקא זללה"ה בספרו בחינת דת, שאנשים כאלה המלעיזים בחורה ובקבלת חז"ל, ואנ"ל העוזבים אלוף נעוריהם, ושמו בשמים פיהם אוח הוא שלא העמיקו בחכמה, ורחוקים מרחק רב מדרך הפילוסופיה, או שהמה בטבעם בעלי חכמות רעות, משהח המזג, או בעבור שלא ראו דברי החכמים כלם על סדר הלמוד, ע"כ עזבו תורה ולא ידעו חכמה, כי איש חכם אחי ופילוסוף ישר השכל לא יתלוק ע"ז, ורחוק הוא מטבעו, ומראה הרב הג"ל ברמיות ברורות שאנשים האלה היו בעוברי החכמה, ויחללו שמה בעיני ההמון, והמה מניקים לה יותר מאשר יזיקוה שוגף החכמה עיי"ש, ועיין בספרנו זה בהסרת שאלה החמישית מענין הזה, ועיין מה שכתב הרב החכם רבינו שם טוב בפרשו למורה (ח"א פרק ס"ב) בשם החכם בן רש"ד בפתיחתו לפי השמע, ובשם אבלטון דברים נכבדים ויקרים בעיניו הזה, ולולי כי הרכו לו הדברים שמה, ראוין היו להעתיקם הנה, ובפרט שעל פיהם יבואר בעול שאלה החמישית שהזכרנו עד היסוד זה.

אחת היא החורה והחכמה, ע"כ אמרתי אם אין תורה אין חכמה, אם אין חכמה אין תורה, וכן נמצא בחשובת רב האי גאון ז"ל לנגיד מ"כ הביאו הרמב"ן ז"ל באגרתו אל חכמי לרפה בעלי החוספות (כדפסה בספר תעלומות חכמה להרב יש"ר מקנדיה), וז"ל: לא נמצא יראת חטא וענוה וקדושה ללא בלחות המתעסקים במשנה ובתלמוד ובהכמה (ר"ל הפילוסופיה כמו שמוכר שם בחשובה זו ועיין שם) יחד לא בדברי חכמה לבד עכ"ד, ואם באמת אין כוננו בספרנו זה להעיר העם ללמוד הפילוסופיה והיא חכמה מה שאהר הטבע, כי הלמוד הזה (כמו שבארנו בפנים הספר באריות) הוא למוד מסוכן מאד, ונפרט עליו חלקי השכל וזעירי ימים אשר לא מלאו כרסם בלמוד החורה על הסדר ובלמוד חכמות אחרות הקודמים לה על המסד כמו שבאר באריות הרב המורה (בפרק ל"ב ל"ג ל"ד ח"א) וביאר מקומו; וכל מגמתו וכוננו בזכרנו מענין החכמה, רק על חכמת השמוש והיגרות; מ"מ הבאנו ראייה זו מהגאון ז"ל הנזכר להקיים גם על שאר החכמות שאין להתעסק רק בהם מזולת למוד החורה אבל בשמיהן יחד, וכן כל מה שהבאנו בספרנו זה לפעמים כחכמות דברים הללו מגדולי אנשי תורתנו, אהנו אמנם לא כווננו בזה בשם חכמה על הפילוסופיה מה שאחר הטבע כמו שכוננו הם ז"ל, אולם אל חכמות השמוש והיגרות, כי הנה מישרות שכל האדם ומציאות אל יראה ה' והצבתו, ומאשרות אל תליות ההללחה בזה ובזה, בחנתי שיסתף אותם אל למוד החורה ע"פ קבלת חז"ל, כי רק אז יוכלו ואז ילית, וירא אלהים ירא את כלם, ושתיים כאלה החיות תלומות הנה חוברות אשה אל אחותה נזה לא תפרדנה (כמבואר בהרחבה בפנים הספר), כי שומר תורה אשרו, ואדם יפיק חכמה מה יעם חביו, ואשר לבבו אמון את אלהיו, אין ממנת חלקו טובה, כי אמנותו זאת היא תהלהו אל הוי עד ואל הנללה נלחית — כנאם מלין אחד מחכמי עמנו — החורה והחכמה נשמת העולם הנה, ובלעדיון היא ארץ רפאים, חקי החורה והחכמה ומשפטי המנות, המה כמתג ורסן לבולס פי החלות הרעות המקושרות מוער בלבותינו, והמפר בריחה, ברית אלהים וצרות החברה הפר, ומוסדות קיום הקבוצן הרס; כאשר בא האות והמופת, שאף האיש הישר באנשים, טוב הלבב, ומוכרח המזג, עם כי יתק מוסרי הדם, ולא יאמין בה לא מדרך עיון ולא מדרך קבלה, לא יחדל מעשות כל חושבה ורעה, ושאנשנו עליו יארי תלומות וסודמן לו במקום סתר, אשר לא ימנעו פחד מלך הרעס, ולא תשיבה כלמה, תהיה עבירה קטנה או גדולה כנקימה ונטירה, נגבה ונגלה ושפיות דמים, וכל מזמה אשר יום לעשות לא יבצר ממנו; כי אין אלהים, אין חשבון, ואין משפט, רק זרוע רמה היא תורם נדקתו.

ויהי בגשמי אל המלאכה הזאת, העירומוי ג"כ על איזה תקונים ישרים ודאיקוס ועיניים רבים המועילים בצומה כפי זמני ומקומי, זכ"מ אשר מלאתי יד וזכרו, פשט צפנים הספר ופשט למטה מהגליון כדמותה הערה, למען לא יתבלבל העינין אשר אליו כוונתי הני מגמתי, ונהגתי בזה מנהג קדמוניו ז"ל, ובחרתי ללכת בעינין זה בעקבותם, וביחוד הייתי מחקה כקוף את מעשי האדם הגדול הרמב"ם ז"ל שנהג מנהג זה, ללכת לפעמים ממרכז כונתו ולהפסיק בעינין זדדי הרחוק ככונתו, אבל לא היה יכול לשמטו בעבור התועלת היוצאת ממנו ודיעותיו ההכרחיות, כמו בפרושו לכלים (פ' י"ב משנה ז') שלט שנפסלה וכו' יאל הרבה ממרכז כונת המשנה שכונת לעינין עומאה ואחז דרכו במוסר מדותיו ומעורר על מניעת האונאה את העו"ג במטבעות פסולות וכו' עיי"ש וסיים בזה"ל: וכבר יאלנו מכונתנו הנה, אבל נעיר שאין ראוי ההשמטה ממנו ואשוב לכונת המסכת עכ"ד, וכן בצמורה (ה"ג פ' מ"ג) שהצביר מלים יקרים בעינין הדרשות ואסמכתות ויאל הרבה מכלל כונתו שכונן אליה ביסוד הפרק הזה, וסיים ג"כ בזה"ל: וכבר יאלתי מן הפונה אלא שהוא תועלת יעשרך אליה כל בעל שכל מאנשי המורה והרבנים עכ"ד, וכדומה לזה חמאל בהרבה מקומות מספריו. ודע קורא משכיל! שאין לך דבר וענין אשר הזכרתי שלא כוונתי בו איזה כונה טובה לתקון האומה אף בהיזה מקומות שיחדמה להקורא בהשכלה ראשונה למוחר, אבל המעיין הנלצב והמשכיל יבין מעלמו הכונה הנרורה בחובו והתועלת הרבה המגיעה ממנה, ומה שלא זכרתי את כונתי ברחבה? עשיתי זאת לאהבת הקאור וסמכתי על הקורא המבין.

ובן כשהזכרתי איזה מאמר משני התלמודים והמדרשות וכדומה מהספרים שרצו בהם המעיניים ונמלאים ביד כל אדם לא העתקתי מהם כל המאמר בשלמותו (כמו שנהגתי בספרים הבלתי מליים בנקל), אבל בקצור נמרץ מאד, ומהם יש הרבה מאמרים שהבלתי רק ברמו "עיי"ש בספר זה, בדרך או פרק זה" וכדומה (וכמו שהוכיחו על פני דרכי קצת משכילים מצני עמונו כ"י) ולא הזכרתי אף מלה אחת מהמאמרים, וזה אמנם משני טעמים: (א) מחמת הוצאות הדפוס, כי לו העתקתי אף חוכן המאמרים האלה ומכ"ש בשלמות (כמו שנהגין קצת המחברים למען רבות עלי ספריהם) היה הספר הזה מתרבה בכמותו כפלי כפלים. (ב) מחמת חולשת כחי, כי זה ל"י ארבע שנים אשר נעשה בי יד ה' (יהי שמו הגדול מצורך) וכמה ספרים ומאמרים הנוגעים לספרי הנועו לידי אחר זה, וכבר היה נשלים הספר על פני כלו ולא היה אז לאל ידי להעתיק מהם אף חוכן קצר; ע"כ רמזתי את מקומם לבד, אמרתי הבא אחרי ימלא את מקומן וישלם הסרוס, ויארריך במקום שקראתי, אבל לריך שחדע קורא נעים! שהמאמרים שרמזתי

עליהם לא דבר רק הוא, והרבה עיניים יקרים ולמודים נפלאים הקולעים אל מערת כוונת ספרנו זה נמלאים" גם, וכונן הוא לכל אשר יהיה לאל ידו, לחפש אחריהם וימלא מרגוע לנפשו, ודי שגר בעמלו, ואחתה קורא נעים! בהגתי נא בזאת להור בכל המקומות שניניתי את לא תדאיקני בדבר הזה, ולא הלאיתוך ללא דבר, כי לא אחזתי חלילה דרך קצת המחברים, אשר מגובה לבב להראות בקיאותם ושלחו את הקורא לעיין פה ושם, ובצוואו אלה המקומות האלה איננו רואה את כל מאומה או קצת בצוואה דבצוואה מהעינין הנוכחי; גם בזה אלה נפלאות מהדברתי זאת מספרי המחברים האלה (אשר הסתי לנקבם בשם) והוא: שחמרתי כל דבר יהי בשם אומר, כאשר לפניך קורא משכיל! והק שמתי לנפשי לבלתי התקשט בצוואות זרות, וה' הוא היודע ועד שפעמים רבות העליתי דבר על הספר מאשר הולידו רעיוני, ואח"ז אנב גרסתי מלאתי שכונתי לאיזה מחבר שקדמני, אז לא אחרתי למחות מספרי דבר זה, אף בראותי בו תועלת רבה או שהוא דבר הכרחי לעיניי שדברתי בו, קראתי עליו שם המחבר שקדמני בזה, ע"כ לא חמאל שום דבר כקטן כגדול, אשר לא הסוייתי אלנו מי ומי הולידו, ואשר חמאל דבר שאין בעליו עמו, ילידי רעיוני המה אשר נתן לי אלהים בזה, גם הדברים הנמלאים בדברי זולתי שהבאתים מוסגרים בחסנת לי המה — ופן השא עיניך קורא נעים! ורחיט איזה עינין או באור איזה מאמר, ואמרת הדש אין בו, כבר דבר ממנו זה וזה, הנא! אל תחבל בדורך לשפוט מהר טרם תפלט במאזני רורך דברי שנינו, או אז חמאל הפרש שבינינו, והחדשות שחדשתי בו בעו"מ. ואני אינני מתהלל שנמרתי כל העינין עד תמו בספרי זה, אבל עכ"ש סלוחי דרך

להבאים אחרי לדבר בענינים האלה, כי כמעט לא השארתי דבר וענין כפי זמני ומקומי שלא נגעתי בקצה עטי אף שלא השלמתי, והניחתי לחכמי הדור השלמים אשר דעתם רחבה מדעתי אלפים. והכיתי לה' שגם המעט מן המעט שהזכרתי בספר זה יסבב מועלת רב, כי מעט מהאמת יגדל הרבה מהשקר, כמאמר המפורר הרומי ווירגיל (Virgil):

פָּרַק הַאֲמָת בְּי זָרָח
אֶפֶל הַשֶּׁקֶר כְּלָה בָרַח.

והרבה חשים קניז למליון, אוסוף שנית ידי להודיעך שלא כוונתי בספר זה להועיל למי שגדול ממני בהכמה ובדעת, כי מה ידעתי והס לא ידעו, ומה אשכיל על דבר והס לא יחזונו, ומכ"ש שלא היתה מגמתו חלילה לתת מועזות בלב חכמי הדור הרבנים הנאונים אשר לאורם התחמם, ומרש"ש נהלחם אירא פן אכוס, כי אנשי קדש המה ומרומים ישונו, אס לתורה או לתבמה, ולי"ח, ודי לי כי הרשוני עם קלוטי, לדון לפניהם כחלמיד זעיר לפני רבו ופניו כבושם בקרקע.

ולזהיות כל הדברים הנאמרים בזה הספר צנוים על יסודות מושכליים כחבויים ומקובליים, הנעלים על הנאות והרחויות, חולס חוקים בעז"ה כחופסי הלמודיים; ע"כ השבתי למוחר להעריה את חכמי זמנינו בהסכמתם, וכמו שאמר הרמב"ם במורה (חלק ב' פ' ט"ו), וז"ל: כל מה שהבחר במופת לא חסוף אמתו ולא יחזק האמת בו בהסכים כל החכמים עליו, ולא תהסר אמתו ולא יהלש האמת בו בחלוק אנשי הארץ כלם עליו עכ"ל, ובכל זאת לא הדלתי להניג בראש הספר הסכמה אחת ואזיה מכחבים לדוגמא המדברים בתועלת הספר הזה וטובו מה שכדוני קאס גדולי חכמי ישראל זיו"ח וחכמי האומות, יהי זכרוס ברוך (*).

ובאשר הגיעני ה' אל מה שרציתי, וגליתי זירי מגמתו אשר עליהם תסבינה דלתי כפרי זה, חשים דברתי אליו, והוא אשר משמו הנכבד והנורא לבד אירא, ואך לאהבתו כמה לבי ובשרי, יואל נא בהמון הסדיו, אשר כהרדי אל מרוס יגיעו, ובטובו הרב אשר כנפעות עולס שחקים יבניה, ויורנו דרך האמת, וישפוך עלינו ועל כל בשר יחדו, רוח דעת והשכל, למען הפקתה גס עיני הסכלות שחומת העין. או אז נחזה לנו בנגה האמת והאדק, לב אחד, ודרך אחד, ליראה את שמו ולהתבונן עדותיו, כן ימן לנו החונן, המטיב, אלוה ראשון ואלוה אחרון, ה' זכאות שמו!

קרעמנין בהרש שבט תקפ"ג ימל לפ"ק (1823)

יצחק בער במהריל לעוויונאהו

(* במהדורא תנינא זו השמעתה בעדויות הללו מהכמי ישראל וחכמי האומות, וכל השירים ששרו על ספרי זה נבנוי המפוררים וזמנו, יהי זכרם כלם ברוך, השמעתה הפעם ג"כ, ויהיו מודפסים בספרי השירים.

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: ספרי השירים איננו נמצא באמתתה כפי של ריב"ל, אבל יש ספר אחד כולל בקרב שירים רבים, מילות ומידות, סקרא בשם "אשכול השופר" ונדפי אל הספר הזה כוון החכם ריב"ל. השירים מהכמי ישראל, וגם שיר העלם לכבוד סקרא אלכסנדר יר"ה ינאו גם כן בספר הזה, כנאות כ' דרכי, ולא יגרע מאמת.

אל החכמה

Pallas Athene

עורי בת אלהים! עורי אם הדעת!
לבשי השריון, אף חבשי המנפעת
בידונך תחזיקי, ורדי מעל לעזרתי
פלמיני מפה אויל, כי יסער להפיצני
גם מלשון מחרף, כי יחרץ להרשיעני
כי להרם בישרון נפק אנכי יצאתי.

שער הראשון

בהתרת שאלה ראשונה

פרק א

ידעת לשון הקדש לכל בעל דת יהודית, הוא הכרח גדול, ולמצוה רבה תחשב לו, וכן אחז'ל בהדיא בירושלמי פרק קמא דשבת (הלכה ג'): תני בשם ר' מאיר כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל וכו' ומדבר בלשה'ק מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא, גם עטרת תפארת עמנו הרמב"ם ז"ל בפרושו לאבות (פרק ב' משנה א') מחשב למוד לשה'ק למצוה ככל המצות החמורות שבתורה, והרב הגדול רבינו ישעיה הלוי הורוויץ ז"ל בספרו שני לוחות הברית — כאשר נעתיק להלן אמרותיו הנעימות — מזהיר מאד על למוד לשה'ק בתכלית היותר שלמה, עפ"י דקדוקה, עד שנוכל לגלות בה את כל העולה על רוחנו על פי הצחות, וחיוב למוד לשה'ק ולדבר בה חל על כל איש מישראל מעת אשר החל לגלות מושגיו בדבור כמו שמבואר בספרי: לדבר בס (דברים י"א י"ט) מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקדש וכו', ואם אין מדבר עמו בלשה'ק וכו', ראוי לו כאלו קוברו שנאמר ולמדתם וגו' למען ירבו וגו' (שם י"א י"ט כ"א), ומכלל הן אתה שומע לאו.

פרק ב

ותכלית למוד לשה'ק הסתעף אמנם לתועלויות רבות — כאשר נבאר להלן — ואולם הגדולה שבהן היא להבין על ידה הכ"ד ספרים הכתובים בה, אשר מצויים

עליהם אנתנו עם ישרון בכלל, ובפרט המכונה בשם תלמיד חכם, מההכרח לו שיהיו הכ"ד ספרים שגורים וערוכים על שפתיו.

ואמרו בשמות רבה (פרשה מ"א) על פסוק ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת, אמר ר' לוי אמר ר' שמעון בן לקיש מה כלה זו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין (הן המה הנוכרים בספר ישעיה ג') כך תלמיד חכם צריך להיות זריו בכ"ד ספרים, וכן הוא בשיר רבה (פרשה ד') על פסוק נפת תטפנה שפתותיך כלה (נשני לשון קטם), רב הונא ורב הלפתא קיסרייה בשם ר' שמעון בן לקיש אמרי מה כלה זו מתקשטת בעשרים וארבע תכשיטין ואם חסרה חסור דבר אחד מהן אינה כלום, כך תלמיד חכם צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים, ואם חסר אחד מהם אינו כלום, ע"כ.

פרק ג

על כן מעתיקי הדת, רבותינו בעלי המשנה והתלמוד עליהם השלום, בלם היו מקושטים בעדי תפארת כתבי הקדש, עד שהיו כל הכ"ד ספרים שגורים וערוכים על שפתם, כנראה שהיו משתמשין בהם בכל עת ובכל מקום, בהלכות, מדרשות, ואגרות, כפי שהביאם הצורך מבלי חפוש אחריהם, ולא הסר להם דבר, אף המספרים ושמות האומות ושמות בני אדם פרטיים ויחסי הדורות ושמות הערים הימים הנחלים וההרים וכדומה הנמצאים בתנ"ך, וגם היו משתמשים לפעמים בפסוקים שלמים או מקושעים לפאר מאמריהם ומליצותם הנכבדות ע"ד הצחות, כמו (פאה פ"ב משנה ב') וכל ההרים אשר במעדר יעדרון, לקוח ממליצת ישעיה (ו' כ"ה); בבא בתרא (ע"ג ע"ב) ואותו היום יעלו שמים וירדו תהומות הוה (תהלים ק"ז כ"ו); ביצה (ט"ז ע"ב) מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום בהלכות יו"ט, יצתה כת ראשונה וכו', בשעת פטירתן אמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים, ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו, ואל תעצבו כי חרות ה' היא מעוזכם (מקרא הוא בספר נחמיה ח' י'); ואמרו באבות (פ"ד משנה י"ט): שמואל הקטן אומר, בנפול איבך אל תשמח וגו' פן יראה ה' וגו' (משלי כ"ד י"ז י"ח); יבמות (כ"ד ע"ב) משום רב אסי, דאמר רב אסי הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך (משלי ד' כ"ד). גם באגרותיהם לצחות היו כותבין פסוקים כהיותן, כההיא דגמין (ו' ע"א) שרמט וכתב ליה (ר' אליעזר למר עוקבא) אמרתי אשמרה דרכי וכו' (תהלים ל"ט ב') דום לה' והתחולל לו (שם ל"ז ז'); וכתב להו מר עוקבא, אל תשמה ישראל אל גיל כעמים (הושע ט' א') ולפעמים גם דרך שנוי, כההיא דגמין (מ' ע"א) שלח ליה כאשר עשה כן יעשה לו גמולו ישיב לו בראשו, על דרך הכתוב כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך (עובדיה ט"ז); בירושלמי (פרק אלו עוברין הלכה ז') ר' אבהו שלח לר' חנניה בריה יזכו במיבורה (ללמוד נעצמיס) אתון ואמרין ליה גמל הוא חסד (מעמסק נקצוקט מתיס) שלח ומר ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא (שכבר נמנו וגמרו שהתלמוד קורם למעשה וכו' על דרך הכתוב המבלי אין קברים במצרים (שמות י"ד י"א)).

בירושלמי דמגלה (פרק בני העיר) ר' מנא משלה כתב לר' הושעיא בי רב שימי: ראשיתך מצער מאד תשגה אחריתך, ע"ד הכתוב והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח' ו'). גם היו משתמשים בפסוקים לאסמכתות לתלות במו לזכר את מוסריהם או מדות יקרות ונכבדות אשר הורו לנו לאחוז בהם¹)

¹ דע שהפסוקים שהביאו ז"ל באגדות המה על שני פנים, או ע"ד דרוש, והוא המסכים כמעט עם פסע הכתוב ונעך מכל לך עם דקדוק הלשון ודרכי המליצה כהוא דפרק אין עומדין (ל"ב ע"א): מזלתי יכולת ה' יכול ה' מצעתי ליה (ר"ל בפעל היה ראו לכחוב ולא בשם) אמר משה לפני הקב"ה עכשיו יאמרו הגוים ששם כחו כנקבה (עיין הרשב"א שם בעין יעקב) וכדומה, ועיין בספר יסוד הנקוד להר"ה שער העשירי שמצוא הרבה מאמרים מהש"ס ומהמדרשות מה שדרשו על פסוקי המקרא והראש שלם מיוסדים על דרכי הלשון ומסכימים עם הדקדוק, ועיין בהליכות עולם לרבינו ישעיה מה שהציג בשם הרמב"ן מה שגזוהו לספר המצות על הא דלמרינן הין מקרא יולא מידי פשוטו; והדרך השני הוא על דרך האסמכתא בעלמא והלכו ע"ד השיר והמליצה, ואל תקרא כך אלא כך, כוונת בהם להורות לנו דרכי ההנהגה הישרה, או למודים מוסריים, ולמען לא יזוהו דבריהם אלו מרעיונו ויהיו תמיד לנגד פנינו, שמו אוחסוס אוחס על מקרא אחד בתנ"ך, יהיה המקרא כולל בכל לדדיו גדרי המוסר או למוד המדותי שכונו אליהם, או שיש לו התדמות קצת, או שמלותיו כובלות אחר שני קצת מכות הדרוש, ולהיותו שוקדים יוס ביום על המקרא, או שהמקרא שגור בפיו כמזוזה עליו, נזכיר ע"י שמים ושלם תמותו ענין הרוך יקר בלמוד המוכרי והמדותי או בעבודת ה' וכדומה, וז"ל הרמב"ם במורה (חלק ג' פרק מג) שהם (ר"ל הדרשות) על לך מליצת השיר, אשר לא יספק עינים על בעל שכל, והתפרכס הדרך הוא בזמן הוא (ר"ל אלא התכמים שבכל אומה ובפרט אלא היונים כמפורסם), והיו עושין אותה הכל כמה שיעשו המשוררים מזמרי השיר, אמרו רז"ל חני בר קפרא ויחד תהיה לך על אויך אל תקרא אויך אלא אויך מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה יתן אלצבו בתוך אזנו, ואני תמיה אם זה התנא וכו' כן יהשוב צפירוש זה הפסוק, ושזאת היא כונת זאת המליצה, ושהיתד הוא האלצבו ואיך הם האזנים, איני חושב שאחד מי ששכלו שלם ישחב זה, אלא היא מליצת שיר נאה מאד, הזהיר בה על מדה טובה וכו'. וסמך זה לפסוק ע"י המשל השיר, וכן כל מה שיאמר במדרשות אל תקרי כך אלא כך, זהו ענינו עכ"ל. ונקראו הדרשות האלו בשם הגדה ופרושה ספורים כדלמרינן (סוטה ז' ע"ב) אומרים לפנייה דברי הגדה ומועשים שאירעו (כגון מועשה יהודה ותמר וכו') עיי"ש, ובחלק אמרו במנשה דורש בהגרות של דופי, כונתם על ספורי מעשיות שחזרה כדלמרי שם לא היה לו למשה וכו', וכדמפרש הרמב"ם במורה (חלק ג' פרק חמישי), ולהיות שהם ע"ה מציאים דדרשותיהם הרבה ספורים מוסריים מרבותיהם הקדמונים או מאנשי זמנם או ספורי דברי הימים על כן נקראו בשם הגדה או אגדה, ואולי להיות הדרשות נאמרו בפומבי ובהקהל על הבימה ע"כ מעט זה נקראו הגדות (רעדען, פרעדיגעען) נרדף עם שם דרשה, וכן נקרא הדורש ברבים בלשון עברי בשם נגיד ובפי אחרונים בשם בגיד (רעדנער, פרעדיגער), ולדעת רבי שמואל הנגיד (במצוא הש"ס) פרושה המשכה והוא מלשון ארמית ונקראה כן להיותה ממשכת את הלב עיי"ש, וממשכת את האדם לעבודת ה' ויראתו כמו שאמרו הם ז"ל אם ראוך להכיר

ולסמנים בעלמא כדאמרינן (גדה מ'ה ע"ב) וסמנך וזאת לפנים בישראל (רות ד' ז'), וכההיא דפרק הפועלים וסמנך עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריכם, ודפרק אין מעמידין (כ"ט ע"א) וסמנך יוין ישמח לבב אנוש (תהלים ק"ד), וסמנך ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א'), וסמנך וכדה על שכמה (שם כ"ד).

ומהם היו מי שהשתלמו במקרא עד שכל דבריהם היו בצח לשה"ק כעין המקרא כמבואר לקמן, ומצינו שהשתדלו ג"כ להבין פשוטי המקראות על בורין אף במקום שלא היה נוגע כלל לא לחכמת הלשון ולא לדין ולא למוסר, כמו שאמרו (יומא ה' ע"ב) כיצד הלבישן מה דהוה הוה וכו', כיצד מלבישן לעתיד לבא וכו', לבישבוואו אהרן ובניו וכו' אלא כיצד הלבישן למסבר קראי ע"כ, גם היו מסמנין את המשלים מחכמי דורם לזכרון ג"כ בפסוקים כמו צדיק מצרה נחליץ וגו' (סנהדרין ל"ט ע"א), כלל דבר! כל למודיהם, מוסריהם ומשליהם, מליצותיהם וסמניהם וכו' הכל כאשר לכל היו משתדלים לתלותם בתנ"ך, ועיין ספור א"א עם השטן בסוף פרק הנחנקין.

פרק ד

ונוח היה להשלמים האלה לזכור כל התנ"ך, יען היו הוקקים אותם על לוח זכרונם, בעודם היו צעירי ימים, כי זאת לפנים בישראל לחק, ללמד את הנערים מקרא, בראשית למודם בבתי הספר, ותניא (גיטין נ"ח ע"א): אמר רב יהודה וכו' מאי דכתיב עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (איכה ג' נ"א) ד' מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר (ובמדרש איכה רבתי פ' עיני נגרה ובירושלמי תענית פרק ד' חמש מאות בתי סופרים היו בביתר) ובכל אחת ואחת היו בה ת' מלמדי תינוקות, וכל אחד ואחד היו לפניו ת' תינוקות של בית רבן (ובירושלמי חמש מאות תינוקות) וכו', וכשגבר אויב ולכדום כרכום בספריהם והציתום באש, עכ"ל. ולא היו הספרים האלה לא משנה ולא ברייתא, לא תוספתא ולא ספרי וספרא, לא גמרא ולא מדרש; כי לא היו עוד אלה בימים ההם מחוברים בספרי¹ לענין המתפשט באומה, דברים שאמרתיו על פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב אבל היו הכ"ד ספרים.

וכן יורה עליהם לדעתי שם התאר מלמד תינוקות, כי בשם מלמד

את מי שאמר והיה העולם לך אצל הגדה, ע"כ. ועיין בשל"ה בבורה שב"פ כלל דרושים ואגדות דרוש ארוך ויקר מאד המסכים לענין הזה שכתבנו לעיל.

¹ כי רצינו הקדוש סדר את המשנה וכתבה על ספר זמן רב אחר חרצן ביתר כשנעיס שנה והוא ק"ך שנה אחר חרצן הניה, ונימיו נסדרו נ"כ הכרייתום והסוספמות וכו', והא"ל שני החלמודים ירושלמי וצבלי שכתבו כמה מאות שנה אחר החרצן. עיין הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים וליד החזקה, ועיין רש"י בב"מ (ל"ג ע"א, פ"ז ע"א) ובהקדמתו השך דון יחזקאל ארצבנאל לספר נחלם אבות.

לא יכנו חז"ל כי אם המלמד תורה נביאים וכתובים לבר, והנערים הלומדים ממנו נקראו אצלם בשם תינוקות סתם, או תינוקות של בית רבן, אולם המלמד לאחרים משנה וגמרא יכונה אצלם בשם רב והמבקש תורה מפיו בענינים האלה יכונה בשם תלמיד, כנראה בכל שמת הש"ס והמדרשות, וכן הבנתי מדברי רש"י (שבת כ"ט ב') ב"ר"ה ריש כנישתא וכו' ומיישב תלמידים ותינוקות ע"כ, ואחר זה אנב גרסאי מצאתי לי און וסעד לרברי אלה בירושלמי (פרק בני העיר) ובמדרש איכה (בפסוק בלע ה': ת"פ בתי כנסיות היו בירושלים, כמנין מלאתי משפט (מלמי חסר כתיב) וכל או"א היה לו בית ספר ובית תלמוד, בית ספר: למקרא, ובית תלמוד: למשנה עכ"ל). (ומזה פללתי הפעם, שגרסת המדרש והירושלמי ת"ק בתי סופרים היו בביתר היא הגרסא הנכונה, והמתישבת יותר לפי דרכנו, ונופל עליו התאר תינוקות, ומלמד).

פרק ה

ובבתי ספר האלה ללמוד המקרא, היה בכל עיר ועיר, כדנניא (ב"ב כ"א ע"א): התקין יהושע בן גמלא שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ע"כ. וכל עיר שאנשיה לא ירצו להושיב מלמדי תינוקות (ר"ל ללמוד התנ"ך) מחרימין ומחריבין אותה, כדאיתא בשבת (ק"ט ע"ב) וכן פסק הרמב"ם להלכה (הלכות ת"ת פרק ב') וכן פסקינן ב"ד (סמן רמ"ה סעיף ז') עיי"ש. כי עיקר העשה הנאמרת בתורה על האב: ולמדתם אתם את בניכם לא נאמרה אלא על תורה שבכתב והיא התנ"ך כן כתבו להלכה הפוסקים (י), ועיין בלבוש עטרת זהב (סימן רמ"ה סעיף ו') והוא שילמדהו על פי פשט הפשוט

(י) והוא חליצה דמלמודא (צקידושין ל' א') שאמרו: למדו מקרא חין מלמדו משנה ואמר רבא מקרא זו תורה עכ"ל, ונראה מדברי הפוסקים שלא פסקו כדעת רש"י שם שפירש מקרא זו תורה ולא נביאים וכתובים (ועיין ס"ז צי"ד סימן רמ"ה סעיף ו"א). (א"ה כלל זה נקוט צידך וצריך שמדעהו, כי הוא עיקר גדול צדינים, שרש"י ז"ל לא כון צפירושו לפסק הלכה, כמו שהביא הרב בעל שם הגדולים בשם הכס אחד, והרד"ז בשתובותיו כחב וז"ל: יש צדינו כלל גדול שרש"י ז"ל מפרש הוא ולא פוסק עכ"ל. וכן כחב הב"י בא"ח (סימן י"ד) וז"ל: דרש"י מפרש הוא ולא פסקו עכ"ל).

ואל יקשה צעניך לפי דעת הפוסקים שפירשו: תורה נביאים וכתובים והאמר רבא צפירוש "מקרא זו תורה"? זה אינו, כי צאמס מצינו שמשמש התלמוד בשם תורה גם על נביאים וכתובים כאמס ז"ל: לשון תורה לעצמה, ולשון הכמים לעצמה, או דברה תורה כלשון בני אדם. (אף שכוונתם לפעמים על מקרא מציבאים וכמוסים) ומצינו צפירוש שקראו הם ז"ל לנציבאים לצד או לנכובים לצד ג"כ בשם תורה: לכתובים (צפרק חלק) הוא אלוים כל עובדי דרך (איכה א' י"ב) מכלן לקובלגא מן התורה. לנביאים (צפרק יש צבור) עד שמצאו לו מקרא מן התורה דכתיב: וצאו צה פריצים וחללו (וחזקאל ז'

דוקא או יצא ידי חובתו, אבל אם ילמדו המקרא ע"פ דרשות או רמזים לא יצא

כ"כ). א"כ יש לומר ששם תורה גם לדעת רבא כולל כל התנ"ך. ועיין סדר תפלה להגאון יעז"ץ בשיר היחוד ליום שלישי.

ואולם רש"י ז"ל הבין דברי רבא כפשוטו, ששם תורה כולל החומש לבד והקרא לפעמים מקרא כלישנא דתלמודא, כדמתיב (ברכות ה' ע"ה) והתורה זו מקרא, וכאן צעליל נראה ששם תורה אינו כולל כ"א החומש לבד, מדקאמר: אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, עיי"ש.

ועתה קורא נכון! לא אהדל מלעוררך על תמיה רבא בדברי המהרש"א ז"ל (שם ברכות על המימרה הנזכרת) שלא אוכל להולמה, והוא, שלפי דעת הרב הזה כלל מונה ששם מקרא הנמשא בכל התלמוד אינו כולל יותר כ"א החומש לבד עיי"ש. והוא פליאה גדולה! כי בלמה הוא רק על המעט מהמעט, וכאשר עיינתי בדברי התלמודיים, יגעתו ומלתי ששם מקרא צפיהם ז"ל על הוראות שונות, ואלו הם: א) יקראו פסוק אחד שלם בשם מקרא או מקלחו כמאמרם ז"ל (שבת ס"ו ע"ה): אין מקרא יונא מידי פשוטו: ב) החומש לבד נקרא אלס מקרא כהסוד דברכות המוצא לשל. וכתנא דבי אליהו: יש בו בלס דרך חרץ ומקרא בלכד מוסרין לו מלאך אחד לשמרו וכו', קרא אדם תורה נביאים וכתובים וכו', וכן הוראתו בלשון הכתוב דמתיב: ויציגו במקרא (נחמיה ה' ה') ושם מצויר בהדיא שהוא החומש: ג) נקרא אלס כל התנ"ך ששם מקרא והוא רובא דרובא, ואמרו (בשמות רבא מ"ז): כתב לך, זה המקרא וכו' אלס כך אמר ליה הקב"ה כתב לך התורה נביאים וכתובים ע"כ. ואמרו: חזקנו על כל המקרא, ואמרו (בפרק הלך): אלס צעלי מקראות יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים, ואמרו (באלו מילואות): רבו שלמדו מקרא ופירש"י תורה נביאים וכתובים, (בקידושין למ"ד א'): לעולם ישלם אדם שותיו שליג במקרא, פי' כל התנ"ך כמו שהניא המאמר הזה להלכה הרמב"ם (פ"א מהלכות ת"ת) הטור יו"ד והב"י (סימן רמ"ו ס"ד) וכל נושאיו כליהם וכלם פרשו כל התנ"ך וכאלה רבות: ד) גם קראו להנציחם לבד מקרא, כמו שאמרו ז"ל בזהר לך (בספרי תורה פ"ב ע"ה) וז"ל: אמתי תרגס אונקלוס אורייתא כהאי לשון ויונתן בן עוזיאל המקרא ע"כ. וידוע שיונתן לא תרגס כ"א הנציחם לבד, וכן הביא העטרת זקנים בל"ח (הלכות ברכות המזון) ג"כ שהנציחם נקראו מקרא. ופליאה על הזכור (עיין בספרו מסורת המסורת מאמר העשירי) שלא שמע ולא ראה מדברי הזהר הנזכרים פה, ויותר פליאה על הרז"ה בספרו (בנין שלמה בית האותיות חדר ראשון הלון ג') שהשיג על הזכור, ולו ראה דברי הזהר האלו לא כתב מה שכתב עיי"ש: ה) גם קראו אל לשון העברים ששם מקרא כאמרם ז"ל (ברכות ה' ע"ה): שנים מקרא ואחד תרגום, ואמרו במגלה (ג' ע"ה): ויקראו בספר תורת אליהם, זה מקרא, ופירש"י מקרא לשון עברי, ועיין יפה מראה בירושלמי מגלה (פרק ד') מפורש זה תרגום, וזכור תרומה (קל"ב ע"ב) אמר: כל קדושה דאיהו בלשון הקדש יחיד אכור ליה למימר. תרגום לעולם ציחיד ולא בסגיאין, וכימן לרזא דא שנים מקרא ואחד תרגום שנים לישנא דסגיאין איהו דודאי קדושה דלה"ק וכו' ע"כ, ואמרו (מגילה ט' ע"ה): מקרא שכתבו תרגום ופירש"י ספר שכתבו לה"ק וכו', וזה לדעתי ההפך בלישנא דתלמודא ציין שם

במקרא לשם תורה אם יכון האומר רק על החוכן והענין לבד הנכתב נכתבי הקדש יהיה החומש או נו"כ ישמש בשם תורה, אבל אם כוננו על גוף העברי דוקא ישמש בשם מקרא, כן נ"ל אחר העיון בכמה מקומות מהש"ס, ודוגמא אחת ארסך וממנה תקיש על השאר: מפני מה אמרה תורה הביאו עמר בפסח (ר"ה ט"ז א') כון אל החורף וסוכן הענין, והעד שלא הביא את לשון המקרא והבאחם את עמר (ויקרא כ"ג יו"ד), ויעבר ה' על פניו ויקרא (פשוטו דקרא הוא שעבר ה' על פניו של משה עיין תרגום אונקלוס שם, ור"ל שעבר לפניו כניכול ויקרא) ואמרו שם: אלמלא במקרא כתוב ח"ה לאמרו, מלמד שנשעטף הקב"ה כש"ן ע"כ. וכתבו המפרשים דריש ויעבור כש"ן המעביר את עליהו ע"כ. ופרשו ח"כ והעביר ה' (את עליהו כניכול) על פניו (של עצמו כניכול), והדרוש הזה לא אפשר לדרשו רק בלה"ק, והבן, ומזה יכל לפניך קורא נעים אור חדש בכללי הש"ס אשר לא עמדו עליו כל המחברים שחברו בענין הזה, כתב הרב בעל הליכות עולם בספרו זה (שער השני פרק ב') וז"ל: דרך הגמרא לקצר המקראות ואינו מביא אותן כהיותן כמו דאמר רחמנא ונתן הכסף וקם לו בפרק ג' שאלו ואין הפסוק אלא ויסף חמישית כסף ערכך עליו וקם לו, וכן בפרק הרוחא לקיים מה שנאמר כל החלומות הולכין אחר הפה, והיינו קרא ויהי כאשר פהר לנו כן היה וגו', וכן בהרבה מקומות מביא הגמרא פסוקים בקצרה, כך ראיתי בחוספות דערובין עכ"ל, וז"ל החוספות שם על המימרא דכתיב אל פתח חולם הבית זה הפסוק אינו בשום מקום ואומר ר"י דכתיב חולם הבית ובקרא אחרינא כתיב פתח הבית והוי כאלו נכתב בהדיא בחד קרא עכ"ל, וכן הביא הרב ר' דוד מילדולה בספרו דרכי התלמוד ויסוד התלמוד כלל ט"ו: דרך התלמוד לקצר המקראות ואינו מביא הפסוקים כהיותן וכו', וכן כתב הרב הגדול מוהר"ר בן לב ז"ל בחלק ד' מחשבותיו בחדושו על קדושין ע"ש, וכיוצא בזה מלאחי להריטב"א ז"ל בפרק יש נוחלין וז"ל: ובני מנשה חפר וישעי, אין המקרא הזה בשום מקום אלא מקרא מקוצר נקטינן וכו' ודרך התלמוד לקצר בפסוקים ופעמים שמוסיף לבאור באותה שאמרו בבעיית לתת להם אחרית ותקוה בגולה שהוסיף בגולה על המקרא וכו' עיי"ש, אבל לפי דרכנו שכתבו לעיל שאם כונת התלמוד על גוף העברי דוקא ישמש בשם מקרא (או אמר קרא) ואז מביא המקרא כהישו, אבל אם ישמש בלשון אמרה תורה וה"ה בלשון אמר רחמנא, שנאמר, דבתיב אין כוננו על חומר וגוף לשון המקרא אבל על הנורה וסוכן הענין, ע"כ אינו מביא לפעמים לשון המקרא כהיותו ובסתדדק היטב בכל המקומות האלה שמביא הש"ס מקראות שלא כהיותן לא נמצא חללם שם במקרא ולא קרא המורה על הקריאה (לעזען), אבל בלשונות זולתו שנאמר וכדומה המורה על הענין (עם הייסט, ויחא מאן זאגט, וויא עס געשריבען שטעהע), והוא שאמרו שם בצרכות (דף נ"ה ע"ב): שנאמר "כל החלומות הולכין אחר הפה" ופריך שם התלמוד: אטו כל החלומות קרא הוא? אין, וכו' שנאמר ויהי כאשר פהר לנו כן היה. ולא אמר פה התלמוד בלשון אמר קרא כל החלומות, אבל בלשון שנאמר. וכן בב"ק (דף פ"ה ע"ב): עליו הכתוב אומר "מהיות טוב אל תקרי רע" ופריך שם ג"כ התלמוד: ומי כתיב מהיות טוב וכו'? אין, כתיב כי האי גוונא: אל חמנע טוב מצעליו בהיות לאל ידך לעשות. וכן ישמש הש"ס בעבור זה על ספר בן סירא "שנאמר" "דבתיב" (גם בזה טעה במח"כ הרב בעל הליכות עולם עיי"ש), ולא הנמצא על ספר בן סירא שאמר הש"ס "אמר קרא" (ו) קראו לק"ש ג"כ מקרא כמו שאמרו (שנה י' ע"א) מקרא ותפלה ר"ל ק"ש ותפלה.

בלל ירי חובתו, כן כתב החינוך עשה הנ"ל עיי"ש¹) אבל מי שהוסיף על חיוב

¹) והטעם, כי כקדמת החומר לזורה כן הפשט קודם אל הדרוש והרמז, ובז"ן הפשט אין דרש ואין רמז, וכל דרש או רמז או סוד כשיחנגד לפשט הפשוט אין שומעין להם כי דרשות של דופי המה, וחז"ל הורונו זה במעט מליס באמרו (שבת ס"ג ע"א): אין מקרא יולא מידי פשוטו ע"כ, לכלל מונח בכל זמן ובכל מקום אפילו בדרש ורמז, הדרשה מדרש, והרמז ירמז, והפשט במקומו עומד, וכמו שהורה לנו המפרש הגדול רש"י ז"ל בהקדמתו לפרוש שיר השירים, שהוא מלא חידות ודוגמאות, וז"ל: מקרא אחד יולא לכמה עמים, וסוף דבר אין לך מקרא יולא מידי פשוטו, עכ"ל. ואם שיר השירים כך כל החג"ך זולתו לא כש"כ, ועיין בעשרה מאמרות (מאמר הקור דין הלך שני פרק י"ג) דבר נפלא בעיני הזה. וכלל גדול מדע שכל עקרי הדת כמציאות אלהות וחדוש העולם ושכר ועונש וחירה מן השמים כלם ידענו רק מהפשט הפשוט כמו שספרה לנו התורה הקדושה בז"ן רמזים ובז"ן חידות ותמונות סתומות, ודע שכל פרושי חז"ל הנקראים תורה שבע"פ ג"כ מכוונים ובנויים רק על יסודות הפשט ע"פ הי"ג מדות שנתנו למשה בסיני, ואל יטעון הדרשות הדרות או הגדות הרהקות הנמלאות לפעמים במדרשותיהם שבלתי מסכימים עס פשט הפשוט או עס דקדוק הלשון; כי אלה אסתמכות בעלמא המה, וע"כ אמרו בפרוש שאין למדין מן המדרש, וכל מגמתם בזה לא היסה כי אם להלות מוסריהם וטובתהם היקרות באיזה פסוק לאות וסימן לבד כאשר בארנו בשם קדמונינו, וידענו דעת ברורה שכל טענות מהחולקים עלינו, בנויות על יסודות הרמז והדרוש, ולו אחזו בפשט הפשוט כי עתה נשארה טענתם מעל, ורק היציאה מן הפשט והדקדוק היסה בעוכרם ללכת דרך עקלתון. וראה מ"ש הגאון בעל התשב"ץ בתשובותיו (ח"ג שאלה ר"י) על הדרש שדרש בימיו על פרשת נח ועל חגיגת המשכן וכליו דרשות של רמז עיי"ש, וכל מי שרואה לאמת שנעויותיו ודעותיו הכוזביות ידרוש דרשות רחוקות בתנ"ך ומבקש רמזים זרים; ומפורסם הוא מה שדרש זה זמן לא כביר אחד מן הדרשים (הובא בפרוש המאסף והמקבץ לפ"א הגדפס מקרוב) על מאמר חז"ל שם "אל תרבה שיחה עם האשה" ואמר התורה נקראת אשה, והורונו בזה חז"ל שלא ללמוד תורה הרבה כי התורה מציאה לידי אפיקורסות, ואחד מכת הנזכרת דרוש דרש בשבת בסעודה שלישיית באסיפת קהל רב, ואמר, הרבה מן הנדיקים לא היו עוסקים בלמוד הגפ"ת והפוסקים כלל, גם בתנ"ך לא שקדו, מתמת דבקות בהשי"ת לא היה להם פנאי, ולא יכלו לבטל שויתי ה' לנגדי תמיד, והוא לזייר כנגדו אותיות הויה עס נקודותיו באש שחורה על גבי אש לבנה, ואולם הלומדים שמוחם מצולבל מנעוריהם בפשטי התורה והלכות אינם יכולים לקיים זאת הכונה במוחין זכין, ואם יחמאזו אפילו לפעמים אינם בכהם מתמת הלמוד שעולה וממטט את מוחם, וע"י התפלל דוד לפני ה' יתברך שיטכה התורה שלמד בנעוריו כדי לקיים שויתי ה' לנגדי שהוא רצונו של השי"ת ואמר מתהגלל, לעשות רצונך אלהי חפצתי אבל מה אעשה ותורתי בתוך מעי, ועיין מה שאמר ר"י בן דורמסקיט לר"י אשר דרש על חררך, אברך וכו', ילקוט זכריה, ומדרש ש"ט, ועיין רש"י מקץ בשם הספרי.

ויש לי ראייה חזקה שגם בזמן התנאים היו מלמדים המקרא ע"פ פשט דוקא ולא בדרשות ורמזים, והוא מדברי הסלמוד נדרים (דף ל"ה ע"ב) בדין הנודר הנאה מחברו

המצוה ללמדו בזבולין בן דן תבוא עליו ברכה, ואולם אם למדו כל התורה בלה ולא למדו המקרא עד תמו לא קיים העשה ולמדתם אתם את בניכם, וכן משמע בברור מדברי הילקוט (יתרו רמו רפ"ז) שהתורה שאביו חייב ללמד את בנו הוא התנ"ך דוקא, עיי"ש.

ולכן מצינו הרבה בש"ס ובמדרשות שהיו התינוקות משיבין לשואליהם בלי התמהמה כשהיו נשאלין לפעמים על פסוקיהם שלמדו בבתי ספריהם, וראה איך היו המקראות נצורים וערוכים על רל שפתותיהם.

פרק ו

וצריך שתדע עוד, שהיה למוד התנ"ך אז בבתי ספריהם על הסדר, ר"ל תורה נביאים וכתובים בזה אח"ז, הכל כפי שסדרו לנו עזרא הסופר וסיעתו הברת אנשי כנסת הגדולה עליהם השלום, ולא היו דולגין בתורה מפרשת שבוע זה לפרשת שבוע אחר להשלימן עם הצבור כמו שנוהגין מלמדי תינוקות זמננו במדינה זו, ועיין מה שהבאתי לקמן בשם הגאון יעב"ץ בענין הזה, ועיין שלי"ה (מסכת שבועות קפ"א), ואמרו ברבה (פרשת נצבים): איך אדם לומד תורה? תחלה קורא במגלה¹) ואח"כ בספר (ר"ל ספר מורה נבוכים), ואח"כ בנביאים, ואח"כ

אם מותר ללמוד ממנו, כי שם נראה די גלוי אס נדקדק בדבריהם, שלמוד המקרא הוא ע"פ פשט הפשוט דוקא ולא ע"פ מדרשים ואגרות; דאל"כ לא היה מחלק שם התלמוד לענין הדיון בין למוד המקרא ובין למוד המדרש ואגרות, אס היה גם למוד המקרא עפ"י דרש.

¹ נראה שהיו להלמדים צימים ההם מגלות קטנות כוללות אלפא יוחא עם חנוך הקריאה וספורים ומשלים קלים, לחנך בהם הילדים כספר אבטליון הנמלא אחנו היום — ועיין מחנות כהונה שם — ומה שאסרו לכתוב מגלה לחינוך להתלמד בה? כונתם על קבון חיזה פרשיות מהחומש; דקי"ל דתורה חסומה נחנה כדילפינן מדכחיב: לקח את ספר התורה הזה וגו', ואפילו למ"ד מגלה מגלה נחנה הא לסוף אדבוק וכיון דאדבוק אדבק, ואולם לדעת הר"ף מותר לכתוב מגלה לחינוך (שיש בה חיזה פרשיות) להתלמד, וכן פסק הפ"ז (י"ד סימן רפ"ג ס"ק א') והש"ך (שם ס"ק ג') הציזו ג"כ להלכה בשם גדולי הפוסקים עיי"ש. מדברי המדרש שהזכרנו יולאת תוכחה מגולה למלמדי חינוקות צמדינתנו שלא יפה עושים שמתחילים עם החינוקות אחר שלמדו הקריאה תיכף החומש, ומי לא ידע כי אלו הספרים המה כתובים צמלוצה גבוהה ונשגבה, ואיך יצינס החינוך אשר ריק עודנו מידעת מלה אחת עברית, וזאת היא צאמת הסבה שהחינוקות נשארין צורים בתנ"ך כל ימיהם, ואס למוד החומש הוא דבר נקל צעיני התלמידים צצמדינתנו (יען שלא יצינוהו לתכליתו) אבל מה נכבד וקשה הוא ליודעים ומשכילים, וכמה גדולים ועלומים מחכמי ישראל והגולרים החעמלו צצאורו ע"ד הפשט כעדות ספריהם הרצים הנמלאים אחנו היום, ומי יודע אס יאלו עוד ידי חובתם, עיין לקמן מה שכתבנו בשם רש"י הציזו הרשב"ס פרשת וישב.

בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד, ע"כ.
ומודעת זאת שלא היו מתחילין עם הילדים משנה עד מלאת להם זמן
חמש שנים רצופות בלמוד המקרא כמו שאמרו חכמי המשנה ז"ל באבות (פרק
חמישי משנה כ"א): בן חמש שנים למקרא¹) בן עשר שנים למשנה, בן חמש
עשרה שנה לגמרא, ועל המבלבלים זמן הלמוד הזה שהורו לנו חז"ל, ומלמדים
עם התלמידים בקמנות משנה וגמרא, עליהם אמרו (ע"ז י"ט ב'): על הלומד ועל
המלמד עליהם הכתוב אומר, לא כן הרשעים וגו', כן פירש המהרש"א ז"ל ע"ש.
ואמרו בפרק זה בורר (כ"ד ע"א): במהשכים הושיבני כמתי עולם, א"ר ירמיה
זו תלמודא של בבל, ר"ל למוד מבולבל שלא בזמנו, ולא כסדר שסדרו לנו
חז"ל, כן פירש המהרש"א ז"ל עיי"ש.

וחק וזמן נתן לנער בינוני חמש שנים רצופות לכ"א משלשה יסודי הענינים
האלה הכוללים למודי איש הישראלי, ר"ל מקרא ומשנה וגמרא שהוא זמן מסוגל
ידוע בדבריו רבותינו ז"ל, אשר חכמים הגידו ממה שהביאם הנסיון, שיוכל הלומד
להצליח בלמודיו במשך זמן כזה, אף אם לא יהיה מבני העליה היותר גדולים,
וישאר חרותים על לוח לבו כל ימי צבאו על הארץ, עיין חולין (כ"ד ע"א), ואולם
רוב הנערים שהיו קשי השגה לא הכניסו כלל ללמוד המשנה ומכ"ש לגמרא,
כמ"ש בויקרא רבה, הובא בילקוט קהלת (רמז תתקע"ז) על פסוק אדם אחד
מאלף מצאתי: בנהוג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאים מהם מאה,
מאה נכנסים למשנה יוצאים מהם עשרה, ואחד לתלמוד, הוי אדם אחד מאלף
מצאתי, עכ"ל.

ודע שבמשך זמן הנזכר בלמוד המקרא למדו התינוקות גם הדקדוק ופסקי
הטעמים בבית הספר, כדאמר רבי יוחנן (נדרים ל"ז): שכר פסוק טעמים שקיל
מונייהו, ופירש רש"י שמלמדו נקוד וטעמים עיי"ש. ועל מלמדי המקרא נאמרו
הרבירים שם כידוע, ואמרו בגמרא (שם): ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים¹).

¹) אצל פחות מחמש אין מכניסין כלל ללמוד המקרא, ובכמה זורות שחריהם
שנתמעטו הכחות ונהלשו הלבבות, לא היו מכניסין ללמוד המקרא ב"זר מזר שית, כדאמרינן
בבבא בתרא (כ"ח ע"א) גבי תקנות יהושע בן נמלא: אמרו שהיו מכניסין כזן שש או שבע,
ועיין ברמב"ם (הלכות ט"ז פ"א הלכה ו') שמחלק בין כריח לכוהן, ובתוספות בבבא בתרא
שם ועיין בחובות (כ" ע"א), והאידינא נראה עכ"פ שכל יתחילו עם הסינוקות מקרא עד
שיהא בן שש (כי בזמן הזה כחות האנשים הלכו וחסרו מאד מאד) ואין לריך לומר שילד
כחוש; וכבר העיד הנסיון שהרבה ילדים קמנו ולא עת בעצור זה, מלבד הפגעים הנוראים
והחליים הקשים הגורמים לו כמצואר בספרי חכמי הרופאים, ועיין בספר מאקראנטיק
להכנס הרופא הגדול הופעלאנד. (D. Ch. W. Hufeland's Macrobiotic Theil 2. Abs. II.)

¹) ואף שלא היו עוד דימי חז"ל שמות התנועות והטעמים, וכל השמות ההסכמיות,
וכללי הדקדוק והרצחח הדינים, שלפנינו היום בספרי הדקדוק, ולא"ל שם רקדוק למלאכה

פרק ז

ומה שאמר רבינו תם ז"ל בתוספות (קדושין ל') על המימרא שם, לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בגמרא' וז"ל :

הזאת הנקרא בלשונם גראממאטיק (Grammatik) (כי כל בעל דעת יודה שמהוהרים המה מאד לזמן חכמי התלמוד, והמה הסכמות אנשי המלאכה הזאת שנתחדשו זמן רב אחר התימת התלמוד, ורוב כללי חכמת הדקדוק שבימינו שאולים המה משפה ערבי וארמי כאשר יגידון עליהן שמוס, גם לשונות אחרות היו לדקדוק לשון עברי לעזר ולסעד, ובעינינו אנו רואים שהכללים הולכים ומתרחבים ונשתנים מיום ליום, מעת היותה להכמה על ידי החכמים העוסקים בה, ואין מדקדק או חוקר בלשון שלא ישנה או יוסיף בה, וז"ל הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות נ"י מזכרתי בספרו שערי אפרים (שער ג' סעיף י"ד) : אין בידינו כללי חכמה זו (של דקדוק לשה"ק) במסורת מהכמי הש"ס שקבלו איש מפי איש הל"מ רק מה שאבותינו הקדמונים (בערך זמן שלנו) יגעו ומלאו בחכמה זו, עכ"ל), בכל זאת יסודי הלמודים האלה היו מאז, ובפרט הצרת התנועות וקולן וההפסקות (אף שלא ידענו איך היו שמוס אז) כי בלעדן אין בכה איש להויתא משפתו חולה אוח אחת, ובלעדי הפסקות לא יבין השומע את כונת הקורא או המדבר, גם בלתי ספק שהמורה לילדים צימים ההמה היה מעורר אותם על כללים מיוחדים, מכוני יחיד ורבים, זכר ונקבה, עבר הווה ועתיד, נוכח נסתר ומ"ב וכדומה (להבינם ע"י המקראי קדש, ובפרט אחר שחבלה לה"ק להיות לשון מדברת והיתה להם בלשון זרה). וראיתי אמנם לערוך הנה דעת המהצרים, מתי נעשו שמוס החדשים ההסכמיים, הנמלאים אחנו היום בספרי דקדוק, ומי היה מהצד הראשון בעיני הדקדוק החדש והרחיבהו, ומלאתי להכנס ר"מ בוטרילו כפרושו לספר יצירה, לעיני הדגש, ואמר : וכבר חובר על זה היסוד ספר הנקוד הגדול אשר הצרו רב אשי בצבל והוא הנמלא היום בישיבתנו ע"כ (לא ידעתי אם הוא רב אשי האמורה שחבר התלמוד בבלי שהיה בשנת קפ"ז לאלף החמישי, או אולי רב אשי אחד מהגאונים והוא אביו של ר' זדק שהיה בשנת הקמ"ה לאלף החמישי, או אולי הוא אחד מהאחרונים, גם לא אוכל לכוון אם הוא הנקוד כלורתן ושמותן שבידינו היום או לאו), ואולם ר' אליהו בחור בספרו מסורת המסורת מיהסס לבעלי המסורת (והמה השני בתי ישיבות שהיו בטבריא בזמן רב שרירא גאון או אחריו מעט, והיו בקיאים מאד בצחות לשון עברית ונקראו הישיבות האלה בפי בעלי הסופות : בני אשר ובני נפתלי, ע"ש ראשי הישיבות האלה, האחד ר' אהרן ב"ר משה משבט אשר, והשני ר' משה בן דוד משבט נפתלי) והגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מטפת הספרים על המאמר בתקוני זהר (ז' ע"א) ועוד קמץ אוקמוהו מרי דקדוק דאיהו תנועה גדולה וכו' אמר שמחברי דקדוק היו מאוהרים מאד אין צריך לומר בערך התנאים אפילו גם באמוראים והגאונים אין זכר למו איך המה נתחדשו אחר הגאונים במערב ע"י ר' יהודה חיוב מפאם עכ"ל. והוא ר' יהודה ב"ר דוד פאסי הרופא הנקרא חיוב שכתב עליו הראב"ד בקבלתו שהעמיד את לשון הקדש על בוריו אחר שנשכח בכל הגולה, וכדעת הגאון יעב"ץ הנ"ל כן דעת רוב המהצרים והמדקדקים אשר הגיעו ספריהם אלינו, וכן הוא דעת גדולי חכמי הווררים כמו שהביא בשמם החכם השר עשאלקי

שאנו סומכין אהא דאמרינן במסכת סנהדרין (כ"ד) בבלי בלולה במקרא ובמשנה

בספרו מעיני היהודים (Rosprawa o Żydach przez Czackiego, s. 175) ואעתיק לך לשונו: היהודים למדו חכמת הדקדוק מהערביים, ורבי סעדיה גאון סקיה צמאה העשירית (למנין הנוצרים) הוא הראשון שחבר ספר דקדוק לשון עברי, הנקרא גראממאטיק, ובמאה העשתי עשרה (למינים) קס"ר יהודה היוג והביר ספר דקדוק בלשון עברי, גם ספר שרשים, והחכם הזה נקרא צפי הקדמונים בשם נסיך או נשיא המדקדקים עכ"ל. ועיין ג"כ פלפול ארוך מעיני זה בהקדמת הסורה להכנס רמב"ן ז"ל הנקראת אור לנשיבה, מה שהביא בשם הרמב"ן (בתחלת פי' הסורה) ומדברי הכוזרי (מאמר ג' בימן ל' וסימן ל"א) ובשם הר"א צבור ובשם בעל אמרי בינה פרק ג"ט, ומספר סיג לסורה ומהגאון יעב"ץ הנזכר עיין שם. — ויש ראיה ברורה ממשנה ה' פרק ב' דע"ז (ובשיר השירים רבה על פסוק כי טובים דודיק) שלא היו נקודות כלל על המקרא אף בזמן חכמי המשנה, וז"ל שם: אמר לו (ר' יהושע) ישמעאל אחי היאך אתה קורא (שיר א') כי טובים דודיק (דודיק) או דודיק (דודיק) (עיי"ש הברטנורא והשו"ט) א"ל דודיק (דודיק), א"ל אין הדבר כן שהרי חזרו מלמד עליו לריה שמניך טובים, ופירש"י ז"ל: חזרו מלמד עליו שהוא לשון זכר לריה שמניך טובים וגו' עלמות אהבוך לא שייך למימר לנקבה עכ"ל, ואם היו נקודות על התנ"ך לא היה שאלו איך אתה קורא, ועוד מלריה שמוניך שהוא בסגול וקמץ היה לו להוכיח ולא מעלמות, והבן. אולם בספר בן יוחאי למהר"ם קונין (והוא השנוט על ספר המטפהת להגאון יעב"ץ ז"ל) מענה פ"ס, ראיתי שמהלמך להראות ששמות ההסכמיים שבהכמה הדקדוק היום כשמות התנועות והנוגיה וכדומה, גם השם ההסכמי למלאכת הלשון (הנקרא בלשונם גראממאטיק) ר"ל דקדוק, כבר נמצאו בזמן התלמוד, ועוד מזמן קודם להם, וז"ל: המלא מפורש בנמרא כמעט דברי הזהר הנ"ל ושהמה הלכה למשה מסיני ולא נחדשו ע"י המדקדק ר' יהודה היוג והמאזריס ממנו, אמר רבי יצחק (בדריס ל"ז ב'): מקרא סופרים ועיפור סופרים הל"מ, מקרא סופרים, כגון ארץ, שמים, שמים, וכו', ופירש הר"ן ארץ וכו' כשיש בהן אהנהחא נקראו ארץ שתיים שמים בקמץ (תנועה גדולה) והוא הל"מ עכ"ל, (כל פלפולו תמצא בבנין שלמה בית התנועות) על זאת אשוב אחפלא מאד ע"ז החכם קונין, איך עיניו יהו זרות, וירדוף אחר גל אליל, למצוא במאמר זה של התלמוד שמות התנועות וכו', איך איפה הם? אם הר"ן ז"ל מזכיר אהנהחא וקמץ כמו שהם נקראים גם היום אללנו אין להפליא שהר"ן ידע חכמת הדקדוק עם שמותיים ההדשים, כי קרוב לנו ולזמננו הוא, ובכל זאת אין אהנו יודע מאמר הזה איך היו שמוהם אז בימי התלמוד — כאשר הגדנו לעיל — עוד שם וז"ל: רש"י (זבחים קפ"ו ב') פירש מאמר ר"א ופסקו ר"ך להפסיק כאן נגינה טעם המקרא באהנהחא ע"כ, גם פה אסף בהפניו רוח הבל ומאומה אין בו, ותשובה על דבריו תספיק לו תשובתו הנזכרת, עוד שם וז"ל: ואם הגאון (יעב"ץ) המשיג מלא זר בעיניו לראות בלשון חז"ל מרי דקדוק, אתה הענה, כבר אמרו בש"ס (סנהדרין ל"ט ע"א) ואפילו אמר כל הסורה מן השמים חוץ מדקדוק זה וכו', וכגון בנמרא על חקת הדקדוק כמו שכן הזהר כאן במלת דקדוק כמבואר פירוש

ובנמרא¹) בונתו רק שלצאת ידי קריאת מקרא ומשנה וגמרא לחובת היום יוצאין בעסק התלמוד לבר²) אבל צריך שידע מתחלה תנ"ך על פני כלם, כמצוה עליה כל אשר בשם עברי יכונה, ובפרט התלמיד חכם, וכן מפרש הגאון בעל

מאמר זה בז"י (טור א"ח ס"ק מ"ב) בשם הר"ר מנוח עי"ש, עכ"ל. הלילה! לא כונו חז"ל על מלאכת הדקדוק הנקרא גרממאטיק בלשונות העמים, והשם הזה הסכימו עליו המדקדקים החדשים מר"י חיוג ואל"ך והשאלו את השם הזה משם דקדוק הנמלא בתלמוד לרוב, מדקדק במעשיו, מדקדק במלות, דקדוקי עניות, וז"ל הששבי: דקדוק דבברי רבותינו ז"ל דקדוקי חורה, דקדוקי סופרים, כלם לשון דק כלומר המעיין בדבר דק ובלעז זופטיל (Subtil), וכן דקדוק הלשון (שאלו קוראין) שצריך לעיין דק באותיות ונקודות, ובזבנינים ופעולות, וכן קורין לו דרייקות עכ"ל. ומה שהביא בשם הב"י על מאמר הזה, הוא ראייה מתנגדת לדבריו, כי הב"י כתב בפירוש שאין הכונה על הנגינה או הנקוד עיין בש"ע א"ח שם, והר"ר מנוח במה"כ לא כון יפה, ובפרוש אמר רש"י ז"ל שם בסנהדרין על מאמר הג"ל, חוץ מדקדוק זה, שפרושו חסרות וחסרות, גם מה שהביא החכם הזה (מענה ג') מתוספות (עירובין י"ה ב') „קרי ביה הנשמה בדגש" בשם רבינו חננאל על המימרא „די לעולם להשתמש בשם ב' אותיות שנאמר כל הנשמה" דברים של מה בכך המה, ורוח ונשמה אין בהם, הראייה הזאת הייתה מספקת להחכם הג"ל אם היה רוצה להוכיח שרבינו חננאל ידע מחכמת הדקדוק ומהשמות הסבכמיים שבידיו היום, אולם לא על הכמי התלמוד, ואם כל רז לא אינם להכמי התלמוד עליהם השלום, לא תהיה בזה יפעת כבודם קדושתם חורסתם וחכמתם חלילה! אם לא עלו על לבם השמות אשר הדשו המדקדקים האחרונים כפי הסכמתם וכפי העולה על רוחם כדעת הגאון רבינו יעב"ץ ז"ל; ומה שהתפלל החכם מהר"מ קונין במענה פ"ט הנזכרת על הגאון יעב"ץ הג"ל, איך יוכל להיות שלא ידעו חז"ל משמות הדקדוק שנתחדשו בימיו הלא משה רבינו ושלמה המלך שהיו קדמונים מאד מומנוו בערך חז"ל ידעו בלתי ספק (לדעת תורני אחד) גם מלאכת הדפוס כבר (טרם שנתחדשה ע"י גוטענבערג בשנת ר' לאלף הששי) כי איכה יוכל להיות שאדון הנביאים או החכם מכל אדם לא ידע דבר קטן כזה, ולהשיב על פליאתו זאת, חכתי על הדיו והטעם כי איננה שוה בזמקס.

1) א"ח מי יורני דעת בדברים האלה של רבינו חס הקדוש באמרו: שאנו סומכין אהא דסנהדרין ע"כ, כי מה ענין וסמיכה זה לזה, הלא כוונת הש"ס דסנהדרין רק להראות גנות הבבליים בזה ועניות חורטן, כמו שהולך הש"ס ומספר בגנותם בכל המאמר הזה לפניו ולאחריו, וכאשר העיר ע"ז המהרש"א ז"ל שם, ולפי דברי המהרש"א משמע ממאמר הזה ההפך מקצה אל קצה, ממה שהוכיח הרב ר"ח ז"ל, עיי"ש בחדושיו על האגדות דברים של טעם צנוים על אדני האמת והשכל, ועוד שבתלמוד שם לא אמרו בבלי ציו"ד היחס כ"א בבל א"כ אינוו מאר לשם תלמוד, וז"ע. ואשר ימלא פשר דבר בדברי ר"ח האלה למנוה תהשג לו ובפרט שנרמז ג"כ דבר זה בזהר חדש, אף כי אין לנו עסק בנסחרות לדעת איך באו אל קרבנו. 2) וזו היא דתנו רבנן (בב"מ ל"ג א') העוסקים במקרא מדה ואינה מדה, ר"ל האנשים היודעים מכבר המקרא בשלמות אבל עוסקים בו ומשתדלים בקריאתם יום ביום אעפ"י שהוא ג"כ מדה ר"ל מעלה, אולם איננה מעלה רבה כעסק התלמוד מפני שהתלמוד הוא ניר

של"ה בספרו הנ"ל (קפ"א) את דברי ר"ת האלה. גם אחיו החסיד ז"ל בהגותו לספר יש נוחלין כתב ג"כ בדברים האלה על דברי ר"ת הנ"ל וכה סיים דבריו הרב הנ"ל: אבל חלילה להעלות על הלב שלא יהיה בקי מתחלה בתנ"ך ע"כ. וכן כתבו רבינו ירוחם והרמ"ה (הביאם הברק הבית סימן רמ"ז) שכל זמן שלא קרא מקרא כל צרכו חייב להשליש למורו ע"כ. ולזה הסכימו כל גדולי הפוסקים עמודי התורה אשר עליהם נכון כל בית ישראל, עיין ספר ת"א.

פרק ה

ואינני רואה שאחד משלמי הדעת יחשוב שכונת ר"ת ז"ל שאין צריך להיות בקי בתנ"ך כלל, כאשר חשב רב אחד מגדולי האחרונים באחד מספריו, והעלה כמעט להלכה שאין אנו חייבין בזמן הזה ללמד את בנינו מקרא, כי אם תלמוד לבד, וסמיכתו רק על דברי ר"ת האלו. שגגה יצאה מלפני השליט הזה! כי באמת לא לבד שהוא נגד הגמרא וגדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים, הנה גם הוא דבר זר ורחוק משכל האנושי, היבנה איש בשמים עליות ביתו, טרם יסד אנורתו על הארץ? אם יספון את ביתו גבים, טרם הטבעו האדנים אשר הבית נשען עליהם? הלא ארמון התלמוד ומבצר הומות תורה שבע"פ, נחצבו עמודיהם על פנת יקרת תורה שבכתב, ותהי למו למוסדות, ותורה שבע"פ אינה כי אם פרוש התורה שבכתב, וז"ל הלבוש (לבוש התכלת סי' ג') כי המשנה היא פירוש על המקרא, והגמרא הוא פירוש על המשנה, ועיין רש"י הניגה (י' ע"א). ואיך נבין א"כ מאמר אחד תלמודי מבלי דעת תחלה כתבי הקדש הקדומים להם? והוא כמי שאומר אלמד תשבורת מבלי לדעת ארבעה יסודות המספר תהלה, או אלמד הרושי הלכות טרם ארע להבין הלכה אהת בש"ס. ובטוב טעם אמרו במסכת סופרים שנה ולא קרא הרי זה בור ע"כ (י' וכן כתב הרי"ז בקדושין פ"א) והגהות מיימוני (פ"א טהלכות ת"ת), ואמרו בפרק משות מלחמה: למדה תורה ד"א וכו', הכן בחוץ מלאכתך זה מקרא, ועתרה בשרה לך זה משנה, אחר ובנית ביתך זה תלמוד, ע"כ. ובמסכת סופרים (פרק ט"ז ח') גרסינן: כשם שא"א לעולם בלא מלח בלא פלפלין בלא בשמים, כך א"א לעולם בלא מקרא ומשנה ותלמוד וכו', ולא שיהא דולג במקרא ומשנה ויבוא לידי תלמוד, אלא על מנת שילמוד מקרא

קשה מאד וצריך לזה זכירה רבה ואם לא ישכח זה יומם ולילה ישפחה ח"ו, ועל דורות הראשונים נאמרו הדברים שלא היו רש"יין לכתוב כ"א המקרא עיין לעיל והבן, ועיין רש"י שם צ"מ כי משם נלקח הוכן הדברים.

(¹) וידוע שדע, שכל מקום שאמרו צנמרא משנה קודם למקרא, או גמרא קודם למשנה, הכונה על קדימה במעלה (ולענין הוראה דוקא שאין מורין מהמקרא להלכה גם מהמשנה מפני המחלוקת) אבל לא על קדימת זמן הלמוד, וכקדימת החומר לגורם ככה קדמה המשנה לגמרא והמקרא למשנה.

ומשנה ויבוא לתלמוד, וע"ז נאמר: הוין עשיר קרית עזו, וכחומה נשגבה במשכיתו (משלי י"ח), עב"ד, וכשתסתכל בדברי השלמים האלה תראה שמדמים המקרא למלח, להראות כי הוא דבר עקרי והכרחי בלתי נמנע בלמודי איש הישראלי, ויפה כנוהו בשם מלח, כ"א תתן כל ראשי בשמים במאכל ולא תתן בו מלח, יגעל בו חיך טועמו ויהיה לזרא לו כי תפל הוא, ועיין תוס' בד"ה ושויין שמולחין (ביצה י"א ע"א) ומקרא מלא דבר הכתוב: היאכל תפל מבלי מלח? (1) ועיין מה שכתב הרב החכם ר' חייא הכהן דילארה בספרו משמרות כהונה (באות מ"ם בסדר טהרות) בענין למוד המקרא, על רבני אשכנז שהיו לפניו ובזמנו, ועיין בבנין אריאל להגאון מהר"ש (בפרשת האזינו) מענין זה.

פרק ט

ומלבד שמצווה כל בעל דת עברית על למוד לשה"ק מפאת דתו ואמונתו — כמבואר עד הנה — גם השכל יחייבהו, ידוע שלא יתואר עצם מה בתאר מה כ"א מצד מקרה התאר הנמצא בו, וכאשר לא יכונה איש בשם חכם כי אם זה אשר נמצא בו מקרה החכמה, או גבור במקרה הגבורה, כן לא נכון לכנות בשם עברי כ"א האיש הנמצאים בו כל גרמי השם הזה, ובמה ניכר ונבדל איש אחר פרטי או אומה שלמה אחת מזולתה, אם לא בשפת לשונה, כי הוא התאר הראשי אשר נגדרו בו האנשים בארצותם לגוייהם — ובעבור זה הושאל בעברית שם לשון ע"צ המליצה אל אומה המשתתפת בדת ואמונה (כא"י) כמו שפת לשון

(1) ובעבור זה היה המלח יקר מאד בעיני קדמוניו, והתורה אמרה: ולא תשצית מלח ברית, ואמרה: על כל קרבנך תקריב מלח, גם הרומיים הקדמונים שמו בכל קרבניהם מלח, והמסורר החמער היוני (Homer's Iliade, B. IX. 314) בזכרו את שם מלח כנהו בתאר אליהו "המלח האלהי" וכן יכנו הרומיים את הכונה הנפשיות בשם מלח בלשונם, ד"מ: סאלטס (Sales) (המלחות שכליות) הין סולסוס (Insulsus) (דברי תפל, כסלות) עיין ספר מלמד קדמוניות לרומיים (Lehrbuch der römischen Alterthümer. Wien 1823. §. 84.) ולפי עדות החכם שארדין (Schardin) היו הכשדים והפרסיים מכנים את כל הזרכים והפרס (אונטער האלט אונד צעואלדונג) בשם מלח, ומזה אולי נבין המקרא (במדבר י"ח י"ט) כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' נסחי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם ברית מלח עולם הוא לפני ה' לך ולזרעך אתך, ר"ל הוא פרס וחק הכהנים להם ולזרעם עד עולם. ואמר חכם אחד בספרו קדמוניות לעבריים (Hebräische Alterthümer) שמה יכונה בלשון אשכנז השכר והפרס בשם זאלר (Sold) ומזה זאלדאט (Soldat) עכ"ל, וגם אלל הרומיים היה נקרא הפרס הנתן להפקודים (בעזאלדונג דער צעאמטען) בשם סאלאריום (Salarium) הנוצר משם סאל (Sal) שפירושו מלח, עיין מ"ק לרומיים הנזכר §. 142 ומדבריו אולי נבין הפסוק בעזרא (ד' י"ד) די מלה היכלא מלחא.

ודבת עם (יחזקאל ל"ו), לקבץ את כל הגוים והלשונות (ישעיה ס"ז י"ח), לא שלמה בהן אומה ולשון (שבת ק"ח ע"ב), על כל אומה ולשון (ע"ז ב' ע"ב); והושאל ג"כ ע"צ המליצה בעבור זה שם לשון אל ההגת אומה פרטית ונמוסיה אשר בה מתבודדת ומוברלת מחברותיה, כמו ומדבר כלשון עמו (אסתר א' כ"ב) ופירש הרלב"ג להתנהג עם אשתו כמנהג עמו, וכן העתיק שם המעתיק ל"א החכם מהראו"ז עיי"ש. ומעם המליצה לדעתו להיות הרבור יסוד כל קבוץ מדינה, ולשון כל אומה ואומה אבן בוחן, אשר בה נוכל להקיש על דעותיה, ודרכיה, ומדרגתה, במעלות השלמות, כמו שהעיר ע"ז החוקר האלהי הרמב"ם ז"ל במקום אחד.

פרק י

ואיך לא יבוש א"כ אשר בשם עברי יכונה, ונעדרה ממנו ידיעת לשון עברית! ובפרט אם הוא מיקירי אומתנו וחכם הדור — (ב' הפכים בנושא אחד!) כי ידבר את חכמי הנוצרים השלמים היודעים לשה"ק בתכלית השלמות, וכאשר יהיה נשאל על איזה ענין ממקראי הקדש, כגון הסתעפות הדורות, או קורות ימי קדם, או בפרושי המלות ודקדוקן, או בתפארת מליצתם, וכדומה, והוא יפער כנער פיו מבלי לדעת להשיב אותו דבר, הלא בוז יבוהו חרוף יחרפוהו, גם אנתנו כל העדה הישראלית, נהיה על ידו לדראון וחרפה, ותחולל יפעת שם יעקב, ולשמצה תהיה בעיניהם ובעיני עמם, באמרם: לשוא תכנו עצמכם בשם עברים, לא לכם יאות השם הנכבד הזה.

וכבר צוח על זה הגאון רבינו יעב"ץ זצ"ל בספרו שערי שמים (שער השלכת) ז"ל: הנחמדת ומכובדת (שפה העברית) גם בעיני כל העמים היודעים ומכירים כבודה, וחוקרים ודורשים בה, הלואי שיהיו בני עמנו בקיאין במקרא כמוהם⁽¹⁾

⁽¹⁾ גם רבים מהחמיהם הקדישו כל עמזתם בלמוד לשון עברי זעמל ויגיעה רבה עד שחזרו זה ספרים מועילים ויקרים, והרחיבוה למאד והגו סגים מקרבה — ישלם ה' פעלם חלף מוצתם ועמלם — מן המפורסמים אשר הגיעו ספריהם אלינו המה: ההכס בוקספארף (J. Buxtorf) הראשון, פראפעסאר בנאזיל (Basel) והוא שהדפיס הספר קאנקארדאן בנסופות הגאות, וחצר ספרי דקדוק ושערים זעברית, גם בלרמיה ובתלמוד חצר ספרים מועילים בלשון, ואלהריו קס בנו וכן בנו ויניו ונכדו כמה דורות והתעסקו בלמוד הזה, והרבו זקקן לשוננו הקדושה, וההכס מיכילעס (J. D. Michaelis) פראפעסאר זנעטטינגטן (Göttingen) וההכס העזיל (Hezel) וההכס הערדער (J. Herder) וזפרט ההכס המפורסם לייכהרן (J. G. Eichhorn) פראפעסאר זיענה (Jena) ספריהם נודעים לכל דורשיהם לשם ולתהלה. וזימנו היום נחלו ג"כ הרבה הכמים נוצרים המתעסקים זקקן לשה"ק, וזפרט הפראפעסאר בהאלנע (Halle) ההכס ווילהעלם געזעניוס (W. Gesenius), ועיין בספרי ההכס לייכהרן ה"ל (J. G. Eichhorn) Geschichte. d. Litteratur B. 2. §. 354. 414. B. 3. §. 19. 91. 93.)

ועוד להרב הזה בשער הנ"ל, ראיתי שמה ושערוריה בעם וכו' שאינם רודפים להכיר לשונם האמתי לשון הקדש אשר בלעדיו לא ירים איש את ידו, אף בחכמי האומות לא יקרא חכם בשלמות, אם לא יהיה נשלם בידעתו, ומפורים על זה ממון וזמן רב, עם שאינו מההכרח ללמודם העקרי, מה שאין כן אנחנו שהוא הכרח לנו, עכ"ד.

פרק יא

גם אם נחפש בעין חודרת בין התועלויות הרבות המגיעות לנו בעלי דת עברית מידיעת לשה"ק נמצא ג"כ שידיעתה בגולה עתה הוא הכרח גדול, ותכליתה רבה מאד, כי רב טוב נשיג על ידה, כי היא נעשה קשר הדת וקיום האומה, היא הבריה התיכון המבריה מקצה תבל ועד קצהו, כאיש אחד חברים את כל אחינו בני הגולה המפורים בארבע רוחותיו, והיא שאחתה את כל ישראל הנפרדים זה מזה במרחק רב, בין עמים שונים המדברים בלשונות שונות, ורק היא מקשרת יחד לבותיהם לעבוד ה' שכם אחד, ובלעדיה מי יודע אם לעת הזאת היתה לעם ישרון פלטה, ולדת תורתנו שארית, ד"מ: במה יגלה איש עברי הצרפתי המדבר בלשון צרפת את רעיוניו (הן בדברי תורה או בעניני אהבה ואחוה והדומה) אל אחיו העברי הגר בעיר קאליקוט (Kalikut) (באזיע בארץ הודו המזרחית מרחק רב מצרפת יותר משלשת אלפים ושש מאות פרסה) המדבר בלשון טאמולי (Tamuli) וכדומה לאלה; אם לא בלשון הקדש, המשותפת לכל היהודים המשונים בלשונותם בארצותם לגוייהם, והרחוקים זה מזה כרחוק פנות תבל זו מזו.

פרק יב

וכאשר התבאר הכרח למוד לשון הקדש לנו בעלי דת עברית מצד התכלית, ראוי להתעורר עתה על גדל יקרתה גם מצד שלש סבות האחרות, והם: החומר, הצורה, והפועל, ונאמר:

מצד החומר: כי היא שפה ברורה והיפה בכל הלשונות, וכל איש יודע לשונות ואשר לו חיך למעום נעם מליצה ושיר, יתן עדותו כי גברה לשון העברית במעלותיה על כל אחיותיה, ולה נתן השרביט, והיא השלטת על כלנה, והגדולה שבמעלותיה החומריות, היא הסגולה היקרה הנמצאת בה, והוא שהונח כל שרש ושרש בשמות ובפעלים שקול וערוך מוסכם וראוי עם המושג מכל צדדיו וגדריו הכוללים אותו, ועיין להלן בספרנו זה, ועיין אברכנאל בפרושו לספר מלכים (א' ג'), ועיין במהלל ריע להרב המליץ הגדול מהרנ"ז ול"ה, ובספר יסוד

מה שהביא מהמון מחברים אנגליים וטשכנים מה שהכרו ספרים אין חקר בעצמית ובתלמוד וכו' ממאה שנצרה עד היום.

מורא להחכם ראב"ע (בשער הראשון ובשער אחד עשר) כי ידבר נוראות על הומר לשון העברי וסגולתה זאת הנזכרת עיי"ש, ועיין כוזרי (מאמר רביעי סי' כ"ה), ועיין בימי עולם פרק נ"ז להחכם ר"ע מה שהורה הרב הגדול הר"י מוסקאמי ז"ל מענין הזה באריכות, והראה שגם באופני הוראותיו הנקראים אצל היונים והרומיים מעטאפֶּזָרָה (Metaphora) מצינו בלה"ק חכמה מפוארה, עיי"ש הברים נחמדים, ועיין אב"ע בסדר שמיני בשמות העופות.

מצד הצורה: כי בה אצור כל סגלות החקים והמשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם — בה נכתבו חסדי אל, אותותיו, ועוזו נפלאותיו, אשר הראה לאבותינו הישרים — על ידה נזכרו ראשונות וקדמוניות נתבוננו, והשתלשלות דור ודור עד צור מנו הצבנו — בה נכתב כל חזון ונבואה, סוד ה' וברית שוכני סנה, משלי חכמה מליצות ושירים, מוסר ודעת, משלי הירות, משלי רמיון (Parabole) חקר אלוה, יעורים וגמולים, קינות ונחמות, ותקות אסור לשוב לבצרון לקץ הימין — בה סדרו לנו עזרא ובית דינו סדר התפלה, לשפוך שיחנו יום יום לפני ה' אלהינו — בה כתב לנו רבינו הקדוש (המאסף הדינים והבאורים ממעתיקי השמועה עד מרע"ה) את חבורי המשנה, וכבר הובית הרמב"ם ז"ל (כלאים פ"ב מ"ג ותרומות פ"א משנה א') שנכתבה המשנה על מהרת לשון הקדש¹, ועיין ירושלמי (סוף פאה הלכה א') ועיין כוזרי מאמר שלישי סימן ס"ז, בה כתובים הרבה מאמרים בתלמוד ובמדרשות², בה כתב הרמב"ם ספר

¹ מלמד ליהוה שמות עזמיים אשר לא מלא רבינו הקדוש עשברים, לקח מיונית חרמית רומית וערבית, וגם באלו השמאל רב"ק לכת להם שמונה עשרות לרוב, ולפעמים העמיק שמות לוועזיים ללשון עברי חף שהיה יכול להביא תחתם שמות עשברים ממש, כמו: בית הכנסת (תמורת שם בית תפלה בלשון המקרא ישעיה נ"ו ז') והוא תרגום של סינאגוגי (Synagoge), וכן כתבי קדש (תמורת שם מקרא או תנ"ך), ושם כתבי קדש כוהני היונים והרומיים כאשר הגיעו הספרים להם בסוף בית שני, וכן ימות הגשמים תמורת ימות החורף, ולקח מלשון יונים ורומית, כי מוצן אחד לחורף ימי הגשם ציונית (Cheimon) ונרומית (Hiems).

² ולדונמח אלינה נח עמך בזה כמה מאמרים מהתלמוד הכתובים בלחוט לשון עברי, (מזי ד' ע"ג): מימי נא אכלתי יאשם נזיר טמא, חוץ מאדם אחד שבא אלי מן הדרום, יפה עינים, וטוב רואי, וקוצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני מה ראית לשחת שער נאה זה, אמר לי רועה הייתי לאבי בעירי, והלכתי לשאוב מים מן העין וכו' ופחו יצרי עלי וכו'. (קדושין ס"ו ע"א) מעשה בינאי המלך וכו' היה שם אחד איש ליץ, לב רע ובליעל וכו' רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן וכו' ויבקש הרבר ולא נמצא, ויברלו חכמי ישראל בזעם וכו' אם אתה שומע לעצתי רמסם וכו', (ע"ז פ' אין מעמידין כ"ד ב') רני רני השמה, התנופפי ברוב הדרך, המהושקה ברקמי זהב, המתללה ברביר

משנה התורה (והוא ספר המקבץ והכולל כל תורה שבע"פ עם התקנות, והמנהגים, והגזרות שנעשו מימות מרע"ה ועד אחרון הגאונים) ולשונו לשון המשנה ממש, עיין הקדמתו לספר המצות, ועוד ספרים הרבה אין קץ למו, בהלכות ודינים, בחכמות ומדעים, במדות ובמוסר, נתחברו בשפה המאושרת הזאת, ואם רבים מהמה לא נכתבו בצחות לשון עברי, סוף סוף לשון עברי הוא.

ומצד הפועל: כי היא אמרת אלה' (בה ברא ה' את העולם) (ואמרו הו'ל בב'ר' (פ' יח' ופ' לא' בהוכחת ר' סימון) כשם שנתנה תורה בלה'ק כך נברא העולם בלה'ק, והוכחתם הוא משמות עצמיים הפרטיים הנמצאים בתורה, והיא הוכחה נצחת, עליה אין להשיב, ועיין ביפה תאר שם, ובעקידת יצחק שער ה' סמוך לפרק החבור, ובפרוש התורה להשר דון יצחק אברבנאל (בראשית ב' כ"ג ובשמות ב' י') ובחזרוי מאמר שני ס"ח ורביעי כ"ה ובא"נ שם ובהקדמה המפוארה המתוארת בשם אור לנתיבה להחכם רמבמ"ן ז"ל), בה דבר ה' עם אדם יציר כפיו, ועם אבותינו הקדושים, בה דברו החווים זבי הנפש, בהלו נר אלה על ראשם.

ארמון, ומפוארה בעדי עדיים. ומה נעמו מלינות הספדים הזכרות מ"ק (כ"ה ז') גזע ישישים עלה מבבל, ועמו ספר מלחמות, קאת וקפור הכפלו לראות בשור ושבר הבא משנער, קצף על עולמו, וחמם ממנו נפשות, ושמה בהם ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמה, בבוא אליו נפש נקי וצדיק — אם בארוים נפלה שלהבת, מה יעשו אוזבי קיר, לזיתן בחכה העלה, מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה, מה יעשו מי גבים — שמחה לתוגה נהפכה, ששון ויגון נדבקו וכו' — ארץ שנער הרה וילדה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה רקת, כי אברה בלי חמרתה, ובנמוצות (ק"ד ע"ח) מה נעמם מודעת נר קפרת את פטירה רבינו הקדוש, במליה זכס, משונלה חוך מסגרת הרמו וההידה אראלים ומצוקים אחוז בארון הקדש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש ע"כ. (האמור הזה מוצא בכמה מקומות בשני לשון, ולדוגמא במדרש קהלת ז"ה: כד דמך רבי) ומה נמלנו סיומי הספלה המכרים בזכרות (ט"ז ע"ב) ומאמרו דר' מאיר המרגלס בפומיה (שם) וזכרת רבנן בעת פטירתם מני רב אמי או ר' הנינא, המללה חן והדרת יופי (שם) וכללה רבות מפזרים בש"ס ובמדרשים.

(1) כי הכנים השי"ת בנהלת היצירה על כל אשר קרא האדם לו שם, וכמו שאמרו בפסיקתא רבתי ובמחומה (ובזרשטיה רבה פ' י"ז), שהעצבי ה' לפני האדם כל הזכרות לחת להם שמות, ולעלמו קרא שם, גם לעלם כבודו הנשגב קרא שם כאשר שאל מאתו, והאני מה שמי? וע"ז נאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש היה הוא שמו, ר"ל כן יקום שמו, וזאת לעדה שהכנים עליהם השם, ועיין לקמן דברים רחבים בענין הזה, ועיין כוזרי מאמר רביעי סו' כ"ה, ובמורה הלק שני סוף פרק שלשים ובפרוש רבי שם עוב שם על מאמר הרב למדנו שהלשונות הסבמיות וכו' ועיין אברבנאל (בראשית ב' כ').

פרק יג

מעתה איכבה נוכל להבין הכונה האמתית מדברי הספרים ההם שהזכרנו הכתובים על טהרת לשה"ק, מבלי למוד תחלה דקדוק הלשון בתכלית השלמות; כי מי שבינת אדם לו יורה שבלתי ידיעת הדקדוק ופסקי הטעמים, יגשש במקראי קדש כעור קיר, ומה כנים דברי הרד"ק ז"ל בחתימת ספרו המכלול, באמרו: אשר למד ותורה לו לקנין, ולא למד הכמת הדקדוק ולא בן; כמו חורש אשר ינהג שורים, וידו מבלי מלמד ודרבן, וכן יָרַד משורר אחד קרוב לזמננו על ענין זה, וז"ל: הן אם יעבור צי אדיר ברחב מים, בל פרשו נס, או יבושו גם יהפירו; בן כל מציבים במקרא ידים, הקיו לא בנו, טוב עם רע ימירו, וכתב הראב"ע ז"ל בספר המאונים וז"ל: אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים וכל פרוש שאינו על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו, וכך כתב רש"י ז"ל בכמה מקומות, אלמלא טעם הפסוק לא הייתי יודע לפרשו, ועיין רש"י נדרים (ל"ז ע"ב) ברה"ש ושם שכל אלו הפסוקים, ואמרו במגלה (ל"ב ע"א): אמר רבי שפטיה אמר רבי יוחנן, כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר: וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, ע"כ. ופירש"י נעימה טעמי המקראות¹) וכבר ספרו לנו מגידי אמת שהרב הגאון הגדול רשכב"ה החסיד ר' אליהו מווילנא זצ"ל לא קבל שום פשט מדורשי דרשות במקרא, כ"א המסכימים עם דקדוק הלשון, וראה מ"ש הרב המאור הגדול מוהר"מ אלאשקר בתשובותיו (תשובה יג) שכתב לבנו על שאלתו אשר שאל מאתו, לפרש לו דברי רש"י בפרשת ויקרא, קול לו קול אליו (והם מדברי הש"ס בפ"ק דיומא) ואחר שהביא כמה דרשות ופולולים תורנים מהר"י ז"ל ורב האי גאון, הביא לסוף דברי הר"ן שפרשו נוסד על עומק דקדוק הלשון ומפלפל הרבה בתכמה זו, וכה סיום דבריו לבנו הנ"ל וז"ל: הנה כתבתי לך כל הפרושים שבאו לידי ברבר הזה וכו',

¹) ושונה בלא זמרה, כתבו החוססות שהיו רגילין לשנות המשנה בזמרה עכ"ל, וכחז על זה הרב בעל זנין שלמה בספרו הנ"ל (בית הטעמים חדר ראשון חלק מ"ג) וז"ל: שהיו להם טעמי נגינה גם על המשנה שהיו מורים הפירוש והכוונה כמו הנגינות שבמקרא עכ"ל, (ועיין גם במנחם להכמה להחכם יש"ר מקנדיאה) והוא דבר זר לא יחלפת, דנרטינן בנדריס (ל"ה ע"ב) המודר הנאה מחברו מלמדו מדרש הלכות וכו' אבל לא ילמדנו מקרא וכדמסקינן שם דזה במקום שנוטלין שכר על המקרא משום דקא מהני ליה שמניח לו אם השכר והוא שכר פסוק טעמים הליבא דר' יוחנן, ואי סלקא דעתך שהיה על המשנה ג"כ פסקי טעמים ח"כ לפי זה היה מחויב להיות דין למוד המשנה כדין למוד המקרא?, ואמרו צקדושין (דף מ"ט ע"א): איזו משנה? ר' מאיר אומר הלכות, ור' יהודה אומר מדרש עיי"ש. — ומכאן תשובה נלחם ג"כ להחכם מוהר"מ קונין (שהשיג במענה פ"ט על הגאון יעב"ץ) שאמר שהנגינה ופסקי טעמים הנ"ל, ואי סלקא דעתך דמסיני המה, היה חסור למלמד ליטול שכר פסקי טעמים ג"כ משום ראה למדתי וכו', והבן.

והאחרון הגדיל ובנה יסוד נכון בדקדוק הלשון, עכ"ל. וכן מצינו כמה פעמים שגדולי המפרשים לא חשו על פרושי קדמוניהם לפעמים אם היו מתנגדים אל הדקדוק, ואונקלוס אף שתרגמו קדוש ומסיני נתן, בכל זאת לא קבל רש"י תרגומו לפעמים בענין המתנגד אל הדקדוק, עיין רש"י (דברים י"ב ל') ובמקומות זולתו, וכזה תמצא לרמב"ם במורה (ח"ג פ"ד) על תרגום יונתן בן עוזיאל ואמר שהמפרשים חולקים על פרושו בקצת מלות וענינים רבים מדברי נביאינו עיי"ש, ואכן עזרא בפרוש קהלת (י"א ג') על תרגום מקום שיפול העיץ שתרגם עץ מלשון עצה שאמר עליו שלא אבל מעץ הדעת וכן הרבה. ודמיון זה מצינו לרש"י ז"ל שלא חש לפעמים אפילו במקום שנוגע לסדר וללשון המקרא מה שפרשו בו הז"ל בתלמוד, ואחו לו דרך אחרת כמו בנחום (א' י"ב) שאמר וז"ל: ורבותינו דרשו וכו' אך אינו על סדר שאר הנבואה, וכן בזכריה (א' ח') רבותינו פרשו מה שפרשו וכו' אך אין סדר הפרשה והלשון מתישב בו עיי"ש. וראה נא קורא משכיל! מה שכתב הוא ז"ל בתהלים (ס"ח ל"ו) וז"ל: ורבותינו דרשו כל המזמור עד ברוך ה' יום יום, על מתן תורה, וגשם נדבות, במתן תורה, וחיתך ישבו בה. ואני אין לבי מתישב לאמן לשון ישבו בה, בלשון נתישבו בתורה, וההר חמד אלהים לשבתו, אין לבי מתישב לדרשו על הר סיני, שהרי לא לשבתו חמדו, ולא לשכון בו לנצח? ובאן כתיב ישכון לנצח, וכן מלכי צבאות, פירשו כמו מלאכי צבאות, ואין זה לשון מקרא, עכ"ל רש"י שם. — והרבה מזה תמצא דוגמתם בספרי הרד"ק והרלב"ג, ואין כאן מקומו להזכירם, ידרשם הקורא מספריהם, ואנחנו נלך פה לרגל מלאכתנו בשם ה' צבאות לבאר תועלת למוד הדקדוק והכרחו.

פרק יד

ורע שבלעדי חכמת הדקדוק נלך ונתעה אף במשנה ותלמוד ובמדרשים וספרי הזהר וספרי הקבלה וכמה פרושים רושיים ורמזים דינים והלכות כהררים בשערה תלויים בה¹, ובאמת שמו חז"ל את חכמת הדקדוק עטרה לראשם, וכל דבריהם הקדושים היו שקולים בפלם הדקדוק, וכבר אמרו חז"ל בקדושין (מ' ע"א) לפיכך נקראו ראשונים סופרים לפי שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, ואם תרצה לדעת אם כנים דברי אלה, שיום נא עיניך, ולבך תשית לדעת במפרשי

¹ ולדוגמא עיין סוטה (ח' ע"ב) אין לי אלא סאה וכו' וזכרי"ף בחדושי אגדות על מאמרס ז"ל (שבת פרק ה') כל האומר בני עלי חטאו וכו' ובספרי (פ' צרכה) ר' אלעזר בן יעקב אומר אל תקרא ולא נס וכו' (הוצא ג"כ בתוספות ערכין ט"ו ע"ב בשניו לשון קלח). וכזה סדומה (קס"ד ע"ב) לסטרא אחרת יהבי הושבנא יתיר וכו', שם (קס"ח) מלין דלינון מרזח דעלמא עילאה וכו', שם (פ' שלח קס"ה) יראה כל זכורך לינון בני קיימא קדישא וכו', וכללה מקומות רבים בש"ס ובמדרשות, בספר הזהר והסקוניס וספר יצירה, וכדומה מוזכרים יסיו המאמרים האלה אל הקורא, וישאלו לו כספר מחוס אס לא תהיה לו יד בהכמת הדקדוק.

המשנה והתלמוד כגון הרמב"ם ורבינו שמשון משנאו והתו"ש בפרושם למשנה, ובפרוש רש"י והר"ן בתלמוד, או תשכיל ותבין דברי הו"ל, איך שמרו את הדקדוק הלשון, ואיך שקדו בלמודה, ואצ"ל האחרונים אשר העמיקו בה מאד⁽¹⁾ כגון רבינו סעדיה גאון, ורב האי גאון, רש"י, אבן עזרא, הרמב"ם והרד"ק, ורבים נכבדים זולתם ע"ה, אין ספורות למו, וראה מ"ש הבונה בריש קדושין וו"ל: יראו ויבושו המהגים והמצפצפים בדברי התורה ומהבילים הכמת הדקדוק, באמרם: כי הלמוד בה אבוד זמן ודי לנו לקרוא ולכתוב ע"פ הבקיאות, ולא מהכמה וכל זה לבנות מערומיהם ממנו אשר בהטאת יהודה כמעט נשתכחה מאתנו, ומלמדי תינוקות לא ידעוה, ולא יבינוה לתלמידיהם, ובכן יגדלו הנערים עד שיהיו מהכמי הדור הגדולים אשר לא ידעו מה הוא⁽²⁾ וכאשר יזמן להם איזה דיוק בתורה או בדברי רז"ל, יאמרו: לא רק ולא קפיד, והכמים לא נזהרו בדבריהם, כי לא כן הדבר, ואמר איוב אז ראה ויספרה הכינה וגם הקרה, ויאמר לאדם (איוב כ"א כ"ז ב"ה) כביכול כמהבר ספר במרם ישלחנו לעין הפרסום יעבור עליו ויעיין, ויבין ויחקור כל הלקיו, לבל יהיה בו שום טעות כלל באמרותיו, כן ע"ד המשל כאלו עשה כן ה' ית' בכל מלה ומלה מתורתו, קודם שאמר וגלה אותה לבני אדם⁽³⁾,

(1) כי להיות בימיהם כבר נעשה לשה"ק כשפה זרה הנלתי מהלכת בקרב האומה, וגזרה מארץ הסיים, ושמושיה ודרכיה כנפריות מהשנה מול השונות הנדכרות בימיהם; לא כלשון התלמוד שהיה קרובה מעט אליה, ע"כ היה למוד הדקדוק יוצר קל ולא היה מהכרח להעמיק בו בימיהם כמו בזמננו שחריהם.

(2) ולמען חבין וחדע עד היכן הגיע העדר ידיעת דקדוק הלשון אלל רוב בני מדינה זו, וגם אלל כמה מגדוליהם שמע נא זאת: זכרתי בהיותי אלל קדוש אחד מגדולי המפורסמים בשנת שאחר פורים בסעודה השלישית, והיו שם אנשים רבים קרובים ורחוקים, אשר באו לשמוע חורתי, ואחר שהפשיט את גשמותו כדרכו, והתלהב מאד, פתה ואמר מענינא דיומא ממגלת אסתר "תמיה גדולה מלאחי במגלה זו לא הרגיש בה עוד אחד מהפשטנים והמקובלים, מדוע אלל אהשורוש כתיב ויאמר ביו"ד, ואלל אסתר ותאמר בתו"ד" (והיא פליאה גדולה כי כן הוא בכל המגלה!) ואמר שיש לו פעמים עמוקים ע"ז ע"י סוד, ואולם לא ראה לנלוות מהמת שאין הדור ראוי לכך, ואולם בדרך הרמו הסביר לנו, שאות יו"ד של ויאמר ואת תו"י של ותאמר מרמזות לבנין ב"ה שהיה עומד ת"י שנים. והמכו על המימרא (פ"ק דמגלה) עד הני המלכות ולא כל המלכות ולא דבר שהו"ץ במלכות, ומאי הוא זה בנין בית המקדש עכ"ד, ואולי לרוב חסידותו והפשטות גשמותו לא הבחין בין זכר לנקבה — וזה זמן לא כביר הראה לי איש אחד בספר הדש שהנהר אחד קדוש שאמר שכל הלמוד דקדוק הוא רועה זונות בלתי ספק והטעם ידוע לידועי חן עכ"ד, ובלתי ספק היתה לקדוש הזה ידיעה רבה בדקדוק וראוי לסמוך עליו כי אין חכם כבעל הנסיון.

(3) דברי הרב הזה נובעים מדברי הזהר (בפ' ויקהל דף ר"ו ע"ב) מאן דסליק למקרי באורייתא יסדר אינון מלין בקדמותא בביתיה ואי לאו לא יקרי באורייתא, מגלן מההוא דבור עד לא ישמע אורייתא לעמא קדישא מה כתיב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ולבשר

וע"כ אין לומר שיהיה בה דבר היוצא מן הסדר אם לא ברצון, ולומר על הכלל כלו יצא, ואיך לא יהיה כן, ורקדוקי שאר לשונות נותנים הסדר ללשון, ורקדוק לשה"ק, הנה הוא נוצר מהלשון וכו' עיי"ש. ואשא עיני וארא והנה הרב הגאון בעל הות יאיר בתשובותיו (דף קמ"ז ובהשמעותיו לדף הנ"ל) כתב לאחד מאהוביו אשר בקש מאתו לתת לבנו סדר למוד ישר וז"ל: ולמוד חכמת הרקדוק מעוט יפה, ומוכרח לכל בעל דעת לדעת הכללים הן בכנויים יחיד ורבים, זכר ונקבה, עבר הווה ועתיד, נכח ונסתר, ומדבר בעדו, ואותיות המשמשות ומקומן, וכן בנקודות דגש ורפה וכללותיהם, מוטל על איש באשר הוא אדם, ונפש היה כתרנומו לידע, ואיך לא יבוש מי ששנה ולמד ולמד עד שהגיע להוראה יורה ידון, ואם ישאלנו בסדר התפלה למה נשתנו נקודות וויין ונשבחך ונפארך במלאפוס ונמליכך ונזכיר בשוא וכו' וכן בהיין החתי וכו' ולא ידע וכו', וכן בשנוי שאר אותיות השמוש בנקודותיהן וכו', דאל"כ הרי זה בור בברכו בצבור על הס' או לפני התבה, עיי"ש הדברים באריכות, ועיין מגלה (כ"ד ע"ב) וברכות (ט"ז ע"ב) ובתוספות שם ובמכלול לרד"ק (ד"ק צ"ה צ"ז) ובבית יוסף אורח חיים (סימן ס"א) ועיין תשובת הרש"ל לרמ"א (שו"ת רמ"א תשובה ו') איך הוכיחו מדוע לא למד היטב חכמת הרקדוק. ומי לנו גדול באחרונים כהרב הגאון הגדול רבן שככ"ה ר' אליהו מווילנא ז"ל אשר העמיק בחכמה זו מאד ובחכמת הלשון (כנראה מחבוריו הנחמדים), וכבר ספרו לנו מגידי אמת שידע הד"ב ספרי רקדוק בע"פ. וכן כל החבורא קדישא תלמידיו הרבנים המא"ג כלם היו בקיאים בה, והרב הגאון הגדול בעל פרי מגדים, היה מזהיר באד על למוד התנ"ך והרקדוק, ושא נא עיניך וראה מ"ש הוא ז"ל באגרותיו אשר שלח לרב אחד (הנדרפסות בספרו על א"ח) אשר שאל מאתו איזה שאלות בחכמת הרקדוק והלשון, אמר וז"ל: וטרם אשים קנצי למלין אומר אני לך ירירי המלמד החשוב, אשרי מי שלמד תורה וכו' וילמוד שעור תנ"ך בכל יום וחכמת הרקדוק הוא פנה לתורה, ובלמדו שעור גמרא ולא יהיו לפניו ג"כ ספרי רקדוק בתרגום כמו הערוך עם מוסף הערוך, ומתורגמן, ותשבי וישראל ספרים לא ידע הנצר מה הוא אומר, ושבתא ח"ז כיון דעל על עכ"ד. ואם בספרי התנ"ך וספרי התפלות המנוקדים נמצאו הרבה אנשים אפילו מיודעי ספר שנכשלים בשבששים מהעדר ידיעתם רקדוק הלשון, ומכ"ש בספרים שאינם מנוקדים כספרי התלמוד והמדרשות והמפרשים וספרי זולתם, וביותר שהמה על פי רוב כתובים בלשונות מעורבות מארמי וסוריא ובאו בהם הרבה מלות לועזיות מיווני ורומי, אשר לא ימלט משבוש ולא ינצל מחטוא בלשונו אף מהמכונים בשם לומדי תורה, ואם תרצה לאמת דברי עשה נא אפוא זאת, בהר לך מאמר אחד הכולל כמה תבות מספרים הנזכרים פה הבלתי מנוקדים ותנה אותו אל יודעי ספר אלה לאמר קראו נא זה, ואתה תשמור את פיהם ותקה אונך

ויאמר לאדם הן יתח"ד' הוה חכמה וגו', וכהננים זה נמלא בשמוס רבנא (פרשה מ"ס) וענין כהנמוחא מעשה דר' עקיבא שקראו החזן —

שכל אחד מהם יעשה שבועים אחרים, ואיש איש יבא חדשות וישים לכל תבה ותבה תנועות משונות מזולתו, גם בפי כל אחד מהם תחלפנה התנועות עשרת מונים בכל תבה.

פרק מז

גם ידענו מהרב הגאון הגדול רבינו יעב"ץ זצ"ל, שאף הוא השתדל בגדלו בחכמה זו, והזהיר מאד ללמד את הנערים תנ"ך ודקדוק, וקרא תגר על סדר הלמוד המהורס בינינו אנשי פולין ואשכנז, ואעתיק לך דבריו הנעימים, ובפרט שהוא נוגע לדבר אשר אנחנו עוסקים בו לע"ע, אף שנשנו ונאמרו הדברים האלה בכמה ספרים שנתחברו אחריו, וז"ל: מתחילין ללמוד עם הילדים וכו' וילמדנו מקרא כלו היינו תנ"ך, ויפה כה הספרדים בזה מכה האשכנזים המהפכים הסדר ורוצים שילמוד הנער כל התורה על רגל אחת, ושיעיין בהלכה מרם יכיר לשון הקדש על בוריו, ובאמת הענין נפלא איך עולה על הדעת להכנס בתדרי פנימיות התורה אם לא נמסרו לו מפתחות החיצוניות, שהן פשוטי המקראות אשר הן ממהכרח צריך להקדימם כמו שסדרו לנו חז"ל (אבות פרק ה' משנה כ"א), וכבר צעקו ארץ-של ישראל בעל שלי"ה ובנו החסיד בעל ווי העמודים, וזה לשון הזהב בעל שלי"ה (מסכת שבועות קפ"א) ולמדתם את בניכם וכו', כסדר הזה, הנער כשיתחיל ללמוד מקרא לא יזח מזה עד שיגמור היטב תורה נביאים וכתובים, ולא יהיה קופץ ודולג מפרשת שבוע זו לפרשה אחרת, רק כסדר ואח"ז, ולא יזח משום מקרא עד שירע הנער פרוש המלות, והבורם, שהוא באור המקרא, גם חלק גדול מהכמת הדקדוק טוב ללמוד עמו בעודו נער, שאז תשאר חקוקה על לוח לבו, ותהיה ליזכרון לפניו תמיד, אח"כ ילמוד עמו משניות מראשם ועד סופם, עד שיהיו שנונים בע"פ וכו', ואח"כ התלמוד והפוסקים, אז תמלא הארץ רעה, וטרם אציע לפניך דברי בנו החסיד, אצינה נא עמך דברי בעל שפתי ישנים, וז"ל:

ומאז באתי לק"ק אמשטרדם הלכתי כמה פעמים לכתי מדרשות של הספרדים ראיתי ילדים רכים וקטנים כהגבים, אבל היו בעיני כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק, ובכחה לחבר חרוזים ושירים עפ"י המשקל ולדבר צח לשה"ק אשרי עין ראתה כל אלה וכו' (1) וכבר ראיתי אחד

(1) ומפאר מאד את הצנין הנפלא הנקרא, מדרש, מקום בו ילמדו הנערים, ואעתיק לך בקצרה הורס הבית הזה וענינו. המדרש או בית הספר הזה הוא בית גדול מאד נפלא בצנינו, ובו ששה חדרים לשם מדרגות (קלאססען), בבית הזה לומדים כל בני העיר מקטן ועד גדול, בכל חדר וחדר ולכל ענין וענין מלמד אחד מיוחד, ואם התלמידים למאות, התינוק יובא לחדר הראשון ללמוד ושם יתחילו אלפא ביתא וקריאה לשון עברי היטב ואז יובל לחדר השני, ואח"כ לשלישי, ואח"כ לרביעי, שם לומדים חנ"ך על הסדר, ומעתיקים בל

פסוק צהרנוס לעו שלהם, במליצה נחה וזכה, גם לומדים לשון לעו הכתב והלשון בחכלית השלמות עפ"י הדקדוק וחכמת החשבון וכדומה, ואח"כ יבואו לחדר החמישי, ואח"כ לחדר הששי והוא בית המדרש הגדול ישיבת החכם אב"ד. זמן הלמוד בכל החדרים שלש שעות לפני הלהרים והוא משעה ח' עד י"א, ושגל אחר הלהרים והוא משעה ב' עד שעה החמישית, ויתר השעות שהם צביהם יש להם משגיחים או מורים לכל אחד ואחד שמחזירים עמהם הלמודים שלומדים במדרש ומלמדים אותם כל מה שירצו מהלשונות או מהמדעים אשר חונס לומדים במדרש, ומרגילים אותם בחבור הרוזים ושירים. צבית המדרש הזה יש בית עקד ספרים גדול בבית מיוחד הנקרא (ביבליאטיק) ובו ספרים הרבה מאד ישנים וחדשים. הבית הזה פתוח הוא כל זמן שהמורים עם תלמידיהם במדרש, ובנחתם סוגרין אותו ואח המדרש. המלמדים נחמנים מהקהל ונפרעים מקופתם, לכל ענין וענין בוחרים מלמד מיוחד, שלם בחכלית השלמות צענינו, ד"מ הלומד מקרא הוא מופלג גדול צענינו, וכן הלומד דקדוק או לשון לעו או חשבון או משנה או תלמוד או פוסקים, כי האדם ששם שכלו ועסקו מנעיריו על ענין אחד להשתלם בו הוא מופלג בו בלתי ספק, ע"ד מאמר החכם מעולם לא נלחני אלא בעל מלאכה אחת, מוסף לזה יבחן המלמד אם הוא אמן במלאכתו, כי יש מופלג צעיון הלמוד ונעדרה ממנו מלאכה למוד לאחרים להסביר לזולתו, המלמד הזה עושה מלאכתו בלתי ספק באמונה, ראשונה: כי עובת עלמו הוא דורש, להפיץ מעינותיו הוזה; כי דבר מוטבע הוא בטבע האדם להספיע לזולתו מחכמתו אשר חנוו ד', ששם יתר על אחיו, יד ה' עשתה זאת לקיום המדעים מדור לדור; שנית: להיות שכר עמלו קצוב לו די מחסורו, ע"כ לבנו פנוי מכל ערדות, וכל ישעו וחפצו נערכים רק אל מטרת תלמודיו, והשלישית: לא יהדר פני צבר ולא ישא פני כל איש, כי כעשיר כול שוים צעניו —

וכאשר נרד קורא נעים! מן ההר העוב הזה והלבנון אשר הוא עשדן גן אלהים, אל עמק עכור אשר בחהו ילל ישימון מקום אל ליל, וחדרי מות, הן המה צחי ספרינו הנקראים חדרים, הלא יתחמן לבצנו כי נערנך אלה מול אלה, כליות מי לא ישחוננו על רוע סדר הלמוד אשר כללמות הוא באין סדרים, ומה אגיד ואספרה אחת מני אלף מהשחתת הלמוד צמדינתנו, הן כמוני כמוך ידעת קורא נעים! עוד זכור תזכור אה ימי עיך ומרודך בירחי קדם, בהיותך אסור תוך חדרי מות אלה, עוד חנוך תלגינה מקול נוגש מלמדך, הרודה בשבט זעמו מן הנשף עד הערב, לשוא הכונו פלענו מוסר לא לקהנו, יען לא נתן לנו, חרבות לא ידענו שמה, מקרא לא קרינו, משנה לא שנינו, אך מעט מהתלמוד גם זה לא היה לאל ידו להבינו; כי אין מלה בלשוננו לכלכל דבריו צמשפט, קול ענות קול שאון ברעש, שמענו יואל כמפי מלך בלהות, אך אין אומר ואין דברים, כן רוב מלמדי מדינתנו, והמעט מהמעט המלמדים השלמים צעניני הלמודים ההכרחים ללמוד נערי בני ישראל, אין איש שם על לב לקרצם אל המלאכה, לתת על שכמה המשרה הנכבדה הזאת, אך הנפוך הוא, מן גו קריה יגורשו; כי יכרו עליהם מקנאים, ובנכליהם יבזום ויתנוס לשמחה צעני ההמון, והוא הלא נפחה הוא להימין ולהשמיל, ועל יד מי אפוא ינעשו עולינו? על יד איש צער אשר לא ידע לשון וספר, איש פרח באין חרבות ומוסר, וזולת ידיעתו המעטת בתלמוד לא ידע מאומה, לא מקרא, ולא משנה, ולא ספר ממדות ומוסר השכל, או דבר מה מאיזה חכמה, ובפרט המלמדים הנקראים מקרי דרדקי, וסגניהם ושועריהם, כלם צורים גדולים לא נמאז דוגמתם לרוע בכל הארץ — מעשה הלא עוב דבר המוסכן הכפרי (אשר השבנוהו

קדוש מדבר בזה הוא רבינו שבתי שעפטייל הלוי הורוויץ בספרו ווי העמודים (פ"ה דף ט') ו"ל: חי ראשי בזכרי נחתכו בני מעי, בעברי מפראנקפורט לפוזנא הלכתי דרך אניה בלב ים, ועברתי דרך אמשטרדם ומצאתי שם אנשים חשובים ומהם הרבה תלמידי חכמים, והייתי בבתי מדרשות שלהם אשר לכל אחד מתיצה בפ"ע, ראיתי שהקטנים לומדים המקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל, ואח"כ כל הניד ספרי קדש, ואחר כך כל שיתא סדרי משנה, וכשנעשה גדול או מתחיל ללמוד גפ"ת, וגדלו והצליחו וגם עשו פרי, ואני בכיתי ע"ז למה ועל מה זה לא יעשה כן בארצנו, הלואי שיתפשט המנהג הזה בכל תפוצות ישראל, ומה ירע בזה שימלא כרסו במקרא ובמשנה עד שיהיה בן שלש עשרה שנה, ואחר כך יתחיל ללמוד התלמוד, אין ספק כי בשנה אחת יגיע לתכלית כמה מעלות טובות בהריפות התלמוד ומה שאינו כן בסדר הלמוד שלנו, חי ראשי באם שיתאספו ראשי גאוני ארץ יחד ויעשו תקון וסדר הלמוד כסדר הזה וכו', אין ספק שתפץ ה' בידינו יצליח עכ"ל, על כן החכם וירא ה' ישא עיניו אל סדר הלמוד שסדרו לנו אבות העולם האלה, אשר דבריהם סמוכים לעד לעולם, ועתה בעונותינו הרבים וחטאינו העצומים באתנו כל זאת, טח מראות עינינו, מהשכיל לבותינו, שמתחילין לחנך הנער בפשטים ממשכים וממורטים, טרם ידע הנער קרוא מקרא, וכל עין רואה יראה, שמעת הפכנו סדר הלמוד הישר על פניו, הרבינו עניות תורה בישראל, כי גם הנער המשכיל בתחלת שנותיו מותר רק מהכיל משא ומתן של הלכה בש"ס, וביותר הענינים עצמם אינם מובנים לו, כי איך ילמוד הנער שאין מבחין עיני הוויג, דיני נשואין ועריות, דיני קדושין, כתובות וגטין, וילד שאינו מכיר משאו ומתנו של בני אדם, ואינו מרגיש איך קשין מזונותיו של אדם, ואין יודע חמדת ממון, לקנות בו שם וכבוד, או להשתרר בו על זולתו, איך ילמוד דיני ממונות המדברים על המרמות והתחבולות שמציאין בני אדם בעבור הבצע, ואם ככה יקרה לנער משכיל כל שכן לילד בינוני, לכן אין לומדים בשמחה אלא מאימת הרצועה, ורוב התלמידים כאלה בבואם להיות בני י"ג שנה בורחים מבית הספר, ואבותיהם שרמו מתחלה שבניהם יהיו מורים הוראות בישראל, יסכימו גם הם שיעזוב תלמודו, כי רואים שאין בו סימן ברכה, כי המעט שעודם מצפצפים בתורה אינו משמח לב השומעים, ואם ישאלו ממנו דין מדיני ציצת ותפלין, או דבר שבל ומוסר, אין בפיו מענה, ולפעמים אפילו דברי התפלות שיתפללו יום יום אין אונם שומעת מה שמוציאים בפייהם, ועוד מעט יסיר מלבנו השמועות המועטות שנמגם בבית רבו, ונשאר ערום מתורה וחכמה וחסר כל ממדות והנהגות יקרות, זה פרי הלמוד למי שבחר בו! אבל החכם עיניו בראשו, לבחור לבנו סדר ישר בלמודו, להשכילו תחלה בתורה שבכתב תנ"ך על דרך

סכל) אל חתנו לאמר: בני! הן לא קרית ולא שנית, ולא ידעת ספר וכתב, גם לדבר כן עם אנשים לא תוכל, ומה תעשה אפוא בני! להביא ספר לציחק? הנה לא תלליה אל דבר, צער הנך! ע"כ אינעך לך העירה והיה מלמד, חי נפשך! כי רק לךך נזרסה.

הפשט, ובצרוף פירוש רש"י, וילמוד עמו חכמת הדקדוק כמו שהורו לנו רבותינו, אב ובנו הנזכרים למעלה, ולבבם יבין הצורך הגדול לידיעתה שאף אם ילמוד כל התורה אינו נצול ממכשול הלשון, ולפעמים יבוא קרוב להרוף וגדוף חלילה!⁽¹⁾ אבל אין צריך לידע כל מה שפלפלו בה בעלי החכמה ההיא כי רובה קשה ואבוד זמן בלי תועלת⁽²⁾, אכן מעוטה לדעת עקרי הכללים יפה ומוכרה להכרת לה"ק, וכ"ז ילמוד בימי הילדות קודם שיטרד שכלו בלמוד התלמוד הקדוש, ואם ככה יתנהג עמו, יבנה לו יסוד טוב, שיעמוד עליו כל בית הלמודים, ונקל עליו אה"כ למוד המשנה והתלמוד, וכל דבר החכמה ובינה, לא כן המבלבלים, סדר הלמוד הישר, זה וזה לא עלתה בידם, ע"כ דברי הרב הגאון רבינו יעב"ץ זצ"ל בהגאון רבן שכב"ה חכם צבי זלה"ה. גם הרב הגאון בעל פרי מגדים התלונן מאד על רוע סדר הלמוד בינינו, ומתרעם על חכמי הדור מדוע לא ישגיחו על זה לתקנו בתקון הספרדים, ונפשו בחלה בם מדוע אינם מדפיסים ספרי דקדוק ושרשים וכאלה המורים לנו דרך לשה"ק, וז"ל (באגרותיו הג"ל): ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומבורגי⁽³⁾ מוגהים עם התרגום והפרושים הגדולים מהז"ל המאירים לנו עינינו, כמעט אין רואה אותם, וספרי הרד"ק, מכלול, ושרשים, ומכלל בן מלך, וערוך, ומתורגמן, וכדומה, אשר עליהם נשען בית ישראל, ולשונונו לה"ק כמעט ה"ו נשתכה בזמן הזה וכו', ואני משבח הספרדים בזה אשר למודם עולה יפה, ובודאי כי לא אלמן ישראל בינינו האשכנזים ת"ל גאוני הזמן, אשר לומדים בסדר הראוי ונכון, אמנם ראוי היה שישגיחו בעין חמלה, ולזכות הדור,

(1) כאשר נראה בתפלה שחזר המלקט והמספך פרושי המחזור בזמנו, הנדפס במדינתנו, נמלאה בסוף הקדמון, אמר שם וז"ל: אחת שאלתי ובקשתי, מאת הגורא אשר בראתי, מלה ימלא משלתי, וכו', הגד נא קורא משכיל! היש הרוף וגדוף גדול מזה? וזאת בלחשו מהעדר ידיעתו דקדוק, וה' הטוב יכפר בעדו, ובתהלה דמיתו אולי משנה זה מטעיות הדפוס הוא, אח"ז התבוננתי אליו וראיתי שמתה המחבר יא' העגל הזה, יען שכל את ידיו לכחזה בשווי ההרזו.

(2) וכמו שהעיר ע"ז הראב"ע (ביסוד מורא שער הראשון) וז"ל: וחס ושלום לעסוק תמיד עם כלי אמן (רומז אל הדקדוק) ולא יגיע למלכת הכלי עלמנו (רומז אל למוד הסורה וההכמה) עיי"ש, ועיין מה שכתב החוקר הרב רמזמ"ן להגאון הראב"ד ר' משה פישלס צווינא מעיין הזה, (תולדות רמ"ד ווין).

(3) הנכרי הזה הוא היה הראשון אשר העלה צווינעליא בדפוסו ספרי הנ"ך וטרה ויגע להגיהם בתכלית השלמות, וחלקם בקאפיטלין כאשר אחנו היום, כן כתב הזכור בספרו מסורת המסורת, והיוצר נראה שהוא עשה זאת ע"י החכם ר' יעקב בן חיים אשר טרה הרבה בתקון המסורת וראה המקראות גדולות שנדפסו צווינעליא שנת רע"ח רפ"א רפ"ב, ועיין קאנווערזאזיאנס לעקסיקאן (Gonver: Lexicon, Leipzig 1820), ערך לשון העברי, (Hebräische Sprache und Litteratur).

שהמלמדים ילמדו עם התלמידים כראוי ולצוות להדפיס ספרים הנ"ל וכדומה, שיהיו מצויים לעניי ישראל שמהם תצא תורה, כמו שאמרו חז"ל: יול מים מדליו, ולא כאותן שלומדים עם תלמידים גפ"ת עד שיודע' להקשות איזה קושיא ותירוץ, חכים ורבי יתקרי, ובתנ"ך אין לו שום ידיעה, ולה"ק מונה בקרן זווית, ואם שגם אני אין לי ידיעה מרובה בזה, אנוס אני, כי לא היה לי שום מלמד על זה ואין מעורר אותי, גם לא היו לי הספרים הנצרכים לזה, ובחמלת ה' עלי נתעוררתי מעצמי ולמדתי קצת עם תלמידים מה שהנני ה'. ועוד להרב הנ"ל באגרתו השנית וז"ל: ולמען יזהירו אולי יקחו מוסר כל שיש יכולת בידו וזכה ה' אותו בבנים זכרים, ישכור להם מלמד הגון ילמוד עמהם בינקותם כל תנ"ך עם הפרושים, עם הספרים אשר אלה שמותם, מקראות גדולות, ב' ספרי רד"ק ה"א וה"ב, מכלול, ר"ש בן מלך, ספר מאיר נתיב, מתורגמן, תשבי, ערוך, עם מוסף, מעריך המערכת, גם צהר התבה (כי לא נתחברו עוד בימי הרב הנ"ל ספרי דקדוק וזלתו והשרשים אשר זכינו בימינו) בבחרותו ילמוד וכשיזקין יוסף אומץ, גם תנ"ך עם אותיות חלולים — השרש בדיו והשמושים לבנים והחסרים תלויים — טובים מאד לנער בבחרותו ללמוד מהן, עד כאן לשון הרב (1).

(1) מכאן תוכחה רבה לבעלי המדפיסים שבמדינת ווהלין, נוסף לזה, שלא הדפיסו מיום היותם עד היום שום ספר דקדוק או שרשים (או ספר חכמה מחכמות העיוניות) וכדומה להספרים שמוזכר הרב הגאון הנ"ל ומבקש מגדולי הזמן שיחלמו צדל זה, אף גם זאת כל ישגיתו להגיה היטב סדורי הספלות, והמחזורים, והסג"ך שמוציאים לאור (יותר ראוי לאמר ההפוך), וכלל מלאים שגיאות וטעויות בפרט בהנקודות, גם יחסר בהם לגמרי הדגושים באותיות ט"ם שק"ץ נוז"ל"ם, והתרגומים בתנ"ך אין להגיד מגדל השגיאות בהם, וכמעט הפרוץ מרובה על העומד, (גם אינם מהדרים אחר נייר טוב ולבן, וכל ספריהם עקדים נקדים, בהרות לבנות, ושחורות, ולא תמצא בהם שני עלים שהיו שוים במראיתם ובגדלם, אחד ארוך ואחד קצר, אחד לבן ואחד ירוק) ונחסרו בהם לפעמים שורות הרבה, גם בספרי הש"ם והמדרשים, אין קץ לטעותם, וזה בא להם שגיאות מהדרים אחרי בעלי מגיהים ידועים וחכמים בחורה, ובדקדוק הלשון, ובפרט במלאכת הגהה, וכאשר התעורר ע"ז הרב הגאון מוהר"ר אפרים זלמן מרגליות מצרפדי ז"ל בספרו שערי אפרים שער יו"ד סעיף ל"ז עיי"ש, וע"ז עתידים ליתן את הדין, כי חסא הרבים תלוי בהן, ואמרו חז"ל (בכתובות י"ט ב'): המחזיק בציתו ספר שאינו מונה עובר על לאו אל תשכן באהלך עולה עכ"ד וה"ל לשאר ספרים, ועיין י"ד (סו"מ רע"ט ס"ח) ובספר תולדות אדם וחווה (נתיב ב' ח"ד) אזכרה רבה על ענין זה — והוא אחד מחמשה דברים שזוהר ר' עקיבא את רשב"י, כשאתה מלמד את בנך תורה למדה בספר מוגה כדאיתא בפרק ע"ט, ובפרט בלמוד דבר החדש, כדאמרי סם, בחדתא, דשבתא כיון דעל על, והחומשים והסדורים מחויבים לפי זה להיות יותר מוגהים מכל הספרים, מפני שהתינוקות משתמשין בהן, ועכ"פ זאת היה להם לעשות להגיהם מספרי תנ"ך וסדרי חפלה הנדפסים בזוין המוגהים ביותר — ופעם אחת נחוכחתי ע"ז עם מ"ם אחד צעיר כרדישעו, והשיב לי שיש להם קבלה מרבתיאם: כספרי ווין דינס כספרי ע"ז וכס"ם שכתבו

מיון, ומטעם שהפועלים שדפדפו נכרים המה מדפיסים צי"ט ובשבת, ועוד הכביר לפני מרביותו הרבה דברי צרות כאלה, ואחר עהמי טענות רבותיו הכסילים לעפר דק כהסתחן הבניית שור; הראיתי לו בשו"ת רמ"א אך שמכילת את הספרים שדפדפו צימיו אלל מדפיסי הנכרים, וכי כתב ע"ז ההפוך מקלה אל קלה מטענותיו הסכליות, וזכרתי לפניו ספרים הרבה שדפדפו מאז ומקדם אלל נכרים בקראקא (מקום הרמ"א ז"ל, גם ספריו הדפים בעצמו אלל הנכרים וכמו שהציג בצאור המגיה לילקוט שמעוני הנדפס בקראקא שם (סוף ברכה) שנת שני' ואמר כמהנלל על איזה שגיאות שנפלו בספרים האלה וז"ל: בהיות המלאכה נעשית על ידי ערלים וביום השבת עיי"ש) צווינעני' בהעני' ובאיילה וכדומה, והראיתי לו שכל גדולי הרבנים השלמים שגאליניען אסערייך ואונגארן וכדומה, לומדים מהספרים ההם בעצמם, ומחזיקים ידי המדפיסים בכל מה דאפשר, נוסף לזה הראיתי לו את כזבו בפניו בתלמוד צבלי עם האלפס שדפדפו בסלאוויטא, שהעתיקו והגיוו מש"ס וויין של אנטאן שמיד (אף שאין מוזכרים כלל על השער שם וויין והעלימותו) כאשר יראה כל איש את זה לעומת זה יאס, ולדוגמא עייין הקורא צב"ק (צ"ב ע"ב) ומשגש בכתובים, דכתיב: כל עוף למיניהו ישכון, נסמן צ"דו בן סירא הפרשה והפסוק, וידענו שהמגיה צוויין המדקדק רי"ל צ"ז העתיק הבן סירא (אשר ירגנו עליו הבורים המתחסדים) והוא הראשון שהיה מציין בהש"ס הפסוקים מספרו זה, ומה יענו אלה בזה? — הבורות בזהם הכשילתם — אהה! עליכם נושאי פנים בחורה! אתם בלבבכם תדעו האמת למי נאור התהלה, אך למען הונות בני אדם תחפיוו דברים לא כן, וכמה גדולי זמננו ראיתי והבנתי בספריהם ומלאתי ששמו בזה מספרי חכמי האומות והכמי פילוסופי אומתנו אך העלימו שם מהצבס למען לא תחולל קדושת שמש בין המון החסודים בעם כי רב הוא, כי מי מדלת העם אשר לא ישנא דענו? מי מעמי הארץ לא יצורו עד מות את דורשי החכמה? כמאמר רבי עקיבא: כשהייתי ע"ה אמרתי מי יסן לי ת"ח ולאשכנו כחמור (פסחים מ"ט ע"ב) ואמרו שם שגאחת גדולה משגאת עובדי גלולים ונשותיהם יותר מהם עיי"ש, אבל מה נעשה שכבר מוזהרים ועומדים אונחנו מאת רבותיו עליהם השלום לאמר דבר בשם אומרו כי בזה נציה נאולה לעולם, ובהפכו נאמר אל תגזל דל. לא כן עשה ר' אהרן בעל סדר נהורא וכו' בפרושו למחזור קראו קרבן אהרן שהדפים בסלאוויטא בשנת תקפ"ב, שהודיע צבבים שלקח פרושו ודקדוק התיבות ממחזור רעדלהיים (הוא המחזור עם תרגום אשכנזי וצאור להחכם המשכיל המדקדק ר' וואלף היידענהיים נר"ו) אך בזאת העוה שהחסיר הדגושים באותיות עם שקן כו' ז' ל' י' ס' .

שער השני

בהתרת שאלה השנית

פתיחה

עתה נדעה נרדפה לדעת, אם הוא מהצורך לדעת לשון אחת עכ"פ זולת לשה"ק, ואם הוא מותר מדינא, או אולי יש בו חשש איסור, וספר הנכתב בלשון אחרת זולת לשון הקדש ואותיות אשוריות, אם ראוי לרונ אותו כספרי מינים, וספרים פסולים, כמו שמכנה ההמון בראותו ספר כזה, אף אם נאמר לו שתוכו רצוף מוסר ודעת יראת ה' או דבר חכמה וחקירה, או מדות והנהגות ישרות, ונבארים אחת אחת כיד ה' הטובה עלינו, אחר קבוצין הראיות והמופתים, מהמושכל, והכתוב, והקבלה, ומספרי החכמים השלמים, ישנים וחדשים, וגם נתור אחרי הנהגת גדולי האומה, לראות איך נהגו בעצמם בעניני הלמודים האלה, אם ברחו מהם כמפני חמת עכשוב, או אולי קרבתם הפצו כי ראו בהם איזו תועלת, או השבו אותם להכרת, בהכרת התורה והחכמה, וטרם נציג כפ פעמינו על סף היכלי חכמינו ז"ל לשאול את פיהם, נתורה נא ראשונה בין משעלי שכלנו לראות מה תהיה עצתו, ואת משפטו החרוץ נעלה במאזני משקל האמת והצדק, ונאמר:

פרק א

הן האדם הוזה המתהלך עלי אדמות, תפארת היצורים הוא, ועליון לכל בו רוח חיים, כי חננו יוצרו בתכונות נשגבות, וכחות נפשיים רבים מאד, כאשר רבו מצעדיו, יתר על כל החי זולתו אשר ברא אלהים בתבל ארצו, ומהתכונות הנשגבות והמעלות הסגליות אשר לו המה: השכל והדבור, וכבר אמרו קדמונינו שחלשון הוא קולמוס הלב, והתגלות אור הצפון בשכל האדם הוא בדבורו, ואמר החסיד האלהי: האדם, הלב והלשון, ובו (כ"ל נלטון) השלמת גדר האדם, ועל כן נקרא האדם בשם הכולל לשני הקנינים האלה: מדבר, וזהו שתרגם אונקלוס ויהי האדם לנפש חיה, לרוח ממללא, ר"ל שכל המדבר, כי ע"י הדבור יוציא האדם מחשבת שכלו מכח אל הפועל, ויגלה מושגיו לזולתו, ובמה יכר ויובדל שכל אדם מאדם זולתו? אם לא בדבורו, כי גם אויל מחריש חכם יחשב, הכדים בהקיש עליהם יבחנו המלאים המה או ריקים, והאדם בדבורו, ואמר המלך החכם (משלי ט"ז): לב חכם ישכיל פיהו, ואמר: לשון חכמים תיטיב דעת (שם ט"ז), ועל כן נקראת בפי קדמונינו ז"ל נפש המשכלת גם כן בשם נפש המדברת.

והקך ותקן משלים ותקירות הרבה, השתדל אחר זה שיהיו דבריו בענינים האלה אמרי נעם בצחות המליצה, למען יעשו רושם, וינמעו בלב שומעיו וקוראיו, כמה שנאמר: בקש קהלת למצא דברי חפץ וכתוב ישר דברי אמת, כמו שמבאר והולך סבת הדבר, ואמר דברי חכמים כדרבנות וגו', וכן הרבה מרבותינו חכמי המשנה והתלמוד מדרו את דבריהם בקו המליצה, כמו שבארנו לעיל והצגנו לעין הקורא לדוגמא, ולא בלהק לבר, אולם גם בלשון ארמית ולשון התלמוד הנהוגה בימיהם היו בוחרים לשון ערומים ונקיה ומליצה צחה, בין בעניני תורה או שיחת חולין כמפורסם בשני התלמודים והמדרשות והזוהרו גם אותנו ע"ז כדאמרי (פסחים ג' ע"א) לעולם יספר אדם בלשון נקיה וכו' בדאורייתא ובדרבנן ובמילי דעלמא עיי"ש, וכאשר שמעו איזה לשון יפה ונאה היו כותבים על לחות ספריהם כמ"ש רב הסדא לרב תחליפא, כתוב קניגי ובלסמרי באגדתך, וכן אדינגי (חולין ס' ע"ב) ועיין רשי"ש, ועיין ערוך שרשים אלו, וביחוד בשרש ארנדקי מ"ש בשם ר"מ הדרשן, ועיין ערוכין (נ"ג א' ע"א) בני יהודה שהקפידו וכו' מאמרים רבים ונכבדים מזה הענין.

פרק ג

ומי זה יערב את לבו לדרוך על סף הבימה, לדבר תוך קהל ועדה, או לחבר מחברת ודבריו לא נעמו? הלא יבוזהו, ימאסוהו ויעזבוהו, וכאשר כבר התעורר ע"ז הרב החכם הגדול ר' משה חיים לוצאטו ז"ל בהקדמתו לספרו לשון למודים עיי"ש. וראה מ"ש על זה הרב החכם יש"ר מקאנדיאה בהקדמתו לספרו נובלות חכמה באגרתו אשר שלח להתורני ר' שמואל בן יהודה, אשר הביא ספרו הנ"ל לרפוס, ז"ל: ועוד רעה חולה ראיתי אצל רוב המחברים מבני עמנו, שאינם כותבין בלשון צה כדרך כל האומות, להיות כל איש מדבר בלשון עמו אשר שפתותיהם ברור מללו, והמבין באותו לשון יבין לאשורו, ויתרגמהו בלשון אחר עד שירוץ הקורא בו, וקנים עם נערים, ואלה נחלקו לשתי כתות, קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הגמרא, כל השומע תצלינה אזניו, והיו בעניני לודא, וקצתם והם המתפארים במליצותם, כל דבריהם דברי נביאים ועליומו תמוף מלחם, יעקמו הכתובים להבנה זרה כלם עקדים נקדים וברדים וכו' איא להעתיקם בלשון אחר כמו שהם, אפילו אם תשימם במגורות הברזל בחריצים ובמגרות, כאלו לא נכתבו הספרים ההם אלא ליהודים האמללים שה פזורה, ע"כ לא היה לרוב מחברי בני עמנו בין הגוים הלך ונתלה וזכירה, לא כן עשה עמרת תפארת חכמי ישראל הרמב"ם ז"ל, שיותר שהיה חכם, ונוסף על שלמותיו וסגולותיו ה' נתן לו לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר בלשון הערביים, והיהודים, הוא למד דעת את העם בדרך קצרה וקלה, והלכו גוים לאורו, וכבר הועתקו רוב דבריו בלאטיין, וכן עשה הרב בעל העקרים ושבחוהו חכמיהם, כי הוא דרך סלולה, עכ"ד. ועיין רד"ק בשרשים שרש עתר ובראב"ע קהלת (ה' א') הרבה מענין זה. וכבר ידעת תלונות נחמיה ע"ה על ערבוב הלשונות כאשר שבו

היהודים מגלות בבל, והיו בניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית ובלשון עם ועם (נחמיה יג כ"ד) ולא היה ביניהם איזו מהלשונות שלמה, כי לו היו יודעים לדבר לשון אחת איזו שתהיה אף זולת לשה"ק רק בתכלית השלמות ובלי ערבוב לשונות אחרות, אז לא היה מתלונן, אולם תלונתו היתה רק על ערבוב הלשון (עין רמב"ם הלכות תפלה פ"א הלכה ד'), וכמקרה אלה קרה לנו עתה היהודים, יושבי ארץ פולין ורוסיא, איננו מכירים לדבר יהודית, ובלשון העמים אשר גרים אנחנו על אדמתם לא ידענו, כי לשה"ק כבר חדלה להיות לשון מדברת, כי אין לנו ממנה כי אם מלות מעטות הנאצרות בכתבי הקדש, והשאר נשכח מאתנו מרוב המלטולים והשעבודים והלואי שנבין על בורין מקראי קדש ופירוני השמות, והפעלים והמלות, ובנות המליצה שכוננו אליה הנביאים. וראיתי מי שהביא בשם ספר הבטחון להרמב"ן ז"ל וזה תוכן אמרו: בזמן הזה אין אנו מבינים המקרא על אמתתו מחסרון ידיעתנו לשה"ק, כי חדלה להיות לשון מדברת, ובעבור זה ידמה לנו לפעמים שנחסרו תבות במקרא, וצריך להוסיף עליהם למען הבין, עכ"ל. וכל זאת באתנו מפני שמרמזים אנחנו לשה"ק ללשונות העמים הרחוקות ממנה מרחק רב (וידוע לכל מבין שלכל לשון ולשון סגולה מיוחדת, וצריך אזכר כל מעתיק לשמור את דרכי הלשון אשר אליה יעתיק, ולא יביט אל המלות כמו שהם בלשון אשר מעתיק ממנה, אולם יבחר לו דרך אחר כנודע) ¹ ואף אם נדע בתכלית לשה"ק ככל הנמצא במקרא, האם מלות מעטות האלה יספיקו לנו לגלות את כל העולה על רוחה? והשפה הזאת אשר אנחנו דוברים בה בארץ הזאת, אשר שאלנו מהאשכנזים הנקראת יהודית אשכנזית, היא נשחתה מכל וכל, כי מעורבת היא במלות נשחתות, לקוחות מלשון עברי רוסיא ² צרפת פלניא וכדומה, גם המלות האשכנזיות ממשכות

¹ וכבר התנללו המעתיקים הגדולים הרב הגדול ר' יהודה אבן תנן וזנו החכם ר' שמואל אבן תנן והדומים להם, גם המעתיקים החדשים החכמים השלמים דברו בזה הרבה כמה שיש בו די, וחכמי התלמוד עליהם השלום הורו לנו במלות מעטות כדרכם דרך הספקה, כמה שאמרו (קדושין מ"ט ע"ה): המתרגם פסוק כוורתו הרי זה בדאי, ר"ל מי שמעתיק הזה שחבה מכובד בדברי המחבר, ואם בלשונות הנחות כך, בלשון הנשחתת כלשוננו לא כש"כ, מעטה איך לא ידע עול בשם, ואיך ערב לבו המעתיק המשחית אשר קם צמדינתנו והעתיק חובת הלבבות והתנ"ך ללשון יידש דייטש קראו עברי דייטש (יותר נאה לו שם עברי דייטש) והמעתיק הרים יעתיקו אל ארץ גזרה; תחת כי הסיר עטרת תפארת התורה, וקרני מליצה לשה"ק הכפיש בצפר, עד כי חשך משחור תארה.

² היא שפת רוסיא המדברת בין הרוסיים האזרחיים ממחוזות וולין פאדאליען קיעוו ויתר המחוזות עד אלף שבע מאות שבעים ושנים למנינם, ומהשפה הזאת נמלחו מלות רבות בלשוננו יהודית אשכנזית זאת יתר על כלם זולתה שנחטבו זה, גם דרכי הדבור בלשון יהודית אשכנזית הולכים ע"ד לשון רוסיא, וזקנינו ספרו לנו שצמחה דורות שלפנינו היו היהודים שבמחוזות אלה מדברים רק בשפת רוסיא הזאת, ושפת יהודית אשכנזית אשר אנחנו

ובמורשות המה אין במו מתם, נוסף לזה לא תספיק לנו לשוננו הזאת, כי אם לדברים ההמוניים ושיותות הפשוטות, וכאשר נחפוץ לכנות מושג מה מדברים נשגבים, אין שפתנו אתנו, האף אין זאת? ויפה אמר הרב הגאון ר' שמחה קאלימאני נר"ז אב"ד ור"ם דווינעציע בפסקו אחר שהוכיח בראיות חזקות שמחויב כל איש הישראלי לדעת לשונות אחרות ההברות, וראשי ידיעות מהחכמות, אמר וז"ל: ונוכל לומר על חסרי דעת הלשונות ההם, מה שאמר ישעיה הנביא: כי בלעגו שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה (כ"ח י"א) ועי"ז הם נבזים אצל האומות אשר אנחנו ביניהם, עכ"ל. וכנים דברי הגאון הזה מאד, כי אמנה מי שאין לו כתב ולשון זכה וברורה, בזוי באדם הוא, לבן קראו לארום קטן ובזוי מחסרון הכתב¹) והלשון (עיין ע"ז י' ע"א) ר"ל שלא היתה לשונם צחה

דוברים זה עתה לא היתה מתפשטת בכל היהודים גרי מהזות חלה, והגידו לי ג"כ בשם החכם הגדול השר עשאלקי (Czacki) שכתב בזהד מספריו עפ"י עדות סופרים נאמנים וראיות מזכורות, שהיהודים שבמהזות חלה לפני כמה מאות שנה, התפללו הפלחם בלשון פלניא לא בלשון הקדש כמו שנוהגים עתה, וזאת לעדה שהיתה שפתם שפת פלניא או רוסיא (ובימים ההם היתה שפת רוסיא ופלניא קרובות יותר זו לזו מאשר הם בימים האלה, וכמעט לאחת יתשנו, כי לא התרחקו עדנה שתי הלשונות האלה ממקור אחד והיא הסלאוואנית (Slawisch) כידוע), ומזה פלתי (דרך אומדנא והשערה בעלמא) שהיהודים הראשונים אשר באו לגור פה, לא מהרץ אשכנז ילאו כאשר יחשבו ק"ט, אולם חלה אשר גרו על נהר וולגא (Wolga) זה חלף שנים (והיה להם שם מלך יהודי רב ושלטי עיין לקמן) והמקום הזה הוא מקום הרוסיים ושפתם כידוע*) והסתפקו בה גם היהודים האלה אשר גרו שמה והביאו שפה זו לפלניא מקום אשר לשונה קרובה מאד ללשון רוסיא, ומעט מעט נהרו ג"כ אה"ז משפחות משפחות יהודים מארצות אשכנז למדינה זו להיוותה ארץ רהבת ידים ויושביה מעטים, ובפרט שפרי פלניא השתדלו לנכוע קלוניאות, לעשות ארץ זיה זו למושב, ומאלה האשכנזים הושגל אה"ז בין כל היהודים לשון אשכנזית, ושתי סבות בדבר: ראשונה שהיה מההכרח לאיש היהודי לדבר לפעמים דבר שלא יבינהו הבלתי יהודי, והשנית והוא היושר גדולה ואמיתית לדעתי, והוא: שהעם הזה היה אז בתכלית הגסות והבורות, והעד שעד הגאון רבינו שלמה לוריא (שחי זה מאתים שנה או יותר מעט) לא מלינו מחבר אחד יהודי פלניא שחבר איזה ספר, ובפרט הדפוס לא היה אז רק באשכנז, וכל ספרי התנ"ך וספרי התפלות וחולתן נעקרו באשכנז ללשון אשכנז, והיה אז א"כ מההכרח ללמוד לשון אשכנזית להבין את התלמידים הספרים ההם, וע"כ תשמע אלל תלמידי זמננו במדינה זו גם היום מלות אשכנזיות ישונם בבאורי המקרא והתלמוד שלא ידעו בעלמם כונתם.

¹) וכן העידו סופרי האומות על הלאטיניים (וכמה האדומיים) שלא המיאו בעלמם

(*) ואחר כתבי זאת מלאתי שכונתי בעיני הוה לדעת חכמים גדולים מהמני העמים, האחד ז"ל"ס מארנעאוס (Philipp Mornaeus), והשני גענעבר (Genebr) הניא בשם החכם קאלמט (A. Calmet B. Unters Th. IV. Unters. XXXII.)

בראיו (עיין שם רש"י ותוספות והבונה בע"י) כי באמת מהלשון תקיש על חכמת

אח הכתב לאסין, אולם קבלוהו מהיוונים, והמה קבלוהו מאת הכנענים (Phönizier) ומהלאתינים הושאל הכתב הזה תוך שאל לשונות אייראפא (Europa) בנוייהם לארצות, אך ברבות הימים נשתנה תמונת הכתב אולם מעט מעט, ואולם מקורו אחד וכלם נתנו מרובה אחד (עיין לקמן מה שהזכרנו בשם פילון היהודי שהכתב נולד על זרבי אבותינו), החכם קאדמוס (Kadmus) מפעניצ'יא (הוא המיסד עיר פהעזנן (Theben) המפורסמת מאז במלכות יון, והיא עיר החכמה המוצאת בקלמוד לפעמים) הביא לארץ יון את האלפא ביתא של הפעניצ'יים. וזה היה בזמן מלחמת יהושע עם הפעניצ'יים, עיין ד"ה להחכם מיללער (Müller's Allgem. Weltgesch. B. 1. kap. 2.) ואמר שגם זה היה ממגורשי יהושע והיה מעט כנעני אחד שהיה נקרא קָדֶם (ואולי הוא הקדמוני הנזכר בחז"ל) ע"כ נקרא קָדֶמוס ר"ל איש קָדֶם ע"כ, ואולי מזה כי מלאו מקדס (ישעיה ב' ו'). ובאלפא ביתא הזה היו רק שש עשרה אותיות (והרוב מהם שמות עבריים, כמו: אלפא, ביתא, וכדומה, ודע שלשון כנעני הוא לשון עברי ממש כמזכיר בספרי זה) ובזמן מלחמת טרויא (Troia) הוסיף פאלאמאדעס (Palamedes) על הא"ב הזה עוד ארבע אותיות, ואה"ז המציא סימאנידעס (Simonides) עוד ארבע אותיות, והמה בכלל עשרים וארבע אותיות כאשר הם אהנו היום (בספרי היוונים) בשמותם דממותם וללמם. ותמש מאות שנה ערס נבנתה עיר רומא, הביא עוואנדער (Evander) את הכתב היווני אל לאטיום (Latium) [הוא הכנר הנודע באמצע איטאליא שעליו נתיסדו אלבא-לונגא (Alba-Longa) ורומא (Rom) ורוב הושביה היו פעלאסגערן (Pelasger) (אומרים קצת שהמה מפלשהים) והעללענען (Hellenen) אשר באו לגור שם מן ארקאדיען (Arkadien) תחת יד מנהיגם עוואנדער הנזכר, ומזה התערב תוך הלאטיניים גם מלשון היוונים ומנהגי דתם, ונקרא הכנר הזה בשם לאציאום על שם המלך (שמלך עליהם אחר עוואנדער) ששמו לאטיניוס (Latinus)]. והמה השש עשרה אותיות אלה הנזכרות ובהם שהתמשו קדמוני הלאטיניים באין שנוי ותלוף בשמותם בדממותם וללמם, אך הוסיפו עליהם עוד שתי אותיות אלה F. H. אבל לא התפקדו תוך האלפא ביתא ונקראו אולם בשם סמני הנשימה (הויכזייכען), ואה"ז בזמן מאוחר קבלו הלאטיניים מאת עם עטרוסקען (Etrusker) עוד שתי אותיות אלה V. X. (כאשר קבלו מהם גם יסודי לוחות השנה (קאלענדאר) וכדומה) ולהיות מוריהם של הלאטיניים היו אנשי עטרוסקען הרגילים לכתוב גם את אותיות אלפא ביתא בשמות שקראו להם המה (כאשר נקראו גם היום) ועזבו או שכחו את שמות אלפא ביתא של היוונים — וכן יסוד לשון רומא הוא לשון חסקא (דיא אויסאנישע שפראכע) היתה שפה פחותה וגרועה מאד ולא היתה שפת ספר (קיינע ביכער שפראכע) עד זמן ליוויאום אנדראניקוס (Livius Andronicus) שהשתעמל בתקופה ע"י העתקותיו ספרי יוונים ללשון רומא וזה חי 240 שנה לפני השבון הנזכרים, ונוסף לזה היא לשון מעורבת מן לשון עטרוסקי ויוני שערבו זה הפעלאסגערן הנזכרים, ומה שאמר בעל עין יעקב שלא היתה להם גראממאטיק, כנים דבריו מאד כי קאטו (Cato) היה הראשון שהחל לכתוב ולסדר מעט לשון רומא בסדר דקדוק וזה חי לפני השבון הנזכרים 150 שנה, ולא הגיע הדקדוק בלשון הזאת לחליטו עד זמן 400 שנה אחר קאטו.

אנשי האומה נושאה, כמבואר לעיל, ואמר החכם פִיכְטֶע (Fichte): האנשים יתבררו ויצרפו משפת לשונם, יותר מאשר תצרף הלשון מהם.

פרק ד

מן מוצא הדברים האלה תבין ותשכיל, איך מחויבים אנחנו ללמוד לשון אחת ע"פ ולדעתה בתכלית השלמות, ואצ"ל לשון המדינה אשר גרים אנחנו בה הוא בלתי ספק הכרח גדול וחיוב גמור לדעתה על נכון, וכבר מצינו שגדולי התנאים ע"ה הזהירו את אנשי דורם לדעת בברור לשון המדינה ולדבר בה ולא באחרת, ובפרט אם היא לשון צחה ורחבה, כדתנן סוף סוטה, ובבבא קמא (פ"ג ע"א): אמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי¹ למה? או לשון הקדש או לשון יוני ע"כ, לפי שהיתה לשון צחה מאד ורחבה, והיתה גם כן לשון המדינה או בארץ ישראל² וכן אמר רבי יוסי בבבא לשון ארמי למה? או לשה"ק או לשון

¹ מהראוי להודיע פה קורא משכיל מהסתעפות לשונות המזרחיות למען חלק בטה בכל מקומות התלמודים והמדרשות ובספרי בעלי הספוס כשיקרה לפניה מעינים דבר, כי רב הוא, גם בספרנו זה יצטרך לך לדעת מזה, ולמען לא תכסול הדברים פעם בפעם, אנהגך דרך ארוכה וקצרה: דע שלשון עברי היא חס כל השונות המזרחיות, כי מצטינה ילאו אלה, ע"כ קרובות הנה זו לזו קרבה אחוה ושאר בשר, ואלה הנה בעות לשון העברית (ומתולדותיהן של אלה ילאו כל לשונות בני קדם): ח לשון בנען (die Kananitische) (o. Phönizische) לשון ערבי (die Arabische) והיא היותר קרובה בכל אופניה ללשון עברי מאהיותיה, ג לשון ארם או כשרי (die Aramäische o. Chaldäische) ובה (ר"ל בארמית) דברו אז בארבעה מהזוהם או מדינות והמה: 1) בבל (Babylonien), 2) מועסאפאטאמיה (הוא ארס נהרים) (Mesopotamien), 3) אשור (Assyrien), 4) סוריה (Syrien), ואין ביניהם כי אס שגוי זעירא זו מזו במצעה, לכן נקראת לשון ארמית בארבעה שמות, כשמות המדינות או המחוזות הארבעה הנזכרות בהן, כפי השמעות הנרתק המצעה, אולם במקורן אחת הנה, גם הדע שהיונים קורין ארץ ארס בשם סורים, והעברים יקראו בהנרתק את שם סורים, בשם סוריא, ולפעמים בהנרתק היונית סורים, בהוספה ויוד סימן היותה, לשון סורסי, (ומזה תבין היטב דברי התוספות צנצא קמא שם ע"ש) ועיין רש"י פסחים (ס"א ע"ב), ואולם ברבות הימים והתמורות במדינות, הלכו ורחקו השונות זו מזו יותר.

² דע כאשר שבו היהודים מבבל תחת ידי עזרא ונחמיה העלו אתם משם שפה ארמית, וגם זו לא היתה נחה בפיהם כפני הבבליים הגויים, כאשר התבאר לעיל מזה מתלונות נחמיה, ומן אז הדלה לשון עברית להיות לשון מדברת באומה, ונשארה שמורה רק אצל אנשי הסגולה והחשובים שבעם, ובה היו משתמשים בחבור ספרים ובכל דבר שצדקושה, כנראה מנבואת חגי, זכריה, ומלאכי, ומגלת אסתר, וכדומה, ומנוכחאות התפלה שסדרו לנו אנשי כנסת הגדולה, ובזמן קט אחר עלות הגולה (ערך שלשים שנה כפי השבון חז"ל), כאשר גברו היונים,

והיתה להם יד שלמה על ממלכות רבות, נעשהה גם לשונם שפה שלשה בעולם; כי מקרה אחד יקרה לעם וללשונו, תרום בהרימו, ותרד בזפילתו, נוסף לזה היתה השפה הזאת מכבד לחה ושלמה בכל התלוכותיה, וען נחשברו בה ספרים הרבה בכל חכמה ומדע, ומשוררים בה שרו, הן המה ההכמים והמשוררים אשר מעולם מהוללים, ועד עולם יהיה שםם לפאר ותהלה, וכבר ידעת גדול חשיבות לשון הזאת אלל חז"ל וכונו יפיוהו של יפת — והיהודים שהיו כפגעים ג"כ אז ח"י היונים כמעט כל ימי הוקף ממשלתם, השתדלו ללמוד ג"כ שפת האומה המושלת עלימו, נוסף על לשונם העברית והארמית, ואנשי הסגולה היהודים הכהנים ושומרי התורה וראשיה, השתלמו בה בחכמים היותר שלמה בזמן קצר מאד אחר זמיתה קרן היונים עד שבימי תלמי מלך מצרים (Ptolomæus Philadelphus) העתיקו שבעים (ובפרט הנבים מהם במצרים כאשר נביא להלן מזה באריות) בלשון יונית כל ימי ממשלת היונים, והוא מעת הלוך אלכסנדר מוקדון עד אנטיאכוס עפיפאלעס (Antiochus Epiphanes) מלך סוריא, וכל ימי ממשלת השמונאים, וגם אח"כ כאשר נצרה יד הרומיים השתמשו עוד היהודים בלשון יונית כי לא נפלה שפה הזאת מהדרה ומחשיבותה גם בימים ההם, כי הרומיים בעצמם כדודו וכהבו בה רוב ספריהם, ויוסף הכהן [הוא היוסיפון] אשר חזר את ספריו לכבוד מלכי רומא וזקניה, לא כתב אותם בלשון רומית כ"א ביונית לגדל יקרתה אללם. היוצא לנו מכל הנ"ל שהשתמשו היהודים בח"י כל ימי בית שני בשלש לשונות: עברית, ארמית, ויונית, וכן אחר החרבן שנים רבות, כנראה מהעסקת התורה שהעתיקו לעזבה עם בני ישראל לארמית הנחה וליונית. לארמית הנחה: ע"י הונקלוס, וליונית: ע"י עקיילס, כמ"ש בעל מאור עינים בארמי בינה פרק מ"ה (ומה שהביא החכם מהרמ"ק בספרו בן יוחאי (מענה קב"ע בד"ע חרנוס) בשם מאור עינים הנ"ל שאונקלוס ועקיילס אחד הוא, ובינה ע"ז בנינים רחבים, שנה ברוחה עיי"ש) שנעשו כמעט בזמן אחד, כי שהיו נעשו בזמן ר' אליעזר ור' יהושע ומפיהן, כדאיחא במגלה (ג' א') ובירושלמי (מסכת הנ"ל פרק א' הלכה י"א) וזאת היחה אחר החרבן זמן רב קרוב לזמן רבינו הקדוש. — ואופן השתמשם בשלש לשונות אלה היה ע"ז הדרך, בארמית היה רוב דבורם של העם, כחשוב בהמוני ובה היו כותבין כל השטרות שבין אדם לחברו, וכן הביא רבינו הקדוש בחגורו המשנה נוסחאות השטרות בלשון ארמי, אולם בעברית וביונית היו משתמשים המלומדים והגדולים בינם ובין עצמם, וכן כתב הת"י (שקלים פ"ה משנה ג') ע"ש, ועיין בפרוש המשנה להרמב"ם (רפ"ב דמגלה). — ובשתי הלשונות האלה (ר"ל עברי ויוני), היו כותבים ספריהם וכל דבר שבקדושה; כי היחה חשיבות לשון יונית כחשיבות לשה"ק, כדשינין (מגלה י"ד ע"א) רש"ג אומר אף בספרים (ר"ל ספרי תורה) לא התיירו שיהיה אלא יונית, וכן הוא להלכה.

וכאשר קם רבינו הקדוש ע"ה והיה איש מצין בלשונות, ואהב את הנחות במאד, (כאשר העידו עליו הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לשדר זרעים, והשר דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספר נחלת אבות) ומאז בימיו הם לשון ארמית משובשת מאד ומשוללת הנחות, וכנגדן העברית ויונית בחכמים הנחות מאד, געלה נפשו בשפת ארמית, ויזו לאנשי דורו לעזוב את הלשון הפחותה הזאת מכל וכל, ולבטחי ידברו בה, ויבחרו לדבורם ולכתובת השטרות ולכל צרכם אחה מהלשונות הנחות עברית או יונית, הנחונות במדינה בין אנשי הסגולה והמשכילים בעם. ואל יקשה בעיניך מאמר ז"ל (הובא בילקוט ירמיה י"א בשם המדרש): אמר ר"ש בר

פרסי (ר"ל לפי שהיה נס הוא לשון נחה) ועיין רש"י ותוספות בב"ק (פ"ג ע"א) גם היתה לשון המדינה בבבל¹) וכן נזכר לומר במדינה זו לשון יהודית אשכנזית למה? או לשון אשכנזי הצחה, או לשון רוסיא, כי היא לשון המדינה ובפרט שהיא לשון רהבה וצחה מאד, לא יחסר בה כל נעימה ויופי, וכל המעלות הנשגבות הנחשבות לשלמות הלשון (כאשר בארתי זאת באריכות בהקדמתי לספר יסודי לשון רוסיא אשר כתבתי לטובת נערי בני ישראל, ואוציאו לאור בקרב אם יגזור ה' בחיים) — העולה ממה שבארנו עד הנה הוא: שהכרה גדול הוא וחיוב גמיר לרעת לשון אחת מהלשונות הלועזיות, ובפרט לשון המדינה, ושודענה בתבליט היותר שלמה, שיוכל לכלכל את דבריו במשפט הצחות, ובאם נחפוש ונדרוש היטב בספרי קדמונינו, אזי נמצא שבכל מדינה ומדינה

נהמני אל התי לשון ארמית (ובירושלמי כוסה פרק ז' הלכה ז' אל התי לשון סורסי) קלה בעיניך? כי אדרבה המאמר הזה מורה באלבע שהיתה ארמית לשון עלגית בימיים, ומאחס אל אהבי הנחות עד שהיתה נרכה לאזהרה זו, והוא כמו אל התי זככת הדיוע קלה בעיניך, וכדומה מאזהרות כאלה על דברים שנוהגין בהן קלות וזיון לגדול פחיתות, ועדות גדולה על הסרון לשון ארמית אז, מלינחס היקרה "שאין מלאכי השרת נזקקין לה" ואפילו חרגוס ארמית שזידנו הנכבז נלחות לשון ארמית אין לו המעלה כמעלת לשון יוניס, עיין מגיד משנה (הלכות שבת פרק כ"ג) ונחלמוד (שבת ריש פרק כל כתבי) שהורו לנו שחרגוס ארמית אין מל'ין אוחו מפני הדליקה בשבת כמו חרגוס שאר הלשונות, ואלס יוניס מוסר, ומה שכתב שם הת"מ בשם הרמב"ם (הלכות תפלין פ"ה) וכן בהרעורח מגלה פ"ה שנשחקע כבר לשון יוני מן העולם ונשחשש ואצד, כבר הראה הרב בעל מאור עינים (הלך המישי פרק מ"ו), שהרמב"ם לא יפה כוון בזה עיי"ש, וכל אדם יחזה בלמדו ספרי הרמב"ם, שהיתה שפת יוניס זרה בעיניו ולא ידע ממנה כלל, כמו שחשז מלת אסטניס למלה עברית, ובאחא היא לשון יוניס כידוע, ועיין רש"י, וכן חשב מלת אכפקלריא (כלים פרק ל' מ"ב) וכאלה רבות תמצא בפירושו של הרמב"ם.

1) ומה שאמרו בב"ק (ק"ז) דלמר ליה רב רב כהנא עד האידינא הוה מלכותא דיונאי דלא קפדי אשפיכות דמים, השחא פרסיים גינהו דקפדי אשפיכות דמים? (היא הגירסא הנכונה וכן גרס המהרש"א ז"ל שם בח"א, וכן גרס החוספות בנימין י"ז ע"ה) ולא בהפך כי הוא טעות גדול ואין כאן מקומו לבררו והאמת עד לעצמו), משמע מזה דיבוי רב: הפרסיים לבבל ושלטו בה אבל קודם זה שלטו בה יוניס, ולפי דברי רב שרירא גאון בשתובתו (המוצא בספר יוחסין) ירד רב לבבל בשנת תתקע"ט לאלף הרביעי והוא ק"ן שנה אחר החרבן, ובאוחו זמן השליס רבינו הקדוש את חבורו המשנה עיי"ש, ור' יוסי הנזכר פה היה רבו של רבינו הקדוש, כי סתם ר' יוסי הוא ר' יוסי דנפורי, והוא היה כמו מאה שנה לפני חבור המשנה, וה"כ יוניס משלו אז בבבל ולא פרסיים? לא קשה מידי דלויא לפרושי דעת הר"י ז"ל (חוספות גיטין טס) שפרש עד האידינא הוה מלכותא דיונאי, כלומר מושלי בבל היו מיוניס, ועכשוו המושלים הם הפרסיים, אבל לעולם פרסיים היו בבבל עוד מימות כורש, וכן דעת רש"י שם.

שהיהודים גרו בה, היתה שפתם שפת האומה המושלת עליהם מעולם¹) ויען

(¹) ומה שאמרו חז"ל בהנחומא סוף בלק ויקרא רבה ל"ב ושיר רבה פסוק גן נעול, והוצא בילקוט (רמז קע"ב) בשם המכילתא וביתר מקומות שאבותינו לא שנו לשונם במצרים, שאלה זו מרחפה על שפתו כל מתקש וכן שמענוה מפי רב דורש אחד זה מקרוב אשר שם על מציאה זו כעל כל הון עד אשר פזז וכרכר על הבימה כדוב למד, ויען שבדבר תורה הוא ע"כ ראוי לענות את הכסיל כאלתו, ואומר כמו שאמר הרב החכם בעל אמרי בינה (פרק י"ג) על ענין דומה לזה, דשתי תשובות בדבר, חדא דהך מימרא אנדחא הוא, ולא גמרינן מניה, או האמר אומדנא הוא לא קבלה עיי"ש, ואזדא האי חכם לטעמיה (שם פרק ט"ו) והוא ע"ד גדולי רבותינו, וז"ל רב שרירא גאון ז"ל במגלת ספריו על דבר האגדות, הני מלי דנפקי מפסוקי ומקרי מדרש ואגדה, אומדנא נינהו, ובנו רב האי גאון ז"ל כאשר נשאל מה בין מדרש ואגדה הנכתבים בגמרא, ובין אלה הכתובים חוץ לה, והשיב שהמדרשות שהמה נמלאים במדרשים חוץ לגמרא אינם מהוורים כ"כ, והר"ן בפרק הרואה על מאמר אחד אמר, הא מלתא אנדחא היא, ובה ובכל דמי לה אמור רבנן אין סומכין על דברי אגדה, ואמרו חז"ל אין משיבין על הדורש ואין מקשין באגדה עיי"ש, ובמבוא התלמוד לרבינו שמואל הנגיד ז"ל כתב וזה לשונו: הגדה, הוא כל פי' שיבא בגמרא על שום ענין שלא יהיה מצוה, זו היא הגדה, ואין לך לתלמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת, ויש לך לדעת שכל מה שקיימו חז"ל הלכה בענין מצוה שהיא מפי משרע"ה שקבל מפי הגבורה אין לך להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה, אבל מה שפרשו בפסוקים כל אחד כפי מה שנודמן לו ומה שראה בדעתו, ולפי מה שיעלה על הדעת מן הפרושים האלה לומדים אותם והשאר אין סומכין עליהם עכ"ל, ואם הדורש לא ישים את לבו גם לכל הדברים האלה שהבאתי הנה, וכפתן חרש יאטם אזנו לבלתי שמוע דברי אמת, כדרך כל מתקש הרואה בקב שלו פרי בזכר מהשעה קבים של זולתו פרי גומל, הנני להקבות שניו בפירוטיו עד אשר לא יוכל לפתוח פיו, וכדאמרי אינשי מניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא, והנני לערוך נגד מאמר זה, מאמר מתנגד מדברי אגדה הנזכר פעמים רבות במדרשות והוצא בילקוט (רמז רפ"ו): אינשי ה' אלהיך אמר רבי נחמיה מהו אנשי? לשון מצרי הוא, משל למלך שנשבה בנו ועשה ימים הרבה אצל השבאין, לבש אביו נקמה והלך אלנו והביאו, ובה להשיח עמו בלשון, כך הקב"ה, עשו ישראל במצרים כל אותן השנים ולמדו שיהרותן של מצרים, כשגאלן הקב"ה ובה ליתן להם את התורה, אמר הקב"ה היני משיח עמך בלשון מצרי אינשי אנוך עכ"ל [וכן נמלא לפי גדולי המפרשים הרבה תבות ושמות בחורה שהם לשון מצרי כמו, אפנת פענח, ושם משה לדעת החכם הגדול ידידיה האלכנדרוני, הוא נגזר משם מוש בלשון מצרים שפרשו מים, וזה כי מן המים משיחיהו כן הביא משמו המאור עינים (ה"ג עיי"ש), ואולם ביוסיפון לרומיים (Jos. Fla. alterth: B. II. c. IX.) נמאטי שאמר חז"ל: שם משה הוא שם מרכב משתי תבות מצריות מן מו (Mo) שפירושה מים, ומן יוים (Ises) שפירושה מוצל ובהרכבה (Moyses) (ובהכרה העברית הוא משה) ר"ל איש מוצל ממים עכ"ל]. ועל דברי המדרש שהזכרתי כוון הפייטן שיסד ביוצר (ליום א' דשבועות) אז בכתב אשורית, ובלשון עברית, ובדבור מצרית, הנחלת לבת עברית, ע"כ. ובאמת יש לשלב שני מאמרי המדרש הנזכרים יחד, שמר אמר חדא ומר א"ח ולא פליגי,

שנצטוינו מאת ה' לאהוב את העם והמלך אשר אנחנו מתגוררים בארצותם ,

אולם מקום הגחמי לבעלי הדרשנים להסגיר בו , לבטחי מעבור על אל הנזל דל .
 ומה שהשב הדורש הזה „שלא שנו את בנדיהס" ג"כ לאחד מהרבעה דברים שבזמנן
 נגאלו , שקר ענה ומלבו ברא דבר אשר לא כתוב שם , ולא עלה מעולם על דעה שום חכם
 בע"ד עברי כ"א על לב הרבני הזה (וכן שנה בזה הבחור בהקדמתו למתורגמן) , ואחר אשר
 שנה את אולת זו פעמים רבות הוסיף לחזק את דבריו ואמר : שני המלבושים הפילו דבר מועט
 אברה תורה בפרוש , באמרה ובחקתיסה לא חלכו (ויקרא י"ח ג') , מה זעק האיש הזה בזעק
 שבר על הלומותיו ועל דבריו . ולמען אשכילך בינה קורא נעים ! שאין ממש בדבריו , וכי אסף
 בחפניו רוח הכל , לאסור אסר על נפשו , אשר לא עלה על דעת מחוקקינו מעולם כדרך כל
 עקש ואילו החפץ להראות את עושר חסידותו ותיממותו ברבים , הגוי לערוך לפניך פה דברי
 קדמוניו השלמים בעינין הזה לדין והלכה , אך בראשית כל , אבאר לך שם חק בלשון עברי :
 דע ששם חק הונח על כל מזה שזוה המנהיג את הסר למשמעו , וביחוד אם יזוה לשמור
 חיזו מזה מבלי שידע סבה וטעמה כענין שאמרו חקה חקתי וכו' , ועיין רש"י בפרשת
 חקה , ועיין מלות הגיון להרמב"ם שער י"ד , אבל כל המלות החקות ואזהרות אשר בדת ,
 או בפקודת המדינה ושופטיה , אשר סבותיהן נודעה , אם לתקן איש פרטי העושה אותם או
 לתקן כלל ההברה אינן נקראות חק אבל מזה או אזהרה , ובכללם כל דבר שזוה המדינה לגוי
 או ליופי , ד"מ : המלך שלה חבית מיוחד לבנות כדמותו כל איש את ביתו או חזרו או הונחו
 והדומה , ותכלית כוננו הוא לסדר היופי והגוי , אינן זה נקרא חק . מעשה נכזא אל החקים
 אשר הזהירה התורה לבטחי לכת בהם מחקות הגוים הקדמונים המפורשים בתורה , והמה
 המגרים וכעניים דוקא לא זולתן , והיא אמרה : כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען וגו'
 ובחקותיהם לא חלכו (שם) , וכדאמרי בתורה כהנים מגיד שמעיהם של מצריים ושל כנעניים
 מקולקליו מכל עממיו וכו' . הנך רואה שלא נאמרו על אומות זולתן , ובפרט על האומות
 המחוקקות שביתו (שהם עכ"פ יתשנו בכלל גרי חושבים (עיין חשוכת הריב"ש קי"ט) כי
 מקיימים השבע מזה ומפני שנתנו מפי הגבורה) ולא נאסרו ממעשה מצרים וכנעניים כ"א
 החקים שנהנו לע"ז ענינים בלי טעמים , וכמ"ש שם בתורה כהנים , ובחקותיהם לא חלכו וכי
 מה הניח הכתוב שלא אמרו , והלא כבר נאמר לא ימצא בך מעביר בנו ובהו באש , אלא שלא
 חלכו בנימוסם שלהם בדברים החקוקים להם , ר"ל דברים בלי טעם כמפורסם מעינים .
 ואמר רבי מאיר שם ובחקותיהם אלו דרכי האמורי שמו חכמים , ועיין חשוכת הריב"ש קנ"ה ,
 וכן כהב הרב הגדול בעל ספר יראים (עמוד אלילים פ"ח) ובחקותיהם אלו מעשים וחקות
 שהורגלו לעשות כן לשם תורה שלהן , הזהירה תורה עליהן , והחמים פשוט מה המעשים והחקות
 שהורגלו לעשות לשם תורה , בפרק במה אשה , ובתוספתא דשבת מונה כל מה שהיתה
 בקבלה ביד חכמים שהיו מחקותיהם ואין להוסיף עליהם (והמוסיף בחקים עובר בל"ח לא
 חוספו , כן פסק הרמב"ם להלכה) כי אינן מסביר רק בקבלה עכ"ד . ואמרו שם בח"כ : יכול
 לא יצנו בנינים ולא יעשו נטיעות כמותם , ח"ל בחקותיהם לא חלכו , לא אמרתי אלא בחקים
 החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם , ומה היו עושים ? האיש נושא לאיש וכו' , וח"ל
 הרמב"ם בתורה (ח"ג פ' ל"ז) והוא אמרו ובחקותיהם לא חלכו , ולא חלכו בחקות הגוים ,

כידוע וכמבואר להלן באריכות בספרנו זה, ואין לך דבר שיעורר את האדם

והם אשר יקראו ז"ל דרכי האמורי מפני שהם סעיפי מעשה המכשפים שהם דברים לא יגורם היקף עבשי וכו' (ובל) מה שיגוררו העיון הטבעי הוא מותר, עיי"ש דברים מסלחים מפז — ומה שהעטע ביורה את הדורש הזה, נראה לי שהיתה מרחפת על רעיוניו מה שמע או ראה ביו"ד הלכות הקות העובדי גלולים מזה הענין איזה ברק, כאורים מחשים באישון לילה אשר בין רגע יהיו ובין רגע יאבדו, ויחשו את העובר בזהו לא דרך, והגני להעתיק פה דברי הש"ע (שם סימן קע"ח ס"ה) אין הולכין בחקות העובדי גלולים וכו' אלא יהיה מובדל בהם ובמלבושיו ובשאר מעשיו, וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העובדי גלולים לשם פריעות, כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים, והוא מלבוש שרים וכדומה לזה ממלבושי הפריעות, או בדבר שנהגו למנהג ולחק ואין טעם בדבר, דאיכא למיחש ביה משום דרכי האמורי, ויש בו שמץ עבודה גלולים מאבותיהם, אבל דבר שנהגו לתועלת כגון שדרכן שכל מי שהוא רופא מומחה יש לו מלבוש מיוחד שניכר בו שהוא רופא אמן מותר ללבושו, וכן שעושים משום כבוד או טעם אחר מותר (מהרי"ק ש"ש פ"ח), עכ"ל, ועיין במהרי"ק שם שהביא כמה וכמה ראיות להחזיק שאין הישראל צריך להיות מובדל במלבושיו, והאריך שמה בזה רק שהעלה לאסור במלבושים המיוחדים לעבודה גלולים ובלבישת מראה אדום שמסורת בידיו להקפיד על לבישתם לבני עמנו, ויש מי שרואה להביא ראיה מהכתוב: ועל כל הלבושים מלבוש נכרי (נפיה א'), שבשם הוא, כי לפי דעת הרגום ויתן ויתר מפרשים כונה המקרא על המשחוקקים לעבוד ע"ג. ואולם האמת הוא כמו שפרש החכם ר' יעקב אבנדרה בשם קדמוניו וז"ל: על כל הלבושים וכו' אנשים שמראים עמם פרושים וחסידים ולבושים מלבוש נכרי שלא כשאר העם כדי שיכירוהם במלבושיהם שהם פרושים ודרכיהם רעים עכ"ל. ולפי דעת הדורש הזה נראה שכל אחינו הגרים בארצות ישמעאל המלבושים מלבושי ישמעאל, והגרים באנגליא איטאליא צרפת ואשכנז וכו', כלם עובדים על לאו ובחוקותיהם לא חלבו, ואין מלבושים הרגוים בעיני ה' כ"א מלבושי היהודים הגרים פה במדינה זו, וכאלו את חבניהם הראו למשה בסיוני לאחר: כזה ראה והלבש! בזה לך, לעגה לך, מי יתן החרש חכמים בעת הזאת ותהי לך לחכמה, או לבהר תהתיו לדרוש בדברי מוסר ותוכחה לעם, לעוררם על האזהרות והמוטות המפורשות בצורה בלר היטב, כאהבת ה' והשכל באמתו, ואהבת רעים, ועזר לעניים, מאזני צדק, ואופת צדק, ואסור רכילות, לשון הרע, ואונאה בכסף ובדברים, ואסור ריב ונשך, גולה, גנבה, שבעת שקר, הרחקת אמונה בשקרים ובנבואי שקר, והוציא והולמים, ודרישת הממית בעד ההיים, ועונן ומנחה וכדומה, שהם יסודי התורה ועמודי הדת וקיום המדינה, ומדוע בחרה אלה הדורש רק לדרוש בחקים דוקא ולהוסיף עליהם כהנה וכהנה, זכר נא דברי חז"ל שאמרו לא דיך שאסרה תורה וכו', וראה מ"ש השב"ץ בחשבותיו (חלק שלישי ענין רפ"ה) על המנהגים ואסורין החדשים וז"ל: אין להוסיף אסורין, הלאו יעמדו על מה שנהגו ולא יפרצו בדרך של ראשונים, ועיין תשובת מהר"מ אלאסקר תשובה ל"ה, וכן הגאון יעב"ץ בחשבותיו (חלק ראשון) כתב שנהגו על המנהגים החדשים והחומרות שמוסיפין, וסיים בזה"ל: אשרי שיאחז ונפץ את המנהגים החדשים אל הסלע ע"כ, והמון החשכים בעם אשר עינים להם ולא יראו לא עליהם התלויה שמזלזלים בכל אלה שזכרנו, כי עיניהם חליוות לקדושים אשר

לאהבת איזה עם ומדינה כיריעתו בשלמות לשון העם הזה, כאשר יעיד כל משכיל, לכן ראוי ונכון הוא לבחור לשפתם שפת המדינה.

פרק ה

וממה שהוא מבואר במעט עיון, ויעיד עליו החוש והנסיון, שאי אפשר לאדם לדעת על נכון אחת מהלשונות אף שתהיה לשון מדברת באומתו ושפת עמו, אם לא ישתדל בלמודה מפי ספרים וסופרים, וילמדה על פי דקדוקה מפי מורה הבקי ומשכיל בה, וישקוד בקריאת ספרים הנכתבים בה, כי אז יצליח ואז ישיביל בשפה הזאת — ובלתי ספק שכל חכמי ישראל אשר ידעו לשונות העמים, כהסנהדרין והתנאים וכדומה להם (כאשר נבאר להלן באריכות) למדו מתוך ספרים הכתב והלשון ואצל מורים בבית הספר.

והרבה מגדולי ישראל מצינו שהשתלמו ביריעות לשונות הלועזיות מאד והעמיקו בלמודם, עד שכתבו בהם ספרים רבים ונכבדים, אריסטובלי היהודי כתב הרבה ספרים ביווני כמבואר להלן; פילון היהודי (Philo) (ומבני הכהנים היה כך מצאתי ולא זכרתי אנה) הנקרא ידידיה אלכסנדרוני¹

בראשם, ולא די שאינם מזכירים דבר מכל הלה, אלא שרואים שקדושים בעצמם מזלזלים בהם ורודפים אחר ההבל והכזב הכבוד והבזע, ובעד אגורה כסף יתנצלו יקסמו ויחטופו וטהי ירחסם בקיום החקיס לבד, וכל המוסיף והמדקדק בהם קדוש יאמר לו, עד שבדואים מיום חקיס חדשים ונלורים, ועליהם כוון נעים זמירות ישראל בלחמו: מה לך לספר חקי וכו' אם ראת גנב וחרץ עמו ועם מגנאפס הלקך פיד שלחה ברעה ולשונך תלמיד מרמה וכו', ואם ימלא חזיה רב מופלג בחורה ובחכמה אוהב חמת וזקק הרואה את המכשלה הזאת ולבו עליו יכאב, ירא להניד את אשר עם לבבו בצרהסוף, פן יהדפוהו הקדושים האלו ממקומו ומפרנסתו, ויעללו עליו עלילות דברים להסיר דמו ונכסיו לאחר מינות זרקה בו, כאשר קרה ויקרה פעם בפעם, כי כל הארץ הזאת פה נתנה ביד הקדושים האלה המתנבאים לעם, אשר דבר אין להם עם מורה והכמה, וכל דבר שכל ואמת ירחיקו, כמ"ש אחד מהם בצרוש בצפרו, וז"ל: מותר להאמין בשקרים ובכזבים, ועוד כהנה וכהנה ידברו בעל פה ובכתב כמפורסם מהם וספריהם גלויים לכל, וביותר שמו כל מגמתם לנגוס לב עמי הארץ ולזרוד נפשות נשי עמנו במשאות שוא, ואתמחו בדברים האלה עד שגדלו והעליחו, ומהם היסה הנסבה כי ירדה בת עמי פלאים במדינה זו, ומי יודע מתי העלה ארוכה לשברה כי גדל כים.

¹ החכם הזה היה בסוף ימי בית שני בימי המלך אנריפס בן אריסטובולוס, עיר מולדתו היסה אלכסנדריה של מזרים עיר החכמה, ונתגדל שמה, וסופרי זכרונות הפליגו מאד עולם חכמה העברי הזה בכל מדע והשכל, ובפרט בחכמה המצטא והפילוסופיא, וכל ספרי אפלטון (Plato) היוני היה יודע על פה, ולא פסקו מפומיה כל ימי חייו, נס היה נדמה בהליכותיו אל אפלטון עד שהיו קוראים אותו חכמי זמנו, "אפלטון השני", ויהי שמעו הולך בכל הארץ והיה מנושא ומכובד מאד בעיני קלודיאוס (Claudius) קיסר החמישי לרומא, והסב לישראל טובות

כתב ארבעים וחמשה ספרים בלשון ובכתב יוני, ועיין מאור עינים (שם); יוסף בן גוריון הבהן משועי הכהנים שבירושלים ומשוח מלחמה הנקרא (Josephus Flavius)¹ חבר את ספריו המפורסמים, בלשון ובכתב יוני —

גדולת — והרצה לדעת מעט מלמודי החכם הזה ודעותיו על מה הסבבו, ידרשם מעל ספר מאור עינים (הלך שלישי, המסואר אמרי בינה מפרק ג' עד פרק ז'), והרב הגדול יש"ר מקנדיאה במאסף לחכמה מהלל מאד את ההכם הנזכר והעלה לשמים שיאו, ומכנהו המליץ הגדול הפילוסוף הכולל ר' ידידיה האלכסנדרוני הנקרא פילון, ואמר עליו וז"ל: כתבו עליו, או שאפלטון מדבר בלשון פילון, או פילון בלשון אפלטון לופי הלשון שהיה לו ביוני עיי"ש.

¹ רבים מסופרי ישראל כוהו בשם בן גוריון אבל כבר נתברר שעותס וז"ל בן מתתיהו הכסן, ומלד אמו מצני השמונאים הכהנים היה, כן כתב הוא בעלמו בשפרו היוסופון לרומיים (בספור חולדותיו פרק א') ועיין באוניווערזאל לעקסיקאן הגדול (Groses Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste u. s. w. Halle und Leipzig 1737) והנה לפיך חולדות הויש המעולה הזה בקרזה: הכהן המשיח זה נולד ג'א' ת'ש' צ' ז' מצני הכוכבים הנזכרים, בעודו בן י"ד שנה כבר היה מלומד בחורה וכלל מדע והשכל, עד שגדולי דורו והכהנים הנישו לפניו כל דבר הקשה בחורה ובהכמה ויפרש למו, אח"כ למד דרכי הנהגת המדינה וטכסימי מלחמה והלליה כמו מאד. בהיותו בן כ"ו שנה בא לרומא לבקש על הכהנים החשובים שאסרו בכבלי ברזל וגשלו לנירון קיסר (Nero) ויהי ה' את יוסף וימלא חן בעיני פאפסעא (Poppea) אשה הקיסר הזה לגדול מעלותיו, והשלהם חפשי לנפשם בעבורו, ובשובו לירושלים חקן את חיל היהודים על חבנית חיל הרומיים, בתכלית היותר נפלא, ויעש מלחמות נוראות עם הרומיים אשר כמוהם לא נתיחה, ובתחבולות ונפלות, ואחר כגישה עיר הקדש הביאו טיטוס (Titus) לרומא, וימלא חן גם בעיני אספסיאנוס קיסר (Vespasianus) ויתן לו משאת כיד המלך כל ימי חייו, וארמונו גדול ונפלא, ועל כלם נתן לו שם (כשם בית אבותיו) פלאוויאוס (Flavius) וגם בנו טיטוס אהבו מאד, ובזמן מלכו כתב יוסף שבעה ספרים הנקובים בשם „מלחמות היהודים“ (י"א שחברם בלשון עברי והעתיקם בעלמו ליוני לשון החשוב ברומא אז, ואני לא ידעתי מאין ידעו זאת, כי לא כן משמע מהקדמתו לקדמוניות ואינו היוסופון בן גוריון בלה"ק הנמאח בידנו היום בששה ספרים, כי זה הוא מזויף, ונתקף לד"ק מרומי לעברי בערך מאה הראשונה ברבנות ע"י עברי אחד, וכפי האמור היה איש ארפתי, ולי נראה שלקח הרבה מסבר (Egisipp) ודבר מזה איה"ש במקום אחר הרבה) יספר בהם מלחמות עם היונים והרומיים מאלו היו לגוי עד החרבן, ובהקדמתו יספר חולדותיו חייו ומעשיו, ולגדול חשיבות הספרים האלה בעיני טיטוס שלח אותם אל בית עקד הספרים שברומא עם מתתיהו תהלה (לאב שריפט) ולזכר חכמתו ומעשיו הקימו לו מצבה לכבוד (פארענזיילע) הנעשה ברומא רק לעתים רחוקות ולשר גדול ויקר מאד, גם אלל הקיסר דאמיאן (Domitian) היה מכובד מאד, ובזמנו כתב עשרים ספרים הנקובים בשם „קדמוניות לעברים“ הוא דברי הימים לעברים מימות היגירה עד ימי הקיסר הזה, ובחינתו בן ס"ג חזר עוד שני ספרים יכונן „חשובה נגד אפיאן“ (Appion) יחזק גם מוסדות דת העברים, ויבאר אתת ספרי התנ"ך, גם חזר ספר יבנה בשם „מכביים

ומי לנו גדול מהרמב"ם ז"ל אשר כתב כל חבוריו הקדושים (זולת היר החוקה) ובתוכם פרוש המשנה והתלמוד (עיין הקדמתו לפרוש המשנה מסדר זרעים, וכן מעיד ר' יעקב בהקדמת העתקתו בפרוש המשניות שהרמב"ם פרש שלשה סדרי גמרא ולא נתפשטו בארץ ארום, וראינו מהם ב' או ג' מסכתות ובלשון ערבי כתבם, ועיין ספר המצות) וש"ת הכל בלשון ערבי, וכן נהגו רבותיו וכל הגאונים לפניו, כגון רבינו סעדיה גאון (אף הוא תרגם את כתבי הקדש בלשון ערבי, ובכל מקום שהזכיר הראב"ע ז"ל בפרושו לתורה את שם הגאון, ואמר שתרגם בלשון ישמעאל כך וכך, כונתו על תרגום הגאון הזה, ותרגומו עודנו עפ"י היום), ורבינו שמואל בן חפני, ורב שרירא, ורבינו האי, ורבים נכבדים זולתם עליהם השלום, כלם עשו חבוריהם בהלכות ופרושים ותשובות בלשון ערבי, וגם גאוני המערב וספרד, כגון, רבינו הנוך בנו של ר' משה¹) שפרש כל התלמוד בלשון ערבי²) ורבינו שמואל מגרענאדא (Grenada) הלוי הנקרא רבי שמואל הנגיד, ורבינו יצחק אלפסי, ורבינו יצחק בן גיא, ורבינו יוסף הלוי אבן מיגאש³) וכן נהגו הגדולים שהיו אחריהם,

(ר"ל השמונאים) או ממשלת השכל על תאות היצר וכו" והוא החשוב שבחבוריו, וכל חבוריו אלה חזר בלשון יוני בלשון היוצר וזה נעימה ונפלאה ובהודו והשכל רב, ובעבור זה יכנה אוחו היעראנימוס (Hieronymus) בשם טימוס ליוויאוס היוניס (Titus Livius der Griechen) וכבר נעסקו ספריו כמעט בכל לשונות אייראפא, ובעל שפתי ישנים הביא שהקדמוניות וספרו ממלחמות היהודים נעסקו ללשון הקדש והמה בכו"ו, ומה שהביא שם ממאור עינים לא אדע מאי קאמר, עיי"ש.

¹) הוא הגאון ר' משה שבני, שפדאו אהו קהל קארדאווא (Cordova) אשר בספרד, ומוהו עליהם לראש דיין, והוא הראשון אשר ירה פנה למוד התלמוד במדינת ספרד, והעמיד תלמידים הרבה, כי טרם בואו לשם אין איש בכל המדינה שידע התלמוד, ומן אז הלך וגדל למוד התלמוד בספרד, עד כי מלאה הארץ הזאת דעה, ויאלו ממנה החכמים הגדולים אשר מעולם אשבי שם המה.

²) כן מלאתי בהקדמת ר' שלמה ב"ר יוסף לסדר נזיקין, ואלוה הראב"ד ז"ל בקבלתו ובעל שה"ק מייחסים ההעסקה הזאת לר' יוסף בן שאנאש תלמידו של ר' משה הנ"ל שהעתיקו אל מלך ישמעאל, וכן הביא החכם בעל ז"ר.

³) ונקרא לפעמים ר' יוסף הלוי (החשב"ץ) בתשובותיו ואינו בן הנגיד הנ"ל הנקרא ג"כ ר' יוסף הלוי כי שם אביו של אבן מינאש היה ר' מאיר הלוי) והיה תלמיד האלפסי ז"ל, והי עס רש"י ז"ל בזמן אחד, וכאשר עלה האלפס ז"ל אל האלהים, וזה היה בשנת תתס"ג לאלף החמישי ישב ר' יוסף אבן מינאש הלוי הנ"ל על כסאו בעיר אליסווא (Alessona) או (Olosson) עד אייר שנת תתק"א לאלף הנ"ל ל"ה שנים, והיה רב גדול ומופלג בלשונות רבות ובכל החכמות והבר ספרים הרבה בחכמת התכונה (עיין יוחסין וספר יסוד עולם לרבינו יצחק הישראלי) והוא היה רבו של הרמב"ם ז"ל ובכל מקום שהוא אומר בחבוריו: וכן הודו רבותי ז"ל, הוא רמוז לר' יצחק אלפסי ז"ל ורב יוסף הלוי הנ"ל, וכן אמנא בהלכות שאלה ופקדון

כגון ר' יהודה הלוי המופלג בכל החכמות בעהמ"ה ספר הכוזרי (והוא הספר הנכבד מלא ברכת ה')¹ שחברו בלשון ערבי, ורבינו בחיי הזקן (נקרא כן

(פ"ה) שכתב הרמב"ם: וזוה הורו רבותי רבי יהוסף הלוי ורבו, וכן כתב במקומות אחרים, (עיין פרוש המשניות אבות פרק ד' סוף משנה ה') וכתב עליו הרמב"ם (בהקדמתו לסדר זרעים) ששכלו היה מזהיל, והראב"ד כתב שהעידו עליו שאפילו בדורו של משה רבינו ע"ה לא אשתכח נוסיה (מדברי התשב"ץ בתשובותיו). ואולי בעצור גרלו והשיבותו קראוהו אנשי דורו בשם מיגאש (Megas).

¹ הוא ספר כולל ויכוח דתיי שהיה בין החכם ר' יצחק סגנרי יכונה בחאר חבר, ובין המלך של עם הכוזרים בימים קדמונים (והוא חמש מאות שנה לפני זמן המהצר ר' יהודה הלוי כמו שכתב הנ"ל בחחלת ספר זה, ור' יהודה הלוי הנזכר היה בשנת תת"ק לאחף החמישי, שם מ"ה ס"א וסיון מ"ז), ועיי' ויכוח זה נחגייר המלך והעם, ועיין מ"ש הראב"ד ז"ל בקבלתו הובח ביוהסין מאגרת שכתב ר' יוסף מלך הכוזרי לר' הסדאי, והמעשה הזה אירע במוחלט אין להסתפק בזה, ויען שראיתי שרבים משלומי אמוני ישראל יתשבו שזה רק משל בעלמא, עיין ז"ל בשם הר"י הלוי, ועיין הקדמת המביא לבית הדפוס את פרוש אולר נחמד. והמכרש ר"ה סגנאב בראשית ספר זה על המאמר „המשכילים יבינו" העיר את הקורא שהוא משל בלתי ספק (והוא לקוח ממאור עינים עיי"ש). לכן אמרתי להעתיק לך דברי חכם אחד משרי הגולרים בעינין הזה (ולא באתי להחליט שדברי הספר הזה היו ממש דברי ויכוח המלך והחבר, או שהמחבר הרחיב הדברים או הדגשם כלל מדעתו והלה את דבריו במלך וחבר היל"), וזה דברי ההכם השר טשאזקי בספרו על היהודים הנ"ל (ז' 69) (העתקתי בקלרה) מה שהביא בשם סופרי ערב האמתים, האחד הסופר מאססא אודי (Massoudi) והשני אבן האוקל (Ebn Haukal) (שחי במאה העשירית למספר הגולרים), שבצורת המדינה של הכוזריים (Cusaren) שהיתה נקראת אמאל (Amol) היו הרבה יהודים, גם נזכרים ועובדי גלולים גרו שם, והמלך וראשי המדינה היו יהודים, והתיאור הכוזרים האלה בימי הכליף הארון אל ראשיד (Harun Al Raschid) במאה השנייה למספר הישמעאליים (Hegira) והיא שנת ת"ח לנוצרים (והזמן הזה מכנים לדברי ר"י הלוי שהזכרנו) גם הביא בשם הסופר המפורסם נעסטאר (Nestor) שהיהודים ממדינת כוזר שלחו אל נסיך הרוסיים וולאדימיר (Wladimir) הגדול, שיחגייר הוא ועמו, ואמר החכם טשאזקי שם שלפי עדות אבן האוקל הנזכר היו היהודים בימי הנסיך הנ"ל השופים, וממשלתם היתה גדולה מאד על נהר וואלגא (Wolga), והיה להם מלך רב ושלטי איש יהודי, עיי"ש מה שהביא שם (בהערה לז' 70) ממשלת היהודים בערבי, ואל חתפלא קורא נעים ע"ז, כי גם היום צמדינת אבססיני (Abyssinien) אשר באפריקה הנקראת ג"כ האבשש (Habesch) ימשלו היהודים, ויש להם צבא מוזין מאה אלף איש חיל, ושם המלך המושל היום גרעון ושם אשתו המלכה יהודית עיין קאנווערזאזיאנס לעקסיקאן הנזכר ערך האבשש (Habesch) כי משם העתקתי דברי האחרונים האלו, ועיין ז' 10 וז' 11 עם הערותיהם לספר החכם טשאזקי, מי ומי המה היהודים האלו, ואמר ששבע המושל הוא ירושה עולם להם מאת שלמה בן דוד, והראשון היה בן שלמה אשר ילדה לו המלכה ממדינת שבה ושמו בני חלקה, והמלך היושב על הכסא יואחר עד היום נוסף על

בערך רבינו בחיי בן הרא"ש שהיה מאוחר בזמן ממנו) בעל המחבר חובת הלבבות, וכדומה, וכן כל חכמי ספרד האחרונים וחכמי איטליא, חברו ספרים

מאזו כזה: נצר משבט יהודה בן דוד בן שלמה עמוד ציון, ע"כ דברי החכם הזה בשם סופרים נאמנים עיי"ש. היהודים הללו גרים למערבו של האצטש על הרים גבוהים אלל הרי סמארגאד (Smargaden-gebirge), ונקראים פֶּלֶאֶשֶׁש, ר"ל גרים, או נברים מארץ אחרת, עיין היטב בספרי שרשי לבנון שרש ברת. — כתב החכם פראנץ צעריער בספרו המסעות בקאכעמירע (Franz Bernier's Reisebeschr: nach Kachemiere T. IV. p. 218 ו'ל: : נהייתי בארמון המאגל הגדול (G. Mogol) ראיתי שם שני יזרים ממלך מדינת אטיאפיע (Aethiopien) וספרו ששם במדינתם יש הרבה יהודים מאד, והמה אנשי חיל מלומדי מלחמה וגבורים עזומים, עד שאחד מהם זה זמן לא כביר (זה היה במחצ שש עשרה למספרם) התגשף למלך שם במדינה על גוף אחד הררי, ואומרים היהודים שהם משבט יהודה, עיין בספר נקורת החי"ך לקאלמוע (A Calmet's Biblische Untersuchungen übersetzt v. J. L. Mosheim Bremen 1740 Th. IV. u. s. 32) ועיין בד"ה להחכם שלעזער ממסלת היהודים בערבי אז וממשלתם עתה בכייבאר (Cheibar) (A. L. Schlözer's W. G. T. I. s. 202) ועיין בד"ה להחכם מילנער (J. Mülers Allg. W. ges. B. II. C. 1) מהמלך בחימן (Jemen) ששמו נאסאואש (Naowasch) שהיה יהודי עיי"ש. ובאגרת שכתבו היהודים מן קאכין (Cochin) אשר בכינא (China) ליהודים אשר באמסטרדם (האגרת הזאת נעמקה בדברי הימים לעבריים להחכם באבנאש הזרפתי (Jacob Bosnage's Geschichte der Juden Tom. 5 B. VII. K. 33) נאמר שכאשר כשבו הרומים את ארץ ישראל בהרצן בית שני, ברחו הם אל היהודים (חינדיאנער) וכו', וישבו בארץ כינא, והיה להם מחתיהם שצעים ושנים מלכים, אשר מלכו עליהם כאף שנים רופות זאח"ז, עד שנתבטלה ממלכתם לסוף בעבור קנאת שני אחים שלהמו עבור המלוכה, ויבואו בעבור זה בעול המלכים אשר גרו סביבותיהם עד היום הזה, ויען שהיה לבם נאמן מאד לפני מלכי העמים אלה, ע"כ יקרים המה והשובים צעיהם, ובשנת (1640) למספר הנוצרים, מת אחד מהיהודים האלו שהיה שר המדינה או פחה (שפאטאטאלטער) בקאכין, ושמו שמואל, והוריש את ממלתו ליהודי אחר ששמו שמואל כשמו, עיין בספר מקוה ישראל (דיא האפנונג יראשעלם) להרב החכם מנשה בן ישראל, וזה הרב מלא און לו בנבואת ישעיה על היהודים האלה שככינא הנה אלה מרחוק יבואו וכו' ואלה מארץ סינים (ישעיה מ"ב י"ח) עכ"ד. (והבאתי זהה למלא חנך פי המשפטיים, האומרים שבני ישראל אינם מוכשרים כלל וכלל לתועלת הקבוצ ובזוים באנשים המה, גם להודיע שכל זמן שהמה משועבדים ועובדים את מלכי המדינה המסמופפים בללם, אז ישכילו ויגליהו, ואם יתגשאו נגדם למרוד כמו, אז יסבב ה' מסבות להשפילם ולהשמידם, כי כבר מושבעים אנהו ועומדים להיות נכנעים תחת מלכי העמים, לכבדם ולעבדם בלב תמים, כמו שהאמר השבעתי אחכם וכמבואר בדרו"ל). וכמעשה הכוזריים האלו קרה כמה פעמים, וכבר נודע שהמלך להערביים אבוקארב אסאאד (Abucarb Asaad) (שמלך לפני מחמד שבע מאות שנה) הביא את עמו באמונת היהודים, גם חיושעף (Yiusef) (שמלך עליהם כשצעים שנה לפני

בלשון שפאניא ואיטאליא, והרב הגדול המקובל אלהו ר' אברהם איריריה הספרדי תלמיד הרב ר' ישראל סרוג תלמיד האר"י ז"ל, כתב את שני ספריו היקרים בית אלהים ושער השמים¹⁾ בלשון שפאניא, והעתיקם אחר כך

מהמד) היה יורד לחיי מו שלח קבל עליו מעמו דת היהודים, עיין ספור מדינת ערב וסוריא. (Arabien und Syrien in Hist. Geog. Phys. Wissenschaft u. s. w. vom Verfasser Aegyptens. Berlin und Leipzig 1799. 1te Forts. s. 396.)

1) והמה מפתחות וכללים לחכמת הקבלה, ומציא בספריו לחוק הקבלה החממות, סברות וראיות סכליות, מכל חכמי הפילוסופים אשר לא מצני ישראל המה, ישנים והדשים, ועל דברי אריסטו היוני הוא נשען כעל דברי חוזה ונביא אלהי, באמרו בספרו שער השמים מאמר שלישי ראש פ"ב וז"ל: גזרה היא מלפני אריסטו וכו' עיי"ש (ועיין צמורה חלק שני ריש פ"ב), ובחמת אין להפליא, כי היוני הזה וחבריו היו מכובדים ואהובים מאד בעיני גדולי עמנו אשר שקדו בספריהם, וראה מ"ש הרב החכם המקובל ר' משה בוטרילו בפרוטו לספר יצירה (פ"ח) וז"ל: אמר משה בוטרילו, שהיה נפש אריסטו בעדן גן החיים מאד מאמריו הנכבדים והרואים, וחיי ראשי אני אהבנו אהבה שלמה, כי הוא היה אז בחכמה וכו', כי הרבה מאמרים נכבדים דבר אריסטו שלרבותינו הוא מסכים, וכבר אמרו חז"ל חכם עדיף מנביא, וזה הדין היה סגולת הפילוסופים וכו', וחכמת הפילוסופיא העהורה קשורה בחכמת הקבלה וכו', והכל יעלה לרזון אחד ע"כ, ועוד להרב הג"ל בפרק הג"ל וז"ל: ראוני לזכות בזה הדרוש אריסטוטלס שהוא אהבנו, שהוא המשכיל נפשותינו, שאין להטיה נגדו דברים, עכ"ל. ועל מאמריו של אפלטון (Platon) אמר שם שהם מאמרי נבואה עיי"ש, וגדולה מזו מצינו בספר הזהר (שמות רל"ז ע"א) וז"ל: אשר אין בה מוס דא מלכות יון * דאינון קריבין לארחא מהימנותא, ופירש הרב רבינו מנחם ראקאנטי שבנותו על הפילוסופים הראשונים כסוקרטס (Sokrates) ואפלטון, כי היו להם דעות ישראל, והרב הג"ל בפרשת בראשית בפסוק להט החרב מזכיר פילוסופים הקדמונים ויהללם מאד עיי"ש, ובדרך הבורא יתעלה זכרו, שאין לפניו משוא פנים, ואין עול בחקו, לבלתי ידח ממנו נדח מצעלי נפש המשכלת הנבראים בללמו ובדמותו מצינו דח ואמונה שהיו הנאים להכיר כבודו, ולחקור באחדותו, מליאותו, ויכלתו הנשגבה, ועושים את הטוב והישר בעיניו ובעיני אנשים, שזכרם לא יקופח, וישיגו האענוג הרחמי, אשר בו יזכו כל נפשות הזכות, כמבואר בכמה מקומות

(* הכעל מגיה מהלאוויטא חשב לחקן המאמר הזה בספרי ספר הדפוסים שם, והעמוד במקומו: דא מלכות עכו"ם דאינון קריבין לארחא מהימנותא, השם ישמרנו מדעה נפסדה כזאת, כי אין לך מינות גדולה מזו, אך ככלות כפרתו, יטן לא הבין כונתו, וכן הראה את סכלותו כמה פעמים בש"ס שנדפסו שם, כגון לשון עכו"ם לחוד וחכמת עכו"ם לחוד, תמורה לשון יוגית לחוד וחכמת יוגית לחוד, ותמדתו עליו מדוע לא חקן הפסוק: מטיח היון והפסוק: ביון מצולה, ומקרהו כמקרה המדפים ששמענו עליו שהיה כור גדול, ומאימת האענוכיא היה מוחק מכל ספריו התנות מין, גוי, נכרי, והעמיד במקומם עכו"ם ומלאו אחר"כ בספריו טילאו מתי, במקום גוי קדוש: עכו"ם קדוש, ובמקום מין קטניות: עכו"ם קטניות, ובמקום ונברי לבני אמי: ועכו"ם לבני אמי.

ללשה'ק, הרב החכם המקובל מוהר"ר יצחק אבוהב ז"ל אב"ד דקהל ספרדים
באמשטרדם, והרב הגאון רבינו מנשה בן ישראל ז"ל שהיה אב"ד דקהל

מהש"ס והמדרשוט, והרמב"ם ז"ל בתשובתו היקרה להרב ר' חסדאי הלוי הספרדי כתב ז"ל :
ומה ששאלת על האומות, הוי יודע דרחמנא לבא צבי, ואחר כונת הלב הם הם הדברים,
וע"כ אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה: חסידו או"ה יש להם חלק לעוה"ב (אף שלא קבלו עליהם
דת יהודית משמע, ורק השבע מזה, ומפני שזה עליהם הש"י, דאם קבלו כל המלות הלא
גרי לך נקראו) הם הסיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא, והתקינו נפשם במדות הטובות
עכ"ל. (ועיין תשובת מהר"מ הלאשקר סימן קי"ז מדברי הרמב"ם סוף מלכים) וכן אמלא בספר
הזהר פרשת פקודי בהיכלא שביעאה ז"ל : בפתיחה דא קיימין ארבעה פתחין דמפתח לארבע
ספרין וכו', ואיבו אחר דמתקין לאינון חסידו דשאר עמין וכו' אלין קיימו באלין פתחין וזייחו
המן עכ"ל. ואמרו (סנהדרין כ"ט א') : גוי העוסק בצורה (ר"ל בשבע מלות) הרי הוא ככהן
גדול ע"כ. ואמר ע"ז הרמב"ם ז"ל בתשובותיו ז"ל : אפילו גוי וכו' וכל עמיה וכל מגמתה של
תורת מרע"ה תקון הנפש לשם הקדוש כמ"ש דוד שויתי ה' לנגדי וכו' וזהו רצון התורה
וחכמת המלות להתקין הנפש במדותיה ובאמונתה האלו וכו', וכבר נודע דברי הרב הנ"ל בסוף
מכות שהעושה מזה אמת חסידו יזכה בה לחיי עוה"ב, ע"כ, ועיין ח' מהר"מ הלאשקר שם.
ועיין בתורת כהנים (פ' אחרי פרק י"ג סי' י"ב) מאמר נפלא ויקר מאד, ועיין בקרבן אהרן
שם, ולולי כי ארבו שם הדברים מאד ראויין היו להעתיקם פה.

מעשה אם נפשות של אב"ב תוכלנה להשיג מעלות תרומיות מחכמה והסידות ולהגיע
אל אשר הנלחי ע"י מעט מלות בלבד אף לא בקיום תורתנו כמו שמבואר, א"כ בעוב עעם
ולדק הורו לנו הז"ל עפ"י תורתנו הקדושה שאין לנו להסית את שאינו ב"ב ולדבר על לבם
שיחידו, אדרבא באם שיבוא נכרי מעם זולתנו, ומבקש להסות תחת אל כפניו, וכנפי הדת,
מזה עלינו להניחו ולהטותו מחפצו זה כפי האפשר ולדבר על לבו שיאחז באמונת אבותיו,
וידרוך בעקבותיהם, כי יוכל להיות גבר מאושר בזה וצבא אם יעשה הטוב והצדק ואלת קיום
תורתנו, ואם שנאמר ואהבת לרעך כמוך הכוללת באמת כל מין האדם, וראוי אולי בעבור זה
להביאו אל כל הטובה וההצלחה אשר משתדלים אנהנו אחריה, ואין לך טובה והצלחה נלחית
כהצלחת הנפש, זאת היתה באמת אז מהצדק והיושר אם לא היה אדם מעם זולתנו להגיע
אל הטוב הזה באין אופן בלעדי אלה, אבל אם יכול בלעדיהם, טוב לנו להשאירו על דרכי
אובדיו הוך אחיו ועמו, ולצדקה תחשב לנו בלכתנו תמים עם כל העמים והלשונות, ולמרבית
האהבה ולשלום אין קץ, וכבר נצטוונו לאהוב את כל איש אף שאינו ב"ב, כי נצבא בלם אלהים,
כמו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, עיין מה שכתבנו לקמן בסוף התרת שאלה הרביעית, בהערה
לפסוק ובי תמכרו ממכר לעמיתך (וכבר אמרו בתורת כהנים פ' קדושים פרק ד' סימן י"ב
על פסוק ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר זה
כפר תולדות אדם זה כלל גדול מזה ע"כ, ר"ל כל אנשים שוים יהיו מאיזו אומה שיהיו, כי
מיוצאי חלני אדם המה הנצבא בלם אלהים, עיין בקרבן אהרן שם) ואולם המסית והמשדל
להפוך הלבבות מעם זולתנו אל דת יהודית הוא חסיד שוטה והדיוט, ועובר ע"ד התורה ודברי
החכמים, והוא נרנן מפריד אהבה ומפר ברית השלום, אשר ראוי לנו להשתדל אחריו, ולא

ספרדים באמשטרדם בעהמ"ח ספר נשמת חיים¹) כתב יותר משלשים ספרים, והרוב מהם נכתבו בלשון שפאניא והאלאנדיא ערבי ורומי ואנגלי²) וכאלה לבאות

הזהירתנו החורה על לא חכרות להם ברית, כ"א על שבע אומות לרוע עליהם וכבר אבד זכר למו, אבל זולתם מהאומות אף שגם המה היו אז עובדי כוכבים ומזלות מ"מ היו הביצים בעיני השם כמ"ש חז"ל: הביצ אדם שנברא בללם אלהים, ומכ"ש העמים המתוקנים והעובדים שבהם כאלה שבזמנינו, המאמינים במציאות ה' ובחדוש ובהשאלת הנפש ושכר ועונש, ולא נבדלו מאתנו כ"א בקיום המצות עפ"י החורה ובפרושי רז"ל) הנהגה לנו עם ישראל במתנה לאות ברית ידידות, כמ"ש הם ז"ל: הביצין ישראל שנתן להם כלי חמדה, ובפרט שרוב המצות המה זכר ליציאת מצרים, ע"כ לא הל קיום המצות האלה רק עליו זרע ישראל, והחורה הקדושה בארה לנו את כל אלה במלות מעטות, באמרה: אף חובב עמים כל קדושי בידך והם הכו לרגלך ישא מדברותיך (ר"ל הקב"ה מחבב כל העמים וכל קדושיהם וחסידיהם יקרב בידו אם יכעו תחת רגלי כבודו ומקיימים ונושאים בורותיו) חורה לזה לנו משה מורשה קהלת יעקב (אבל הבה יצירה נודעת לנו קהלת יעקב בנתינת החורה) עיין אמרי ספר להחכם רה"ה והגאון רבינו יעב"ץ ז"ל (בספרו השמוש) חזר קונטרס מיוחד (לרבינו הגאונים דארבע ארצות נקוב בשם רסן מרתעה) בענין הזה ומהפך הרבה בזכותם (וכן עוד במקומות אחרים מזה הספר) עיי"ש ממחוקקי דתם דברים רבים ונכבדים לא יאומן כי יוספר, והכפרים גלויים, הרואה יראה משה, וכן הביא הגאון הזה בשם ספר אחד להגאון התש"ץ ז"ל המסכים לדבריו עיי"ש, וראה מה שכתב החסיד החכם ר' יוסף יעב"ץ הספרדי בספרו מאמר האהדות (פרק ג') חז"ל: האומות היום מאמינות בחדוש העולם ובמעלות האבות וטורה מן השמים ג"ע וגיהסם ותהיה המתים, ברוך ה' אלהי ישראל אשר הוסיף הפליטה הזאת אחר חרבן בית שני, כי לולא זה כבר מעדו קרסוליו ח"ו מן האמונה לו היחה אמונת ע"ז בעולם כמו שהיתה מקודם, עכ"ל. ומה נעמו לי דברי חכם אחד זמננו, וראוי להעתיק ללה"ק דבריו הנה, חז"ל: מחוקק הישמעאלים סגר שערי גן עדן לפני איוו בן בריתו, אולם דת מורחנו דלתי שמים פתחה לכל איש נדק כיהודי כנוצרי כישמעאלי כנוי, ע"כ.

¹) כתב החכם ר' דוד חפשי ז"ל בחולדות הרב החכם הזה (נדפס במאסף תקמ"ח) שהרב הזה חטר מגזע הרב דון יצחק אברבנאל נזר משרשי דוד מלך ישראל ע"ה עיי"ש, והוא שבוש, לא הוא היה מגזעו של הרי"א הנזכר, אבל בניו מזר אמש היו נכדיו, כן כתב החכם הזה בעלמו באגרתו הנעימה שכתב בלשון רומית, שהקדים לספרו נשמת חיים, כחצה להקיסר פערדינאנד השלישי (Ferdinand III.) וטעות זה טעה גם המחבר חולדות הרב הזה בלשון חכמו, תמאלנה בספר יידידיה (Jedidia).

²) וכבר נודע התשועה הגדולה אשר עשה לעמו ע"י חכמתו הנשגבה, וע"י חשיבותו אל המלכים והשרים — כאשר ביצא להלן — וכמה רוזנים ונסיכים וכמה חכמים וגבונים מכל עם באו לשמוע חכמתו, ויועזו אמו, אלה בהנהגת המדינה, ואלה בעסק הלמודים, כי היה חכם גדול בחכמות ובאלהות וטבעיות, עוד בילדותו נסמך מרבי ומלמדי האקאדמיא בליסאבאן (Lissabon) אשר בפורטוגאל (Portugal) והיה יודע עשר לשונות עיין חולדות הרב הזה להחכם ר' דוד חפשי במאסף תקמ"ח.

חכמים ושלמים מאנשי תורתנו חברו את ספריהם בלשונות העמים, וידוע שאחינו ב"י הגרים בעת באיטליא צרפת ואנגליא וכדומה, כותבים ומדברים בשפת ארצם, והרבנים ידברו במקהלות ררשותיהם בשפת ארצם בצחות היותר אפשרי, גם נוהגין במדינות הנזכרות לחקוק על מצבות קבריהם המליצות והקנות ג"כ בכתב ולשון המדינה, וכמו שנראה מהקינה בלשון ספרד החקוקה על מצבת קבר הרב החכם ר' מנשה בן ישראל הנוכר באדערקרק הנעתקה ללשה"ק על ידי החכם המשורר ר' דוד הפשי הנ"ל, עיין תולדות הרב הזה שם.

פרק ו

מעתה אשאל את הכסילים האלה, על מה הם סומכים לדון את הספרים הנכתבים בלשון אהרת זולת לשה"ק כספרי מינים, ולכנותם ספרים פסולים, ואיך לא יבינו אלה, שבכתב ובלשונות אהרות אין איסור ואין טומאה, כמו שאין קדושה בכתב ובלשון עברית, אם נכתבו בה דברים של מה בכך, וכבר לענו בזה גדולי ישראל וחכמיהם, ראה נא מ"ש הרמב"ם ז"ל בפרוש המשניות (אבות פ"ב) בד"ה ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, וזה לשונו: ודע שהשירים המחוברים מאיזה לשון שיהיה, צריך שיבחנו בעניניהם אם הם הולכים ע"ד הדבור אשר חלקנהו, ואמנם בארתי זה אע"פ שהוא מבואר, מפני שראיתי זקנים וחסידים מאנשי תורתנו, כשהיו במשתה היון כהפה או זולתה, וירצה אדם לשיר שיר ערבי אפילו ענין השיר הוא שבח הגבורה או הנדיבות, והוא מהחלק האהוב, אי בשבחי היון, וירחקו זה מכל צד מן ההרחקה, ואין מותר אצלם לשמעו; וכשישמעו משורר פיוט מן הפיוטים העברים, לא ירחיקוהו ולא ירע בעיניהם עם היות בדברים האלה המוזהר ממנו או הנמאס, וזהו סכלות גמורה, שדבור לא יאסר יותר, ויאהב וימאס, ויצוה באמירתו מצד הלשון שיהיה, ואם יהיה כונת השיר הוא פחיתות באיזה לשון שיהיה אסור לאמרו, עיי"ש מאמר ארוך ויקר.

וכדומה לזה כתב התשב"ץ (חלק ראשון תשובה ח') וז"ל: מה שכתבת בשם תשובות הרמב"ם ז"ל שאין לכתוב הגט בכתב אשורי, תמיה לי מלהא, והטעם שנתן ז"ל ההאיך נשתמש בה מכתב אלהים ונזמין אותה לבזיון, אינו טעם נכון, וכי מה קדושה יש בכתובה? אין הקדושה אלא בדברים הנכתבים ולא בכתובה עצמה, שהרי לשון הקדש יש לו יותר קדושה מכתובה אשורית (1) ושמו

(1) ועיין סנהדרין (פ' כ"ג כ"ח ע"ב) מענין כהנ עברי ואשורי, ועיין הי"ט כ"ה ויחזק המפרשים שם במקומו, ולדעת רוב המפרשים, כהנ הסורה אשר צידנו איננו כהנ שנתנה זו הסורה, ומה שאמרו שנתנה למתנין לבית מי בראך ומראה שפוקן של אחרים, וכן שהי דרדקי דפרק הבונה דנהו סמיים לאומיות, וכפרה המקובלים שזנו עליהן עלות מרווחות מסודות נעלמות? כבר השיב הגאון מהר"ם הלשקר בתשובותיו (תשובה סומן ע"ד) שהי רבין וסן המקובלים דורשי רמוס אלה אשר עזרה היו, זק"ל.

מכובד עליו שנקרא לשה"ק, אפילו הכי אמרינן במסכת שבת לענין בית המרחץ

ואל יקשה בעיניך מהכח הנמלא במטבעות הישנות כהחז אשורי: כי המה נטבעו בלתי ספק אחר עזרא, כי ברור הוא שהראשון שהטביע מטבע בישראל היה שמעון השמונתי הכהן (ובש מטבע במשנה נחשד ג"כ אז או אחריו זמן מה, ונגזר מלשון העברי ממש משס טבעת, ונקראת כן יען שנטבע בו הוחס, והרבה פעלים נמלאו מזה השרש, כמו על מה אדניה הטבעו וכדומה, ומזה השרש לקחו ג"כ הפילוסופים האחרונים העברים שם מטבע (דיא נאטור) וכמו שכח הגאון יעצ"ץ ז"ל בספרו מטפת הספרים, ומה שהשיג ע"ז החכם מוה"ר מ קוינין בספרו זן ויהא (מענה קי"ג), ואמר שמה שם מטבע בפרוט לויב (כ"ב) האומרים לאל כור ממנו, שמרגש דרא רטובענא דאמרינן לאלהא זור מנגא עיי"ש, לא אדע מאי קאמר, ולא זו שאין להביא ראיה מפרוט כהובים ובפרט מספר לויב שנתחבר הרגומו בזמן מאוחר מאד, אלא שטעה החכם הזה בדבר שאפילו חינוקת לא יטעו, כי לדעתו דרא רטובענא פירושו דור שהולך בדעותיו אחר הטבע ולא ידע שפרושו דור המבול שנמבעו במים, והפרשה של לויב (כ"ב) נאמרה על דור המבול כמו שפאר רש"י ז"ל, והוא מדברי מדרש רבה). וראיסי אני ביד אחד משרי פולין

מטבע אחת נחשת ישנה מאד שהיתה חקוקה בלד ה' חבנית שור וסחתי, שמש בגבעון דום ומעל ראשו היה נראה אחר העמל והיגיעה קצת רושם מאותיות אלו בששה"ל ומאד השני חבנית היה בעלת קרניים, וסחתי וירח בעמק אילון ורושם

מדמות ירה לפניו ועליו רושם קנה מאותיות אלו וקר"ק, ומשמאל היטה חקוקה דמות שמש בלד השני ונחקה, והבנתו כי ראשי חבות בששה"ל הוא כגור שורו הדר לו, וקר"ק וקרני ראש קרניו, והוא עפ"י דרש מאוחר מאד שאחז"ל שכן משה אל יהושע שהיה מאפרים ועשה מלחמות גדולות, ובאמת יחסו רז"ל מטבע ליהושע (בראשית רבה ל"ט) ומזכיר שם עוד שלשה מטבעות, לאברהם, לדוד, ולמרדכי, ואמרו שם: אברהם, זקן וזקנה מכאן ובחור ובחולה מכאן (וכן הוא בז"ק ע"ז ע"ב) ולפי עדות החכם טיכסען (Tychemsen) והויבער (Hauber) הכחז של מטבעות אברהם הוא כהב השמרונים, והמלא שם בספר הויבער הנזכר דמות מטבע זה של אברהם. יהושע: שור מכאן וראש מכאן (כמו אל מטבע הנזכר). דוד: מקל ותחילת מכאן ומגדל מכאן. מרדכי: שק ואפר מכאן ועטרה זהב מכאן. ובמדרש רבה הסתר יש דעת שאומר: הוא בלד אחד, ואסתר בלד אחר (ומשמע מזה שלא ראו המטבעות בעצמם) עיי"ש, וכל אלה שהזכירו חז"ל כלם נטבעו בלתי ספק אחר זמן עזרא לזכר אלה הקדושים, ולא אל אלה ארבעה הנזכרים בלד מיוחדים מטבעות אלה יש מי שמהיחס מטבעת המטבעות גם לחובל קין ולנח, ורבים מסופרי הערביים כמו אבן עמייד (Ebn Amid)

מחבר: יצחק אייזיק

דברים של חול מותר לאמרן בלשה"ק כדאיתא בפרק בירה, וא"כ מנין לנו להחמיר לכתוב דברים של חול בכתב אשורי עב"ל. דבריהם אלו נכונים וישרים מאד, כי כבר מבואר שלשון עברי מצד עצמה אין בה קדושה כלל (1) הגע בעצמך כשהיו ישראל על אדמתן, ולשונם היתה לשה"ק, היו בודאי משתמשין בה אף בבהכ"ס ולכל צרכם, ומטעם זה רצה הגאון יעב"ץ דל להתיר לעיין בבהכ"ס במשקלי

ואבולפאראגיוס (Abulfaragius) רוניס ליעד זמן המלחה מציעת המטבעות, הסופר הראשון כהן שהיה בזמן שרוג בן רעו, והסופר סאפואדין (Soffiaddin) מזכיר אפילו העיר טאקארטט (Takharat) או טאקארטין-סאר (Takharan-Sar) שבה הטביע נמרוד מטבעות ראשונה, כל אלה דברי הזיות המה, וכל ראייה מאפע, ואל תשאלני מהנרה והשקל, ואדרכון, או דרכמן, וכדומה הנזכרים בחג"ך; כי לא היו מוטבעים, אבל הסיכות כסף נרשם עליהם משקלם, ולא אמאל בשום מקום בחג"ך אלא הכסף כ"א הפעל "שקל" ודברי הר"ם בן מלך על פסוק ויגזרו (מלכים ב' י"ב) אינם מחוורים עיי"ש. וכן ממה שאמרו חז"ל (בב"מ נ"ד) על זרע הכסף בידך (דברים י"ד) דבר שיש בו זורה, איננה ראייה שהיו מטבעות בזמן משה וכו', וחז"ל לקחו אסמכתא זו על זמן שהיו מטבעות מוטבעות, והוא כמו שהשיב הגאון מהר"מ אלשאקר על דרשני רמזות שהזכרנו לעיל, והבטענורא כהן צפרוש (בפרשו למשה ידים פ"ד משנה ה') שהמטבעות הגמלאים ממלכי ישראל המה בכתב עברי והוא כתב הכותים (הנקרא כתב ליבונאה) שהיו משתמשים בו ישראל בדברי חול עיי"ש. והכותיים האלה התחילו אחר זמן עזרא כנודע וכן זה הכתב אצל היהודים, ואלה דברי הרמב"ן ז"ל בחתימת פרושו על החורב: ברכני ה' עד כה שזכיתי ובאתי לעבו, ומלאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותחה פתויה חוהם, מלדו האחד כעין מקל שקד, ומלדו השני כעין ללווחית, ובשני האלדים סביב כתב מפותח בלר היטב והראו הכתב לכותים וקראוהו מיד, כי הוא כהן עברי אשר נשאר לכותים כמו שנזכר בסנהדרין וקראו מן הגז האחד שקל השקלים, ומן הגז השני ירושלים הקדושה ואומרים כי האורות היו, מקלו של אהרן שקדיה ופרהים מלד ה', והאורה השני נלזנת המן וכו'. ושם "קשיטה" הנזכר בפרשת וישלח ובספר איוב כבר בלר התרגום אונקלוס "חורפן" שהוא לאן, ומדברי התרגום הנזכר שהעתיק חורפן נראה שילה הטעות להחכם האקטינגער (Hottinger) שאמר "שהיתה הקשיטה מטבע ועליה זרע כבש" כי תרגום כבש חורפן, ובפרוש אמרו ברבם "מאה קשיטה מאה טלאים". — אמנם נראה שהיתה גם כן מטבע בזמן רבי עקיבא, בארצות ערב, שהיתה נקראה בשם זה "קשיטה", (עיין תלמוד ר"ה כ"ו).

(1) כל הלשונות הסכמיות לא טבעיות, כמ"ש הרמב"ם בצורה (חלק שני סוף פ' ל') ועיין שם המפרש רבינו ש"ט ודוק בדבריו, והרלב"ג ז"ל במלחמות ה' (מאמר ו' פ' ע"ו) בין מופתיו שהביא על הדוש העולם, הביא ג"כ מופת זה שהלשונות הסכמיות הן לא טבעיות ומאריך שם בדברשו, ועיין לעיל מה שהבאנו מהתנחומא פ' חקת והפסיקתא. ועיין בפרוש רבי ש"ט להמורה ח"ב ריש פרק תשעה ועשרים מה שהוכיח מעיין הדבור של השם כביכול אל הנביא, והשגתו על הרמב"ן בעיני לשון הקדש מה שהשיג על הרמב"ם עיי"ש, ועיין רבי שם מוב בפרושו להל"ל חלק שלישי פ"ה.

השמות והפעלים אף להוציאם בפה, לולא היה אפשר לעמוד בהם האידנא בלי הרהור דברי תורה ופסוקי המקרא, מחמת שאין דרך להגיע עתה ליריעת לשה"ק על נכון, כי אם ע"פ הכתובים אשר יורו באצבע על כללי הדקדוק שלא נשארה ביריגו ידיעת דרכי לשה"ק אם לא על פיהם, עיין שו"ת הגאון יעב"ץ הנ"ל (חלק ראשון שאלה י') ועיין רמב"ם הלכות ק"ש (פרק ג' הלכה ה'), דברים של חול מותר לאמרן בבהכ"ס בלשה"ק, וכן הכנויים כגון רחום ונאמן וכיוצא בהן, מותר לאמרן בבהכ"ס, ועיין שבת שם שאמרו דברים של חול מותר לאמרן בלשה"ק (בבהמ"ד ובהכ"ס) דברים של קדש אסור לאמרם בלשון חול עיי"ש.

ואולם המעם הנכון שנקראת לשון העברית בשם לשון הקדש, הוא מפאת שדברי התורה הקדושה, ודברי הנבואות הקדושות, ושמות הקב"ה וכנויו כלם בלשון העברית, וכן כתב החכם ר"מ נרבוני (הובא בפרוש רש"י להמורה ח"ג פ"ח) וכן כתב הרמב"ן (בסדר כי תשא) והבחור במסורת המסורת (לוחות שניות מאמר א'), ופרושו לשון של קדש, וכן שקל הקדש פרושו שקל של קדש, והוא בעבור שכל שקלי המשכן וכל כסף קצוב האמור בתורה היה במטבע ההוא, וכן כתנת בד קדש, ואמרו בת"כ שיהיה משל קדש ועיין קרבן אהרן שם, ואולם איננו שם תאר כאשר יחשבו קצת, כי התאר הוא קדוש לא קדש ובפרט שהשם לשון הוא נקבה, והיה צריך אם כן להיות לשון קדושה, וכן הוא דעת חכם אחד במאסף, והשגת הרב בעל ב"ש על הבחור מרש"י דקדושין צ"ע, ואין כאן מקומו.

פרק ז

וגדולה מזו אתמה על אלה אשר בעיניהם נחשבות שארי הלשונות זולת לשון עברי כדבר מתועב ומשוקץ, וימא טמא וקראו למו, הלא אף התינוקות יודעים שרשות לקרוא אף ק"ש והברכות ופסוקי דומרה וכו' ותפלה בצבור וכל הבקשות וכו' בכל לשון כמו שאמרו חז"ל: שמע בכל לשון שאתה שומע ע"כ, (ועיין משניות סוטה פ"ז) ובלבד שתהיה בלשון זכה וצלולה, ועל פי יושר הדקדוק שבאותה הלשון, כמ"ש הרמב"ם (הלכות ק"ש פ"ב הלכה י') והקורא בכל לשון צריך להזהר מדברי שבוש שבאותה הלשון כמו שמדקדק בלשון הקדש עכ"ל, ועיין כל בו (סימן מ').

וכן מצינו באמת הלכה למעשה בירושלמי סוטה (פרק אלו נאמרין הלכה א') וז"ל: ר' לוי בר חיתא אול לקיס ריין¹ שמע קלון קריון שמע

¹ בענין העיר הזאת, ושמה ומקומה, ראייתי למפרטים העלל ממנה כסוגה והערך וכאלה רבים נזכרו כלם וכל אול"א מיחד לה שם ומקום כדלנו, ע"כ ראייתי לדונם אחרים, ולבאר הדבר היטב, ובפרט שנוגע קצת לענין המאמר שלפנינו להבינו על צוריו: העיר הזאת היא כמובנה לא"י, והיא נזכרת בדברי התלמודיים והמדרשות בשמות שונות ונקראת קסרי,

אלו נ"ס ת ו' 1) בעא מעבבתון, שמע ר' יוכי ואיקפד, אמר כך אומר אני מי שאינו יודע לקרוא אשורית לא יקרנה כל עיקר? אלא יוצא בכל לשון שהוא

קברין, קסריא ונקראת לפעמים בשם רומי ועירא, וגם בשם מגדל צור, ואולם שם העיר לראשונה בכתבי קדש עקרון, והיפה מקדם אחת מהמשת הסרניות בדרך פלשתיים, שהיו נחשבות לדרך כנען, כמפורש (ביהושע י"ג ג') ואל"כ שנה להפלשתיים כנראה מספר שמואל, ואחר ימים רבים בימי בית שני משלו בה ארמיים, שהיו תחת יד היונים אז ככתוב על ספרי השמונאים, וכשנלחו השמונאים בימים ההם נחנה למו מאת מלכי ארם העיר הזאת לאות ברית, וזהו שאמרו חז"ל (במגלה ו') עקרון חקקו זו קסרי בת ארם ועיין רש"י שם, (ובטל שזילי עולם בספרו דף כ"ב ע"ב) עשה מה שאמר קסרי מושג הרומיים ואולי בעבור זה נקראת קסרי בת ארם (מגלה ו') (ר"ל בת רומא) עכ"ד. ונחלפה לו ר' בר', וכזה כתב ג"כ תלמיד טובה אחד ברש"י (זכריה ט' ה'). והיא היפה יחד תקועה לישראל בימי היונים, וכשגברו בית השמונאי לכדו, והיו קוראין אותה אחידת (ר"ל כזישה, ועיין ערוך שרש אחוד) במגדל צור, ואל"כ בימי אוגוסטוס (Augustus) קיסר רומי בנה אותה מחדש המלך הורדוס הראשון הנקרא השקלוני ועש אותה עיר כלילת יופי להלל, ולכבוד שם הקיסר רומי המזכר הסב את שמה קסריא (ועזאזרעא בהברת הרומית) (Caesarea) ורומא ועירא נקראה אחר כך מהרומיים כי היפה אח"י מושגם, והיהודים שהיו שם בימי האמורא' לוי המזכר היו בלתי ספק מן הגולים של אלכסנדריא אחר חרבנה שנתשבו שמה, כי קרובה היא לאלכסנדריא, ומעידה עליהם לשונם המזכרת פה, עיין הערה שלאחריה, והרבה אמוראים גרו שם הנודעים בתלמוד בשם רבנן דקסרי.

1) העללעניסטיש הוא שפת יוגית-עברית (העברעאיש-גריכיש) אשר דברו בה ההעללעניסטים (Hellenisten) או יהודים-היונים והמה היהודים אשר ישבו בימים ההם במצרים, ודע קורא נעים! שהראשונים אשר באו לגור שם, היו משארת יהודה אשר עזבו את ארצם מפני הכשדים, בזמן גלות בבל עם יוחנן בן קרח כמזכר בספר ירמיה (מ"ג), ואולי היו שם יהודים עוד מזמן סנהריב שנאמר "היו יהודים מצרים" וכן משמע בירושלמי דבוכה (פרק החליל), ועיי"ש בפרוש היפה מראה, ובתוספתא דבוכה (שם), ונראה שגם אלה לא רצו לחזור לא"י כאשר העלה עזרא את הגולה, כשאר היהודים שנשארו בממלכות רבות ולא עלו לא"י כ"א מעט כנודע, ומשעם שכתב לנו הרב דון יצחק אברנבל (בסוף פרושו לספר מלכים ב') שידעו בצרור שלא היפה הגולה הזאת גאולה שלמה רק פקודה בעלמא עיי"ש. ואל"כ כאשר כבש אלכסנדר בוקרון את ארץ מצרים ובנה את עיר ההכמה אלכסנדריאה (Alexandria) הנקראת על שמו (ולד"ק הדב המלך את העיר נוא אבון המזכרת בכתבי הקדש ויקרא לה בשמו, וכן תרגם יונתן בירמיה ובנחום את נוא אבון בשם אלכסנדריאה רבתא, וכן מפרש רש"י ורד"ק עיי"ש, ועיין בספרנו בית האור שרש אבון) אז הביא המלך האדיר הזה משפחות רבות מהיהודים שבא"י והושבם שמה למען הגדל את העיר הזאת לעשותה רבתי עם, ויתן למו הרוח רב, (ומה שאמר אבני בתלמוד בבלי פרק החליל וכלהו קמלינהו אלכסנדר בוקרון? כבר בברנו בספרנו שרשי לבנון ז' 15 בהערה שכונת התלמוד הוא על ספקימי כעוועריוס קיסר כ"א לרומיים, שהחריב את אלכסנדריא

יודע ע"ב, ועיין בשליה בעמק ברכה הלכות שבת ובהלכות ראש השנה, ומה שהביא בשם רבינו יונה, והתניא, ובשם מורו ר' בנימין הרופא וכו' ובתשב"ץ חלק שלישי תשובה קכ"א.

פרק ה

הנה הראית לדעת שאין קרושה ואין טומאה בכתב ולשון יהיה מה שיהיה, אבל הדבר תלוי רק בענין הנכתב בה, מעתה הפר שנמצא בו דברי תורה או מוסר והנהגות ישרות, או דברי חכמה ודעת וכיוצא, יהיו נכתבים באיזה כתב ולשון שיהיה, רוסית, אשכנזית, פולנית, או צרפתית, וכדומה, הוא ספר בשר וטהור, וצריך לנהג בו כבוד, ולהפך ספרי מינים או ספרי הבלים והזויות אף בלשון הקדש אסור לקרות בהן¹ ועל אלה וכיוצא בהן אמרו חכמינו ז"ל (בריש

של מזרים, ולגדול הנחון היה מכנה א"ע בשם אלכסנדר מוקדון עיי"ש). — וצמות המלך אלכסנדר וימלוך תחטיו במזרים שר זכאו פטאלאמעאום לאנוס (Ptolomäus Lagus) (הנקרא פני הז' תלמי) והוא היה אחד מן הארבעה ראשים אשר נחלקה ביניהם מלכותו, הביא גם הוא משפחות רבות מישראל פעמים והושפע גם — ומן אז היו בני ישראל במזרים עם עזוס ורז מאד, עד שבימי יוליוס קיסר רומי (Julius Caesar) בלכדו את מזרים מיד היוניס והוא סוף ימי מלכות ההשמונאים, נמלאו בה לדעת סופרי העמים ערך מאה רבבות יהודים, ובתלמוד (שם) אמרו כפלים כיוצאי מזרים (והוא מאה ועשרים רבבות) ומפליא התלמוד לספר מגדולת היהודים באלכסנדריוא ומהשנעים והאת קתדריאות של זה שזה שהיו גם להסנהדרין עיי"ש — ובהמשך זמן ארוך כזה קרבו לשלש מאות שנה שהיו היהודים תחת ממשלת היוונים במזרים שגחו מכל וכל את לשון ערבית (כמפורסם בספרי בעלי הכופות וכדמשמע בירושלמי דכוסה הכ"ל) והיתה שפתם שפת יונית (רק שהשתתפו אליה מדרכי הדבור המיוחדים ללשון העברי לבד (דיח העברעאישע קאנסערוקיאן) גם הספיקו א"ע אז היהודים האלה בלמודי היוונים ובפילוסופיא היונית והמלרית, והיו אז ביניהם חכמים גדולים ומפורסמים, ומחלליהם י"א הפילוסוף הגדול פילון היהודי (Philo) שהזכרנו לעיל, ומה מאד מפליאים סופרי הזכרונות את בית המדרש המפורא לחכמי אלכסנדריא, וכמדומה לי לפי קצ שכלי, שמחכמי בית המדרש הגדול הזה החלה לנאח חכמת הקבלה העברית, ויש לי הוכחות ע"ז אולם אין כאן מקומן, ואמרו שהקיסר יוליוס הזכיר (שהיה חוכן גדול ומקן השגון עבור השנים ברומא) למד את חכמה זו מאת חכמי האלכסנדריא האלה — ובעבור שדברו היהודים האלה בשפת יונית, והספיקו א"ע בלמודי היוונים הוסב להם גם העללעניסמים, על שם היוונים הקדמונים שהיו נקראים בשם העללעניען (Hellenen) ויאל להיוונים שם זה מאת מחוקק אחד קדמון שהיה להם הנקרא בשמו העללען (Hellen) בן הנסיך המפורסם בספרי זכרוניהם דעאוקאליאן (Deucalion) מן העהססאליען (Thessalien).

¹ כעון ספר ש... מ...ת המכונה למהר"ן, וספר ש...י הב...ל ש"מ אשר הזכיר מפיח כזוים ודין שקר מעיר ל...ן, והקונטרס לספר ג...ת י...ל המכונה למהר"פ, כלם

פ' חלק) שהקורא בהם אין לו חלק לעולם הבא, ואולם למוד הלשונות וההכמות אינו בכלל זה, הם מלהזכיר! (כמו שידמו הפתאים שונאי דעת ותבונה) כאשר האריך בזה הגאון ר' שמואל יפה ביפה עינים (פרשת אהרו) ועיין בספרו יפה מראה על הירושלמי (פאה פ"א סי' ה') בד"ה מהו שילמד אדם את בנו, ואדרבה מצינו להזיל שהיו מהללים את גדולי זמניהם על בקיאותם בלשונות ובחכמות (כאשר נבאר להלן באריכות) וחשבו להם לסגולה באהת ממעלות התורניות, ואמרו במסכת סופרים (פרק ט"ז הלכה י"ט) על הלל שלמד כל החכמות והלשונות מוסף

אומרים לזון ודברי חספנות ולפעמים הולפא כלפי שמיא, וכדומה לספרי הגל כלה, אשר המדפיסים עשודין ליהן את הדין, והל"ל מחבריהם, חוברי הגר חלה המהפכים דברי אלהים חיים, והמחשיבין זהה, של תורה, ומאפילים אור השכל והמה גרועים יותר מספרי מינים חלף פעמים, כאשר כבר נרחו עליהם הרבנים גאוני זמנינו, ואשרו הקריאה בהם חף דרך עראי, יען לא נמלא במכתחם חרש להשוף חף עפה אחת מיס ממעיני החכונה, ולא דבר וחזי דבר שכלי הו מדותי, כאשר נמלא לפעמים בספרים החיוניים זולתם, על כן חמלא שלא אשרו חז"ל מקטגן לגמרי לקרות בהם, אבל החירו דרך ארעי לקבל מהן את הטוב, לאכול את חוכן ולזרוק את קליפתן, וזה לשון הירושלמי (פרק חלק): ספרים חיוניים כגון ספרי בן סירא וכן לענה, אבל ספרי המירם וכל הספרים שנתכחו מנאן ואלך הקורא בהן בקורה באגרת, מ"ט? ויותר מהמה בני הזהר וגו' להגיון נתנו ליגיעה לא נתנו ע"כ, והריעב"ה ז"ל (כפי הנמלא בחסופת פרק המוכר) על ההוא דבן סירא, הכל שקלתי" אמר ז"ל: אשפי" שהם ז"ל בסנהדרין קראו בן סירא מהספרים החיוניים, לא אשרו חלא לעשות ממנו קבע, אבל לא להנות בו לפעמים ללמוד ממנו חכמה ומוסר עיי"ש, והנאון יעב"ך ז"ל באגרת בקורת (תשובה ג' המתוארת בשם תשובת הגדר) (חף שלא נזכר שם הרב יעב"ך המתכזר על ספרו זה, חולם כל משכיל הבקי בספריו יחזה ויכיר שהרב הזה היה מחברו, גם תבנית הדפוס חעיד עליו שכתב הרב יעב"ך נדפס הספר בחלטונה, ואחר כתביו זאת מלאחי כפרוש הקורא הרב ז"ל בעלמו את שמו עליו, תמלאנו בתשובת הלגה מחיס שכחב הוא ז"ל להרב הגדול החוקר ר' משה דעסויא ז"ל נדפס במאסף להדג חלול תקמ"ה) כתב ז"ל: וגדולה מזו מצינו למחברים מאוחרים שאפי' מחוך ספרים חיוניים נעזרים וכו', להרווח אמאונס וכן דין, שכך אמרו חכמים היו לומד מכל אדם, וע"ז אמר ההכס: לא יבזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב, לא רעב ללחם כ"א לבקש דבר ה' ישועטו הלא ימלאו, יגנוב דיס למלאכה הארובה לגופה של תורה וכו', ולכן החירו ג"כ חז"ל להשתמש אפילו מספרים חיוניים החמורים שהפליגו העונש בקריאתם, ועם כ"ז כבר אמרו, מלי טבא דאית בהון דרשינן, וקבעים בתלמוד הקדוש למאמרים יקרים, ועיין כיונא בוו בזהר (בריש פרשת תזריע) ובספרה דחרשין דאשמדאי אשכחנא, וכן (בפ' אחרי צפ' ערות אחות) מלין חלין גלי שלמה מלכה בספרה דאשמדאי, ובריש (פ' בלק) בזוגי דחרשין דקסריא קדמאה אשכחן, ועוד (שם דף ק"ד ב') אשכחנא בספרה דאשמדאי, וכיונא באלה נמלאים לרוב בספר הקדוש ההוא, עיין גם ס"פ האינו וזולמו, ולא לריק יגעו ויוציאו זמנס בזה הלילה, הנה שכרם חסם, ופעלתם אמת, כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, עכ"ל הרב.

על למודיו, ואמרו שם וכל כך למה משום וחפץ ה' וכו', ונאמר ה' חפץ למען צדקו וגדיל תורה ויאריר ע"כ. ויען שידיעות הלשונות המה האמצעים הראשיים לכל למוד וחכמה, והמה למדעים כגופים לרוחות, ע"כ קראו גם הלשונות בשם תורה, ואמרו בזהר שמות (מ"א ע"ב) ברעיא מהימנא וז"ל: חד מדורא דאינון שבעה ארעין מאן הנחית תמן אתנשי מניה אורייתא מקדם דריתו בר נש בהאי עלמא ויפוק מרחם אמיה וכו' (וגבריאל) אולוף ליה שבעים לשון ובגין דא וייצר חד יצר הטוב (גבריאל) דאולוף ליה שבעים לשון, וחד יצר הרע (סמאל) דאבק עמיה וכו' ואשכח מניה שבעים לשון דאולוף ליה יצר הטוב עבד' ('). הנך רואה קורא משכיל גודל מעלת הלשונות, ושזה איש אלהים רעיא מהימנא קורא הלשונות בשם אורייתא, ואמרו בילקוט (תהלים רמז תש"ב): סוד ה' ליראי

(¹) וכן אמרו בפרק המפלת מלמדים אותנו כל המורה כלה, וכיון שבא לאור העולם בא מלאך וכו' ומשכחו כל המורה ע"כ. והחכם הקדמון לרומיים ז'צערט (M. T. Cicero) בשיחתו: שאין לרצא מהמות [הממוארת Tusculanae disputationes] מציא איך שהחכם סאקראטעס (Sokrates) נסה את שכל עלם רך בשנים בענין אחד מחכמת ההגדה, ענין חד ועמוק ומאד נעלה על שכל העלם, כי היה צריך לזה שכל איש השלם, ויחל החכם הזה לנהל לאט לאט את שכל העלם הזה, ויעלהו מעלה מעלה צהדרגה אחר הדרגה היותר קלה, המככמת עם קוצר שכלו, עד אשר הגיע העלם מעצמו אל גבול הענין ומוכותו והשיג מדעתו כל הדבר על צוריו, וזוהו הוכיח החכם סאקראטעס שנפש המשכלת אשר לאדם השיגה טרם רדחה אל עולם השפל הזה, כל המדעים והמושכלות צחכלית היותר שלמה, וכשמעוררים אותה פה על ענין מה מהמושכלות והלמודים, אז חשוב להעלות עלי זכרונה את אשר כבר השיגה בנעוריה בית אביה עב"ד, וקראתי עליו המקרא הזה, מיס עמוקוס ענה בלב איש ואיש חכונה ידלנה (משלי כ' ה') והוא כמ"ש החסיד האלהי צחכל"ב שהחכמה תקועה צחולדות האדם וצבעו וצכה הכרתו כמים בלב הארץ, והמשכיל ישאצנה עיי"ש, וכבר הסכימו כל החוקרים, שכל בני אדם שוים בשכלם ולה נשתנו זה מזה (כי אם ע"י פגע שאירע את מוחו או שיגע בטל מלחקור וללמוד) ועיין הרמב"ם (שמונה פרקים פ"ה) ואולי רמזו גם חז"ל (התלמוד והזר הנ"ל) לכוונה זו, ולהורות באו שאין צפועל אלה מה שצבחה והבן, וגבריאל וסמאל חאריס לכחות במקום הזה וכמ"ש הרמב"ם (במורה ח"ב פ' ו') שכל הכחות המפוזרות בעולם וכחות הגופניות יתארו בשם מלאך. ומה נעמו דבריו בזה שם, וז"ל: חלקי המציאות עד בריאת האברים מב"ה כפי מה שהם עליו כ"ז באמצעות מלאכים, כי הכחות כלם מלאכים, ומה מאד רע עורון הסכלות ומה מאד מזיק; אלו חמרת לאיש אחד מאשר יחשבו שהם חכמי ישראל, שהשם ישלה מלאכו שיכנס צבטן האשה, ויזייר בשם העובר, ויעיב לו זה מאד ויקבלהו, ויראה זה עולם יכלה צחק השם וחכמה ממנו יתעלה, עם האמינו ג"כ שהמלאך גוף מאש שורפת שעורו כשליש העולם כלו, ויראה זה כלו אפשר צחק השם, חמנס אם חממר לו שהש"י שם צזרע כח מזייר ישעה חכונות אלה האברים ויתארת והוא המלאך, או שהצורות כלם מפעולות השכל הפועל והוא המלאך וכו', יצרת מזה, כי לא יבין ענין זה העולם והיכולת האמתיים והוא המלאח הכחות וכו' עיי"ש.

מהו סוד? שבעים (כן עולה מספרו) אני אעמיד מהם מישראל משה שהוא הונה בתורה בשבעים לשון, לכך נאמר סוד ה' ליראו עבד. ועיין סוטה (פרק ז' מ' ה') ואמרו (בפרק ר"ע) ה' יתן אמר המבשרות צבא רב, כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נהלך לשבעים לשון, וזוהו הוכיח הרב בעל שפתי חכמים (בהקדמתו לספרו ש"י בתועלת התשיעי) שכל הלשונות הם שוות לענין הלמוד, עיי"ש מאמר יקר ונכבד, ועיין בספרי ברכה פסוק ויאמר ה' מסיני בא.

ואמרו בירושלמי פ"ק המגלה (הלכה י"א) ובמדרש אסתר (פ"ג) בשני לשון קצת: אמר ר' יונתן רבית גוברין, ארבעה לשונות נאים שישתמש בהן העולם, ואלו הן לעז (יוני) לזמר (ר"ל למלאכת השיר), רומי (לאטין) לקרב (ר"ל לדרוש ברבים ועיין לקמן בשם ר' אלעזר ברבי שמעון), סורסי (עיין לעיל) לאיליין (Elegie) לקונן ולהספד, וקרוב הוא ללשון עברי, כמו אלי כבתולה, וכן בלשון המשנה שהאלות יושבת עליו, וכן בלשון ארמי טול אליא תרגום של שא קונה וכן הוא ברומי כדלעיל), עברי לדבור ע"כ. הנך רואה איך היו מחבבים את הלשונות, ואיך הרגישו נעימה בכל לשון ולשון, וחכם הבין לטעום טעם צחות, ולהבחין דבר כזה צריך הרגשה דקה מן הדקה, ולבב חכם, מלבד ידיעה רבה ובקיאות גדולה בלשונות שונות ובמליצה והכמת הלשון וכדומה.

פרק ט

ובפרט למוד החכמות לית מאן דפליג (כאשר יתגלגל להן כלריכות חס"ש) שהבריות המה לכל אשר בשם עברי יכונה (ואשר לו תכונה טבעית והכרת שכל, כי לא דברה תורה בבור גמור שנסתמו מעיני שכלו, כי הבורא איננו תובע אלא כפי חכמת האדם) ושהמה בכלל תורה (ועיין תשובת רב שירא גאון המובאת ביוחסין) ובפרט חכמת הטבע ואלהות, וכמ"ש הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"א) שלמוד הפרד"ם בכלל הש"ם הוא (כ"ל מזוס כלמוד חס"ס) וידוע שפרד"ם הוא חכמת הטבע (Physik) וחכמת אלהות (Metaphysik) כמבואר לקמן, ועיין בדרך אמונה הגדול למהר"א ביבאגי (במ"ב ש"ג) ובנוה שלום (במ"ז פ"ב) ובעקרת יצחק (בש"ג) (הביאם היפה מראה שם) וכלם פרשו שפרד"ם הנזכר בתלמוד, הוא הקירה פילוסופית בטבע ואלהות עיי"ש. והמהרש"א ז"ל בח"א (פרק משוח מלחמה) על המימרא אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר, כתב וז"ל: דרוש בחכמה עיונית שע"ז אמרו: כל שיראת המא קודמת לחכמתו וכו', דרמוז בזה אל חכמה עיונית עיי"ש. ואולם המחשב את החכמות והלשונות לדברי מינות, הוא חסיד שומה, כמבואר להלן בשער השלישי באריכות.

פרק י

ומה שאסרו חז"ל (סוטה מ"ט ב') חכמת יונת? כבר אמרו חז"ל שם בעצמן לשון יונת לחוד וחכמת יונת לחוד. וחכמת יונת כבר בארו לנו הגאונים עליהם

השלום שהמה הרמזים שבלשונות, כאותן שהזכירו חז"ל (סנהדרין י"ב ע"א) זוג בא מרקת ותפשו נשר, (ערובין נ"ג ע"ב) שור משפט בטור מסכן וכו' וכדומה ⁽¹⁾ ועיין תשובת הריב"ש (תשובה מ"ה), ויפה מראה (שם) כתב חז"ל: וליבא למימר דחכמת יונית היינו חכמת הטבע והלמודיות שהברו הכמי יון ויונית דבעי בן רמה, היינו לשון מיוחד ליונים שהוא וכו' משלים וחידות ורמזים אשר בו ידברו גדוליהם ומשביליהם, דהא חכמת יונית שאסרו אינו אלא זה; דאי חכמת הטבע והלמודיות וכיוצא אין בה איסור כאשר בארתי היטב ביפה עינים ח"ב פ' אחרי עיי"ש, והגאון ר' ליפמאן מול היוזן בספר הנצחון פרישת שופטים אמר חז"ל: וכוזה (שאסרו חז"ל חכמת יונית) אל תטעה שנאסרו חכמת הטבע והגלגלים והשכלים, כי המה ענפי עקרי דתנו, ומביאים אהבת הש"י ויראתו כדפרשתי וכו', ואין זו חכמת יונית (או חכמת אוה"ע שמוזכר רש"י ויקרא י"ח ד') בשם תורת כהנים, ללכת בהם, שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אוה"ע) אלא חכמת כל החכמים, ועליהם נאמר: ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומחכמת מצרים, שהרי ע"כ חכמת בני קדם וחכמת מצרים לאו מחכמת דיני התורה הם, וכן הא דכתיב ויבואו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה (וכן מה שנאמר ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והיזן וכלכל ודרדע בני מחול, לאו חכמים בחכמת התורה אבל בחכמות הנוכרות, ועיין מה שהבאנו להלן (שער השלישי פרק ו') בשם הפסיקתא, ואמרו שם (ע"ד דרש) כלכל זה יוסף (ומה היתה חכמתו?) שקרא פתקים של שבעים לשון עיי"ש, ובפרוש אמרו שם בפסיקתא בפסוק לב חכם ישכיל פיהו (אחר שמספרים מעלת שלמה זמלכט ספור) חז"ל: ולא ברברי תורה בלבד היה שלמה תייר (פי' חוקק וזוטס) אלא על כל אשר נעשה תחת השמש וכו', אמר לו הקב"ה וכו' איני מקפה שברך ושרתה עליו ורה"ק) וכן מחכמות אלו באיוב ובמשלי וכו' אינם זרים לאיש השכל וכן מכת חכמת הטבע אמר ר' מאיר דם נעבר וכו', וכן מידיעתה אמר ר' הייא כל אשה שדמיה מרובים וכו', וחקירת התקופות תלויות בחכמת הגלגלים, ואמר שמואל נהירין לי שבילי דרקיע וכו' וכן הוא בתלמוד במקומות רבות, ועוד איך יתכן שעל חכמות אלו נאמר שהוקן לעז להם באותה חכמה ובית ר"ג יספרו בה, כי איכבה ידבר בהם צרכיו איש לרעהו, וראה מ"ש הרמב"ם ז"ל בפרוש המשניות (שלהי סוטה שם), חז"ל: זה שאנו קורין חכמת יונית המה הרמזים שיש בלשונות, ובלשונות שנומים מדרך הישרה, לפי הנראה מהם, ויש להם פנים, ובגמרא אמרו רבי משתעי בלשון חכמה וכו' ⁽²⁾ וסיים הרב את דבריו בזה הלשון:

(1) לה ידעתי לכוון, מדוע לה אמרו כלותן שנוכר בתנ"ך ג"כ כמו הפרשה י"ז דקהלה שהיא כלה מזה המין וכמו שגמרא מהרמזים שהביאו הש"ס (שנה קנ"ז ע"א) מהתנאים לדוגמה פרשה זו טור תלג, שהרנוהו גלדי וכו' עיי"ש.

(2) ואם אסרו חכמים לדבר ברמזים כאלה איך דברו גם התנאים שהיו אחר הגמרא כגון ר' מרפון, רבינו הקדוש, וכדומה? לכן נראה שלא היטה הגמרא אלא לשעשה, ולא

וזה הענין אין ספק שנאבד ולא נשאר ממנו בעולם לא מעט ולא הרבה עכ"ל, וכדומה לזה פירש רש"י ז"ל שם בערובין עיי"ש, וכן פרש הרב הגאון ר' ליפמאן מול הויזן (שם) וז"ל: לשון חכמה היתה מיוחדת ליונים שלא היו מבינים דבריהם רק החכמים יתר על לשונם ואסרו חכמים לדבר באותו לשון, ודוגמת הדבר מצינו לר"ט כי הוה משתעי בלשון חכמה עכ"ד. והוא הנקרא אצל החכמים היום בשם אלעגאריע (Alegorie) (והחכמים לוצאמו קראו בשם העתק מתמיד בלשון עברי, ויש מי שקוראו בשם משל חידה) ועד"ז השתמשו הפילוסופים הקדמונים והטבעיים מחכמי יון לפעמים בלמודיהם, ד"מ: ים אוקינוס היה אבי הנחלים והנהרות רוצים בזה שכל הנחלים שואבים מים אוקינוס וכמי"ש שלמה (קהלת א'), הירת התחתן עם האויר ויולד את הטל רוצים בזה שהלבנה פועלת בכחה על האויר ומוזה מתהווה הטל, (וכתבנית זה משתמשים ג"כ המקובלים הקדמונים כמו שאמרו, המים הרו וילדו אפ"ל) וכדומה. ואולם היותר נראה לי בשם חכמת יונית פה שאסרו חז"ל בה שכונו על המיטהאָלאָגיע (Mithologie) והוא באמת חכמת היונים לבד, והם הולידו אותה והסתפקו בה, ויכולים המהירים והבקיאים לדבר בה ברמז ומשל, ובה ישתמשו מאז גם היום המשוררים ומכנים ע"ז כל המושגים והרעיונות כמעט, ד"מ: כאשר רצו הקדמונים להגיד, הזמן מכלה את הכל" אמרו, זאטורן בלע את ילדיו" וכדומה כנודע לבקי בה, וחז"ל אסרו זה בעבור הרעה הגדולה שהגיעה אז ע"י אותו הזקן שלעז להם (כ"ל שדכר להס כרמז על ידי רמזי המיטהאָלאָגיע) עיי"ש בסוף סוטה, ושמעתי מכמה אנשי תורה שאמרו שקריאת המיטהאָלאָגיע ראוי לנהוג בה איסור, והקוראה עובר בלאו שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך (סדר משפטים) עכ"ל, אמנם מי לא יראה כי שקר ענו כאשר נבאר, ולפי דבריהם יהיה אסור לנו להזכיר שמות חלקי העולם אייראפא (Europa) ואזיא (Asien) כי שמות אלילים המה. ועוד הרבה שמות כגון שמות ימי השבוע, וחדשי השנה של הנוצרים והרבה עיירות וכדומה הנקראות על שמם, ואם היה בזה איזה איסור איך לא הרגיש בו אחד מקדמונינו, ואדרבא מצינו הרבה ברברי קדמונינו שמזכירים אותם, והרמב"ם ז"ל במורה חלק שלישי מתפאר בעצמו, איך שלא הניח כמעט ספר אחד מספרי עבודת אלילים שלא קרא להבנת תורתנו הקדושה (כי באמת הרבה טעמי מצות ופרושי מקראות יתבארו לנו ע"י ידיעתה), והרב החכם ר' שלמה די אויליוורה אב"ד דקהל ספרדים באמשטרדם המפורסם בהברויו הנחמדים, השתמש ברמזי אלילי המיטהאָלאָגיע בשירותיו ובחידותיו, ובספרו אילת אהבים (דף י"ט ע"ב) תמצא אגרת אחת המיוסרת על ענין החשק ברמזי המיטהאָלאָגיע, באמרו: הילד קטן השיאני

חאמר שלה נאסרה חלל בלשון יונית, הלא מצינו לר' יוסע בן חנניה (שבת קכ"ב ע"א) שספר עם הקיסר בלשון חכמה כששאל אותו מ"ט לא אחים לבי חבדן, ובלתי ספק לא בלשון ארמית שהביא הסלמוד פור תלג וכו' ספר עמו, אבל בלשון יונית.

ויוכל, גער ררך ותצים בצרו וכו', וכן בשירו שם: אחז בערפי נין ויפצפצני, ילד סתום עינים קם, בנשק תצים בצדו שם, ויפרפרני וכו', כוון בו אל אליל האהבה כפי תארו שתארוהו בעלי המיטהאֶלָגִיעַ כידוע לבקי בה, וגדולה מזו איך התירו לעצמן חז"ל להזכיר ד"מ (במדרש תהלים א'): הימנון (Hymnen) (הימנע הוא שיר הלולים או שיר חתונה) סאָלֶגִיִּס נעדינע (Epithalame) ונשאל אחר זה אל שיר תורה (לאַנְגְעוֹלֶנְג) וראשית שם הימנע (Hymne) הוא שם אליל ליונים ששמו הימען (Hymen) והוא אליל המושל על הזוג והחתונה) גם מזכירין שם נינפי (Nympe) (ר"ה כ"ז ע"א וביתר מקומות) והוא מן האליליות היוניות הנודעות בשם נימפען (Nymphen) וכן אפרודיטו (Aphrodite) (ע"ג פ"ג משנה ד'), גם תדע שרוב שמות החדשים כגון תמוז אדר וכדומה, שמות אלילי הבבליים והפרסיים המה (כמו שהארכתי בזה בספרי בית האוצר) ובירושלמי הראש השנה (פ"א) אמרו שמות החדשים העלו מבבל, רומזים אל מה שאמרנו, וכן שמות הכוכבי לכת שבתאי צדק וכו' ושמות הי"ב מזלות וכדומה, אבל האמת הוא שאין בדבר הזה איסור כלל, והז"ל שאסרו חכמת יונית שהוא המיטהאֶלָגִיעַ לפי דרכנו, לא אסרו אלא לשעתו מפני אותו הזקן, ומשום איסור הזכרת שם אלילים שהזכרנו ג"כ אין בו, וז"ל הרב הגדול בעל ספר יראים (עמוד היראה ע"ב): ואמר ר' יוחנן כל אליל הכתוב בתורה מותר להזכיר שמה, וטעמא כיון שהתורה הזכירה ודאי נתבטלה, ומאותו טעם שהתורה מזכרת אותה אנו רשאין להזכירה, ונ"ל דאינו אסור להזכיר אלא שם הנתן לאליל לשם אלהות, שנתנו לה שם דמשמע אלהות, אבל שם הדיוטות כגון בל נבו אעפ"י שעשו אותן אלהות, מאחר שלא נתן השם לשם אלהות ואינו נשמע אלהות ואדנות מותר, וטעמא משום דכתיב, ושם אלהים אחרים לא תזכירו, בשם אלהות הקפיד הכתוב וכו' עיי"ש, ואם כן מדברי הרב הזה למדנו שזכירת שמות המיטהאֶלָגִיעַ ודאי מותר האידנא משני הטעמים: א) מחמת שכבר נתבטלו ונעקרו מהעולם, ב) מפני ששמותם אינם מורים על שום ארנות ואלהות רק שמות הדיֹטוֹת -- ואולם השמות המורים על אלהות וכו' אלו אסורים לגמרי (עיי'ן יורה דעה סימן קמ"ז סעיף ב' וברמב"ם הלכות עכו"ם פרק ב' הלכה ב') אבל כבר נעקרו מן העולם כל האלילים והמורדים בהם, ואין אומה הנודעת לנו בעולם שתאמין בהם, ונמצאו אולי במרחקי תבל.

פרק יא

ועתה אתה הקורא ברוך ה'! הנה ערכנו לפניך ראיות אמתיות על התר למוד הלשונות, וכי החכמים הגדולים מאנשי תורתנו שקרו בלמודם והיו מתפארים בידיעתן, כי למעלה גדולה השבוה, ובלתי ספק שהשלמים האלה למדו את הלשונות בימי ילדותם, כי כבר נודע שאף בשני העמידה — ואצ"ל בימי הזקנה — בלתי אפשר לאדם ללמוד לשון חדשה מפני חולשת כת הזכרון, כאשר בא עליו המופת וכאשר יעידון כל החכמים, וע"ז אמרו: הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש וכו', כי על למוד מעשי בלתי ספק נאמרו הדברים, כלמוד

הלשונות והרקדוק, אשר אין לשכל העיוני טורה רב בלמודם, כי אם לבח הזכרון לבד, אבל לא על חכמה עיונית, כלמוד התלמוד והכמת הנדסה וכדומה, מה שנתלה בכה השכל העיוני והתעסקות המחשבה ההגיונית, וע"ז אמר ר"א לתלמידיו: מנעו בניהם מן ההגיון! (ברכות כ"ח ב') ר"ל מדבר חכמה ולמוד ההגיוני והמהשבי, שמוח ילד צעיר בימים רך מלסבלו, וכמו שאמר הרמב"ם בענין הימה לזה, שהבשר והיין טובים לגדולים ומזיקים לקטנים, ואולי לזה כונו חז"ל: לעולם ילמד אדם ואחר כך יהגה (ע"ג פרק קמא).

שער השלישי

בהתרת שאלה שלישית ורביעית

פתיחה

וכאשר התברר לנו התר למוד הלשונות הלוועיות, נשובה עתה לברר באריכות ממה שהחלנו בשער העבר בהתר למוד החכמות, ונתקורה על תכלית ידיעתן ותכלית למוד הלשונות, והתועלויות המגיעות לנו בלמודן, וכאשר הפשנו מציאנו שתכליתן רב מאד ומסתעף לסעיפים רבים, מהם לאשר הזמני ומהם לאשר הנצחי — ולמה שהיו הלשונות כמסד לשפחות לכל חכמה ומדע כמבואר לעיל פ"ט, ע"כ במ בתרתי למוסדות לי, לירות עליהם אבן פנתם בשער הזה, וזה החלי בעזר שם אלהינו.

1) והוא מן שרש הגה, והנחתו הראשונה על מחשבת הלכ, כמו והגיון לבי, בונה הגיגי, הגיון סלה, והושאל צימיו חכמי הספרדים הראשונים אה"כ ג"כ אל חכמה ההגיון, ע"כ עשו קלם מפרשים שפרשו מנעו צניכס מן ההגיון, מן חכמת ההגיון והוא הידיעה לשכונ צין חמת ושקר הנקראת לאגיק (Logik) וראה הכוונ צע"י שם על המאמר הנזכר המזכר טעוחס בזה עיי"ש, וכל ח"ש בר הדעת יודע שהידיעה הזאת היא ידיעה עקרית ויסודית לכל הלמודים, ועל קוטבה הסובבה כל המזות והדינים במשנה ותלמוד, והמה המדות ה"ג או ה"ב שהמורה נדרשת בהן, והרצ בעל ספר הנריה (חלק ראשון מאמר כ' פ"ה) הגה ברוחו הקשה (בכרולת שם הגיון) שכוונתו על חכמת הגיון דוקא, אך מי לא יראה כי הגה ריק, ואין בפיו חוכמות.

פרק א

התועלת הראשונה ע"י ידיעת לשונות הלועזיות נבין מקראי קדש ביתר שאת ועז, ובפרט תפארת שירי הקדש הנמצאים בתנ"ך המלאים ויו והדרת יופי, כמו ספר תהלים, משלי, איוב, ושיר השירים, ורוב נבואות ישעיה ורמיה ויחזקאל וכל ספרי תרי עשר, והשירים הנוראים אשר אין ערוך אליהם הנמצאים בתורת ה', כמו ברכת יעקב ומשלי בלעם, שירת הים, ושירת האיזנו, וכדומה. כי מי שלא ידע כי אם לשה"ק בלבד, אף אם למד אותה בתכלית השלמות תשאנה מליצות לשה"ק וערבות השירים בסתר נפשו, ואש האלהים הבערת במ תשקע במקומה (כמ"ש מהרנה"ז במכתביו) יבואו נא ויעידו כל יודעי לשונות אחרות מבני עמנו, אם התפעלה נפשם מאז, ואם הרגישו נעימה בשירי לשה"ק טרם למדו הלשונות האחרות, כאשר הרגישו אחר אשר למדו אותן, וכמו שאין ביכולת להסביר למוכה עורון מבטן, הברל הגוונים והמראות; כן בלתי אפשר להסביר לנעדרי ידיעת לשונות הלועזיות, יופי והדר נעימות המקראי) האם במלות הנשחרות של לשוננו המורשת והמבולבלת, האם על ידה נגלה סתרי מוזמות של כתבי הקדש, והמליצות הנעימות והדקות הנמצאות במ, הן מליצות הגסות וההמוניות אין בכה לשוננו המהורסת זאת לכלכלם כראוי, אף כי מליצות דקות ונשגבות כמו אלה, ולא לבד ערבות השירים והמליצות נדע ע"י לשונות הלועזיות, אלא שאף פרושי המלות ודקדוקן ופירוני המקראות הסתומות יתבארו לנו באר היטב, כי הלשונות תעזורנה אישה את אחותה⁽¹⁾ ואולי לזה בוננו הו"ל

(1) כי להיות המקרה בלתי מובן לנו כ"א ע"י העתקה, מההכרח הוא ח"כ להמחנכים בע"פ או המעתיק בכתב שיעתיק במליצה לזה ויפס לנחות המקרה המועתק ממנה, וזה בלתי אפשר אם לא תהיה הלשון אשר יעתיק אליה לשון שלמה כחבניית הלשון המועתקת ממנה, בנייה על דגני הדקדוק והגיון, ומוכשרה בטבעה לכלכל אמרים במשפט המליצה, ועם זה ישחל לשמור כל הנאי ההעסקה וגדריה לכל ישהת יפעשה ונעימתה מזלתי לשמור כהויתה מלות העבריות המועתקות מהם, אולם ישחל לתת בהעסקתו נועם הפרטי המיוחד ללשון אשר יעתיק אליה, כי לכל לשון ולשון דרך מיוחד ביופי ונועם מזולתה, ואשר נלה בזו מנוסה בזולתה, ובפרט דרכי לשונות המערביות, הרחוקים מדרכי לשונות המזרחיות, כרחוק מזרח ממערב, ובפרט כי הרחקו הרחק מאד ממנה, ותדלה להיות לשון מדברת זה יוחר מאלפים שנה, אשר אחר כל הטורח והעמל זה לא ידענוה בשלמות, ואשר נראה לנו ממנו זר לפעמים אולי זה הנועם והערבות זה יפיה ביותר.

(2) וכן יראה הקורא בדברי פירשי קדמוניו שמצויים ראויות מהלשונות המערביות סף שרהיקים מאד מלשון העברי, ורש"י ז"ל מביא על הרוב, וכן יאמר הלועזי במקום שגראה לפי עינו הסימת כונה וקושי הבנה, אם מלא דוגמתו בלשון זרפת או איטאליא, ועיין מ"ב הראב"ע בפרושו לקהלת (ח' י') וכל המרבה לדעת לשונות בן חרבה ידיעתו בלש"ק וכל אשר יחברו ויירפדו הלשונות הלועזיות יוחר ויותר; כן יירפדו פרושי המקראות על ידן, ולזה נראה

(מנחות פרק י' ס"ה) רהוה (מרדכי) בייל לישנא עיי"ש ברש"י וביתר המפרשים

שכן רש"י באמרו לנכדו רשע"ס (הוצא צרע"ס וישב) שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המהדושות בכל יום, (כי בלעדן לקושי הצנחם מוכרחין לבקש עזר מן הדרוש עכ"פ, אף שאינו מחויב לפעמים על המקרא, כמו שמהגלל ע"ז לפעמים רש"י ז"ל) ומיניו לחכמי התלמוד שהיו משחללים ומהדרים אחר לשונות העמים, ובפרט לשונות המזרחיות, ולמדו מן האומות סביבותיהם למען הבין על ידן לשה"ק, כדאיתא בבב"ר (פ' ע"ט) רב הייא רבה ור"ש בר רבי ור"ש בן חלפתא שכוון מלין מן התרגום (ר"ל מן הפרוש של המקרא ובאורי מלות) ואתון להדא תגרא דערבייא למילפיניה מן חמון, שמעו קליה דאמר לחצריה, שלי הדין יהבא עליי שמעון מיניה יהבא משוי (משא בעברית) שנאמר השלך על ה' יהבך (תהלים נ"ה כ"ג), ועוד שמע קליה דערבי, מה את מכסה ביי ויהי רויה לומר מה את מעשה ביי (והמנהגות כהונה אמר שאמר כך מכסה תחת מעשה משום שהיה עלג לשון, ולי נראה מפני שבחלפתא ביתא של הערביים נמצאת אות ע שדומה בהצרתה לאות ג או לאות ב ונדמה לו שאמר בפסח) דכתיב ועבורתם רשעים (מלאכי ב' כ"א), ועוד שמעון שאמרה אתתא לחצרתה חמון סחיה (בואו ורחצו) וסיה השיבה ואני שכולה וגלמודה גלמודה אנה נדה. ואמרה, אשאל לי מבכרדך ואמרה, שאילי לי מטאטיך שנאמר ושאטתיה במטאטא (ישעיה י"ד כ"ג) *), אתון מעוררה ללויתך" העמידים עורר לויתן (איוב ג' ד') עיי"ש, וכאלה צע"ס ובמדרשים רבים, כלי חמס מברותיהם, טופפות, אל תאלו ממנו נא, תבושו, למס, ובר"ה (כ"ו ע"א) אמר רבי כשהלכתי לכרכי היס היו קורין למכירה כירה, למאי נ"מ לפרושי אשר בריתי לי ע"כ, וכן יובלא, קשיטה, נינפי, שכבי, קבען, וכדומה הרבה, ועתה קורא הנעים! אריס אף אנכי קולי — כשריקת הזבוב אחר שאגת הארי — מה שתגלה לי ב"ה ע"ו הדרך: התנין הגדול שצננה נילום אשר נקרא קראקאדיל (Krocodill) קורין בערבי פָּרַעוּן (ודע שבערבית לא תמצא פ דגושה כלל והיון שבוף השמות שבערבי נופלת בעברית: מושלם, משלמן, שלמה שלמון, וכל השמות במקרא או צע"ס שסופן וא"ו נו"ן, או קמץ ואחריו נו"ן, המה על משקל לשון ערבי, כמו מן רשה רשיון, הגה הגיון. והרבה שמות כדוגמתן, שמעון מן שמוע, גולן מן גול, ספרן, חבסן) והוא במצאע העברית פרעה (והיונים והרומיים קורין בהצרה הערבית צפ"ה רפה), וידוע שהמלכיים קדשו את החיה הזאת ועבדו אותה, והיא היתה נכבדת מכל אליליהם גם אלילה היתה להם בתמונת נקבה ולה רגלים של קראקאדיל, ועוד תמונות אחרות מהיה זאת (עיין ספר בקורת החי"ך להחכם קאלמעט הנ"ל בקורת 25 באליל דגן, גם באליל בעל זבוב) ונפקא מינה ח"כ לדעת שם פרעה לכל מלכי מצרים מדוע יבנו ככה (וכן יש באמת באור וכוונה לשם קיסר וכדומה), ונ"מ עוד לפרושי הי פרעה ונ"מ עוד להבין המקרא (יחזקאל כ"ט ג') פה אמר ה' אלהים הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרוצח במוך יאריו

(* נראה ששעיות נפלו פה בדברי המדרש, וכך צריך להיות: וסיה השיבה, גלמודא אנה" (ר"ל נדה) שנאמר ואני שכולה וגלמודה (ישעיה מ"ט כ"א), ואמרה שאילי לי מטאטיך (ר"ל אשאל לי מבכרדך) שנאמר ושאטתיה במטאטא (שם י"ד כ"ג).

שפרשו שהיה דורש מלשון אל לשון, ונ'ל שבעבור זה נקרא מרדכי בלשן כי תרגום ויחפש ובלש.

ולמה שהיתה ידיעת לשון הקדש נתלה רק בלמוד ספרי התנ"ך, והספרים האלה אמנם נתחברו מנביאים ומשוררים וסופרים שונים, ומענינים שונים, בזמנים ומקומות שונים, והרבה מדברי הנבואות והיעודים והספרים וכו' הנמצאים בהם כוללים אומות שונות קדומות לבר מעם ישראל, ונאמרו על מדינות ועירות קדומות מארץ ישראל ושאר הארצות הסמוכות לה; יתחייב מזה בהכרח להבנת התנ"ך ג'כ עכ"פ לדעת ידיעה מועטת כללית מהמוסמים וקורות דברי הימים שלכל אומה ואומה קדמונית הנזכרת בספרים ההם, גם ידיעה קצת מרשמי גבולי העולם הקדמוני, מהמדינות וארצות הנזכרות בה, ובמה יודעו לנו אפוא כל הדברים האלה ההכרחיים, אם לא בעזר הלשוניות שנכתבו בהם הקדמוניות האלה, והנני לדבר מזה הענין יותר להלן בספרנו זה איה"ש.

התועלת השניה ע"י ידיעת לשונות לועזיות נלמד בספריהם מעט מהחכמות הנצרכות לנו, לא להצלחה זמנית לבר, כ"א גם להצלחה נצחית ואשר התמיד, להכיר ע"י גדולת הבורא ב"ה, רוממותו וחכמתו הנשגבה, ועוזו, ונפלאותיו, כגון חכמת הטבע — הנקראת בפי הקדמונים ז'ל בשם מעשה בראשית — והוא הכרח גדול לכל בעל דת לדעת אותה, כאשר כבר נצטוינו מפי חז"ל וכמ"ש לעיל (בשער השני פרק ט'), וכתב הרב בעל חובת הלבבות בשער הבחינה וז'ל: כי הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם לחכמת הבורא יתברך, אנו חייבין בה מן המושכל וזמן הכתוב והקבלה עיי"ש, ואלה דברי הגאון יעב"ץ זצ"ל בתשובותיו (חלק ראשון שאלה מ"א), חכמת הטבע היא ודאי חכמה מותרת ומשבתת נצרכת להביט אל פועל ה' ומעשהו הגדול, כי נורא הוא, וביחוד החלק ממנה הנכלל במלאכת הרפואה, כאשר היא חיי דברייטא, והתורה העידה על מציאותה, וצותה לעשותה וכו', ואפילו לא יעלה ביד החוקר בטבע רק מעט מועיר בכמות, הנה הוא רב האיכות ושקול כהרבה בשאר חכמות, בפרטות אם יבורר הדבר בנסיון להועיל להיטיב, הנה שכרו מרובה בזה ובבא, לכן מהראוי לטרוח אחריה, וכמו שידענו ביחוד משני גדולי עולם אנשי המודות, בתורה ובהוראה יסודות, ה'ה רמב"ם ורמב"ן ז"ל, אשר יצא להם שם בגוים בחכמתן, והארץ האירה מכבודם ומתורתן, מלבד הרבה גדולי דורות זולתן! עכ"ל.

אשר אמר לי יאירי ואני עשיתיני — וכן (שם ל"ב ז') ואתה כתמים וגו' עד פסוק וז'ו, וכן ע"פ לשון ערבי נבין הפסוק שמה מדהבה (ישעיה י"ד ד'), ומלה ערביה היא לדעתי מן מדהבת שפרשה שורח מוזהב (גאלדענט פערזען) כן נקראו הסורים שנכתבו לכבוד המלכים או נבוכים, בצחותיות מוזהבות על צגד של משי מלכים, והיו תולים אותם צבית אליליהם, והסן, וכאלה הרבה ח"ל עמדי, חמלאס קורא נעים! צמכרי בית האוצר, גם מה שהזכרנו פה צס פרעה כחזנו רק צקלור, ושם הארכנו כי אין סלן מקומו.

(1) ידוע שבכל דור ודור מהרצנים היו הרבה רופאים יהודים וע"פ רוב צמרו מהם

ברא את הכרם? אמר להן הקב"ה, אמרו לו ואתה מכנים עצמך כרבר שאינו שלך, הוא ברא אותו ואת אוכל פריין שלו! אמר להן אין אתם רואים המגל בידי אלולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומנכשו לא העלה מאומה, אמרו לו שוטה שבעולם, ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב, אנוש כחציר ימיו, כשם שהעץ אם אינו נזבל ונתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש האדמה הוא הרופא וכו', עיי"ש, ובמדרש תמורה (פרק ב') מביא זה המעשה בשניו לשון קצת, וסיים בזה הלשון: הגוף הזה תולדותיו נתלין זה בזה וזה בזה ואם אין זה אין זה, וכיון שהן מתפרקות אחד מחברו הגוף נטויו ומת, כמו שיש לבית ד' צדדין, אם מתפרק אחד מהן הבית נופל וכו' עיי"ש. עוד שם במדרש תמורה (פ"א) אמר רבי ישמעאל, בגוף הזה יש בו מלכים הרם והלובן וכו', וכיון שאדם גדול כחו תש ודמו משתנה ופניו מוריקות ואחד מן המלכים מתגבר או מתחסר, תוסף רוחם יגעון וכו' למה הרבר דומה לגור נפוח, בזמן שהגור שלם הרוח עומדת בתוכה, יבקע או יקרע הרוח הולכת, כך הגוף בזמן שהמלכים עומדים במלכותם, הרוח עומדת בו כרוח שבגור, ולמה הגוף דומה? למלך שיש לו צבאים, ויש עליהם ארבעה שרים, ובמלכותו ארבע מדינות, ובעלי המדינות רעים, אם השר מעלים עיניו מהם מגבולו או ממקומו הם יוצאים עליו וכל מלכותו מתבלבלת, כך הגוף הוא המלך, והצבאים הם הגידים, והמדינות הם העצמות, וד' השרים הם ד' יסודות שבגוף, ואלו הם: דם ולובן ומרה אדומה ומרה שחורה, וכיון שאחד מן השרים האלה מעלים עינו כמעט, מיד הגוף מתבלבל ונחלה האדם, ואם יחסר אחד מן השרים הרוח הולך והגוף כלה, א"ל ר' עקיבא והאיך בני אדם יש מהם מתים קמנים ויש מתים גדולים ויש מהם מתים זקנים? א"ל כך הוא כיון שאחד מן היסודות מתחסר הגוף מת, וכן הוא כנגד ארבע יסודות שבגוף וכו' עיי"ש מאמר ארוך ויקר מאד, ואין כאן מקומו להעתיק בשלמות, ובפרוש שנינו בבמדרש רבה (פ' י"ח) על פסוק אם כמות כל האדם ימתון אלה וכו', פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטתם כדרך שבני אדם מתים, והרופאין עולין והם מבקרים אותם כדרך שכל החולין מתבקרין אף אני כופר ואומר לא ה' שלחני וכו', וכבר עברתי חק אשר שמתי לנפשי לבלתי האריך, ואשוב אל עניני שהייתי בו בתחלה מדיעת חכמת הטבע בכלל, ואומר:

פרק ד

בידיעת זאת החכמה ר"ל חכמת הטבע, נתהלה ארון הנביאים וראש החכמים משה רבינו ע"ה כאשר העיד עליו השם הנכבד והנורא בכבודו ובעצמו, והתפאר בו ע"ז החכמה באמרו: בכל ביתי נאמן הוא (במדרש י"ב ז'): כלומר שהוא הבין מציאות העולם שהוא בית אלהים, והוא השיג על בוריו טבע כל נמצא שבזה הבית, מן הראם הנורא רב תועפות ואונים, עד הרמש הדק לא שופתו עין בשר לקטנותו, מהארז גבה הקומה אשר בלבנון, עד האוזב היוצא

בחור גדר הרהויה, מגלגל ערבות, עד מרכז הארץ, כמ"ש הרמב"ם ז"ל (במורה חלק ראשון פ' נ"ד) ועיי"ש בפרוש החכם רבי ש"ט (כי מהם נלקח תוכן הרברים האלה) והכמת הטבע כפי ענפיה סעיפיה וגרריה, המה המ"ט שערי בינה שנמסרו לו (ר"ה ב"א) כמו שמבאר הרמב"ן ז"ל באריכות בריש פרשת בראשית עיי"ש. והשר דון יצחק אברבנאל בעטרת זקנים (פרק ב"א) אמר וז"ל: ישיבת משה ארוננו בהר ארבעים יום וכו' היה להשיג וכו' טבעי הרברים ותכונתם וכו' אשר בעולם השפל חומר וצורה וכו', כלם השיג על אמתתם ודיעה ברורה אמתית וכו', טבעי הגרמים השמימיים וטבעי הכוכבים ותנועתם ומניעיהם ומספרם ומצבם וכו', והעשרה ימים האחרונים (מהארבעים יום) עלה משה אל האלהים ונתעלה בהשגת מה שאפשר מהאלהות, ואיכות המצאת הנבראים ממנו שהוא תכלית הידיעה וסוף ההשגה והוא הצלחת האדם אין למעלה ממנו עכ"ל — ובבר נראה מוגרל ידיעתו בטבעי היוצורים מה שחוללה ידו בספר איוב (1), והביא הרב החסיד בעל שה"ק שכל הכמי העמים הגדולים העידו בספריהם שזה האיש משה היה אבי התכמות, והוא המציא חדשות רבות בטבעיות, ושגם הוא היה אבי כל הורש נשק וכלי קרב, ולגורל חכמתו בנוהו הכמי קדם או בשם מערקוריא (Mercurius) עיי"ש, והאברבנאל בעטרת זקנים (סוף פ' ב') במהלל מ"ר סיים ואמר: וכמו שהתחכם הטבע בתוך המורכבים החמריים להפליא המין האנושי

(1) כבר ידעת דעת חז"ל (בפ"ק דב"ב ע"ז ע"א וזכורשלמי כוסה פ"ה ה') שמשם נחש ספרו וספר אויב, גם מחכמי העמים המפורסמים מיחכים לו ג"כ הספר הזה, ולגדולי חכמי ישראל ראיתי שהעידו שגאלו כתוב, שמרע"ה היה מראה ספר אויב לזקני ישראל במזרים בזמן השעבוד, למען יקראו בו למזל נחם ותקוה, והללי הוא קרוב לודאי שמשם היה מחברו (מצלי לחניע אם קרה מקרה זה כהיותו או אם משל הוא, וראוי לציין בשו"ת מהר"מ אלזשקר סי' קי"ז) יתבררו בו דעות בני אדם בהשגחה, והוא ספר עמוק בחקירה רבה, וכבר הולך ומבחר את הענין הזה באריכות הרמב"ם ז"ל צמורה (בפרק כ"ב וכ"ג מחלק הג') עיי"ש, ותכלית כונת הספר הזה אחר כל הטענות והדרישות, שהכמת הטבע היא המלמדת אותנו דעה והשכל, ורק על ידה נוכל להשיג ידיעת ה' והשגחהו בשפלי היוצרים, כי טוב ה' לכל, וחומל על כל יצור כפיו, כמבאר והולך בזה הספר במענות האחרונות, וכל מי אשר לו חיק לטעום טעם מלאה להבחין בין סגנון לסגנון, יכיר בלתי ספק שכל הספר הזה עס גדול כמותו וכלל צמזמורו' הפלה למשה, ואז אחד לשניהם, כי דומים ממש כחאומים צורתם וצחמרתם, והדברים ארוכים מאד, ה"א על רגל אחת לבאר באר היטב בגליון שלפנינו, כי כמעט יעלה להבדיר קטן, וחולס המשכיל הנלצב המבין יודה לדברינו אלה, אם יערוך מערכת מול מערכת, להעלותם שניהם על פלס המאזנים, הן במליצה, והן באיכות הדעות, כי פעם יהייב, ופעם ישולל הנלחת האדם ואשרו, ועל השנחת השם ידבר פליאות בשקלא ובריא, כדעת כל חוקר ערס יהליע אומר משפט, באחר: תשב אנוש וגו', בבקר יצ"ן וחלף, כי כלינו באפק, כי גז חוש ונעופה, מי יודע עז אפק וכיראשך עברתך, וסוים ג"כ כסוימו דאויב, וראה אל עדיך פעלך וגו', והוא פועל ה' ומעשהו בטבעי היוצרים אשר ברא להשכיל ע"י באמהו, ודו"ק.

ביתר שאת, ככה ראה מהמין ההוא להפליא חסיד לו נברל ממנו כהברל המין כלו משאר מיני הבע"ח הבלתי מדברים ע"כ. וכבר העידה התורה הקדושה עליו שלא קם כמותו, ועיין מה שכתבנו להלן בשער הזה פרק כ"ב עיי"ש.

פרק ה

דור המלך החסיד נעים זמירות ישראל חקר מאד במפלאות הטבע ויסודותיה והתבונן בה, כנראה בספר תהלים בפסוקים מפורים המדברים בה, ולפעמים מזמורים שלמים, כמו: בזמור ח' המדבר על השמים מעל, ועל מאורי אור הלילה הירח והכוכבים, ומגדולת האדם וממשלתו על כל החי, וכבודו ויפיו והדרו, אשר הוא כתבנית העולם הגדול, ועליו אמר: ה' ארוננו מה אריר שמך בכל הארץ, כמו שמבאר החסיד האלהי בעל חובת הלבבות, ובזמור קל"ט המדבר על פלאי יצירת האדם מאפס המוחלט, ועל הרכבת גוף האדם בכמן אמו, מדם, בשר, גידים, עצמים, ועורקים, המתהווה ומרוקם מטפת נגר זב, מזרמת שנה, וכאשר שת המשורר האלהי את לבבו להבין את יופי בנין האדם העומד לתלפיות, ובהשכילו את מעשה האמן הנפלא אשר הראה בצלם דמותו ותבניתו, אמר: אורך על כי נוראות נפילתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, לא נכחד עצמי ממך, אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ, גלמי ראו עיניך וגו' — ובפרט בזמור ברכי נפשי אשר כל המזמור עד תמו הולך על דרך סודות היצירה מעשי בראשית כאשר באר לנו דבריו החבר במאמר המישי, והתחיל עוטה אור כשלמה, רומז אל יהי אור, נוטה שמים כיריעה, אל יהי רקיע, המקרה במים, אל המים אשר מעל לרקיע, וכן הלאה עיי"ש. ואח"כ מדבר על מה שיקרה באויר מהעננים, והרוחות, והזיוני האש, והברקים, והזועות, ואח"כ מליצתו הנשגבה תהלך בארץ, באמרו: יסד ארץ על מכוניה, רומז אל ותראה היבשה, ומדבר על ההרים, והגבעות, והימים, ומתגלים הרמים והנשאים אשר ירומו, והסתערות הרוחות, ומדבר ממחילת המעינים, ומענין הצמחים המוכנים לתועלת האדם, ועל עבודת האדם ותחבולותיו מה שהטביע בו יוצרו לתקנתו ולהשלמת צרכיו, ומיני המרף החוכן לאישי מיני החיים הבלתי מדברים, וכדומה מפלאי היוצר המורים על עוון חכמתו ויכלתו, וחסרו, והשגחתו על האדם, והעוף והרמש, ובהמות הישוב, ופראי מדבר, איש לא נעדר מהשגחתו, ולא נעלם מעינו הטובה — והולך וזוכר מתועלת היום והלילה, ותועלת התקופות שבשנה הנתלות במאורי אור אשר תלה אותם ברקיע השמים, וסיים במה דפתח ברכי נפשי את ה', והזכיר את נפשו המשכלת לתת תורה ליוצרו אשר עשה לו את הנפש הזאת, בעלת דעה והשכל, וחננה ברעיונות נשגבות לצייר עוון חכמת היצירה אשר הכין ה' בהכמתו כי רבה היא.

פרק ו

וכן בחכמה זו השכיל שלמה בנו, ואביו צוהו על זה להתבונן ולחקור בחכמת היצורים כמו שנאמר (דה"א כ"ח ט'): דע את אלהי אביך ועבדתו, וזה

בעצמו הוא חכמת הטבע, כנודע מספר ה'ה, וז'ל הרמב"ם (ספר המדע הלכות תשובה פרק י' הלכה ו'): אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעוהו ועל פי הדעה תהיה אהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בהכמות ותבונות המודיעים לו את קונו, כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה ע"כ. ועוד להרב הנ"ל במורה (ח"א פ' ל"ד) וז'ל: כי אלו הענינים נקשרים קצתם בקצתם, והוא שאין במציאה זולתי השי' ומעשיו כלם וכו', ואין דרך להשיגו אלא ממעשיו, והם המורים על מציאותו וכו', יתחייב א"כ בהכרח לבחון הנמצאות כלם כפי מה שהם עליו, עד שנקח מכל מין ומין הקדמות אמתיות צודקות, ויעילונו בבקשתנו האלהות, וכמה הקדמות ילקחו מטבע המנין ומסגולות צורות התשבורת וכו', אמנם עניני התכונה הגלגלית והחכמה הטבעית איני רואה שתספק; בהיותם דברים הכרחיים בהשיג ערך העולם להנהגת השם איך היא על האמת, לא כפי הדמיונות ע"כ, והרב הרופא הגדול החכם השלם מוהר"ר מרדכי גימפל הלוי בבאורו לשלש עשרה עקרים להרמב"ם ז"ל הנקרא יסודי התורה (פרק ב') הביא בשם אבי החסידים רבינו יהודה החסיד ז"ל (ספר חסידים סימן י"ד) וז"ל: וזה דבר ידוע כיום וכשמש לכל מבין אשר לא תהיה אהבת הבורא קשורה בלב האדם עד אשר ישגה בה תמיד כגון שיעזוב כל אשר בעולם חוץ ממנו, כמו שצונו בכל לבבך, ולא יתכן זה אלא בדעה שידעוהו, לפיכך זה האמת וכללו של דבר כי צריך לו לאדם להבין ולהשכיל בהכמות ותבונות המודיעות לו את קונו כפי כחו שיש לו להבין ולהשכיל ולהשיג עכ"ד — ונשוב אל המלך החכם שלמה ב"ד אשר נתהלל בידעית ואת החכמה, ויותר מאשר קבל מאביו השתדל מעצמו אחריו, והשכיל בה מאד, עד שנעשה אבי החכמים, וראש לכל החוקרים מחוקרי זמנו ואחריו, ונאמר: וידבר על העצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר, וידבר על הבהמה ועל העוף, ועל הרמש ועל הרגים, רוצה לומר שחקר בדוממים בצמחים ובעלי חיים, והכיר טבעיהם, כחותם, מזגם, וסגלתם, (עיין רש"י, רד"ק, ורלב"ג, וז"ה) (שער ב' פרק ד'), ובהקדמת הרמב"ם לסדר זרעים) והאברבנאל בפרושו לספר מלכים בפסוק הנה נתתי לך לב חכם ונבון וגו' (מלכים א' ג') הרבה מאד לספר ולהלל חכמת שהמע"ה, ואיך היה נשלם בתמשת מיני הידועות, ר"ל בטבעיות, למודיות, אלהות, מדרותיות, תורניות, וכן גלו לנו חז"ל גם כן פרוש המקרא הנ"ל בפסיקתא רבתי, ובתנחומא (פרשת חקת) במה שאמרו: וידבר על העצים וגו': וכי אפשר לאדם לדבר על העצים? ואמרו שם בתנחומא: ויחכם מכל האדם מאדם הראשון, ומה היתה חכמתו? שהעביר הקב"ה לפניו כל בהמה חיה ועוף ואמר לו מה שמותם של אלו? השיבו לזה נאה לקרוא סוס, ולזה שור וכן לכלם, שנאמר ויקרא האדם שמות, אמר לו מה שמך? אמר ליה אדם, שנבראתי מן האדמה, ואני מה שמי? אמר לו אדוני שאתה ארון לכל הבריות עו"ש. יורונו בזה חז"ל חכמת שלמה בטבעיות, ממה שנתעלה על אדם הראשון, ששם שמות לכל הבע"ה כפי הראוי לטבעיהם ומהותיהם, כמו שאמר הכתוב: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ר"ל הראוי לו כפי טבעו, וזהו אמרם לזה נאה

לקרוא, לפי שלא היו אותן השמות מוסכמים כפי הרצון בלבד, אבל מונהגים וננזרים באופן נאות לטבעיהם ולצורותיהם — והרמב"ן ז"ל בפרושו לתורה (פרשת בראשית) אמר וז"ל: שלמה המלך למד עד סוף כל התולדות, ואפילו כחות העשבים וסגלותם, עד שכתב בהם ספר רפואות (וכן מעידים סופרי הסולרים) ובענין שכתוב, וידבר על העצים וגו', וראיתי ספר המתורגמן הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה (הנעמק בימינו ללשון עברי ע"י סרז המליץ נס"ו ז"ל) וכתוב בו שהאלהים הוא נתן דעת שאין בו שקר, לידע איך קם העולם, ומעשה המזלות, הראש והסוף, ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות ואיך יעשו הזמנים, מרוצת הימים, וקביעות הכוכבים, לחות הבהמות, וחמת החיות, תקף הרוחות, יחסי האילנות, וכחות השרשים, כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי עכ"ל הרמב"ן, וז"ל הרמב"ם בפתיחתו לספר המורה, ואמרו במדרש למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה? לבאר שהיו מימיו עמוקים וצוננים, ולא היה אדם יכול לשתות מהן, מה עשה פקה אחר, ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה, ודלה ושתה, כך היה שלמה יורד ממשל למשל ומדבר לדבר, עד שעמד על בוריה של תורה והו דברם. ואיני רואה שאחד משלמי הדעת יחשוב כי דברי תורה הרמוז אליהם הנה אשר הערים בהבנתם בהבין עניני המשלים, הם משפטי עשית טובה ולולב ודין ארבעה שומרים, וכל הדומה להם, אבל הכונה היא הבנת העמוקות והסתומות בלא ספק (ר"ל סתרי התורה והמה חכמת הטבע וחכמת האלהות) עכ"ל.

פרק ז

וכבר ידענו שבכל הטענות והחקירות שנשאו ונתנו רעי איוב עמו, לא היה בהם כח לברר צדקת ה' נגדו, עד שנגלה אליו במראה ממה"מ הקב"ה, והודיע לו דרכי טובו מחכמת הטבע בבריאותיו, וידבר אתו על שמי מעל גבהי הישחק עם רבבות צבאיו הנוצצים כאבני הספיר, ועל כדורי המזרות הרצים על בלימה רצוא ושוב, ועל הארץ מתחת עם כל היקום אשר בה, וישאלהו לאמר: הידעת חקת הכוכבים ומשמרם בארץ? אי זה דרך האור ואיפה נתיבות השחר? מאין יבואו אנלי הטל ורסיסי הגשם? מי יקפיאם כאבני הברדלה? מי יצוה הרעם להרעיש אפסי ארץ בנערותו? מי יחצוב שביבי אש נורא והזיוזי להב בעברת זעם, להחריר מוסדות תבל ומצוקיה? על מה הטבעו אדני הארץ? ומי שם בה יושביה? הגד מי ישקיש רעבון לכל בו רוח חיים, ומי ישבר צמאונם? מי נתן מחיה ללביא העוזו וגבור, וימלא טרפה חוריו? התצוד לכפיר רב אוניס טרף, אם תמלא סכתו ציד? מי יכלכל תניני הים, אשר שמתו מצולה ביתם, ונבכי תהום משכנם? מי יכון צידה לבני עורב כי ישועו? וכאלה רבות מסתרי הטבע ומסודותיה, ובזה נחה שקמה רוחו, ויחשו גלי שרעפיו, ורעתו נתישבה, כי הכיר עי"ז גדולת הבורא יתעלה, ומעשיו הנוראים והנפלאים, והתהרע על אשר התרשל עד עתה בבחינה היקרה הזאת, כי עתה ע"י החקירה בטבעי היצורים, נפקה עיניו וירא מראות אלהים, ע"כ אמר ועתה עיני ראתך (כמו שבאר

הקדמונים) והוא בסוד וראית את אחורי כמו שמפרש הרמב"ם ז"ל (במורה הלך ראשון פרק ל"ז ול"ח) (ועיין בשפע טל בבאורו לתפלת אליהו המובאת בתקוני זהר) וכן אמרו בב"ר אמר רבי אבא בר ממל בשעה שאמר משה להקב"ה, ואמרו לי מה שמו, אמר לו הקב"ה שמי אתה מבקש לידע ע"ש מעשי אני נקרא ע"כ, והוא סוד אני אעביר כל טובי על פניך שאמר ה' יתברך אל משה, כיון בו לכל המציאות בכללו שנאמר בו כי טוב והבן, ועיין הרמב"ם במורה (הלך ראשון פרק נ"ד) ובוזה השיג יותר מכל הנבואים, עיין פרוש הרמב"ם למשנה (כלים פרק ל' משנה ב').

פרק ה

וכן מצינו שכל הנביאים חקרו וידעו היטב בטבעי היצורים למיניהם, וברוב מליצותם תמצא משלים לקוחים מכל מיני הצומח, והדומם, ומכל החי, אשר רוח היום באפיו, עד שאמרו רשעי הדור על יחזקאל: הלא ממשל משלים הוא (יחזקאל כ"א), עיין בחותם תכנית (והוא הגורם לרמב"ם).

וכתב החכם ווארנעקראם בספרו קדמוניות לעברים (H. E. Warne- kros Entwurf der hebräischen alterth. kap. 16 §. 23.) היו טבעיים גדולים, והראו את ידיעתם הרהבה גם בהכמת הצמחים (באטאניק) (Botanik) בנראה בעליל בספריהם התנ"ך, וכאשר בררו זאת באריכות התכמים קאנארד געסנער וצעליויאום (Konard Gesner Celisius) בספריהם מענין הצמחים הנמצאים בתנ"ך, וידוע שא"י היה מקום מוכשר מאד להכמה זו, יען שנמצאו בה מיני צמחים הרבה לרוב מאד, ובפרט בהר הלבנון, וכפי עדות סופרי המסעות, גם היום השרות אשר סביבות ההר הזה מראהן כגני חמד ופרדסי שעשועים ונותנים ריח טוב מאד מרחוק (וזה שאמר שלמה כריה לבנון, והושע אמר וריח לו כלבנון) והעשבים אשר מסביב יריחו אין חקר למספרם וטובם, ועל שם ריח הטוב נקראת העיר הזאת בשם יריחו, ועיין יוסיפון לרומיים ממלחמות היהודים (ספר המושי פרק ד').

בנתיב החקירה הזה הלכו כל גדולי חכמי התלמוד, כמבואר בכוזרי מאמר ד' באריכות, ועיין להלן מזה הענין, ולדוגמא עיין תוספתא (שלהי מעשרות) אמר ר"ג אין בריה נבראת וכו' ובירושלמי (שם) תני רשב"ג אין מרובע מששת י"ב וכו', והוא מאמר נפלא ונכבד מאד, מעיד על רוחב ידיעתן ע"ה בכל מיני הצמח ובעלי חיים למיניהם, מוסף לזה דבריהם אלו מסכימים עם החכם פימאנאראם (Pythagor.) ועיין (J. G. Eichhorn's ges. d. Litteratur B. I. §. 74.) ועיין בזהר (שמות מ"ד) הברים רבים מתכמת הטבע, והחוקר במטבעי היצורים, הוא הנקרא בפי התלמודיים: עסקן בדברים, כאמרם (ויקרא רבה פ' י"ט ופ' כ"ב, ודברים רבה פ' ה') רב אסי היה עסקן חמא חד עורב וכו', רבי שמעון (סתם ר"ש הוא ר"ש בן יוחאי) היה עסקן בדברים, רב ינאי היה עסקן

בדברים, רבי שמעון בן הלפתא הוה עסקן בדברים¹, ועוד הרבה כמותם תמצאם אם תבקשם בש"ס ובמררשים ובספרי הזוהר, ואצ"ל האחרונים (כאשר יבא להלן) כלם היו חוקרים ודורשים בסתרי הטבע, להבין ע"י הסדי ה' וגבורותיו, וזאת היתה כונת קדמונינו ז"ל שיסדרו פרק שירה, כאמרם: כל האומר פרק שירה בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, וכבר באר לנו המאמר הזה השר וגדול ליהודים הפילוסוף אלהי, רבינו יוסף אלבו ז"ל בספרו העקרים (מאמר שלישי סוף פ"א) וז"ל: ואין הכונה (בתבת האומר) על ההגיה והצפצוף בפה אלא על מחשבת הלב, כמו ואמרת אני בלבי דקהלת, והמחשבה היא שיתבל, כי מכל אחד מן הנבראים הנראים לעין, יש לקחת ראיה על איזו מדה טובה, או מוסר השכל, או דבר חכמה ובינה וכו', ומכל הנמצאים המוחשים אחד לאחר, יש לו לאדם לקחת ראיה על מה שראוי לו לעשות ולהתנהג בו, כי שכלו הוא כללי וראוי שיתקבצו בו כל הענינים הפרטים ההם, ולזה יראה שהוא יותר נכבד היצירה, ויותר שלם מכל הבע"ח, להתקבץ בו כל הדברים הפרטיים, מה שלא נמצא כן בשום מין ממיני הבע"ח, ולהיותו מושל על כלם בחכמתו, וכובש אותם תחתיו, כמאמר הכתוב תמשילוהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו (תהלים ח'), עיי"ש דרוש ארוך היקר מאד לכל אוהב האמת.

וכדומה לזה כתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ג ה"א) וז"ל: וזה שאמר דוד: הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות אש וברד שלג וקישור, ובאור ענין הדברים, הללוהו בני אדם מגבורותיו שתראו באש ובברד, ובשאר ברואים שתראו למטה מן הרקיע, שגבורתם תמיד נכרת לקמן וגדול עיי"ש. והוא כי לא יתכן לפרש שהם בעצמם מהללים כי אינם בעלי נפש, ואינם יודעים ומכירים, אלא הם כגופים מתים כמו שבאר בעצמו בהתחלת המאמר שם, ועיין מלחמות ה' להרב החסיד ר' אברהם בנו של הרמב"ם מ"ב, וכן כ' המפרש לספר המדע שם. ועיין בשל"ה פרק עשרה הלולים דף ת"ח, איך הוא מורו מאד על למוד חכמת הטבע בכל פרטיה ומצוה לעיין בחכמת צבא השמים, וביסודות ארמ"ע, בכללות העולם והרכבתו, בטבע העפר והמתכות, וביסודות סגולות העשבים והצמחים, טבע המים והאוויר, טבע הבהמות החיות והעופות והדגים, והשרצים מלחמותיהם ומוגנותיהם, ולעיין בחכמות ומלאכות אשר המציאו בני אדם, ובטבע האדם וביצירתו והרכבתו וכחותיו, ומהשתנות הזמן קור וחום וכו', עיי"ש איך מורו על למודו להשגת הבורא וכו', ופן ישאל השואל לאמר: הלא זה הקדוש השל"ה ז"ל רכבו מאז להכות על קדקד החקירות, ומזהיר על ההרחקה

¹ יגס בתל"ן (ז' ע"ב), ואף שסדרו המוספות מתחלה למומר דכ"ה"ג חב"ד במלגל: מהסוף תגמיר דל"ר ר' יוחנן לולא ראית לך האמנת (ב"ב ע"ה ע"ה), כבר מורן המהרש"א ז"ל דזה אינו מלגל כמ"ש הרב בעל חוה"ל בדברים המלויס בלמונה אף שידע אותם בדרך הקבלה זריך האדם לחקור אותם במופת, והוא שנקרא עסקן בדברים, וראה ר' שמעון בן הלפתא לחקור אחריהם לידע אותם במופת, עכ"ל המהרש"א.

ממנה (עיון מסכת שבועות קפ"ג בשם תשובות הרא"ש כלל כ"ה), הוא הדבר שדברנו, שהפרש גדול יש בין הפילוסופיא לשאר החכמות, ובפרט חכמת הטבע שהיא מצוה כנ"ל.

פרק ט

ואולם המתעלם מחקור ולהבין בענינים האלה, הוא מקצר בידיעת ה' יתעלה ובעבודתו, כי בלעדי חכמה זו לא נוכל לבוא אל שום מצוה ממצות ה' ותורתו, וז"ל הרמב"ם (בפתיחתו למורה) הלא תראה כי השי' כשרצה להשלימנו ולתקן עניני המוננו בתורותיו המעשיות, אשר לא יתכן זה אלא אחר דעות שכליות, תחלתם השגתו יתברך שמו כפי יכלתנו אשר לא יתכן אלא בחכמת האלהות, ולא תגיע החכמה האלהית ההיא אלא אחר חכמת הטבע, כי חכמת הטבע מצרנית לחכמת האלהות, וקודמת לה בזמן הלמוד כמו שהתבאר למי שיעיין בזה, ולזה שם פתיחת ספרו ית' במעשה בראשית, אשר הוא חכמת הטבע כמו שבארנו עכ"ל, וכבר צוהו ג"כ על ענין זה קדמוניו השלמים ע"ה ובפרט החסיד האלהי בהקדמתו לספרו חובת הלבבות עיי"ש, ונראה שעל אנשים כאלה המתעלמים מבוא בדרך החקירה לידיעת ה' וימנעו את רגלם מהציון על נתיבתה, אמר ה' יתברך ע"ז חו"ו לאמר: ותופשי התורה לא ידעוני (ירמיה ב' ח'), כי הנה בהשקפה ראשונה נראה מאמר הזה כשני הפכים בנושא אחד, כי איך לא ידעוהו אם יתארם בשם תופשי תורה, אבל הבונה על רוב בני האדם שתופסים במצות הגלויות והנראות, והמה מצות האברים או מצות המעשיות כמוזזה, לולב, הפלין וציצית, וערובי תחומין, והדומה להם, ודקדקו בכל פרטי פרטותיהם, גם מעוררים את אנשי זמנם לתפוש בהם ולדקדק אהריהם, אולם מתעלמים כלל מחקירה בפעולת ה' בטבעי יצוריו להבין ע"ז אחדותו גדלו ותפארתו, והבין — ועל כיוצא בזה אמר הרמב"ם ז"ל (בפרושו למשנת כל ישראל) וז"ל: השי' אמר בתורה התמימה אשר ישמעו את כל התקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (ועתה) אומרים רק עם סכל ונבל הגוי הקטן הזה עיי"ש. ואמרו בהגיגה (י"ב ב'): תניא ר' יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות ע"כ, רוצה בזה שאינם נותנים לב ואינם מביטים בעין חודרת השכל אל תפארת הבריאה מגרמי השמים ומחלך כסיליהם ופעולות היסודות ותכונות הצמחים והבע"ח, והפליאות האלה חדלו להיות הרוש והימה אצלם מרוב ההרגל לראותם, כמו שכתב החסיד בת"ה (שער חשבון הנפש פ"ג פנה כ"ג) וז"ל: הבחינה בכל מה שיש בעולם מקמני הבריאות וגדוליהם וכו', ומדרגות הברואים בתחתונו ועליונו, ותכונת הגלגלים, ותנועות השמש והירח, והמוכבים העומדים וההולכים, וירירת הגשמים ונשיבת הרוחות, ויצואת הולד מן הרחם, ומה שהוא יותר נפלא מזה ויותר דק ויותר נראה ויותר נסתר מפלאי הבורא ית', המורים על תמימות חכמתו ויכלתו והנהגתו הטובה, וחנינתו הכוללת ורחמיו ורוב השגחתו על הברואים.

ואל ישיאך רוב ראותך אותם ואורך רגילותך בהם, על עויבת התימה מהם והבהינה בהם, ותהיה קדימת ידיעתך אותם מחייבת שתקל בהם, בעבור שהיית רגיל בהם, ואם ימצא ע"ז הוזה ענין הנערים במה שהם רואים מעורם (היא הגרסא היותר נאה בענין) כן ימצא רוב עמי הארץ והרבה מחשובי בני אדם (ר"ל אף הלומדים מטעה אותם הרגילות שמאחר שלא תמחו עליו בנערותם נעשה להם כטבע, עיין פרוש הגאון בעל נצח) וכו', והוא שהם תמהים מדבר שהם רואים אותו ולא הרגילו לראותו, בקדרות השמש והירח והברקים והרעמים והזועות (רעידת הארץ) והסערה והדומה להם, ואינם תמהים מתנועות הגלגלים וסבובם כשמש וירח וכוכבים וצאת השמש ובואה, וירידת הגשמים ונשיבת הרוחות והדומה לזה ממה שהוא נמצא עמם ורואים אותו תדיר, וכן יתמחו כשרואים הים וגליו וסעריו ורוב החיות אשר בו, ולא יתמחו מהלוך הנהרות והגרת מים מן המעינות לילה ויומם לא ינחו ולא יעמדו והרבה כזה, וטרם שאסיים דברי הרב הג"ל אעתיק לפניך קורא משכיל פה מה שכתב מענין זה חכם גדול קדמון מחכמי הרומיים ציצערא שמו במאמר המתואר מטבע אלוה (De natura Deorum) וז"ל: אמר אריסטוטלעס, נדמה בנפשנו עד"מ איוה אנשים התגדלו מנעוריהם בתחתית הארץ, וגרו בבתים יפים ומהודרים המלאים כל טוב, והיו בעונג רב ועדן, ומעולם לא יצאו ממקום מגורם, וידעו שיש אלוה נמצא מאשר ספרו להם אבותיהם וזקניהם, ונדמה בנפשנו איך לפתע נבקעה הארץ ופצתה האדמה את פיה, ויצאו האנשים האלה על פני תבל ארצה, מה ידמו אז אלה בלבבותם בחזותם את הארץ הרחבה לפניהם, ואת הימים האיתנים עם משברי גליהם, הקמים כנר מרוח סועה וסער, ואת הוד שמים הנורא כספיר לטהר, ומפלשי עב וענני קיטור אשר כחץ יעופו, ואת מאור השמש הנורא עם חצציה המבריקים כאבני הברדלח, מה יענו אלה לעתותי לילה בחזותם על כפת הרקיע כוכבי אור לאין מספר, וירח יקר הולך ואור, והתהדרשו הנפלא והליפתו, ויציאות המאורות האלה יבואם, ההולכים ונדים ומקיפים על סדר ישר מבלי שנות תפקידם, ההיו אז אלה האנשים מסופקים במציאות האלהות, האם לא יקראו בקול לאמר: הן המה ברואיו, ואלה מעשי ידיו, עכ"ל אריסטוטלעס, גם נדמה בנפשותינו אפלה רבה וחשכה כסתה ארץ, כאשר כסה קיטור אש היוצא מהר עטנא (Aetna o. Montegibello) כל הכבר סביבו בחשך ואפלה ימים שנים, עד אשר לא ראה איש את אחיו, ויהי ביום השלישי כאשר נראתה השמש באורה ותזרח למו בתמול שלשום, כל גבר ישיש לקראתה בששון רב ועצום כאלו רוחו ונשמתו שבו לגיותו, ואומר עוד אם נדמה ברעיונינו כי יצא יצאנו אנהנו מחשכת ליל המידות ואפלת עולם, ורואינו בפעם ראשונה את אור היום עם קרני הודו, מה נורא היה אז למראה עינינו שמי השמים, ואיך רחב לבבנו או בהביט במו, אולם כאשר עינינו תחזינה את אלה יום ביום, תשבת בקרבנו הרגשתנו, ושכלנו איננו חוקר לבוא עד תכלית סבת דברים המורגלים, כאלה החדשות לבדנה ולא הגדולות והנוראות, תעוררנה בקרבנו פליאות עב"ד, ועתה נשוב אל דברי הרב, ובה סיים דבריו.

על כן ראוי לך אחי! לבחון בכל מה שבא הבורא יתברך, מה שהיית רגיל בו ומה שלא היית רגיל בו, ובמה שראית ובמה שלא ראית, ואל תשיאך סכלותך בהשתכל בענינים בנערותך בתחלת ראותך אותם, שתעזוב להתבוננם ולבחון בהם בעת חזקת הכרתך ובר לבך והגעת בינתך כשאתה גדול, אך הבט להם והסתכל בהם כאלו לא ראית כמותם, ודמה בנפשך כאלו היית סתום עינים קודם הכרתך אותם, ואח"כ פקת עיניך וראית אותם והכרתם, הלא תראה אחי כי הכסיל כעור, וכאשר ישכיל יהיה כענין מי שנפקחו עיניו וראה, כמ"ש הכתוב על אדם והוא (בראשית ג' ז') ותפקחנה עיני שניהם וכו', ואל תתעלם מנפשך שתפקוד אותה ותחפש על סכלותה, ואז תראה מאמתות העינים ותכיר מפלאי הבורא ית', מה שארכה סכלותך בו ועורונך ממנו, כמו שאמר אחד מן החכמים: לבות החכמים יש להם עינים, רואות מה שאינם רואים הפתאים, כמ"ש הכתוב (ישעיה מ' כ"א) הלא תדעו הלא תשמעו ע"כ. ועיין מה שכתבנו במבוא ספרנו זה מבין הכפר הכסיל, ועיין בחשבון הנפש (סימן רכ"א) להחכם ר' מענדל סאטאנאו ג"י.

פרק י

ובכו שמחויב בעל דת עברי ללמוד חכמת הטבע כמבואר, כן מחויב הוא ללמוד חכמת התכונה, ומה שצריך לה מהנדסה, כדתנן (שבת ע"ה ע"א): אמר ר' שמואל בר נחמני מנין שמצוה על אדם לחשב תקופות ומזלות, שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם וכו', ואמרו (שם): כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פעל ה' לא יביטו וכו', ועיין שם פרוש רש"י ז"ל ופרוש לדבריו במהרש"א, ובה סיים דבריו: כי תלוי (השוב תו"מ) בראיה שכלית גם בראית החוש, בכלים מיוחדים שעושים התוכנים לראות ע"י מהלך החמה והמזלות, (ויליף מקרא דכפל לשונו יביטו יראו) ע"כ, וכן אמרו במדרש תהלים הנקרא שוחר טוב (כ"ח): כי לא יבינו אל פעלות ה', הזקיה אומר אלו התקופות, ואל מעשה ידיו כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המארת הגדולים, יהרסם בעולם הזה, ולא יבנם לעולם הבא ע"כ, והרמב"ם בתשובותיו (תשובה נ"ג) כאשר שאלו ממנו במה שאמרו היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב וכו', שייבאר להם איך יהיה השבון זה? ומאי נפקא מיניה? ואם הוא הלכה? היתה תשובתו: חשוב תקופות ומזלות כלול בו חכמת התכונה, ועבור, ומספר, בכל פרטיהן וכו', ומה ששאלתם מה תועלת יש ממנו בידיעתו? כבר אמר ר"מ בברייתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, עכ"ל. וז"ל הרשב"א על המאמר (בפרק השותפין מ"ז ע"ב) אבן מובהב היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו ותלאה בגלגל חמה וכו', נטל הקב"ה החכמה הזאת (שירע א"א) ותלאה בגלגל חמה, רצונו: כי כשירע האדם חכמת הגלגלים, ותנועתם ומחלכס ומספרם, וישים כל מחשבתו להתבונן בהם, אז יגיע אל תכלית החכמה שהיא ידיעת האל ית', כמו שעשה א"א, כי הם כסלם להגיע למעלה, ועי"ש הרברים ביותר, ועיין על המאמר הזה במהרש"א שם, ודברים

יקרים מענין זה תמצא וינעם לנפשך, ואתה קורא הנעים! אם תקרא הדורות מראש למן היום אשר ברא ה' אדם על הארץ עד היום הזה, תראה שיקירי הדעת ואנשי הסגולה שבכל דור ודור, התעסקו בהחכמה הזאת.

פרק יא

נח היה החכם גדול בחכמת התכונה, וע"כ קראו לו אליבאמא וראסא (פרוש שמים ושמש) כאשר מביאים סופרי הזכרונות בשם הסופר הקדמון ברוסו (Berossus) הכשדי, והוא היה (לד"ק) אחד הנבחר מסופרי אלכסנדר המוקדוני, ומוחזק לסופר נאמן וראוי לסמוך עליו¹) וכבר סמכו עליו רבים מגדולי אנשי תורתנו, ובפרט היוסיפון והרב בעל מאור עינים כמו שמצינו בספרו המחוכם פעמים רבות. וכן אמרו קצת החכמים על כל הדורות שהיו לפני נח שהשתדלו בעניני התכונה, ובעבור זה חיו ימים רבים קרוב לאלף שנה, למען יוכלו להשיג זמן הקף המזלות בעדות החוש, עיין בראשית רבה (פ' ביז) וכן כתב החכם בעל ש"ק בראש ספרו הזה וז"ל: ויש אומרים (שהטעם שהאריכו ימי הדורות הראשונים האלה) כי הרוצה להתחכם וללמוד כל החכמות הטבעיות צריך לו זמן רב, ולמען יתפרסם אלהותו יתברך האריך ימיהם למען יהיה להם זמן גדול, ומה שהשכילו והבינו כתבו על ספר לתועלת דורותיהם, עכ"ל²).

¹ ולפי עדות טאטיאנוס (Tatianus §. 171) היה הסופר הזה בזמן אלכסנדר (חולס אינו מזכיר שהיה סופרו, ולאנכי סמכתי למוס זה על כמה סופרי ישראל) והסופר הזה כתב בלשון יונית ספר דברי הימים לכשדיים, ומה שהביא היוסיפון ועליונעבוס (Eusebius) מן ספר דברי הימים איזה ספורים וענינים, יהלו לנו אור בסיפורי התנ"ך והרבה מאמרים שהומים יתבארו לנו על ידן, ומי שאמר שזה הסופר היה בזמן אנטיאכוס הראשון הוא משמש.

² ומה שאמרו קצת מחכמי ישראל ששנותיהם של הדורות הללו שהזכרנו לה היו שנים של שנים עשר חדש, אבל רק חדש אחד שלנו השבו לשנה, וכן הביא בעל ש"ק שם בשם סופרים חכמים, וכן כהבו ג"כ קצת מחכמי העמים עיין ספר מאקראביאטיק להרופא הופעלאנד (Hufeland's Makrobiotik. B. I.) שאמר שזה דבר זר שיחיו האנשים הזכרים בתורה ימים רבים כאלו, אבל היו נחשבים אז ב' או ג' חדשים לשנה, עיי"ש, אמת הדבר שלפי עדות דיאדארוס (Diodorus B. 1. VII. c. 48.) היו אצל המצריים השנים קטנות מאד וירח ימים אחד נחשב לשנה המימה, ובעבור זה ימצאו בספרי ד"ה להמצריים שמלכיהם מלטו כאלו"א אלף ומאתים שנה, ואמרו שהאלילים משלו על מדינתם לפני מלך מלך 34201 שנה, והמלכים משלו אח"כ מן מענעס (Menes) עד נעקראנעבוס (Nectanebus) 2324 שנה, וזה האחרון היה בזמן אחשורוש, גם כתב דיאדארוס שבזמן מאוחר היו חושבים המצריים שלשה גם ארבעה חדשים לשנה עיי"ש, אבל זאת הוא מהסקר שהשנים של הדורות מאדם היו ג"כ ע"ז הדרך, כי שנה שלמה של שש"ה ימים נמצאת כשתחשוב היטב הימים בשנת המצול שכתוב, בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' נבקעו כל מעינות וגו', ונאמר

אברהם אבינו עליו השלום היה איצטגנינין גדול כמובא לעיל, ואמר
 בפרק השותפין (דף הנ"ל): 'וה' ברך את אברהם בכל וגו' רבי אלעזר המודעי
 אומר איצטגנינות גדולה היתה לו לאברהם שכל מלכי מזרח ומערב משכימים
 לפתחו ע"כ, וכן הוא בתוספתא דקדושין (פ"ה) בשנוי לשון קצת עיי"ש, ועיין
 סוף פרק בתרא דשבת, והויסופין לרומיים (ספר א' פרק ח' מקדמוניות) כתב
 עליו שכאשר ירד למצרים מפני הרעב בימים אחרים אשר היה יושב עמם,
 למד את החכמים ואת החרטמים אשר שם, את חכמת המספר והתכונה, עיי"ש
 ממעלות אברהם עוד, והיוחסין כתב וז"ל: אברהם אבינו ע"ה קרא בקתררא
 במצרים התכונה כדי להודיע מצד התנועות על היחוד הראשון וכי הוא בראם
 וכו', והוה עקר התורה והנסים עכ"ל, וכן כתב השר דון יצחק אברבנאל (בפרושו
 לספר מלכים א' ג' סוף שער ב') וז"ל: וכבר התפרסם אצל האומות כפי מה
 שנמצא בספריהם הקדומים, שהיה אברהם שלם מאד בחכמת המולות, ונתוכח
 עליה עם נמרוד שהיה חכם מפורסם בה, ושאברהם למד החכמה ההיא במצרים,
 ומסכים לזה דרש חז"ל עיי"ש. וגם חבר כפרים במציאות השם וחרוש העולם
 עפ"י מופתי הפילוסופיא, עיין מהר"א קרקאס בפרושו למורה (ח"א פ' ס"ג), ועיין
 לקמן בהערותינו לספר יצירה — ולפי עדות החכם שרעדער בספרו המתואר
 מאסף חדש וכו' (Schröders n. Sam. der Bibliothek für d. höhere Nat. wis. und Chemie T. I.)
 האלכימיה (Alchemie) עיי"ש, ולפי עדות החכם פילון היהודי המציא א"א
 את מלאכת הכתיבה, עיין היימאן (Heumanni Act. Philos. T. I. §. 5. s. 795.)
 (כי אבותינו מעולם גרו במדינת כנען גם לשון אחת היתה למו, עיין הרמב"פ'
 מקץ והראב"ע בישעיה), ומפיניציע הביא החכם קדמוס (Kadmus) לארץ יון
 (ומהם נתפשט בכל העולם בידוע) וזה קדמוס הביא את הכתב ליון בומן מלחמות
 יהושע בן נון עם הכנענים, עיין ספר ד"ה הכללי להחכם מיללער הנזכר (שם),
 כי ברח עם יתר עמו מפני בני ישראל, ככתוב על ספר דברי הימים הכללי
 הנזכר, ואל תתמה על שנוי הכתב הנראה עתה מעברי ליוני ובין יתר הלשונות,
 כי הזמן יעשה הכל, והשנוים לא יתהוו לפתע פתאום, אולם הולכים ומשתנים

והי בלחם ושש מלוח שנה וגו'. — והארכת ימים המופלגת עד חלף שנים המזכרת בעשרה
 הדורות מאדם, לוינה בעלמא ג"כ דבר זר מאד לפי הטבע, כמו שבאר החוקר זופפאן
 (Buffon's Nat. Ges. T. IV. p. 358.) כי בלחם היה אז האויר ממוזג וזח מאד,
 גם חיו האנשים ראשונה היו פרישות, לא ידעו המותרות ומלוח הרעות הנזכרות היום צין
 בני האדם, מהתענג ומרך לא נחלש גופם, ולא נשחח רוחם ממותרות העיון והתחללות
 מיחרי המוח בדברים העוזרים בגול שכלם ומונם, וכדומה. וכבר העיד הסופר הקדמון
 שטרבאז (Strabo p. 444.) שעוד בימי האנשים הישנים (פראממע) ומירי צער
 מהקדוים, האריכו ימים ממלחם עד שלש מלוח שנה.

לאט לאט, ועיין לעיל בהערותנו למאמרם ז"ל על פסוק בזוי אתה מאד, והחכם בעל שה"ק ח"ג מספרו הזה בשם משה כתב וז"ל: ואוזיביוואו בספר הפרפרציאוני (Eusebius praeparat.) משתדל לרמות תבות (ר"ל כתב) היונים לעבריות עיי"ש. — וזה הכתב שיש בידנו עתה כבר מבואר שאשורית הוא, וכתב שלנו היה כתב של עבר הנהר הנקרא ליבונאה, ואולי ע"ש אברהם נקרא כן, כי היה מעבר הנהר ובעבור זה נקרא אברהם העברי (כדעת רבנן) במדרש רבה עיי"ש וכדעת רוב המפרשים ועיין רמב"ן על התורה) ועל שמו כל האומה הישראלית.

פרק יב

דוד המלך ובית דינו היו בקיאין מאד בחכמת הנוכבים, והיו משתדלין בה, עיין רבינו בחיי, ורון יצחק אברבנאל בפרשת החדש, וכן כתב רבינו יצחק הישראלי תלמיד הרא"ש ז"ל בפתיחת ספרו יסוד עולם (שחבר לכבוד רבו הג"ל) וז"ל: ובימי הדמעה נתפשטה זאת החכמה בישראל ורבו המעיינים בה, כמ"ש (דה"א יב) ומבני יששכר יודעו בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם, וכתוב (שם כה) ויפילו גורלות משמרת לעמת (משמרת) כקמן כגדול מבין עם תלמיד, וביהושפט כמו כן כתיב (דה"ב יז) ובשנת שלש למלכו שלח לשריו לבן חיל ולעובדיה ולזכריה ולנתנאל ולמיכיהו ללמד בערי יהודה, וכן היו דברי התורה והחכמה מתרבים ומתפשטים בישראל כל זמן בית ראשון עד שהרב בעוה"ז וגלו החכמים, ונתפורו בין העמים, ונשתקעו בבבל, ובארץ עולם, ובשאר הארצות, ונתדלדלה החכמה מפני כן וכבה מאורה, ואז נתעוררה רוח כשרים, ולודים ופרסים, ויונים, ורומיים, ללמוד מחכמי ישראל, ולשאוב ממעיניהם, ואולם תשש כחם ונבקה רוחם, ולא נסתייעו מן השמים שתעלה בידם עד שנבנה בית שני, ותורה עמרה ליושנה, והחכמה לאכסניא שלה, וחזרו אז חכמי או"ה ללמוד מהן, ולשאת ולתת בחכמה הזאת ושאר החכמות עמם, כי הא דאמרינן: חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע וכו', וכן הא דאמרינן: חכמי ישראל אומרים חמה ביום מהלכת למטה מן הרקיע וכו', עכ"ל. ובתלמוד שלנו מצינו לר"א הגדול בן הורקנוס שהיה איצטגנינון גדול וחכם מופלג בחכמת התכונה, ובגראה ג"כ מספרו הנקרא על שמו פרקי ר"א (בן הוא דעת הכוזרי מאמר ד' ס' ס"ה, והמורה ח"ב פרק כ"ז ורוב סופרי ישראל שהגיעו ספריהם אלינו), ומצינו (בר"ה כ"ד ע"א): דמות צורות לבנה היו לו לר"ג במבלא ובכותל בעליתו, שבהן מראה את ההדיוטות, גם מצינו בתוספתא דר"ג שאמר: כך מקובלני מבית אבי אבא (בית דוד) שאין הרושה של לבנה פחות מכ"ט יום י"ב תשצ"ג, וכן הוא שאמר רבן גמליאל שפעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה. בימי ר' עקיבא היו שני חכמים גדולים בחכמת המספר והתכונה, והם ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גודגדא, ואמרו שידעו לשער כמה טיפין בים (הוריות י' ע"א). רבי יהושע ב"ה איצטגנין גדול היה כדאיתא בהוריות שם — בסוף ימיו של רבינו הקדוש היה שמואל ירחינאה הנקרא אריוך (לסן מלך ע"ש

השכלה כמותו זדניס ועוד לו שמוס רזיס תלזיס ע"ש הנמקו) היה תוכן גדול (מוסף על ידיעתו הכמת יונית והכמת הרפואה, והוא שרפא את רבינו הקדוש כראיתא (בב"מ פ"ה ע"ב) שמואל אסא דרבי הוה, ובעבור בקיאתו הנפלאה בהכמת הרפואה טרח רבינו הקדוש לסמכיה, עיי"ש בגמרא ובפרוש רש"י, ונראה שרצה לסמכיה ע"י חכמי הרופאים לרופא, ואולי להוראה בתורה ע"י חכמי התורה, ונראה שהנסמכים בימים ההם לרבנים צריכים היו גם כן להיות מלומדים בהכמות (מוסף על ידיעתם בדינים ובהלכות, כמו הנסמכים לסנהדרין (עיון לקמן פרק כ"ג), וענין הסמיכות בימים ההם ידוע, והיה על תבנית הסמיכות הנעשה בימינו בבתי מדרשיהם להם המוכתר ברפואה או בהכמה אחרת להורות ולעסוק בה, וינתן לו שם רבנות (Doctor) אבל הבלתי מוסמך לא יקבל שם זה אבל נקרא חכם סתם, וזהו שאמרו שם בגמרא שמואל ירחינא חכם יתקרי רבי לא יתקרי), ולגדול ידיעתו בתכונה אמר על עצמו: נהירין לי שבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא¹) (ששם היה מקומו). רב אדא בר אבהה היה חכם גדול בהכמת המספר והתכונה, וחשבון תקופתו הוא יותר אמת ומדויק מחשבון שמואל, כאשר העירו על זה הרמב"ם בהקד"ה (פ' י' הלכת ו') והר"מ מקוצי בסמ"ג והר"ד דוד אבורהם.

הל"ל הנשיא בן בנו של רבינו הקדוש, היה תוכן גדול ותקן סדר העבור ע"ד תקופות רב אדא הנוכר, על פי הדרך אשר אנחנו נוהגים בו בכל תפוצות ישראל עד ביאת הגואל צדק כ"ב, עיון רמב"ן (בהשגותיו לספר המצות להרמב"ם סוף עשה קנ"ג) ובספר יסוד עולם לר"י הישראלי (מאמר ד' פ"ט) ועוד הרבה כמוהם מחכמי התלמוד והאמוראים ורבנן סבוראי והגאונים, והגדולים שאחריהם, כאשר נערוך מהם איה"ש להלן על הסדר דור אחר דור, כלם היו מופלגים גם בהכמה זו מוסף על חכמתם בתורה ובמושכלות אחרות, וזה לשון הרב החכם הנודע רבינו מנשה בן ישראל בספרו נשמת היום (מאמר ג' פ' כ"א) בכל זמן וזמן נמצאו בין בני עמנו איצטגנינין (נבלל בו ג"כ חכמת הכוכבים (Astrologie und Astronomie) בדברי קדמונינו, עיון רש"י פרק אלו נאמרים דף ל"ז ע"ב בד"ה איצטגנינין) גדולים, ובפרט בארץ ספרד, עכ"ל²).

¹ (Naharda) ונקראת היום (Hardith Unur) עומדת על אי אחד בנהר פרס (Euphrat) במחוז ארס נהרים (Mesopotamia) הנקרא היום (AI Dschesira).

² ואספרה אל חק אחי! למען דעה עד היכן הגיעה השתדלות גדולי חכמי ישראל ללמוד חכמה זו, הוצא צראם ספר לבוש השכלת בשם ספר דרך משה, שהרבה הגאון ר' מרדכי יפה בעל הגלוסוס ה"ל (שהיה מקדס אב"ד בעיר הוראדא, לובלין, וקרעמנין, כמוכח בספר זמח דוד ובסדר הדורות) אחר שזאו שלוחים מפוזגא והביאו לו הגרס רבנות משם לקבלו לאב"ד הציב הגאון ז"ל, אהיה לכם למורה ואב"ד, אמנם מיד כל אוכל, מפני שעדיין לא למדתי חכמת עמור החדש, ואין שום אדם צמדינה זו (ר"ל צפולין כי משולם קארי יד המס

פרק יג

וכבר ידעת שספרי תכונה בלשה"ק מקדמונינו כבר נאבדו, כמו שכבר העיר על זה הרב התשב"ץ בתשובותיו (תשובה כ"ד מחלק ראשון) כאשר נעתק אמרתיו להלן, וכמו שנאבדו ספרים רבים מהמון החכמות והמדעים השונים, ודברי הימים שחברו הנביאים וחכמי המשנה והתלמוד, כי כלם חברו בכל מדע והכמה חבורים הרבה, ולא נשאר מהם מאומה זולת ספר יצירה המיוחס לרבי עקיבא, ופרקי ר' אליעזר, וספר היוסיפון לרומיים, וספרי ידידיה האלכסנדרוני, ומאמרים קצרים מאד (מדברי החכמות האלו מאת החכמים הנוכחים) מפורים בשני התלמודים ירושלמי ובבלי ובספרי המדרשות, ממה שבאו דרך עראי הנוגעים בדברי הרנים והלכות לבר, והחבר (במאמר רביעי) אחר שבאר להמלך מחכמת הטבע, סיים ואמר: שהרבה ספרים בעניני החכמות והמדעים חברו רבותינו ז"ל בעלי המשנה והתלמוד, מן ראש הנביאים עד סוף האמוראים, אמר הכוזרי: ואיך אבדו הספרים ההם שהיו בכוונה (ר"ל שהשתדלו המחברים ועמלו בחבורם למען ילמדו מהם אנשי דורם; וישארו ג"כ לבניהם לדור אחרון ללמוד וללמד מהמה) ונשארו אלו שהיו במקרה? (ר"ל אלו מאמרי חכמה הקצרים שבאו בתלמוד אגב גררא שלא היתה כונת מתברם ללמוד מהם החכמות האלו, יען בלתי אפשר ללמוד חכמה על בוריה משנים ושלישה רמזים קצרים וצריך לכל אחת ואחת הקדמות רבות ורחבות), אמר החבר מפני שהספרים ההם (ר"ל המחברים מהם בעניני החכמות) היו יודעים אותם היחידים מבני אדם (כמו שאמר החכם ראיתי בני עליה והמה מעטים, כי בלתי אפשר להיות כלל האומה ממלכת חכמים ויודעים, או רופאים וחוזים וכדומה) זה חווה (בכוכבים) זה רופא, וזה מנתח, ע"ד

ועליוס בלמוד החכמות כאשר הם עד היום* ללמוד ממנו, ע"כ אסע מקודם לאיטליא לחכמי הספרדים שהם בקיאים בחכמה זו ושם אלמד, וכן עשה שנסע ולמד שם אלל החכם הצובב הספרדי, והללו בלמודו כנראה מספרו לבוש החור (הלכות ר"ה) ומספרו לבוש אדר היקר, והוא על התכונה ופרוש על קה"ל להרמב"ם ז"ל ופי' על ספר זורת הארץ (להתקן הגדול הרב רבי אברהם בר חייא הלוי הספרדי), והרואה לדעת עד היכן גברה ידיעת הרב בעל הלבזשים ביתר החכמות והמושכלות, יראה בספרו לבוש פתח יקרת, והוא בלזורים וחוספות על ספר מורה הנבוכים להרמב"ם ז"ל.

(* מלמד במחוז אוקריינא שהיו בו חכמים גדולים בכל חכמה ומדע (עד שנת הגורס ת"ח) כמו שמציא הרב יעב"ץ בסדר התפלה שלו הנקרא שערי שמים, וכן הביא החכם שלעזר (A. L. Schlözer's W. G. I. T. Göttingen 1792. s. 203) רק במחוז אוקריינא (Ukraine) היה לימודים חיות רב במאה השש עשרה (למספרם) וכו', והיו חכמים מחוכמים (Gratian in Vita Commendoni) עיי"ש, וכבר נודע שהקדוש הרב ר' יחיאל ז"ל שנהרג בנעמרוז בשנת ה'ת"א היה חכם מופלג בכל החכמות, וכמו שהביא ר' נתן נטע האלווער בספור המאורע של שנת זו.

הדמיון, ותחלת מי שיאבד מהאומה האבודה אינם אלא החשובים שבהם, ואח"כ מי שלמטה מהם, ואבדו היחידים ואבדה חכמתם, ולא נשאר כ"א ספרי התורות אשר ההמון צריכים אליהם, ויודעים אותם רוב העם וכותבים אותם ומתעסקים בהם הרבה, ואשר נגזר בספרי התלמוד מהחכמות ההם נשמר ונשאר, עיי"ש איך שהולך ומבאר לו אחת אחת מהשי"ש מה שבא בו אגב גררא מחכמת הרפואה והנתוח, ומחכמת נטיעת הצמחים והנדסה וכדומה, ובררך כלל אמר החבר שם (במאמר שלישי סימן ל"ט) מי שרוצה להאמין בו בפסוק (כי היא חכמתכם ובנותכם וגו') יראה חכמת המשנה והתלמוד והם מעט מהרבה מהחכמות הטבעיות והאלהיות והמוסריות והגלגליות (ר"ל חכמת הסגולה) ויראה שבאמת ראוי להם להתפאר על כל העמים בחכמתם, עכ"ל, וכתבנית דברי החבר שהזכרנו לפני זה מסכת אבדת ספרי החכמות מרבותינו ע"ה ומהנביאים וכו'. כתב גם כן החכם לנוצרים אייכהארן (J. G. Eichhorn's Ges. d. Litteratur Gött. 1805 B. I. s. 114.)

פרק יד

והספרים בעניני החכמות שנתחברו בזמן הגאונים ושאהר"ם, הרבה מהם לא באו עתה לרפוס, ולא מצויים כ"כ כי אם אחד במדינה, או מסוגרים בבתי אוצרי הספרים תוך סגלת המלכים¹) (והמדפיסים אינם מהררים אהר"ם לתת טובה בעמם להפיצם ביעקב למען תרבה הדעת, ובפרט במדינתנו; כי כל מנמתם אך למען בצוע בצע, ולשוא יבנו א"ע בשם עוסקים במלאכת הקדש, או עוסקי מצוה, או מזכי הרבים וכדומה, אולם זה שםם בו יקראו (פאנזיקולטען), המהררים אחרי (מלדע) חדשה פעם בפעם, כאמן הזה האורג בגד מעשה רוקם, יערים יום יום לרקום פטורי ציצים ופרחים מפרחים שונים, להלהיב תאות הקונים, אחרי חדשות מבקרים, אף כי חומר הבגד אחד הוא, שש, צמר, או ארגמן, וישים לו שם חדש בו יקבנו למען רבות ההושקים; ובא רעהו האמן השני, וימצא גם הוא המצאה ותהבולה חדשה יוסיף או ישנה מה מזולתו, כן יתנהגו בזמננו במדינה זו המדפיסים, זה בא ומדפיס סדר התפלה ומוסיף עליו דבר מה, מהנהגת האדם, וכונת המקוה, ותקון סעודה, וברכת הלבנה באותיות גדולות, ויתן לו שם חדש סדור נהורא, וזה בא ומוסיף עליו דבר אחר פרוש על פרק שירה עפ"י הסוד, ונוסח שטר מכירה משיטא, ולזה המולדות על מאה שנה, ומסב שמו

¹) והנהגה לדעת מהמונים המונים מספרי חכמה מקדמוניו שאחרי התלמוד מכל המדעים שבעולם, אשר לא נצלו עתה לרפוס כלל והמה צמחונים, או שזדפסו זה כמה מאות שנה וספו, יראה הרשימה המפוארת מספרי הרב הגאון ר' דוד אופנהיים ז"ל הנדפסה בהמבורג ה' תקמ"ב, והוא בית עקד הספרים (Bibliothek) מספרי לשה"ק היותר גדול שבעולם, כפי עדות הרב החכם הגדול ר' משה דעסויל ז"ל, ועיין שפתו יפנים וסדר סדורות, וזולמן.

עבודה ומורה דרך, נהורא שלם וכדומה, עיין ש"א להגאון מוהרר"א זלמן מרגליות מברארי שער י' סימן ל"ז).

שנית לא נתחברו הספרים מהחכמות למתחילים כי אם ליודעים, והשלישית והיא הגדולה, שמיום שנתחברו הספרים האלה עד עתה כבר נשתנו הלמודים, ונתוספו המדעים, כידוע שהחכמות הולכות הלך וגדול מעת לעת ובזמן זמן, ובפרט חכמת הטבע כמו שמפורסם, (ועיין מזה בהקדמת הרמב"ם לסדר זרעים) והוא בסוד המהרש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית¹) ובסוד יום ליום יביע אמר, וכן כל החכמות הלמודיות, וז"ל הרמב"ם במורה (חלק ג' פרק י"ד): ולא תבקש ממני שיסכים כל מה שזכרוהו (חז"ל) מענין התכונה למה שהענין נמצא, כי החכמות הלמודיות (Mathematik) היו בזמנים ההם חסרות עב"ל²) ועיין עקרת יצחק (שער ל"ז) ובספר תורת העולה להגאון רמ"א ז"ל (פרק ב' מחלק ראשון), לזאת מוכרחים אנחנו ללמוד החכמות האלה מספרי העמים (ובפרט חכמת הטבע כי אין לנו ממנה אף ספר אחד בלח"ק) כמו שהיו נוהגים כל גדולי החכמים מבני עמנו. וז"ל הרב הגאון מוהר"ר דוד גאנו ז"ל,

(1) ולעבור הדע קורא משכיל! איך גאו מי חכמה זו בימינו, ואיך עברו הגבול אשר קמו בימים הראשונים אללנו בזמן קצר הט אונך ושמע זאת: מגידי חדשות מפעטערסבורג (S. Peterburgische zeitung v. 9. Mai 1824. N. 38.) יספרו לנו, איך שביום כ"ד אפריל העבר, בהתאסף יחד חכמי המחקר מצמי המדעש אשר בצרפת, הראו לדעת איך זומן ששים שנה עד הנה הלכה וגברה עד להפליא חכמת תולדות המינים (נאטור געשיכטע) תהא אשר לא ידעו אז ממיני הצמח רק 8000 מינים, נודעים עתה 40000 מינים, וממיני הבע"ה ההולכים על ארבע לא ידעו כ"א 300 מינים, ועתה 700 מינים: מוהרגים הנמנאים בכל נהרי פראנקרייך לא ידעו כ"א 50 מינים עתה בנהר גאראנע (Garonne) לבד 250 מינים, ומגדר הרמשים (אינסעקטען) הנודעים עתה, לו יר"ה חוקר עבשי לכהצט על ספר למיניהם, לא יספיק לו זמן שלשים שנה, והחוקר האדון קיוויער (Cuvier) הראה אז לעיני חכמים הנועדים שמה דברים נפלאים בנחוח רמש אחד הנקרא מאייקעפער ויגל העלמות מסתרי הטבע ומעוזו הבריאה ברמש זה הקמן כמדה בהן יד (לאלל). חכמי אקאדעמיען אלה ראו וישתאו, תמהון לב אחז חוויז, ולהגהנו לשמע און לבד הללנו את אדון כל התולדות, אשר הלך מחכמתו אל גבר ימות עפר מן האדמה, וילמדהו דעת והבונה לדרוש ולחור בפלאי יצוריו, ויאלפכו מבהמות ארץ, ומכל אשר רוח חיים באפו יחכמהו, להכיר מעט מזער מחכמתו הנשגבה הכלתי תכליתו, ולמען תהיה יראת ה' על פניו ואת קדוש ישראל יערין, ואנכי אמנס העתקתי כל דברי החוקר הזה לגשון עבר לגדול יקרחה, והמה באמתחתי, אולם לא הנגחיס הנה כי אין כהן מקומס.

(2) וכן היו כל החכמות והמדעים לעמת זמננו חסרים בימים ההם, ודע שבכל מקום שהזכרנו בספרנו זה, שקדמונינו היו מופלאים בחכמות, כונחנו עד מקום שיד החכמות היחה מנעה בימים ההם, ואע"פ שאין להסתפק בזה, הזכרנוהו מכל מקום לטעם ידוע והמשכיל יבין.

בהקדמתו לספר נחמד ונעים : והספרים המעטים שבידינו בזמן הזה המדברים מעניני התכונה, מקורם מספרי האומות, מהם למדו, מהם קבלו, כאשר הרמב"ם ז"ל ושאר המחברים עצמם מודים וכו', ומעתה אף אם נלמד מהם ומספריהם דברים טובים והרושים בעניני חכמת התכונה לא יחשב לנו לעון, ואין לנו בזה דופי כלל; כי כבר מציינו בפרק ר"ע בהלכות ערוגה, שהזיל עצמם קבלו דיני יניקה מן האמוריים, ואמרו שהיו בקיאים בנטיעת זיתים וגפנים ותאנים וכו', גם אמרו חז"ל (בפ"ב דמגלה): כל האומר דבר חכמה אף באוה"ע נקרא חכם, דכתיב ויאמרו לו חכמיו וכו' (1) ובסוף הקדמתו הנ"ל מוכיח לבווי החכמה מומם, והמבויים את הורשיה והמעיינים בספרי חכמי האומות, בהשכם זאת לאסור ואון, והאריך הרב הנ"ל להוכיחם ולביישם ע"ז, עיי"ש, ומו לנו גדול מהתנא אלהי ר"ש בן יוחאי ז"ל שהביא בספר הוחר כמה פעמים עניני חכמות מספרי חכמי העמים, ועיין בזהר (שמות קע"א ע"ב) מאמר המתחיל בספרא דחכמתא עלאה דבני קדם אמרו וכו', ועיין לקמן בשם הקדוש של ר' שמעון בן יוחאי מה שהבאנו בשם תשובות מהר"ם אלאשקר בתשובותיו בהשגתו על ספר האמונות לרש"י, עיי"ש.

פרק מז

ובפרוש כתב הרמב"ם ז"ל (הלכות קדוש החדש פ' יז הלכה כ"ה): וטעם כל אלו החשובונות וכו' הוא חכמת התקופות והגמטריאות שתברו בהן חכמי יון ספרים הרבה, והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שהחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר, לא הגיעו אלינו, ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי וא"א לאדם להרהר אחריהם, אין הושיעין בין שהברו אותן נביאים, בין שהברו אותן עכו"ם, שכל דבר שנתגלה

(1) ולא יסתפק כל משכיל שדבר חכמה כזו הוא מחכמות החינוגיות ולא מחכמת התורה, והטעם כי הכל נתן מרועה אחד ויוז"ל וזו ממקור החכמה העליונה, ע"כ אמרו חז"ל: הרוחה חכם מחכמי אוה"ע מצרך (בשם ומלכות) צורך שנתן מחכמתו לנו"ד (וכבר הארכנו בענין זה במקום אחר במה שיש בו די, ע"כ הדלנו הפעם, ובפרט שהדברים עתיקים והרבה מחברים דברו מזה, עיין הקדמה ההכס ר' דוד גאון לספרו נחמד ונעים) וממילא שמעינן מזה שמה שאמרו שם חז"ל הרוחה חכם מחכמי ישראל וכו', אין כונתה דוקא על חכם בחכמת התורה אבל ג"כ על חכם בחכמה הרפואה, או חכמה אחרת מחכמת השמוש והיזירות (עמ"ש לעיל פי"ב על מה שאמר רבינו הקדוש בשם ספרא דאדם: שמואל ירחינאה חכם יתקרי רבי לא יתקרי) וקף אמן גדול בחיזה מלאכה עיונית או מלאכותית, נקרא ג"כ בשם חכם ויאות לצרך עליו, והעד שאמן כזה נקרא בשם חכם: הוא בללל והכריז, שנאמר (שמות ל"ה) וימלא אהור רוח אלהים בחכמה בהבונה ודעת וגו' וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה וגו', וכן אחז"ל (בצרכות ר"ה ע"ה): בללל ע"ש חכמתו נקרא עיי"ש, ועיין להלן פרק נ"ו בהערה לשם חכמה.

טעמו ונודעה אמתו בראיות שאין בהן דופי, אנו סומכין על זה האיש שאמר או שלמדו, על הראיה שנהגלתה והמעם שנודע עכ"ל. וכבר צונו הו"ל לקבל האמת ממי שאמרו, ומי לנו גדול מרבינו הקדוש ולה"ה שהורה ולא בוש לדברי אנטונינוס (בפרק חלק צ"א ע"ב), שהנשמה המשכלת נתונה לאדם מזמן ההריון, וקבלם רבינו הקדוש, יען שאמר אנטונינוס דבר של מעם מסכים עליו השכל, ע"כ נגד השמש דבר רבינו הקדוש ואמר: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו, שנאמר (איוב י' י"ב): ופקודתך שמרה רוחי ע"כ, (ומכאן יצא גם בן לרז"ל מה שאמרו (בפרק הנ"ל ק"ו ע"ב): קטנים מאימתי זוכים לחיי עוה"ב משעת הזריעה עיי"ש) ועוד כתב הרמב"ם ז"ל במורה (חלק ב' פ"ח) דבר דומה לזה וז"ל: וכבר ידעת הכרעתם דעת אומה"ע על דעתם בעניני התכונה האלו, והוא אמרם בפרוש, ונצחו חכמי אומה"ע חכמי ישראל, וזה אמת כי הענינים העיוניים אמנם דבר בהם כל מי שדבר, כפי שהביא אליו העיון, ולזה יאמן מה שהתאמת מופתו עכ"ל. כי אין הנבואה למעלה ממנו כי החכם עדיף מנביא, כן כתב על זה הרב רבינו שי"ט בפרושו למאמר הזה עיי"ש, והרב מהר"ש בר צמח בתשובותיו (חלק ראשון תשובה ק"ד) אשר כתב להרב ר' שמואל ב"ר דוד הלאו, על שאלה אהת בחכמת התכונה אשר שאל מאתו, ואחרי שהתפלסף הרב הנ"ל בחכמה זו ברוחב בינתו אמר וז"ל: והפ' הנכון ירענו מי שחננו ה' ידעיה בחכמת הכוכבים, והבין בענין תכונת הגלגלים מה שבארו ממנו חכמי יון, כי זאת החכמה אע"פ שהיא חכמתנו ובינתנו כמו שאמר הכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם וגו', ופרשו רז"ל בפרק כ"ג זה חשוב תקופות ומזלות, והיתה חכמת בני יששכר כדכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים⁽¹⁾ אבל מפני הגלות אבדה זאת החכמה ממנו, כדכתיב ואבדה חכמת חכמיו וגו', וחכמי יון חקרו יפה בואת החכמה מחקר מסכם לקבלתנו, ואולי הגיעו אליהם ספרינו בבית שני כשגברה ידם עלינו, וקראו אותן החכמות על שמם, אע"פ שהן חכמותינו⁽²⁾ וצריכות לתורתנו

⁽¹⁾ ויען שהיו בקיאים בחכמה זו, אחז"ל (ערוזין ק' ע"ב) שהיו גדולים מדורו של משה שזדורו של משה לא היו שם אלא חכמים וידועים אצל נבונים לא היו בהם, ומבני יששכר היו יודעי בינה וכו', והיו מרחיבים החכמה הזאת בלמוד הישועות, והיו להם מאתים ראשי סנהדראות, כדאיתא במדרש אבסר, וכדאמרו שם בנמרל, ועיין מש"צ שם, ולא חכמה זו לבד למדו אצל היו לומדים חכמות זולתן ג"כ, כי היה למו יד ושם בהרבה חכמות כמו שאמרו הו"ל צ"ר (הובא בילקוט נבואים רמז נ"ב) וז"ל: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, רבי נחום אומר רובי חכמות היה יודע וכו', עיי"ש.

⁽²⁾ וכן הוא דעת הכוזרי (מאמר ב' סי' כ' ס"ד סי') ודעת הרמב"ם במורה (ח"א פ' ע"א וה"ב פ' י"א) ודעת הרמב"ן באגרותו אל רבני גרסה (נדפס בספר נוצלות חכמה להחכם יש"ר מקדיאה עיין לקמן בשער הזה פ' כ"א) ודעת ר' יצחק הישראלי (כמוצא לעיל) ודעת בעל דרך אמונה שער ג' ודעת ר' יוסף קאדיא ס"ל (כמוצא לקמן פרק י"ט משער הזה) ודעת החדשי באגרותו אל הרשב"א (עיין תשובת הרשב"א תשובה ט"ד) ודעת הרב החכם

לדעת ענין קביעות החדשים והמועדים, אשר תלויים בהם הרבה מצות חמורות כחיוב ברת וזולתה וכו', וסיים דבריו שם: ולפרש דברים אלו לא יספיק הזמן וכו', וגם הם דברים אינם ללמד על רגל אחת ובשעה קלה, כי בזה נתחברו ספרים הרבה אין קץ עכ"ד, והרב ר' דוד נייטו בספרו מטה דן (בוכות רביעי) הראה לעין כל שהחכמות גברו מאד אצל קדמונינו ובכל חכמי הגוים מאין כמוהם, וכתב עוד שהרב רבינו בהיי בספרו לקט הקמה, ומהר"מ מווי"ז על המשניות (דף ב"ג) האריך מאד להראות כי החכמות החיצוניות (א) הם סלם

ר' קלוגימוס בספרו אגרת בע"ח (שער שלישי פרק שביעי) ודעת מ"ע פרק מ' ועוד רבים מגדולי אנשי תורתנו כלם נאמו עדיין, שהחכמות מורשה לנו עם ישראל ונאמו למנה לאבותינו הקדושים ועל דרכי הנביאים יולדו, וכבר הביאו חכמי הסודות הקדמונים בשם צעלי המשפט, המדברים בכתוב הכוכבים והממשלה אשר להם בתחומים, הלא הוא הראב"ד ז"ל בפרושו לספר יצירה (פ"ד משנה ג') והרב בעל אורח ה' בפרושו לספר הנ"ל (שם) וז"ל: ולהיותו (שנחלו) ממונה על החכמות והדעות ממונה על היהודים עיי"ש, וההכס הרלב"ג בפרושו לספר דניאל אמר, שמיכאל הוא השכל האנושי והוא שר ישראל, ר"ל שעי' השכל והחכמה יגיע איש הישראלי יותר מזולתו עד ידיעת ה' ולהדבק בו, והארכתי בענין זה בכונה ורזון, למען הפר את דברי ספר הברית מ"ש ההפך מענין זה (בהלק ראשון מאמר ב' בפרק ח') ובפרקים שאחריו) ולהראות איך בנה כעש ציון ובהנס החנוף את הסכלות, למען ימלא הוא עם ספרו הן בעיני צווי החכמה כי רבים המה מאד, ולשוב הסוגיע להאפיל שמש החכמה ולכבות קרני הודה — נפלאות הוא בעיני, איך ערב את לבו לשלוח פיו ולשנוי בשלומי אמוני גדולי ישראל, האם לבעור חנוף, דבר עתק על קדושי אל לדיקים והסידים כהראב"ע והדומה לו, איך לא חרד לנשת אל הקדש לחלל את יפעחו, מדוע לא לקח מוסר משר וגדול ליהודים הוא הרב הגדול בעל ספר האמונות, אשר נעשה כמטרה להצי' המקנה הגדול הגאון מהר"מ אלשקר, יען שלא לשנוי בהרב המורה ובהראב"ע והרלב"ג (עיין ספר האמונות לרש"ט שער ד' פרק י"ט ובתשובות מהר"מ אלשקר תשובה קי"ז ובתשובותיו על ספר הנ"ל).

(א) צה"ר היצונית תארו קדמונינו כל הלמודים והחכמות עבציות ואלוהות והכמה הקבלה (כן יכנה אותה הרש"ל בתשובותיו תשובה ז"ח דף ס"ה) והספרים שהחכמות האלה הם גאולות יבוגו בשם ספרים היצוניים וכן יבנו הקדמונים את המסכתות הקטנות כמסכת סופרים וכדומה בשם ספרים היצוניים (עיין מוספות ברכות ד' י"ח ע"א ד"ה למחר) והטעם שנקראו היצוניים יען שגשו חוץ למדרש כלשון פוק תני לברא, ומזה הטעם נקראה ג"כ ברייתא מלשון ברא שהוא מנגוס של חוץ, ור"ע שאמר (במשנת חלק) „אף הקורא בספרים היצוניים" רמז אל ספרים הנוספים על התנ"ך, כספרי האפוקריפי (Apocryphen) והדומה להם, כדמשמע גם בגמרא עיי"ש ודוק בדבריהם, ועיין ה"פ מהרה צירושלמי בפרק חלק, וזה שאמר רב יוסף שם בצבלי: אף בספר בן כירא אסור למקרי, והטעם אמרו במדרש קהלת על איסור ספר בן כירא: מפני שאסור להוסיף על הכ"ד ספרים, כי כל המוסיף מביא רעה ומהומה לחוך ציון, וע"ז אמר שלמה: ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים. ומ"מ אמרו דברים טובים דלית ציה דרשינן, עיין בפרק חלק שם בצבלי, ואסור לעשות מהן קבע, אבל

לעלות להכמת אלהות, ושהרבה כללים בתורה צריכין להם, בגון השעורים,

אין כונתו של ר' עקיבא על ספרי חכמות וספרי קבלה כמו שטעו קצת, ובפרוש אמרו שם בירושלמי, וז"ל: אבל ספרי המירס וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך (רצה לומר מספר בן סירה, כי הוא האחרון מכל ספרי האפאקריפא, כי בן סירה זה חי בשנת ג' אלפים תמ"ח, וכל הספרים שנמלאו שם כלם היו מחזריהם קודם בזמן ממנו דוק אחריהם ותמלא כדברי) הקורא בהן כקורא באגרת וכו' עיי"ש.

וכן משמע בזכרון מלשון המנהג שאמר „אף הקורא" בספרים ולא אמר „אף הלומד" כי שם קריאה בלשון התלמוד ופול רק על התנ"ך, וכן שם ספרים, כמו שאמרו בפ"ב דמגלה: אין בין ספרים וכו', וכמו שזכרנו לעיל בספרנו זה דברי המדרש והגמרא, כורכס בספריהם עיי"ש, ולהיות הספר בן סירה ויהר ספרי האפאקריפא נכתבו על תבנית תנ"ך, ויוכלו להטעות ההמון לחשבם לספרי קדש הנכתבים עפ"י נבואה ורוח הקדש, ע"כ חסרו הקריאה בהם, וכמו שהזכרנו שם המדרש שאסור להוסיף על כ"ד ספרים דוקא, ועל זה נאמר עשות ספרים הרבה אין קץ, אבל בלתי אפשר לומר שאסור להוסיף ספרים אחרים ממוסר וחכמה יגיד על התנ"ך, ולא נאשרה כתיבת כל הספרים אז מעט דברים של בע"פ וכו' כמו שחשב הכס אחד זמננו; כי לא נאסרו רק פרשי התורה והמזות, אבל ספרי מוסר ושירים וספורי מעשיות לא נאסרו לכתוב, והרבה ספרים כתבו אז מחלתי שהזכרנו כגון ספרי פילון היהודי ויוסיפון וכדומה, וכן הביא היוסיפון שהכתיב מאז נלעוו לכתוב קורות הזמן בספר וכן עשו בזמנו (Cont. ap. B. 1. p. 6.) אבל הכונה כמו שאמרנו, ובלתי ספק היה ספר בן לענה וספר בן תנלה שזמירות הם ז"ל ג"כ כתובים בתבנית הספרים המזכרים, וכל הספרים האלה הנוספים שהזכרנו הנכתבים בתבנית זאת כלם נחצרו בראשית בית שני, קרוב לעת אשר הופיע עוד רוח אלהי על אבותינו, א"כ על הספרים שנכתבו בזמן ההוא קרובה מאד המכשלה להטעות ההמון שגם אלה הנוספים שהזכרנו נאמרו ע"י רוב"ק; כי הנבואה התמידה ארבעים שנה בבית שני, ע"כ נאסרו, ובעבור זה אמרו שם: אבל הספרים שנכתבו אחר בן סירה על תבנית זאת (בזמן שכבר חדל רוח ה' להתהלך בקרב העם וחדלה הנבואה) הקורא בהם כקורא באגרת, וכתבנית ספרים הנוספים המזכרים היה לדעתי גם ספרי המירס, או מירס, או מיריס, ספרים ידועים בזמנם שנכתבו אחר בן סירה, (ועיין שה"ק צ"ש בן סירה) על תבנית התנ"ך, ע"כ תיירו הקריאה במו, ויוכל להיות שהיו מספרי כת הלוזקים, וכן משמע ממכתב ידום (פרק רביעי משנה ו') וכן כתב בפרושה רבינו הר"ש ז"ל שם, וכן הבנתי ממה שהשיבו שם הפרושים להלזוקים שהזכירו לגנאי ולהידוד נגד ספר „המירס" את שם „ויהנן כהן גדול" שהוא נעשה לזוקי, והבן. — (ועיין הצרעטורא שכ"ב שם ספרי מיריס הם ספרי המינים ונקראו כן שהמירו דת האמת בדברי שקר). ויהיה מתברר מי שהיה, עכ"פ נראה שהיו ספרי מיריס אלו ממחברי ישראל ועל תבנית התנ"ך, והרב בעל הוספות חדשים הביא שם הר"ש צפרושו למשנה ידים (פ"ד משנה ו') וכן הביא הערוך המוסף שספרי המירס המה ספרי המשורר האמער היוני (Homer) הוא שגזש גדול, כי מה לספרי יונים פה? ומה סמיכות ועיין זה לזה? ובפרט שהאמער היה קדמון מאד אז"ל מבן סירה אפילו מהנביאים האחרונים, ובפרוש אמרו פה אבל ספרי המירס וכל הספרים

שנכתבו מבאן ואילך, ומשמע שנתחברו אחר בן סירא, אבל האמת כמו שבארנו שהיו ממחברי ישראל שחיו אחר בן סירא. — גם נראה שספרי האפאקריפה הנמנאים היום צביבליע, לא היו מפורסמים וגלויים באומה, מטעם הנזכר שלא יטעו גם ההמון, אבל היו גנוזים ונסתרים, כי גזוז אותם גדול קדמוניו מההמון; כי כן היה אז מנהגם עם כל ספר שחששו פן יקרה ממנו חיזה טעות לההמון בזמנם, כמו שאמרו: גזוז ספר רפואות, בקשו לגזוז קהלת ומשלי, ולא דנו אותם בשפה או להאבידם מהעולם מפני חיזה דברים טובים ומוסר ולמודים ישרים הנמנאים גם, ובעבור זה היו נמנאים אלל יחידי הסגולה המלומדים לבד, שהמכשול רחוק מהם ולא יטעו, כמו שנראה באמת מצן סירא, שהרבה מצעלי התלמוד כבדו אותו וידעוהו בע"פ, וכמכו עליו הרבה עיני חורה ודינים, וזהו שאמר רב יוסף מלי מעלותה דאית ביה דרשיבין להו" ר"ל הקריאה נאשרה אבל להביא ממנו אשמכות וראיות בדרשות מותר, ולא מהבן סירא לבד הביאו רבותיו ז"ל, אבל גם מעשיות רבות וספורים מיתר ספרי האפאקריפה מלינו בשני התלמודים והמדרשות אף שלא זכרו שם, כגון מעשה האשה ובעצה גייה דפרק הנזקין, הוא מספרי השמונאים. וכאשר החזילה דת הגוירים בסוף ביה שני, וקבלו ג"כ התנ"ך לספרי קדש כמונו, והיו מהבנים מאד דברי נביאיו וכל ספריהם, השתדלו בכל כח לחפש אחר יתר הספרים הדומים להם והנכתבים על חבניהם, שהבדו קדמוניו שהיו לפני לדת משיחם, ובמנאס חזרום בסוף התנ"ך, וקראו למו ספרי האפאקריפה, לאחד משני פעמים לדעתו: דע ששם האפאקריפה לו שני מובנים בלשון רומא: (א) סוד והסתר (געהיים), מטעם שהיו נסתרים וגנוזים, כמו שאמרנו, (ואולי קבלו שם זה מהיהודים שקראו אותם בשם ספרים גסתרים או מגלת סתרים, כמו שאמרו באגדת ירושלמי סוף ברכות ובמדרש שוחר טוב: בזמנא סתרים מלאו כחוב יום תעובי יומים אעזב ע"כ, חמנאנו בצן סירא (כ"ה ה'), וכחבניהם הספרים האלו נראה לי שהיה גם כן ספר מגלת תענית (הוא הנודע אללנו היום, והנדפס כמה פעמים, ונמנא גם כן מחובר לספר סדר עולם) ועיין רש"י במסכת תענית על המימרה שם, בתרוב במגלת תענית שאמר: שהיתה אללס המגלה הזו כתנ"ך ע"כ אמרו בתרוב בזמנא תענית, (עיין רש"י שבת פ"א י"ג ד"ה: מי כתב מגלת תענית). (ב) פסול (אוניולטיג), מטעם שלא היו קדש כספרי התנ"ך (ואפשר קבלו שם זה ג"כ מהיהודים שקראו למו ספרי פסול, והיא מלה הלמודית ומשמשת בו גם המשנה ובאורה ידוע, כמו שאמרו גם פסול, אחרוג שפסול, ס"ח שפסלה, ומזה אולי בא הטעות לההמון בזמננו שקראו לכל ספרי ע"ז ג"כ בשם ספרים פסולים, וההמון ידמו שהוא מן פסול, והוא שקר, כי אז היה הרצוי "פסולים" אבל פסולים הוא מן פסול, ואח"ז לקחו שם ספרים פסולים לכל ספר חכמה וכדומה שנכתבים בלשון זולת לה"ק, כמו שגוהגים בשם היוונים שהזכרנו). ונשוב הפעם אל מטרת כוננתו מה שהלענו עפ"י הקדמה הירושלמי שהקדמנו שלא נאסרו אלו הספרים אלא משום הוספה על התנ"ך ולא משום דבר זולתו, והאמורא שחשב בדברי רב יוסף (בתלמוד בבלי) שטעם האסור הוא משום דברים בלתי טובים שנמנאו בו, אמר כן עפ"י שקלא וטריא, ונעלמו ממנו דברי הירושלמי והמדרש להיותו בבבלאי, וזה המנא לרוב. — ורוב ספרי האפאקריפה היו כפי דעת חכמי העמים, וואכלער, אויכהארען, וכדומה (עיין לקמן) כחובים בלשון יוני, והוא נכון מאד לדעתו, ואין כאן מקומו לזכרו, והספרים האלו היו בעבור זה זרים לאנשי צבל, כי רק הירושלמים היו מבינים ללשון יוני, כמו שהיו בקיאים יותר בחכמות העללעניוספען [היינו בחכמות של העברים האלכסנדרויים]

להיותם קרובים אליהם במקום ובזמן, אבל מחברי התלמוד בבלי היו רחוקים מן היהודים של אלכסנדריאה עיר ההכמה, גם בזמן רחוקים היו מחברי התלמוד בבלי מהם, ובעבור זה חמלא הם תדקדק כאשר מביא הירושלמי (ובכללו המדרש רבה) איזה דבר מן האלכסנדרונים, הוא בחלקו הנירור, והבבלי אינו כן, אבל ניכר כמה שמביא לפעמים מעיני כזה, שרק מפי השמועה הגיע לו, ובעבור זה חמלא לפעמים כשמביא בתלמוד בבלי איזה פסוק מן סירא, מביאו סתם "דכתיב" ולא יאמר היה נמלא, עיין חוספות (ערוצין ס"ה בד"ה צר אל יורה), ועיין הליכות עולם (שער צ' פרק ב') מה שמפרש בזה, והוא דחוק מאד, ובאמת הוא פסוק בצן סירא, ואין מהנורך לשם דחוק ופרוש זר, אבל הירושלמי והמדרש מביא תמיד בצרור בזה הלשון: "כתוב בספר בן סירא", וכמה פסוקים מן סירא הנזכרים בבבלי, בלי זכרון שם בן סירא, כשמזכירים הירושלמי ג"כ, כותב בפרוש שהוא מן סירא, (עיין חוספות ערוצין ס"ה). ועל דבר הפסוקים הזרים בלשון ארמית כגון זולדקן קורטמן וכו' שמביא הבבלי הזה משם בן סירא, (וכבר התלוי בעל מאור עינים והנמשכים אחריו שהיו בני סירא), (ואין כונתם על בן סירא קטן הנדפס עם ספר מעשה עוביה, כי הוא נתחבר בימים האחרונים מאיזה פותח הסר דעת, אסף וקצץ מדברי התלמוד הפסוקים הזרים חמלא שהזכרנו, ועוד דברי הזיות והבלים מה שממע או ידע, ויחסם לבן סירא, אבל כונת בעל מאור עינים והמחזיקים על ידו שהיו בני סירא בזמן התלמוד) ובאמת מדברי הש"ס שם לא משמע כן, דאמר שם רב יוסף (אל האמורא שהזכיר לפניו הפסוקים הזרים האלו) אבל דברים טובים דאית ביה דרשינן להו, משמע שגם אלה נמלאו בספר זה, ומשמע בצרור שספר אחד הוא. ומה שלא נמלאו הפסוקים האלו כעת בצן סירא בבבלי? יוכל להיות שהמעתקים הראשונים המצינים ברכו רק את הטוב ממנו (וכן חמלא ג"כ הפרש גדול בין הברן סירא בלשון ארמית להברן סירא שבלשון יוני שנמלאו באחד מהם כמה פסוקים נוספים מה שאין בשני, ונוסחאות שונים), וגוף הספר בכללו היה בלתי ספק ראשונה או בלשון ארמית (אינו בארמית זאת שלפנינו היום הברן סירא, כי הוא לשון סוריא), והוא הלשון הנהוג אז באומה, כמבואר לעיל, וגם התנ"ך לא ידעו אז ההמון כ"א בלשון ארמית, או היה הברן סירא ראשונה בלשון יוני, והוא היותר נראה, וכן חמלא להחכם שלער (Schlöz. W. G. 2. T. s. 287.) ועיין לעיל (שער השני בהערה ב' לפרק ד') והתלמודיים צעה שהביאו איזה פסוק לעינים אז שמו עליו מעטה עברית כתבנית פסוק בתנ"ך, ומשום זה נמלאו גרסות שונות בקצת פסוקים בשני התלמודים והמדרשות כמו הפסוק במופלא ממך שנמלא ממנו שלש גרסאות (עיין ב"ר פרשה ח'), וזה קרה לו מאד המעתקים השונים, ואלו היה הברן סירא בלה"ק לא קרה לו שום חלוק, כאשר לא מצינו חלוק בשום פסוק מתנ"ך בדברי התלמודיים. — ועיין פלפול ארוך בענין בן סירא זה בספר מאור עינים, ואחריו החזיק והעתיק דבריו החכם בן זאב בהקדמתו לספר בן סירא, אף שלא מזכיר את שם בעל מאור עינים, ואנחנו אמנם סללנו לנו דרך אחר בהצנת הענין הזה, כאשר לפניך פה קורא חציב! והוכחנו מכל מה שהצענו פה בעליל שלא כוון ר"ע באחרו "אף הקורא בספרים חילונים" רק על ספרים הנוספים שנכתבו קודם בן סירא, היינו בתחלת בית שני, והנכתבים בתבנית התנ"ך. גם מה שאמר שם הש"ס בבלי על מאמר רבי עקיבא שהזכרנו, וז"ל: "תנא אלו ספרי מוינים" ע"כ, כונו בשם ספרי מוינים ג"כ בלתי ספק על ספרים הדומים לאלו ועל שנכתבו בתחלת בית שני, ועל תבנית שהזכרנו, שנכתבו מהכתוב שחלקו על הפרושים, כי הרבה כמות היו אז באומה הישראלית, ויותר משלש

מדירת המקואות, ותחומין, ובלאים, ומדירת הקרקע, וסוד העבור ¹) עיין דברי שלום ואמת להרב מהרנה"ז.

כמות שמזכיר הוסיפון לרומיים, היו בכל אחת ואחת כמות שונות, כמו שמזכירים סופרי קדמוניות לנוצרים, ושם מינים לדעתי פרושו סעקמטין, או ארמטין בל"א, ויהיו ספרי מינים דרז"ל כולל ספרים שנתחברו מהכתובות זולת הפרושים בתנ"ת זו, בהתחלה בית שני. — ורבים אומרים ובחוסם התשבי שהמינים המה כס ידועה שהאמינה בשמי רשויות, ונקראו כן ע"ש ראש הדרתס הפילוסוף מאני עכ"ד. הוא מאנעם (Manes) שהיה רואה לשתף אמונה זו עם אמונת הנוצרים, והוא שהביא ממנו הרב בעל עקדה בפרשת ואתחנן ספור ארץ עיי"ש), ושמות גדול הוא; כי זה מאנעם (Manes) חי בפרס מאתים וחמשים שנה אחר חרבן בית שני, וכבר זכרה המשנה את המינים שהיו לפניו ימים רבים, ואף רבינו הקדוש שחבר את המשנה היה מאה שנה לפני הפילוסוף הזה. וחלוקי דעות הרבה יש בפרוש שם התאר „מינים” בתלמוד בבלי וירושלמי, וכלם אינם מחוורים, יש מי שאומר שספרי מינים הם הג' שכתבו להם המינים בכתב אשורית ובלה"ק (עיין תשכ"ז חלק ראשון תשובה ב'), ולהבדלם מאלה שכתב במשנת הלך (משנה א'): ספרי מינים הם ספרי אריסטו וספרי ד"ה למלכי עוג' וסירי עגבים, והוא כותב דברי עזמו שכתב בפרושו למסכת תמיד (פ"ה משנה א') (והוא מדברי הירושלמי פרק קמ"א דברכות) מפני תרעומת המינים בטלו לומר עשרת הדברות בכל יום אף שהמה עקר התורה, מפני שהיו המינים אומרים אלו לזדס נתנו כסיני ולא שאר התורה עכ"ל, וכן כתב במקומות אחרים בפרושו למשנה, ואחז"ל (סוף פרק הרוח) שהתקינו לומר מן העולם ועד העולם בעבור המינים שאמרו אין עולם כי אם זה, א"כ נראה בחוש שהמינים היו כמות מישאל, וספרי מינים הם הספרים שהזכרנו, ולא ספרי היונים, כי מה לאלו אלל ישראל ומנהיגה, וידוע שנת הדוקים והביחוסים היו מנהיגים עולם הנא.

אמר המהר"ר: התאר הזה „מינים” והיחיד ממנו „מין” והשם המפשט ממנו „מינות” הושאל אח"ז לדברי האמוראים שבתלמוד אל הבפירה במציאות ה', או אל האמונה בדברי אלהים, או אל האמונה בחומר קדוש, או אל עבודת כוכב או מזל או זולתה מהנצרכים, כמו שזכרנו תודה לה' די באר מכל ספרי התלמוד, בספרנו זרבבל. וכן יגיה הרמב"ם ז"ל תמיד בספריו רק את אלה שהזכרנו בתאר מין, מינים, מינות. וכן מצאנו בפירוט הוראת התארים הללו מין, מינים, רק באופן זה שהזכרנו, עיין בספרנו יד החוקה הלכות תשובה פרק שלישי הלכה ז'.

¹) כמו שפעל הרה שהונה על זמינת פרי בצפן האשה (שוואגער זיין) הושאל ע"ש המליצה על המחשבה שנתחמה ונולדה בקרב לב האדם, כמו הרה עמל וילד שקר. ובדרז"ל הרבה מאד (אולם ישמחו בפעל הזה ע"ד המרובעים) מהרהר בלבו במקום מחשב בלבו, ככה השם עבור שהונה על פרי הארץ (כי תרגום של עבור, תבואה, שבר, דגן, הוא עבור) ועל פרי הבטן, כמו הפעל שורו עבר (איוב כ"א י') והשם בתלמוד ונמא עוברה בדה; הושאל ג"כ ע"ש המליצה על המחשבה, ולהיות חכמת תקופות ומילות לריכה למחשבה ושחפון ע"כ ישמחו חז"ל לפעמים בשרש השב ולפעמים בשרש עבר, כמו שאמרו: כל היודע

פרק מז

והטח אונך ושמע דברי החוקר הרב ר' אברהם פריצול בתקדמתו לספרו הנכבד אגרת אר"ע (המדבר ביריעת רשמי גבולי העולם הנקראת קאסמאגראפיע Cosmographie) אמר שם במהלל זאת החכמה וז"ל: ולא אביש אל עניי השכל אנשי לצון הלהומים אחרי ההבל, אשר יכשר להם הלצנות הרבה ממעט שמע חכמה כזאת אשר בין חכמים תתהלל ולפני מלכים תתיצב, לדעת בה מפלאי השם אשר ברא בהבדל המקומות, וחכמת הטבעיים אשר הטביע ה' במציאות ברזל מעפר יוקח ומקום לזהב יזוקן וארץ ספיר אבניה במציאת הקרובים לזריחה, וצא ולמד כמה החכימה התורה האלהית והרחיבה נפשה במקומות הצריכים להגיד הגבולים והשוכנים בישוים בקוי הרוחות והרצועות, בספר בראשית בהגדת כל תולדות העמים וגבולותיהם במושבותם לגוייהם, ובגבולי הארץ ועריהם ושתי את גבולך מים סוף וגו', ואמר במשנה תורה פנו וסעו וגו' ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת, ובאלה מסעי פרשות המסעות כלם, ובהלוקת הארץ אמר: והיו תוצאותיו הימה, ויצא הצר ארר ועבר עצמונה, ורבים מאלה בספר יהושע.

אמנם אוכלי בצלים והשום המזוהמים מני במן, כאשר יקראו באלה, ילבו עליהם ויעבורו כי לא ידעו מה, ובודאי דבר ה' הוא ולא לתהו נכתבו, וגם כי יודע אופן הישוב בו ובפרט פלאות ה' אשר הטביע בעולמו עכ"ד.

דע קורא הביב! כי כמה כל חכמה וכל מדע שבעולם גדולה או קטנה הכרחית מאד ונצרכת אל האדם, ע"כ ישתדל אחריהם ללמוד ולדעת אותם, כי אין לך חכמה ודעת שלא תגיע ממנה תועלת לנו, או שתעורר בלבותינו אהבת ה' ע"פ פעולותיו, או תלמדנו דברי תורתנו הקדושה, או לחדד שכלנו, או לתועלת הבריאות והיי הנפש או תקן החברה בכלל, והרומה, ולא יערערו עליהם כ"א הכסילים אשר השם אלה בינה והפתאים המזוהמים שמוכיר החכם הנ"ל פה,

לחשב בתקופות ומלות (שנת ע"ה ע"ה), ראויים כל השנים כולן להתעבר על ידך (סנהדרין י"א ע"ה) כאלו אמר ראויים כל השנים להתחשב על ידך, וכן פי' הסו' (סנהדרין כ"ו ע"ה) ר' חייא וכו' הו קאזלי לעבר שנה פי' לעבר לחשב עכ"ל, ומזה ג"כ תלמוד שנה מעוברת ר"ל שנה מחושבת, וכן מזה בתרגום יונתן על פסוק ויהי ממחרת החדש השני (ש"ה כ' ב"ז) צימא דצמרוסי דהוא עבור ירחא טניא, וכן ולא אכל ציוס החדש השני (שס שס ב"ד) צימא עבור ירחא ר"ל חדש מחושב, ואולי נקרא בעבור זה השנן הכללי בלשונות העמים בשם אלגיברי (Algebra) (שמקורו בלמה מלשון הערבי כוודע) ואם נכתבה בלוחות עבריות ונתנה לו תמונה עברית אז יהיה "העבור" כידוע ליודעים בשתי הבלטות אלה ר"ל ערבי ועברי — (ולערב החכם מוסא"ג לעויוזאהן בספרו מאמר התורה והחכמה דעה אחרת בזה, ולא ידעתי צדדור אס קבלה היא צידו מפי סופרים וספרים, או ע"פ אומדנא דבר אלה הדברים עיי"ש, ועיין להלן בשם ר' אברהם בר רבי חייא).

אולם המבינים אשר אור השכל יופיע בקרבם, המה ישמחו ויעלוזו בכל דבר בינה, ויהפשו אחרי ההכמות כאחרי מטמונים, ועל ענין דומה לזה כתב הרמב"ם בפתיחתו לספר המורה וז"ל: השלם מן האנשים וכו', מה מאד ישמח בהם ויערבו לו לשמעם, ואמנם המבולבלים שמוחם מזהם ברעות שאינם אמתיות ובדרכים המטעים, ויהשבו חכמות אמתיות, ויהשבו שהם בעלי עיון, ואין ידיעה להם כלל בדבר שיקרא חכמה ע"ד האמת, הם יברחו וכו', ומה מאד יקשו עליהם מפני שאינם משיגים להם ענין, ובעבור שמתבאר מהם ג"כ פסלות דברים מזויפים אשר בידיהם, אשר הם סגלתם וממונם המוכן לצרותיהם, עכ"ד.

פרק יז

ומצאתי שהרב המקובל אלהי ר' אברהם בר יצחק מרימון הספרדי (הוא שהעיר עליו החסיד אלהי האר"י ז"ל שכל דבריו נאמרו ברוח"ק) כתב בספרו הגדול על פסוק והיה אמונת עתיך וגו': אמונת רמז למספר. עתיך רמז לתכונה. הוסן רמז לתשבורת. ישועות רמז לנגון כמ"ש והיה כנגן המנגן וגו'. חכמת רמז למדות. ודעות רמז לטבע. יראת ה' היא אוצרו רמז לחכמת אלהות (עיון הקדמת הרב בעל נצה ישראל לספרו זה. והקדמת הרב בעל שפתי ישנים לספרו זה) וכדומה לזה כתב המהרש"א ז"ל (בפרק הקומין רבה כ"ט) על המימרא מאי מכלות זהב' שהמנורה עם שבעה נרותיה רומזת להתורה עם שבע החכמות, ועליהם רמז הכתוב הצבה עמודיה שבעה עיי"ש — וכן כתב המקובל מהר"מ בוטריל (ס' פ"א משנה ה') הנך רואה ידידי קורא נעים! שהחכמות מצוה עלינו ללמוד וללמד לדרוש ולחקור בהם איש איש כפי כח שכלו אשר הנן אותו אלהים.

וזה לשון הרמב"ם ז"ל בספר היר (הלכות קה"ח פ"א הלכה ד'): ואל יהיו דרכים אלו קלים בעיניך מפני שאין אנו צריכים להם בזמן הזה, שאלו הדרכים דרכים רחוקים ועמוקים הן, והוא סוד העבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו¹) ובפרקים שהקדים לפרקי אבות (פרק ה') אמר וז"ל: להשתדל בשאר חכמות

¹) והיודע סוד החכמה הזו עם החכמות הגורכות אליה מקודם נקרא בלשון המקרא יודעי בינה גם יועץ לדעת חז"ל (בפרק אין דורשין) ונקראת החכמה הזו סוד, יען שעקרה והוא אי"ב תשצ"ג בין מולד למוולד, ושבע ענבים בכל י"ט שנה היא המלאה אלהית ולזה נקראת סוד העבור, והעידו קדמוניו ז"ל שכאשר ראה אחד מגדולי פילוסופי העמים את השבון העבור שלנו המדוקדק מאד זה כמה אלפים שנה מבלי משנה, קרא ואמר זאת הוא שרוא נבואה היחה מרחפת על מחוקקי דת העברים, כי השכל האנושי לבד קצר יד להמציא דבר שלם ומדוקדק כזה — ובאמת השבון הזה הוא נפלא מאד ונעלה על כל השבוי הקפופות זולתו, ולמען הדע קורא נעים הסביל בין השבונות האלו, אעמיק לך פה שבון היסודים והשבון הגויס והנוראים בקצור נמרץ מאד, ראמולוס (Romulus) המיסד עיר רומא הוא תקן

הקאלענדאר לרומיים, אבל הלך את השנה רק על עשרה חדשים; נומא (Numa) המלך השני לרומא הוסיף עליהם עוד שני חדשים וחשב את השנה שלש מאות וחמשים וחמשה יום, ולמען השנה את שנת הלבנה עם שנת החמה, הוסיף לכל שתי שנים חדש אחד מוסף או עבור הנקרא (Mercedonius) פעם מעשרים ושנים ימים ופעם מעשרים ושלושה ימים אחר כל שתי שנים בחלוף סדורו זמ"ז, והוספה זו הייתה בין כ"ג לבין כ"ד ימים לחדש פעברואר, אבל לא הועיל בתקנתו כי בעבור ימים רבים נעשתה מצובה גדולה, והוא שנפלו חדשי הסתיו בחורף וחדשי החורף בקיץ, ויהי כי התקפו יוליוס ז'זאר (Julius Cäsar) לראש הכהנים (Pontifex Maximus) ומלא את שנת החמה שירדה אחורנית שנים ושבעה יום, אז קרא את התוכן המפורסם בימים ההם את סאסיגענעס (Sosigenes) מאלכסנדריא של מצרים אליו לרומא, ויחקנו שניהם יחדו את הקאלענדאר כפי הלך החמה, וחלק לכל חדש וחדש סכום ימים ולפי סכום ימות החמה (כפי שהוא לנוצרים עד היום הזה) והוסיפו בין נאוועמבר ודעצעמבר שני חדשים בשנה זו (ולא קראו למו שמות כי לשעתם היו), האחד שלשים וארבעה ימים והחדש השני שלשים ושלושה ימים, למען העמד השנה על מצוה להשלים את הששים ושבעה יום הנזכרים, ויען שהייתה השנה הזאת ארוכה מאד ע"כ קראו אותה בשם שנה נצובה או מעורבת (Annus Confusionis) והשנה הזאת הייתה ארבעים ושבע שנים לפני לדת משיחם, ומן היום ההוא התחילו להשב כל שנה שס"ה ימים, ועל כל ארבע שנים הוסיפו יום אחד והוא שנה מעוברת (Annus Intercalaris) מן שס"ו ימים, ומן אז התחילו לקרות שנה כזו שנת החמה או שנת יוליוס (וחשבון זה של יוליוס הולך על סגנון שמואל הנזכר לקמן, אלא שהם מתחילים המחזור מן הלידה שלש שנים מלפניו, וזה החכם סאסיגענעס הנזכר קבל בלתי ספק מהיהודים של אלכסנדריא, עיין הערותינו לעיל לשם העללעניסמען ועיין מ"ע סוף פרק מ') ובשנת 1582 קם הפאפסט גרעגאריוס (Gregorius) וחשב וחקן יותר, והוא לחסר מכל ארבע מאות שנה שלש שנים מעוברות, ונקראת שנת יוליוס בשם סדר הישן (דער אלטע שטיל) ושנת גרעגאריוס בשם סדר החדש (נייער שטיל), בראשון מחזיקים היונים והרוכין עד היום הזה, וראש השנה (נאיי יאהר) שלהם מתחיל שלשה עשר ימים מאוחר מכל עמי הנוצרים המחזיקים בקאלענדאר גרעגאריוס, ועתה אודיעך מן החשבון שבידנו מאבותינו, דע שבקביעת מועדי ה' עלינו זאת המצוה לקבוע חדשים ולמוות שנים, ובהיות שאין ללבנה שנה ולא לחמה חדש, ע"כ עלינו להשוות חשבון החדשים עם השנים, והשווי הזה יושלם בשבע עשרה שנה שהוא מחזור קטן, כאשר נעשה בו שבע שנים מעוברות על הסדר גר"ח ארז"ט, ואז חשתיה שנת החמה עם שנת הלבנה, ולא ישר שום מותר לחשבון רב אדא, אך לחשבון שמואל ישר מותר א שעה תפ"ה חלקים מן תתר"ף בשעה, וזה המותר יקלקל קביעת המועדים בזמניהם, כמורה עלינו, ר"ל שיהיה פסח בתקופת ניסן ככתוב שמור את חדש האביב, וזמניו עזרת בתקופת תשרי, אך לפי חשבון רב אדא נקבעו בזמניהם, וזה לך חשבון שמואל, שנת החמה היא שס"ה יום ורביעי, ותקופה אחת הוא צ"א יום ז' שעות ומחצה, ולפ"ז יהיה מותר שנת החמה על שנת הלבנה עשרה ימים כ"ח שעות מאתיים וארבעה חלקים, ומותר המחזור לפי זה שעה אחת תפ"ה חלקים, ולפי חשבון רב אדא שנת החמה היא שס"ה יום ה' שעות תתקב"ז חלקים מ"ח רגעים שכל רגע הוא אחד מן ע"ז בחלק, ותקופה אחת היא צ"א יום שבע שעות תקי"ט חלקים ל"א רגעים, ולפ"ז יהיה מותר שנת החמה על שנת הלבנה יר"ד ימים כ"א שעות קב"א חלקים מ"ח רגעים, ולפ"ז השוויה השנים במחזור ואין

ולחרבות משאלות אל הנדסה¹) עד אשר יחדד שכלו ע"כ, ועוד להרב הנ"ל במורה (חלק ראשון פ' ל"ד) וז"ל: ויש ענינים רבים עיוניים, ואע"פ שלא ילקחו מהם הקדמות לזאת החכמה (ר"ל האלהות) אלא שהם ירגילו השכל ויקנהו קנין עשית המופת וידעית האמת בענינים העצמיים לו, ויסירו השבושים הנמצאים ברוב דעות המעיינים וכו', איא אם כן בהכרח למי שירצה השלמות האנושי (כי שלמות האנושי קודם לשלמות הישראלי, ובלעדיה לא ישיג שלמות הישראלי והוא שלמות התורה וסתר סודותיה במ"ש רש"ט בפרושו עיי"ש) מבלתי התלמד תחלה במלאכת ההגיון ואח"כ בלמודיות (ר"ל מספר ותשבורת) על הסדר ואח"כ בטבעיות ואח"כ באלהיות ע"כ — ומו לנו גדול בקדושים בהמקובלים האלהיים בעל ספר הקנה ואביו וצללה"ה שמתפארים בידעית החכמות, וז"ל בהקדמתו לספר הקנה: ואלה החכמות שהיו מסורים ביד אבי ז"ל, תחלה מקרא משנה ותלמוד, ודקדוק הלשון, וחכמת המספר, וחכמת המדות, וחכמת הכוכבים, וחכמת המזלות, וחכמת המולדת, וחכמת הנפש וכו' עיי"ש.

פרק יח

לכן ידיר נעים קורא משכיל! אם יפתוך המתרשלים או קצרי הרעת למנוע מדברים העיוניים ודעות החכמים, וימסו את לבבך בדברם עליהם סרה לאמר: שהלמודים האלה מביאים אל יציאה מן הדת, וזולתו מן המענות הכוזבות, למען הדיתך היום מדרך הטובה להפילך במהמורי הסבלות, אל האבה ואל תשמע להם! וכבר הכה הרמב"ם ז"ל על קדקד הסכלים האלה, וסבר פיהם בספריו היקרים, וז"ל בספר המורה (ח"ב פ' י"א): כי אומתנו אומה חכמה שלמה

מוחר כלל, והנה בעבור השווי היה השגון רב אדא יומר אמתי וכו' יהשב הקציעות, וזכה יצואו המועדים בזמניהם כלמור, הששבון של שמואל היה מפורסם בין הסמון, אך האמתי דרב אדא בין משכילי העם כמו הסנהדרין, שעליהם סמנו בקציעות ועבור שנים והיו קורין אורו סוד העבור, ועל השבון זה כוון הרמב"ם פה מה שאמר שהיו החכמים הגדולים יודעים אורו, ובערוך נטן טעם אחר מדוע נקרא סוד העבור, עיין שם, גם יש לומר שקדמוניו כנו את שם חכמה שהיה מה שמהיה (איינע וויססענשאפט) בשם סוד, ולפי דרכנו יהיה פו' סוד העבור (דוא אלגעברישע וויססענשאפט) וכן יכנה הרמב"ם ז"ל את חכמת געאמענריא בשם סוד עיין תו"ט כלאים פ"ה משנה ה', וכן יכנה גם הרמב"ם ז"ל בכל מקום את החכמות בשם סודות כנראה בספריו, ומזה תשפוט קורא נעים! כי בעל ספר הנדסה לא דבר נכונה בספרו זה על הרמב"ם צענין סוד שמזכיר בספרו עיי"ש, ועוד היה לו השחוקה מלכת דופי בשלומי אמוני ישראל, ונמלין על בעל ספר הנדסה דברי המשורר אלהי "שלח ידי בשלומי חלל בריתו".

¹ הנדסה היא חכמת השעור והמדות הנקראת געאמענריא (Geometrie) והיא מלה ערבית ותלמודית כדאמרי בצרק הספינה לא אמרן אלא דלא בהגדרי וכו'.

וכו', ובאשר גרלנו על מנהג דעות הסכלים, שבו אלו הדעות הפילוסופיות כאלו הם נכרים מתורתנו כזרותם מדעות הסכלים, ואין הענין בן ע"כ, וכתב ע"ז הרב רבינו ש"ט וז"ל: כי אומתנו אומה חכמה ושלמה היתה לא כמו שהיא עתה וכו', אשר יחשוב הרבני הסכל, בכל מה שאמר אריסטו הוא זוף וזב ויציאה מן הדת, וסותר לדברי הנביאים וכו', ואין הדבר כן, אבל כל הנמצא לחכמי הפילוסופים וכו', הוא נמצא לחכמינו ולנביאינו אחר שקבלו ממש רבינו עליו השלום ע"כ. ועוד להרמב"ם ז"ל במורה (חלק ראשון פרק ל"ב) וז"ל: ואין הרצון באלו הכתובים אשר אמרום הנביאים והחכמים ז"ל (ר"ל המורים על מניעת חכמת מה שאמר סנע) לסתום שער העיון לגמרי, ולבטל השכל מהשיג מה שאפשר להשיגו, כמו שיחשבו הפתאים והמתרשלים אשר ייטב להם שישימו הסרונם ופתייתם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם והכמתם הסרון ויציאה מן הדת, שמים חשך לאור ואור לחשך, אבל כוונת כלם להגיד שיש לשכל האנושי גבול יעמוד אצלו, עכ"ד.

וכמו שבכל המדות ראוי לאחוז דרך האמצעית, כן הורו לנו הז"ל לאחוז גם בלמודי החכמות הדרך האמצעית והוא: שלא נתחכם בדבר הנשגב משכלנו, ולא נתעצל במה שיש לאל ידנו להשיג מהחכמות אחר העיון והחפוש, ומה נעמה מליצתם עליהם השלום בזה, באמרם (בירושלמי הדגיגה פ"ב הלכה א'): התורה הזו (ר"ל הלמוד בחכמת האלהות (Metaphysik) רומה לשני שבילין אחד של אור (רומז אל התשוקה הגדולה המעוררת את האדם ללמוד דברים המופלאים והנשגבים מדעת אנושי) ואחד של שלג (רומז אל העצלות המונעת את האדם לחקור ולהתבונן בדברים שיש בכח שכלו להשיג) הטה בזה מת באור (ע"ד הציץ ומת) הטה בזה מת בשלג (ע"ד תאות עצל תמיתנו) מה יעשה יהלך באמצע, עכ"ד הירושלמי. ועיון היפה מראה (בירושלמי שם) על המאמר רבי לעזר בשם בר סירא: פליאה ממך מה תדע עמוקה משאול מה תחקור במה שהורשית התבונן וגו', שהוכיח מזה שהחכמות ובפרט הטבע חובה היא על האדם להתבונן ולחקור בה למען יכיר ע"י מעשי ה' ועוזו, וסיים בזה"ל ולא יהיה (המתעצל בלמוד החכמה הזאת) מאותן שנאמר בהם ואת פעל ה' לא יביטו עיי"ש. והמסתים והמדריחים האלה אשר יניאו את לב העם, מבלתי ילמדו החכמות והלשונות המה שלוחי היצר האורב על פתחי לב אדם, ללכדו בפת הסכלות אשרשו אה"ז מארץ חיים, וז"ל החסיד בעל ח"ה (שער יח"ה פ"ה) ואם לא יוכל (היצר) לפתותך במה שזכרנו ישתדל לך מצד חכמתך, ואם יראה ממך חריצות ללמוד החכמה (אלהות או טבעיות או למודיות עיון מזה"ל שם) יאמר לך הלא יספיק לך מה שמספיק לגדולי דורך וקניך לדעת תורתך הנאמנה, הלא ידעת כי החכמה אין לה קץ ולא תכלית שים מגמתך אל עקר האמונה ושרש התורה, ואח"כ למוד מה שתודיין בו וכו', והנה לך דברי הדינים ומחלוקת החכמים בהם ואל תכניס עצמך בחכמת שרשי המופת ואיכות הרבור (ר"ל חכמת ההגיון הנקראת חכמת הרבור המלמדת דרכי המופת וכו') ומיני ההקשות (דרכי הוצאות הסברות ותולדות החכמה) ואופני הראיות וכו', מפני עמקם ודקות ענינם, וסמוך על אנשי הקבלה (ר"ל אביך

וזקניך ומלמדך) במה שתוכל לעמוד על ברורו כאשר תסמך עליהם במה שהוא נמנע מן וכו', עכ"ד.

פרק יט

וראה מה שכתב החוקר אלהי רבינו יש"ר מקנדיאה במהלל החכמות בספר אלים (בהקדמתו לחלק שני המתואר מעין גנים) וז"ל: וגם אמנה המכונה בשם חכמה היצונית, בת אבי היא, לקח טוב ומתת אלהים, ההונן שכלנו אשר בו נתעצם, ועמו מקור היים באורו נראה אור וכו' אם ההגיון והנלוים אליו ממלאכת הדקדוק והמליצה והשיר להבין הכ"ד ספרים וכו', ואם החכמות הלמודיות המגביות לשבת תכונת הגלגלים וכו' הם המספרים כבוד אל ומראים על מעשה ה' כי נורא הוא וכו', מה רבו מעשי הגיאומיטריאה הנותנת קצבה לארץ רבה לארכה ולרחבה, תעלה במעלות לדעת גובה הרקיעים ומדור הכוכבים וכו', חכמת האלגיברה באר הפרוה חכמי חרשים, כמה מעלות טובות למקום עלינו, זאת הנחלה שקולה היא כנגד כל מה שהנחילנו בצדקתו, ותהי לנו לעינים להוציא לאור כל תעלומה וכו' ואם חכמת הנגון להבין שעורי הקולות והיחסים וכו', אמנם כי תכלית אחת לחכמות הלמודיות נוסף על כל הטובות הנזכרות והתועלויות, להרגיל שכלנו לפשוט צורות הדברים מהמרם, והיא הדרך לחכמת אלהות, כאשר כתב תלמי החכם בהקדמת ספר האלמאגסטי, ואם חכמת הטבע היא אם כל הי, מלפנו ההתחלות, והסבות, והצורות, והאיכיות, והסגולות, ההוות מד' היסודות שבכללם רפואות הגויות, תפרוש כנפיה עד רקיע השמים, ובכל הנראה באויר, תציע שאל לדעת המחצבים ומבטן מי יצאו המעינות השושפות בתבל לדעת תכונת הצמחים והדגים והעופים הרומשים, והחיות, ותבנית הלקיחם, ותועלת אבריהם, ולהורות נתן בלבה להרבות המינים בהרכבת עצמים שונים, באילנות, ובבע"ח, ובסממנים, ולהפשיט המרכבים, הדוממים מצורתם להחיותם, ומגוית הארי ונבלת הסוס תוליד הרבורים, תאסף הנגרים, ותפריד המחוברים במתכות, ותחת הנהגת תביא זהב, נופח באש פחם ישיש וישמה בהגלות אליו מגלת סתרים, ובכלל עסקיה וחקירותיה רבו מספר, הוא ידיעת הנפש הדברית וכחותיה ופעולותיה, כפתריה ופרחיה, ואם ההתבוננות בכל אחד ואחד מהנמצאים מביא האדם להכרת הבורא יתעלה ולרומם ארון כל טוב וסבה, כיש שמבשרנו נחזה אלוה עושנו ולהללו על כי כל משפטיו תהום רבה, ואם חכמת המדות כהלכות הנהגת עצמו וביתו ומדינתו, הי ראשי זו היא הדרך ישרה שיבור לו הרוצה להשלים נשמתו, ואעידה לי עדים נאמנים חכמי התלמוד מספרים על חכמי היונים שהיו באים מאתונא לירושלים לשמוע בלמודים¹ לפנים זאת בישראל כל חכמה

¹ ונעבור זה נמלאו הרבה מאמרי מוסר ומדות ומשלים וכדומה בספרי היונים שהם מכוונים ממש עם דברי התלמודיים, וכמו שהביא היוסופון לרומיים (עיין לקמן) על פיטאגוראס

ותבונה, בסני נתנה, למשה היתה למנה, ובימי הנביאים אנשי אמונה מהלכי המאורות, נשים באות מאורות, ומליצים ומשוררים ורופאים ושבעיים לרוב בין העבריים. גם חכמת האלהות וכו' מצאה בית והיתה מסורה ליקירי ירושלים בני עליה וחכמת הלמודים קן לה, והנגון שתה אפרוחיה בין מזבחות ה' צבאות, בחצרות אלהינו יפריחו בימי המלך שלמה, והנה היום בעונותינו וכו', הלא נכריות נחשבו החכמות בעיניהם, וחפרה הלבנה ובושה החמה, הלכו חשכים ואין נגה להם, והלמודים אשר נשתוחחו לפניהם כילדים אשר בגילם היום עליהם יתלחשו כבני נכר יתכחשו להם וכו', ועל כיוצא בהם כתב הרמב"ם ז"ל (בפ"ב מר"ה) שלא יבינו מהגלגל אלא כמו שיבין השור והחמור, והעדר ידיעתם עשה להם את החיל הזה, שיספרו בנגותם של למודים, וחשבו יהי עליהם סתרה על האולת והחסרון עכ"ל. וז"ל הרב המקובל ר' משה בוטריל בפרושו לספר יצירה (פ"ג משנה ב'): אמר משה בוטריל: לא יכנס שום אדם בזה הפרדס (כ"ל צמזומת הקבלה) שלא עיין בחכמת הפילוסופים, כי האלהים! חכמת הפילוסופים נקשרת בחכמת הקבלה כמו שלהבת בגחלת, והיום ראיתי לבני ציון היקרים שדלת זאת החכמה לפניהם ננעלת, וירמה לעם ציון שאם יחקרו בחכמת הפילוסופיא ישימו תורת משה פלסתר, ודרך רמיה, ואין זה, כי תורתנו הקדושה נקראת פילוסופיא הטהורה עכ"ל, ועיין בעץ חיים (שער קצור אבי"ע פרק י') כל הפרק עד גמירא, ותדע קורא נעים! שהעשר ספירות שמוכרים המקובלים המה התארים של הבורא ית"ש שמביאים הפילוסופים, כמו שהולך ומבאר באריכות הרב הגאון הרמ"א ז"ל בספרו תורת העולה והביא ראיות הרבה מספר הזהר וספרי קבלה עיי"ש, וכן העיר החכם הגדול הרב יש"ר מקנדיאה שהיה מקובל גדול כנראה מספריו בחכמת הקבלה, גם הביא בשם המקובל הפילוסוף הגדול הר"י אבן נחמיאש מגליל קאנסטאנטינאפאל (הוא שהלחיב את תשוקת הרב יש"ר ז"ל ללמוד חכמת הקבלה) שאמר לו חכמת הקבלה היא דומה ממש לפילוסופיא של אפלטון היווני, והראה לו ספר בכון שתי הדעות ר"ל דעת הקבלה ודעת אפלטון, עיין בהקדמת ר' שמואל ב"ר יהודה ש"ץ לספר תעלומות חכמה להרב יש"ר מקאנדיאה ז"ל וביסוד מורא (שער ראשון) להראב"ע אמר וז"ל: קדמונינו היו חכמים גדולים בכל חכמה וכו' יש בתלמוד דברים וכו', אין יכולת במשכיל לדעת אם לא ילמוד חכמת המזלות, לידע מהלכי החמה והלבנה וכו', אם לא ילמוד בתחלה חכמת המדות, כי היא כמו סלם מוצב ארצה וראשו מגיע

ואריסטוטלים שלמדו הרבה מהיודים, וגם על האמער (Homer) המשורר אמרו כן, וז"ל המעתיק לל"ה היוסיפון לרומיים החכם (Ott.) דפוס (Zürich) ז' 20: האמער לקח הרבה לספרו מספרי העברים כמו שהוכיח החכם (Zacharias Bogan) בספרו (Homerus Hebraizans) גם הרבה מלוג עבריות ומלוג צספר האמער, ובעבור זה אומרים קצת הכמים שסס (Homeros) אינו סס המחבר אכל סס הספר והיא מלוג עברית אמר ר"ל ספורים, ומזה כל"ה (Mähr. Mährechen) עכ"ל.

השמימה וכו' אם לא ילמוד חכמת הנפש ולא ידענה, אם לא ילמוד תהלה מחכמת תולדות השמים והארץ, גם צורך למשכיל שידע לצורך התלמוד חכמת ההגיון, כי היא מאוני כל חכמה וכו', רק היודע חכמת התולדות, וחכמת המבטא, וחכמת המולות, בראיות גמורות מחכמת ההשבוך והמדות וחכמת הערכים, אז יוכל לעלות לדעת סוד הנפש ומלאכי עליון והעולם הבא, ומתורה ומדברי הנביאים ומדברי חכמי התלמוד יחכם ויבין סודות עמוקים שנעלמו מעיני רבים וכו', עיי"ש.

פרק ב

ובפרוש פסק רמ"א להלכה ביו"ד (סימן רמ"ז ס"ד) שמותר ללמוד החכמות ואמר שהוא הנקרא בין החכמים טיול בפרדס (ע"כ שקד הרב הג"ל בעצמו

1) ומה שכתב הש"ך שם (סק"ו) וז"ל: אבל לא בלמוד שאר החכמות, כגון ספרי הפילוסופים ותכונה וקבלה וכיוצא בהן, ואין לשון הרב (רמ"א) מתוקן שכתב וזה נקרא בין החכמים טיול בפרדס (בשם הרמב"ם מהלכות יסודי התורה), ואינו כן שהרמב"ם (בהלכות יסודי התורה בספ"ד) כתב שעיני מעשה בראשית ומעשה מרכבה הם שהחכמים קוראין אותם פרדס (וכמ"ש בפרק אין דורשין) ד' ונכחו לפרדס וכו' עכ"ל. שגגה יאלה מלפניו, ובמחילת כבודו הנשגב לא עיין או לא דק היטב בדברי הרמב"ם, הלא בפרק ד' ה"ל כתב הרמב"ם בפרוש וז"ל: כל אלו הדברים שבפרק ג' וד' הוא הנקרא מעשה בראשית, ובסוף פ"ב ה"ל כתב, ובאור כל העקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה ע"כ, הנה הוא מורה בלשון שלמודי מה שאחר הטבע (מעטאפיזיק) שבשני פרקים הראשונים הנה מעשה מרכבה, ולמודי חכמת הטבע (פיזיק) מפרק ג' וד' הנה מעשה בראשית, וע"ז כתב אה"כ שהלמודים האלו ר"ל מה שאחר הטבע, וחכמת הטבע, הם נקראים בפי חז"ל בשם פרדס, וכן כתב הוא ז"ל באר היטב בפירושו למשנה (חגיגה פ"ב משנה אין דורשין) ובספר המורה בהקדמתו, וז"ל: וכבר בארנו בחבורינו התלמודיים כללים מזה הענין וכו', וזכרנו בהם שמעשה בראשית הוא חכמת הטבע, ומעשה מרכבה הוא חכמת האלהות עיי"ש. ועיין ברטורא חגיגה (פ"ב משנה ה') שהביא דברי הרמב"ם וטראה שהם מסכימים לדברינו אלה, ובזה סרה ג"כ תלונת הש"ך על הדרישה שכתב ע"ז שנסמך בלשון זה של הרמב"ם, ואמר עליו שלא עיין רק בדבריו שבפ"א מהלכות ת"ת שסיים (הרב ז"ל) שם מעניינים הנקראים פרדס בכלל הש"ם הם וכו', ואלו ראה דברי הרמב"ם שבסוף פ"ד מהלכות יסודי התורה שהבאתי לא כתב כן, עכ"ל הש"ך, ואולם האמת שהדרישה שפרש פרדס חכמת הטבע ומה שאחר הטבע, דק היסב בדברי הרמב"ם בכל המקומות שזכרנו.

ולתוספת ראה לדברינו, אעתיק לך הנה דברי החכם ר' שמואל ברי"א אבן חבון ז"ל בפרוש מלות הזרות להמורה באות ח' בשם חכמת הטבע וחכמת האלהות וז"ל: אמר הרב ז"ל: (חכמת הטבע) שהיא מה שקראו רבותינו ז"ל מעשה בראשית, רוצה בזה שהסודות שבמעשה בראשית הם כללים וראשי פרקים מחכמת הטבע וכו', הגשמיים כלם עליונים ותחתונים ובכל

בלמוד החכמות כנראה מחבורו תורת העולה, המדבר בתכונה ופילוסופיא, וכנראה מתישבותו לרש"ל (תישבות רמ"א תשובה ז' ותישבות רש"ל תשובה נ"א) וז"ל: תחלה אענה מה שהרעיש אדוני את העולם עלי בהביאי במכתבי הראשון דברי חכמת היונים וראש הפילוסופים (אריסטו) וכו', זו מהלוקת ישנה בין החכמים, ולא אצטרך להשיב עליה, כי כבר תשובתו הרמתה מונחת בקרן זוית, ערוכה בתשובת הרשב"א (סי' תי"ד) מה שהשיבו חכמי פרובינציא להרשב"א ז"ל על זו וכו', ומי לנו גדול מהרמב"ם ז"ל שעשה ספר המורה שכלו אינו אלא מזה המין וכו', ולא אסרו חז"ל ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות ומבעיהן, כי אדרבה ע"ז זה נודע גדולתו של יוצר בראשית ית', והוא פי' שעור קומה שאמרו עליו כל היודע וכו' (1) ואף כי חכמי אומות העולם אמרו, כבר אמרו (מגלה ט"ו ע"א): כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם, וכזה עשו כל החכמים שהביאו דברי החוקרים בספריהם, כאשר גלוי לכל, מספר המורה, ובעל העקדה, ושאר מחקרים גדולים וקטנים וכו', ואיך לא! והנה הרב המורה כתב (פ' כ"ב מחלק השני) שכל מה שהשיג אריסטו עד לגלגל הירח הכל אמת וכו', וכתב עוד שכל דבריו הם רעת חז"ל מלבד במקצת וכו', אך אומר: שאני אם אברח, אברח יותר מלעסוק בקבלה, להבין מעצמי בדבריהם (2) ממה שאברח לעסוק בפילוסופיא עכ"ל, (ועיין שם עוד מה שהביא מתישבות בר ששת—),

מקריהם ואמהות (פי' יסודות) ספרי החכמה הזאת הם הספרים הנמנעים לאריסטו זה, הראשון ספר השמע הטבעי, מדבר בכלל הענינים הטבעיים, והשני ספר השמים והעולם וכו', והשלישי ספר איכות ההייה וכו', והרביעי ספר אותות השמים וכו', והחמישי ספר המולדים והמקורים וכו', והששי ספר הנמחים וכו', והשביעי ספר בעלי חיים וכו', והשמיני ספר הנפש וכו', והתשיעי ספר החוש והמוחש וכו', ואינו רואה צפרפת צראשית ראשי פרקים רק מעט מזעיר ממה שגלו הספרים אינו הלק ממאה ולא חלק ממאתים, וזה נמשך אחר דעתו בצרוש הפרשה ראשונה ובהכונת המורה ככתוב זה — (חכמת האלהות) חכמה מדברת במה שאין זה טבע וכו' ושרש ספרי החכמה הזאת הוא ספר לאריסטו קראו ספר מה שאחר הטבע עכ"ל, ועיין בספר דרך אמונה הגדול להחכם ר' אברהם זי באגי (במ"ג ש"ג) ובספר נוח שלום להרצ החכם ר' אברהם שלום (מאמר ז' פ"ב) מעיין פה, הביאם הרב צעל יפה מראה בספרו הזה (פאה פ"א הלכה ח') וע"ל שער השני פרק ח'.

(1) והוא צפרקי היכולת אמר רבי ישמעאל כל היודע שעורו של הקב"ה מוצתה שהוא צן עוה"ב וכו' ע"כ, והביאו הרמב"ם במורה והרש"ע ופי' שם שידיעה חכמת הטבע בכללה היא שעור קומה (עיין שם ה"א פרק ע"ב והקדמת רש"ע לפרק זה) ולרמב"ן ולהמקובלים ולבעל המערכה (פרק ל"א ופרק ט') גם לכוזרי (מאמר רביעי סימן ג') דעות שונות, עיין שם צ"ח והרמ"א פה כוון לדברי המורה הנ"ל.

(2) וכבר נודע מה שקרה ללעוספי הקבלה והזרז צמדינות טורקייא ובמחוז פאדלתי (בדור שלפנינו) שנתפקרו צמיות ועברו על עצירות המורות צפרהס"א, כנלוי עריות וחלול שבת ומועדים וכו', והפכו דברי אלהים חיים בדעות האלהות וצפרושי המורה, במה שחלו

ומה שהביא בעל ספר הברית (חלק ראשון מאמר כ' פ"ח ופרק ל"ב) בשם תשובת הרמ"א הנ"ל, הנה הוא גלוי ומפורסם לכל מעיין שלא נאמנו דבריו בזה ומצוה לעיין שם. וכבר אמר הרב האלהי הגאון ר' יוסף אלבו בספרו העקרים (העתיקו החכם המבקר לספר הברית במאסף ולהיות הספר הזה מדי כתבי זאת אינו מצוי בידי, סמכתי על החכם הזה) וז"ל: כי השם יתעלה לא גלה לקדושי כ"א תכלית הנפש, ודברים המגיעים לתועלת האמונה והדת אשר על ידם ישיג האדם הצלחה אמיתית בעולם הבא, או מה שהוא לתועלת האומה בארצותם למושביהם, אך בסתרי ענין הבריאה לא גלה להם מצפונים, ומקום הנייה לשכל אנושי לחשוב ולהגות, עכ"ל.

פרק כא

ואם אסר הרשב"א ז"ל בימיו למוד הפילוסופיא? לא אסר כ"א הפילוסופיא (מה שאחר הטבע!) והדרשות אשר דרשו או הדורשים, כמו: אברהם ושרה הם

הכל בספרי הזהר והמקובלים, כנראה בספרי הגאון יעב"ץ וביחוד בספר משוקן שלהם שכנה הגאון יעב"ץ ז"ל לגנאי בשם עמל הכסילים, עיין ספרו שנת לנו כסילים, ולחיי עוה"ב יהיו נזכרים הרבנים הגאונים דבראדי וקאסענטין ויתר הקהלות (עיין ספר השמוש) שגזרו בחרמות ציוס כ' סיון תקי"ה שלא ללמוד ספר הזהר שום אדם כי אם מי שבקי בש"ס ופוסקים, וזה עד שיהיה הלומד בן שלשים שנה, וכן הדין בספרי הקבלה זולת הזהר.

(1) וכן לדעתי כל המתנגדים ההולקים על למוד החכמות שמזכירם בעל ספר הברית (שם, ורוב דבריו לקוחים מהשל"ה הנזכר לקמן) כגון ר' יוסף יעב"ץ בעל אור החיים, והרא"ש ז"ל (בכתובתו אל החכם ר' ישראל פולטילא) וכדומה עיי"ש, וכן השל"ה במסכת שבעות קפ"ג וכן בעל העקדה בספרו חזות קשה וספרו יד אבשלום (הוא פרושו על ספר משלי) לא הלכו אלא על הפילוסופיא שאחר הטבע, ובאופנים דוקא שמזכיר הרשב"א כמבואר פה, וגם הרמב"ן ז"ל באגרתו אל חכמי צרפת (בהתנגלותו נגד ספר המדע והמורה שעמדו עליהם חיזה עוררים בצרפת כמונט פעליר (Montpellier) ודנו אותם בצרפת ע"פ השחד שהשחידו להשלטון וכו') אף שנראה שם באמת שגם הוא ז"ל היה כמתנגד אל למוד חכמת מה שאחר הטבע והוא הפילוסופיא, מ"מ לא חסרה לגמרי, כמו שמשמע שם מההשערה של רב האי גאון שמיא שם (עיין בהקדמתו לספר זה) שאמר לא תמלא י"ח וכו' אלא באותן המתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד (רומז אל הפילוסופיא כמו שמזכירה רב האי ז"ל בפרוש לפני מאמר הזה עיי"ש) ובפרוש כתב הרמב"ן שם באגרתו אל חכמי צרפת, וז"ל: ומדעו באמת ובצדור כי לא ישמעו הקהלות לחרם ומרור, ופני כלם קבצו פארוור, בצנזרתכם לגנוז ספרי הרב הגדול (המדע והמורה) לעזוב כל איש מאוייו, הפורש מהם (מספרים האלו) כפורש מחייו וכו', ומורה שם על חיזה חופן יהיה הלמוד בספר המורה, עיי"ש, אבל למוד שאר החכמות לא נזהר הרב הזה, אדרבא יזיה בלמודו ומרזו עליהם, והוא בעצמו היה בקי בלשונות רבות ובחכמות והיה רופא גדול, ובפרושו לחורה בצרפת ויאל מביא בפרוש שם דודאים, שהיה

החומר והצורה וכדומה, ובפרוש התיר ללמוד רפואה ומה שצריך אליה מחכמת הטבע, וגם למוד הפילוסופיא מה שאחר הטבע לא אסר לגמרי, כ"א עד שיהיה הלומד בן כ"ה שנים (עיי' שו"ת הרשב"א סי' תמ"ז) וכן כתב הרמ"א והרש"ל (עיי' בתשובת רמ"א תשובה ז') והטעם שאסרו עד כ"ה; כי להיות האדם בשני העליה האלו משוקע במוחשות, לא יוכל לשער עוד מדברים הבלתי מוחשים הנתלים רק בהשגת השכל כלמורדים האלה מחכמת האלהות, לא כן בימי העמידה שאז יגבר

מחפש בכל ספרי הרפואה שבעולם לאמת פרוש הבן עזרא ולא מא"ש עיי"ש, וצפרוש כתב באגרתו הנזכרת ז"ל: והומר לקרובי מלכות ללמוד חכמת יונית ולהבין במלאכה הרפואות, לשער כל מדה ולדעת כל חכמה, ויתר החכמות ותחבולות, ולהיות נפשם בחירות המלכים ונטיירות, אף כי אלה החכמות מותרות, ורבותינו ז"ל הזהירונו בהם וזונו עליהם, וכאשר אבדו ספרי חכמותינו באבדן מולדתנו והוצרכנו ללמוד בהם מספרי היונים והעמים שונים וכו' עיי"ש, וכן הרב הברטנורא בר"ש משנת חלק, שאסר הקריאה בספרי היונים, נראה בעליל מדבריו שם שהחכמות שיש בהם חוד השכל או תועלת וכדומה מותרין, ואף ספרי החינוכים לא אסר לגמרי, עיי' פרושו לאבות (פ"ה משנה ב"ב).

וכן אנוהו בספרנו זה, לא שמונו מנמתנו לעורר לבב כל איש ואיש מבני עמנו, אל למוד חכמה מה שאחר הטבע הוא הפילוסופיא, ולא ע"ז ירינו פנות יסודי ספרנו זה, וכל כונתנו כ"א על למוד הלשונות המדעים והחכמות ההכרחיות אשר לא תפסד בהם הדת, ולא ירופפו ע"י עמודי האמונה, אדרבא עיי"ז תחזק האמונה והאבהה בד' יתבצר, אבל מ"מ לא ראו לסגור היכל הפילוסופיא לגמרי בפני כל אדם, כי מי שאסף תורת ה' בחפזו, והחזיק בדתה ולמד הרבה ושמש ת"ח, וכבר ידע כל החכמות הקדומות לה, ראו לו וכוון ללמדה ג"כ ולמנוח מחשב לו, כמו שבארנו פה בספרנו לקמן, ועיי' מ"ש בעל העקדה בספרו יד אבשלום בפסוק פי דיק ינוב חכמה (משלי י'), ולריך שימור הכללים שהורו חז"ל למי שמחפסק בלמודה בפ"ב דתניגה וביהר המקומות, והז"ל הורו לנו בפרוש שרק מי שהגיע אל המעלות הנזכרות מותר לו ללמוד הפילוסופיא, ואמרו (ברכות ס"ג ע"ב): אמר רבא לעולם ילמד אדם תורה והח"כ יבהג, אבל מי שלא הגיע עדנה אל המעלות הנזכרות חלילה לו להעסק בלמוד הפילוסופיא כי יזיק לו כנודע מנן עזאי ובן זומא, ותחת כי יקוה למנוח דבש, יינק מרוכת פתנים, ויפסד אמונתו ודתו, ויאבד עולמו בזה ובבא, כאשר בא על זה האות והמופת, וכנודע מאל"ש אחר ומזולתו, וכמו שמבואר בספרי קדמוניו ורבותינו האחרונים אשר דבריהם סמוכים לעד, ויען שרבותינו ז"ל הנזכרים כנו לרוב אח שם פילוסופיא בשם חכמה סתם, ע"כ טעו קצת וחשבו שאהרסם כוללת כל חכמה ומדע וכל למוד זולת התורה, כללמוד הלשונות ולמוד הטבע וכדומה, ויהפאו עליהם דברים אשר לא עלו על לבם מעולם, כי המה ודאי מותרות והכרחיות לכל איש ואיש כפי שכלו, וכפי ערכו וכפי מקומו, וכבר הוריתך לדעת קורא נעים! שבכ"מ שהזכרנו בספרנו זה ללמוד החכמות סתם, כונתנו רק על חכמת השמוש והיזירות (עיי' הקדמתנו לספר זה) ולא על חכמת הפילוסופיא, וכאשר הביאנו הענין והזכרנו לפעמים מהתר ללמוד הפילוסופיא בפרוש, כונתנו רק על חכמי התורה השלמים והיראים, שכבר מלחו כרסם בתלמוד ובפוסקים וכל המדעים הקודמים לה ולא זולתם.

יגבר עליו שכלו, ואשכלות התבונה יגמולו, או העיון בדברים האלה לחכם וירא אלהים לצדקה יהשב לו, וז"ל הרמב"ם (במורה חלק ג' פרק נ"א): וכבר בארו הפילוסופים, כי הכחות הגופניות בימי הבחורות ימנעו רוב מעלות המדות וכו', כי כל אשר יחלשו כחות הגוף ותכבה אש התאוות יחזק השכל, עב"ד. ע"כ לא ערב הרשב"א ז"ל את לבבו לאסור לגמרי העיונים האלו ההכרחיים לחכם, ולא חשש ג"כ אל המעט מהחכמים המעיינים שתעו לפעמים מדרך האמת, והלכו דרך עקלתון מעומק המושג או מקוצר המשיג, וז"ל הבהיר (הובא בהקדמת ספר ויקהל משה): אמר ר' רחומאי מ"ד ודרך חיים תוכחות מוסר, מלמד שכל הרגיל במעשה מרכבה ובמעשה בראשית א"א לאדם שלא ישל בה, שנאמר והמכשלה הזאת תחת ירך, אעפ"כ הוא אהוב וחיבב לפני המקום שנאמר ודגלו עלי אהבה עב"ד. ועיין (הגיגה י"ד ע"א) ע"פ והמכשלה הזאת תחת ירך, דברים שאין בני אדם עומדים עליהם אלא א"כ נכשלים בהם¹) וכל דבר שיש תועלת לחכמים אין אנו חוששין למעותי איש המוני או הפתי חסר לב כההיא דפרק הספינה, על הא דתנינא (פרק י"ז משנה ט"ז דכלים) לענין אונאה על כלן אמר ר"י בן זכאי אוי לי אם אומר וכו', דסוף סוף אמרה וסמך אקרא כי ישרים רביי ה' וגו', ובבב"ר (פ' ח') על הכתוב נעשה אדם, ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמר בשעה שהיה משה כותב את התורה וכו' כיון שהגיע לפסוק הזה וכו' אמר לפניו רבון העולם מה אתה נותן פ"פ למינים? אתמהא! אמר לו כתוב והרוצה למעות יטעה, גם במשנת ע"ג (פ"ד מ"ז) השיבו הזקנים לרומיים יאבד (הקב"ה) עולמו מפני השוטמים? והרב בעל א"ב בחלק המישי המכונה ימי עולם (פרק מ"ב) אחר שהביא הג"ל, סיים בזה"ל, ואמר כי המשכיל לא יתאפק ממעשיו או מדבריו אשר יקוה בהם תועלת לאנשי התבונה, מדאגה פן ישלחו הכסילים בעולתה ידיהם ובבשרם לא ישרטו שרשת ילכו את חכמים ויחכמו עיי"ש, וגדולה מזו הורה לנו הרב אלהי רבינו יוסף אלבו ז"ל (עקרים מ"א פ' ב') שהטועה בעיון אינו נקרא כופר, אבל הוא בכלל חכמי ישראל וחסידיהם, והוא חוטא בשוגג וצריך כפרה וכו', עיי"ש דברים נפלאים.

פרק כב

ומי לא יודה שנתן ה' בנו חכמה ותבונה, לדעת ולהשכיל בחכמות היצירות

¹ ועיין לעיל מה שכתבנו בהערה לפרק ד' משער השלישי, ויפה אמר חכם וסופר אחד, "ראשית מחקר פליאה" וז"ל הקנה הקדוש בהקדמתו לספרו הגדול על המנוח: אין אדם בונה בית אס לא יסחור המקום, ואם הוא כותל רעוע מהרסו לגמרי כדי לחזקו מחדש, ומורמנו היא נהרסת הריסות אחר הריסות מחסרו ידיעתנו וכל הספרים שעשינו (רומז אל ספרו זה וספר הפליאה שהם מלאים שאלות וספקות כאשר יבנו זהם המשכילים) כלם הורסים ובוזים וכו', עיי"ש דברים רבים המסכימה לעינינו. — וכבר הנרתי בעז"ה מאמר אחד קראתיו בשם "פלאי היציר", בדרך משל חידה, וכונתי זו לזכר המאמרים הללו של חז"ל שהזכרנו על פסוק זה והמכשלה הזאת תחת ירך. עיין ספרי בית האוצר מחברת שניה.

והשמוש איש איש כפי כחו, שיש בהן לתועלת האדם ומלי דחיותא הם, והכרח לעסוק בהן, ותניא (שבת פ"ב ע"א): אמר ליה רב הונא לרבה בריה, מ"ט לא שכיחת קמיה ררב הסרא רמחרן שמעתיה? א"ל מאי איזיל לגביה דבי אוילנא לגביה מותיב לי במלי דעלמא וכו', אמר ליה הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במלי דעלמא! כ"ש זיל לגביה ע"כ. וזיל הבונה שם: מלי דעלמא היה קורא רבה לכל דבר שאינו למוד בתורה, והודיעו אביו שחיי האדם וברייתו הוא למוד ראוי, וצריך לכל בן תורה כדי שיוכל להגות בה, ואינו מלי דעלמא וכו', ואמר לו שתקן הגוף קודם לתקן הנפש בזמן ושבוע, עכ"ל.

ובאמת לא מצינו לאחר מגדולי הנביאים או מגדולי התנאים והאמוראים והגאונים וגדולי הרבנים שאחריהם עד היום הזה, שאסרו זאת; אבל אדרבא מצינו להפך שהיו מזרזים על למודם והיו שוקדים בעצמם בלשונות ובחכמות, והיו מתפארים ביריעתן (עיין רש"י מלכים ב' י"ח כ"ז), ולא אלו הגדולים לבד שקדו בה, אבל היה למוד הלשונות והחכמות מתפשט בכלל האומה הישראלית מדרור דור מיום היתה לגוי, ובפרט ראשי העם הכהנים השופטים הזקנים והנביאים שבכל דור, ואנשי כנסת הגדולה וזקני הסנהדרין שהיו אחריהם¹) ראשי גליות וראשי ישיבות, והנשיאים והרבנים שאחר זה עד דרא בתראה קרוב לזמננו, כולם

¹ דע שזימי בית שני הוסב שם הזקנים והשופטים בשם סנהדרין כאשר הוסב שם כתחלת בית שני בשם אנשי כנסת הגדולה, ומה שאמר בעל ה"זר השרשים בשם סנהדרין שכתחלת בית ראשון הוכב השם הזה, טעות הוא, ואמר עוד שיש רז"ס לדמות לשם סענאטארין (Senatoren) כרומי עכ"ד, רז"ס הזה שנשאל שם זה מלשון רומי שנקראו אז ברומא השופטים הגדולים בשם סענאטארעס (Senatores) ופרושו "זקנים", יען שנזכרו לזה השם חכמים וידועים אשר באו בימים, ומקום המשפט של הזקנים האלה נקרא סענאטוס (Senatus) ר"ל מושב זקנים (והסענאטוס הזה תקן ראמולוס (Romulus) המיסד עיר רומא, ולא נכתל הסענאטוס הזה גם בימי מלוך המלכים גם בימי שפוט היועלים קאטכולעס (Consules) חף בימי הקיסרים ובראשית יסודתו ע"י ראמולוס היו בו מאה ח"ס, ואח"כ כאשר רחיקו את גבול ממלכתם היו בו יותר ויותר עד שלש מאות ח"ס). — ויהודים שהיו אז בבית שני ס"י היונים והרומים שלאו הרבה שמות מהם, (גם הסבו הרבה שמות עבריים לשמות יוניים ורומיים), כנמ"ל מהם הרבה במשנה ובתלמוד, רק שנתנו להם הכרות עבריות ותמונות עבריות כאשר לפיננו (משם סענאטארעס) סנהדרים צי"ד מ"ס הרבו או יו"ד נו"ן כדרך לשון התלמוד, ולד"ה הוא משם סינאד (Synod) שלשון יוני, ומשמשים בו גם הדוסיים קעה על מושב זקני הכהנים הנמ"ל בעיר המלוכה פטערסבורג, המושלים על כל הכהנים והכומרים שצמדינה, ושניהם צלתי לזדקים, והאמת שהוא מן סנהדריא (Synedria) שצרומי שפרושו ישיבה וע"ש ישיבתם לדין. ובתחם דחק עלמו הרב הצרעטורה שהס סנהדרין הוא לשון עברית, שגוף הדרת פנים" וכן הסוי"ט בריש מסכת סנהדרין שאמר שהוא לשון ארמית, יען נמ"ל צמרגוס ירושלמי וצמרגוס כחוצים, כי אלה השתמשו הרבה מאד צמלות יוניות ורומיות, כי המה נחצברו בימים האחרונים.

השתלמו ברוב החכמות והלשונות כפי היותר אפשרי (וכפי גדולת האומה וכפי שפלותה, כן היו הלמודים האלה אצלה, רמו בגדולתה, ונפלו בדרתה) ולא היה יכול אדם מעולם להגיע אל אחת הכהונות הגדולות ולהיות ממנהלי וראשי העדה, אם לא היה מקושט במעלות האלו, מוסף על מדותיו התורתיות, הלא תראה משה ארוץ הנביאים מובחר האנושי, קצרה דעתנו להעריך את שלמותו בחכמות וברוב המדעים והלשונות אשר במו השתלם, כמפורסם ממנו, וכעדות כל חכמי לבב מכל אומה ולשון, וכבר הזכרנו מעט מ'ש עליו הרמב"ם ז"ל וחכמי האומות מגודל ידיעתו חכמת הטבע וחכמת מה שאחר הטבע, ורבותינו ז"ל מיחסים לו שידע שבעים לשון, ושהעתיק התורה אליהם, עיין סוטה (פרק ז' משנה ה') והיה מדיני גדול (Politiker) ומיחסים אליו רבים גם המצאת מלאכת הכתיבה, וכלי נשק, וכדומה אשר מצא בשכלו הרב בחכמות ומדעים, גם מיחסים לו המצאת מלאכת השיר על פי המדות, וכדומה לענינים כאלה שהיה אביהם, אך מה אהלל ואספר! הן קצרה לשוני להגיד אחת מני אלפי רבבות, וכמו שהיה ארון הנביאים ולא קם כמוהו, כמו שהעידה עליו התורה הקדושה, כן היה שר החכמות והמדעים אין תמורתו כמו שאמרו חז"ל עליו אב בתורה אב בחכמה (עיין במורה פרק האחרון), וכן כתבו חכמי האומות עליו, וז"ל החכם שלעצער (A. L. Schlözer's W. G. T. I. s. 199) משה המיסד ממלכת היהודים היה מחוקק, גבור מלחמה, סופר ד"ה (געשעט שיינבר) מליץ ומשורר וקודם בזמן אף לאילי היונים, וזה הוא משה האיש אשר יקראו אפלטון (Plato) בשם (Nomo tetes) (מחוקק או נותן תורה בלשון יוון) ועאופאלעמוס (Eupolemus) יקרא אותו בשם (Protos Sofos) (ראש החכמים או ראשון לחכמים בל"י), ונומעניאוס (Numenius) בשם (Sofotatos) (הכם החכמים) עיי"ש. וכן כל נביא או שופט, או כהן או נשיא, איש לפי שכלו ולפי מדרגתו, ולפי זמנו, ולפי דורו, היה שלם בכל אלה, כשלמותו בעניני התורה והדינים כאשר אסדר להלן דור אחר דור מראשי האומה וסגולותיה, ואראך את ידיעותיהם בעניני המושכלות והלשונות.

פרק כג

ובראשונה הנני להראות לך בדרך כלל, מה המה המושכלות והלשונות אשר היו הכרחיות לדעת, לאיש אשר הוקם על לרעות את צאן קרשים עם הישראלי בהיותם על ארמתם, אשר בלעדיהן לא הניתוחו לקחת שרביט המושל בידו, אף אם השתלם בתורה וביראה, ויתר המדות ההכרחיות לדיין ושופט, או נשיא או רב.

אמרו בסנהדרין (י"ז ע"א) ובמנחות (ס"ה) אמר רבי יוחנן אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה וכו', ויודעים בשבעים לשון (י) וכן כתב הרמב"ם ז"ל

(י) הרמב"ם (שם הלכה ו') הביא ויודעים צרוב לשונות, סתם ויודעים בשבעים לשון,

(בפ"ב מהלכות סנהדרין הלכה א') וז"ל: אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים מופלגים בחכמת התורה בעלי דעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות, כגון רפואות וחשבון¹) ותקופות ומזלות וכו' עיי"ש. וכבר נודע שיעור שהיו בה מאה ועשרים אנשים היו מחויבים למנות בה סנהדרין קטנה, דפסקינן בת"ק, וכן פסק הרמב"ם (שם פ"א הלכה ג') א"כ היו כלם צריכים ללמוד כדי שיהיו מוזמנים לעת הצורך למנותם בסנהדרין, וכן כתב הבוורי (מאמר שני סימן ס"ד) אמר התבר, והסנהדרין היו מצווים שלא תעלם מהם חכמה מהחכמות האמתיות (ר"ל כמו חכמת המדות שאין בה כזב וחכמת הלך הכובבים וזולתם) והרמיונות (כאחיות עינים) וההסכמיות (כמו חכמת הרקדוק שבלשונות השונות המוסכמה ממניחי הלשון), עד שהכשפים²) והלשונות היו יודעין, ואיך

ולא יכשר בעיניו שידעו שצדעים לשון, אולי מפני שהוא דבר זר ורחוק שידע איש צדעים לשון כדעת הכ"מ שם, וראיתי מי שאמר שפרשו שידעיים הכל צדעים לשון בידה.

¹) ואמרו בספרי הוא ברש"י (דברים ח' י"ג) הבו לכם אנשים חכמים וגו' חכמים כסופים עכ"ל, ופי' כסופים בקיאים בטיב החשבון, עיין ילקוט על פסוק זה, והבאור בד"ד. — ועיין בספרנו בית יהודה בהערה לל"ד 284 מה שכתבנו מזה.

²) וכן הוא בגמרא (שם) והרמב"ם (שם הלכה ח') יודעים וכו' אטענינות ודרכי המעוניים והקוסמים והמכשפים והבלי ע"ג וכו' כדי שיהיו יודעים לדון אותם עכ"ל, וכל עיני הקוסמים והשוף כבר בארס הרמב"ם ז"ל (בהלכות עו"ג וחקוקיהם פ"ח) וסיים שם (הלכה ט"ז) וז"ל: ודברים האלו כלן דברי שקר וכזב הן, והם שהטעו בהן עובדי גלולים הקדמונים לגויי הארצות כדי שיהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו, ולא להעלות על לב שיש חושלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגויים אשר אתה יורש אותם אל מעוניים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו', כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל המורה אסרפן, אינו אלא מן הסכלים ומחברי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלמה, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות, שכל אלו הדברים שאסרה הכורה אינם דברי חכמה, אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזכירה על כל אלו ההבלים, תמים תהיה עם ה' אלהיך, עכ"ד, ובכלל אלו הם רוב בעלי השמות והקמיעות המתעיס את האנשים בכזביהם, כאשר כבר העיר עליהם הרמב"ם ז"ל את חמתו וגלה קלוגם בספרו המורה (חלק ראשון) וז"ל (שם פ' ס"ח): ואין אללנו שם בלתי נגזר אלא זה (והוא הויה ב"ה במלואו) אשר הוא שם המפורש גמור לא תחשוב זולת זה ולא יעלה במחשבתך שנגעון כותבי הקמיעות, ומה שחשמהו מהם או תמלאהו בספריהם המשגים ומשמות חברים לא יורו על עיני בשום פנים, ויקראו אותן שמות, ויחשבו שהם לריכים קדושה וטהרה ושהם יעשו נפלאות, כל אלה הדברים לא יאות לאדם שלם לשמעם כ"ש שיאמינם ע"כ. — ואמר החכם ר' משה הנרבוני: מה שיראה לעם מפעלות הקמיעות והשמות אינו מבעל דברי הרב (הרמב"ם) הנזכרים כי הוא במקרה ומפועל הדמיון, ועיין מ"ש החכם רבי שם טוב (שם בפרושו לפרק ס"ב) על המעשה שהביא הנרבוני מאחד שהזכיר שם ונתן מרעב

ימצא תדיר שבעים זקנים חכמים אם לא ההינה החכמות מתפשטות קיימות באומה, ובעת שימות זקן אחד יעמוד אחר תחתיו כמוהו, עכ"ל. ורע שהיו אז בתי מדרש אשר בס למדו החכמות והלשונות, וצעירי ימים (אולי מבן חמש עשרה ומעלה) היו מבקרים את בתי המדרש האלה, אחר שירדעו המקרא והמשנה, כי החכמות האלה בכלל התלמוד הן — כמו שבארנו לעיל — ומצינו בזמן סוף בית ראשון שהיו נמצאים צעירי ימים בין בני ישראל שהיו משכילים בכל חכמה, והיה להם עשר ידות במדעים ובמושכלות, כמו שכתוב בדניאל הנביא מישאל ועזריה וחבריהם, וזאת למדו בעורם על אדמתם (ונבוכדנצר לא צוה עליהם כ"א ללמדם כתב ולשון כשרים כמו שנאמר (דניאל א' ג' ד'): ויאמר המלך וגו' להביא מבני ישראל וגו' ילדים אשר אין בהם וגו', ומשכילים בכל חכמה, ויודעי דעת ומביני מדע וגו' וללמדם ספר ולשון כשרים, וכונתו היתה רק שיעמדו לשרתו

צירכו עיי"ש (ולו היה החכם נרצוני זה חי צימינו היה רוחה מעשים כחלה לחלפים מצעלי המשחקים העושים לא להזקק דמיונם כמו שחשב הוא ז"ל, ב"ש ע"י דברים טעניים, ומ"מ נס דעת החכם הנרצוני אינה זרה כי באמת כח הדמיון גדול מאד, כמו שהעיר בפרטו שם החכם בעל גבעת המורה עיי"ש) ועיין ספר המצות להרמב"ם ל"ה ל"ב, ולמען הראות עד היכן הגיעה חכמת ההמון להאמין דברים זרים המפליאים, ומתחמלים בכל התפעלותם לחמת אהבה, אף אם הטעות מוחש וגלוי, הנני להעתיק פה דבר נפלא מה שהביא בפ' הנזכר החכם נרצוני (בשנוי לשון קצת כי לשון החכם הזה אינו קל להצין) וזה דבריו: בעת שקדו על-למוד החכמות, כתב אחד מן החכמים הגדולים בדרך שחוק והתול קמיע אחת, כתב בתוכה הרבה דברי לזון והתולים, ולא הגיד שעשה זאת בדרך שחוק, ועפ"י מקרה קרה ששנים המקשות לילד ולא הועילו למו כל הרפואה שעשו הרופאים, בלקחה קמיע זו היו יולדות, ויהי היום יצבו לפני החכם הנזכר גדולי המדינה הוא בורגוס (Burgos) והיו מספרים מעיין השמות שבקמיעות, ויהתל החכם גם לאמר אין גם מועיל כי שקר המה, והמלאות אלוסיות לבד המה, ויביאו הגדולים ההם ראיות רבות לחמת השמות, והיותה גדולה היתה מה שנתחמת חלל מעיין הקמיע שעשה הוא בעצמו, אז צוה החכם להביא לפניו הקמיע והראה מה שכתב בה מדברי התולים ושחוק, ויחזוהו הגדולים האלו ולא נשאר מענה בפיהם, עכ"ל.

ועוד להרמב"ם במורה (שם פרק ה"ב) וז"ל: וכאשר מלאו האנשים הרעים הפחאים אלו הדברים (ר"ל שם בן י"ב ושם בן מ"ב) התרחצ להם הכוז והמאמר שיקבלו חייה אלויות שירצו (מר"ת הפסוקים או מאמנע הפסוקים או מהקלה עיין המפרש רש"ע) ויאמר שזה הוא שם יעשה ויפעל כשיכתב או כשיאמר על תאר כך, ואח"כ נכתבו הכוזבים ההם אשר גדלוהם הפחאים הראשונים, ונעתקו הספרים ההם לידי הצובים, רכי הלכ הסכלים אשר אין חללס מאזנים ידעו בהם האמת מן השקר, והסתירום ונמלאו בשיבונותם ונחשב בהם שהם אמת, וסוף דבר, פתי יאמין לכל דבר, עכ"ל, ואסיים פה בכוס דברי הרב ולאומר כדבריו: וכבר ילאנו מענינו אל העיון בצטול שנעון יראה צטולו לכל מחיל-בעיון, אלא שהביא זה הכרח והוא לתת טוב בעמי ולהוציא מלב פחאיו כל דבר נפתל וכז, ויקיים צנו מאמר המחוקק האלהי: ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

(בעבור כשרון חכמתם) בהיכלו או במדינתו, ובלמדם ספר ולשון כשרים למדו ג'כ חכמת הכלדיים, ואולי צוה עליהם ככה המלך), ודע שבעת הזאת הלכה חכמת הפילוסופיא (אחרי היות מקורה בישראל לבד ראשונה) ומצאה קן לה גם אצל שאר האומות, והמה הכשריים, הפרסיים והיונים, שלמדו אותה מאת היהודים ראשונה, כמו שמעידים רבים מחכמי האומות בעצמם והביא היוסיפון לרומיים נגד אפיאן (Josephus Flavius cont. Ap. B. 1. §. 22) גם הנוצרי הקדמון הנודע אריגענעס האלכסנדרוני בספרו נגד צעלוס (Origenes gegen Celsus) בשם הסופר הקדמון הערמיפוס (Hermipp.) שהחכם פיטאגאראס (Pithagoras) היוני העתיק לספריו הרבה מפילוסופיא היהודים עיי"ש (ואולי לזה כוון החכם הגדול ר' אליהו ד"ט בספרו בחינת הדת שבספר הזהר נמצאת הרבה מפילוסופיא של היוני פיטאגאראס וכן דעת חכמים זולתו, ועיין הרמב"ם במורה ח"א פרק ע"א) ובכוזרי והישראלי ויתר חכמים שהעתקנו לעיל, וכלם יעידון שהחכמות למדו המה מאתנו, ומהם ר'ל מהיונים נִשְׁעו תוך גויי הארצות אחרים לאט לאט, וכאשר בזאו האומות את מקדשנו וקניננו בזאו החכמות גם כן וקראו אותן על שמם¹).

¹ ולא ינהגך דברי החכם וולטערע (Voltaire) שכחז וז"ל: על שאלתכם אשר השאלו איך היתה חכונת הפילוסופיא ועיניה אז אלל עם ישראל? ע"ז תשובתי קצרה מאד: לא היתה כלל וכלל אללס, עכ"ל. אמת תשובתו קצרה מאד אך שקר היא, וכמו שהוכיח על פיו מומו הכומר הנרפתי החכם נאונלפטע בספרו המפורסד: עטויה וולטערע (die Jrrthümer d. H. v. Voltaire v. Nonnotte T. II. H. st. VII) בדברים יקרים ואמתים עיי"ש. ודע שזה החכם וולטערע כן דרכו מעולם לתלות הר גדול בשערה דקה במקום שנוגע לחזק דברי התוליו כמפורסם, ורוב ראויותו שהיודים היו עם בזוי ושפל, הוא: סופרי היסטאריע (Historie) היונים והרומיים הקדמונים, אשר ממקורם ישאבו כל סופרי היסטאריע זמננו, מהם אינם מזכירים את עם היהודים כלל, וקצת שמזכירים מקטינים מאד אותם, אבל באמת לו הכס ישכיל זאת, שלהיות היהודים מאז עם גדול מכל העמים, ושיח ושיג אין למו עמסה, כמאווה עליהם מפי השם לכל יתערבו במו וילמדו ממעשיהם הבלתי ראוים, כי רובן ככלם היו אז עובדי אלילים, ע"כ לא היתה להופריהם ידיעה אמתית מתכונת עם הישראלי, והסופרים המזכירים את עם ישראל מסופרי היונים והרומיים הקדמונים כגון פלוטארכ (Plutarch) פיוזאליאס (Pausanias) שטראבא (Strabo) צ'יצערא (Cicero) טאציטוס (Tacitus) פלארוס (Florus) וכדומה, נראה צעלול לקורא בספריהם שמפי השמועה כהנו עפ"י רוב, מה שנוגע לעם ישראל, דברים הזיזם ושקרים, ד"מ: פלוטארכ כהנז שהיהודים מכבדים ומקדישים את החזירים יען שמהם למדו עבודה אדמה, יום השבת וחג הסוכות יחוגו לליל באקבוס (Bacchus), טאציטוס בספרו החמישי מהיסטאריע אמר: שהעברים נקראו יהודים ע"ש ההר המפורסם איזא (Jda) אשר באי קרעטא (Kreta) ובזמן מלך באקכארוס (Bocchoris) במזרים, בהיות מחלה נרעת באנשי מדינתו נכרכו אלה היהודים מארנו, כי כן יען אותו הארקהל (Orakel) בהאמתאיע

פרק בר

ודע קורא משביל! שחכמת פילוסופיא היונית הנודעת עתה בכל ממלכות אייראפא ללשונותם בארצותם לגוייהם, מאת היהודים באה להם, והמה היו הנסבה שנתפשטה החכמה הזאת ונודעה שמה בין חכמיהם — וכן מה שהוסיפו עליהם החכמים המאחרים מהערביים והיהודים וזולתן.

דע שבימי הכלפים נתפשטה הפילוסופיא היונית אצל הערביים, והמה למרוה וקבלוה מאת היהודים כמו שהביא בברור החכם השר טשאצקי בספרו הנ"ל (צד 183. 184. 185) בשם סופרים קדמונים נאמנים, ואמר שהיהודים העתיקו להערביים את ספרי אריסטאטלעס, ראשונה העתיקו מיונית לסוריא, ואחר זה מסוריא לערבי. ובזמן שאחריו העתיק להם רוב ספרי חכמה מיונית ומלשון הקדש ללשון ערבית¹) החכם הערבי חנניה בר יצחק, הוא המחבר ספר מוסרי הפילוסופים הנעתק לעברי ע"י ר"י אלחריוי, ואח"ז העתיקו חכמי ישראל מספרי היונים והערביים ללשון הקדש, וחברו עליהם באורים ופרושים הרבה ומלה"ק

(Hammonie) גם אמר: שהיהודים מהפללים צניח מקדשם אל חכמות חמור, יען שזהיוחס נבזים צמדבר ולא ידעו דרך נכונה, גם נאלו למים כי לא נאלו, אז חמור אחד הראה למו מעין מים והדרך הנכונה, וכאלה הרבה דברים הזים מהיהודים שחוק לקורא בהם יהיו, ודע קורא נעים! שכל מקום שסופרי חול (פראפאטען) מתנגדים בחיזה ספור לספרי החורה, לא האבה ולא שמע להם כי אין אמון בהם, כי ספרי חורחנו הקדושה לדיקים ולרופים ומזוקקים שבעתים, מכל יוח סיג ומפל, ומכל שניאה וכזב, כי חזעב אלהים היא, לא כן סופרי היונים והרומיים שכתבו לרוב מפי השמועה, והגדת ההמון המעורבת צהבלי שוא, ובפרט סופרי היונים קדמונים בספוריהם מזכרון ראשית ימות עולם, כלם מלאים בהלים והזיות כדויות, וכל אדם יחזה בקראו בהם, שרוב יסודות ספוריהם אלה הגיעו למו מפי השמועה מאבותיהם, ומה שמסרו למו בע"פ קדמוניהם, מספור הבריאה ומדורות קדם, המצול וההפלגה וכדומה המסופרים בהורה, אצל בהרך הזמן עלו כמו קמשונים, גרעו והוסיפו בשמועות מבהילות והבלים רבים עד שנתקעה האמת בהם, כמפורסם מעינים לקורא בהם, וז"ל אריסטוטלוס: היונים בספרם לנו מעשי ימי קדם, ספוריהם דומים ממש לספרי הילדים, עיין מיעהאלאגיע הכללית לטרעססאן הברפתי (Всеоб. Мисолог. Сравн. съ Исторією Соч. Аббата Трессана Москва 1818 Ч. I. Стр. 37.) וכבר הכה על קדקד סופרי היונים בעבור חזניהם, הכהן המשיח יוסיפון בספרו לרומים בהלק המכונה נגד אפיאן (שהזכרנו) בשתי המחברות בהם שיש בו די, והזק מוסדות חורחנו הקדושה וספוריהם והרים קרן חכמי ישראל, ורחוי לכל חיים ישראל שיהיה הספר הזה חרות על לוח לבו, ואז לא יבוש כי ידבר את חוברים שבער. ועיין ספרנו בית האוצר מחברת ב' „העמק מיוסיפון נגד אפיאן“.

¹) עיין מוסרי הפילוסופים [הזכר אח"ז שחבר זה החכם חנניה בר יצחק] שער הראשון פרק א', וכן כחז החכם וואלף בספרו כמה פעמים, עיין סס. (Jo. Christoph. Wolfi Bibliothecae Hebraicae, Hamburgi).

העתיקו היהודים אחד אחד החבורים האלה עם פרושי חכמינו ובפרט פרושי החכם הגדול הרלב'ג ז"ל, מלשון עברית ללשון לאטין. (ועד היום נמצאו ספרי אריסטאטלעס בלה'ק עם הפרושים של הרלב'ג בבתי עקר הספרים הגדולים. ופירושו של הרלב'ג בכתיבת ירו ממש, נמצאו בקריסטיאניא (Christiania) אשר בנארוועגען (Norwegen) בביבליאטיק של המלך). ומלשון לאטין נעתקו אח'כ ספרי החכמות האלה לכמה לשונות אייראפא, והגיעו לידם כל הבאורים והפרושים היקרים של חכמי אומתנו, וממקורם ישאבו עד הנה ממה שנוגע לחכמת פילוסופיא הקדומה. — גם ספרי רפואה הרבה שנעתקו אז בימי הערביים מערבי לעברי, העתיקו אח'ז חכמי ישראל מעברי ללאטין, מלבד מה שחברו היהודים בעצמם בלשונות לועזיות, כנודע בדברי הימים. וכתב החכם הנוצרי הנזכר (שם צד קצ'ז) שספרי הרפואות של אבן סינא הנודע נעתקו מעברי ללאטין, ור' אהרן בן יצחק מקארדאווא (Cordova) אשר בספרד, באר אותם בפרושו, והחכם הזה חי במאה העשירית למנין הנוצרים עכ'ז, ובלעדי החכם הזה היו הרבה מעתיקים מהיהודים שהעתיקו ללאטין, והתפשטו החכמות באייראפא, ובפרט החכם ר' קלונימוס בן ר' קלונימוס העתיק הרבה ספרים מערבי ללאטין, וזה חי במאה ראשונה לאלף הששי. — וזה לשון החכם וואללער (Handbuch der Allgemeinen Geschichte der Literär. Cultur v. D. Lud. Wachler Marburg 1804. per. V. p. 68) עשו בדבר הלמודים והחכמות, ובזמן ממשלת האבאזידען (Abbasiden) הסבו היהודים הרבה מאד אל הרחבת המדעים שבבתי המדרש בבאגדאד (Bagdad) קופא (Kufa) ואלכסנדריא (Alexandrien) עד שנת 1040 (למספרם) ואח'ז הסתופפו בצל המלכים הכושיים בארץ שפניא, והיו מלמדים שם ברבים את החכמות של הערביים עם מה שמצאו בעצמם בשכלם הרבה מהלמודים הפילוסופיא הרפואה וחכמות הלמודיות, והמה שהרחיבו החכמות האלה על ידי העתקותיהם בעברי, וע"י שלמדו בעל פה ברבים בכל ארצות המערב, אמת הדבר ואין להכחיש שבמאה הי"א (למספרם) היו על הרוב היהודים המלומדים הסגוליים והשלמים בחכמות בתכלית היותר אפשרי בכל העולם וכו' עיי'ש, עוד שם (per. VI. p. 90) וז"ל: היהודים באין הפוגות הלכו והוסיפו לעשות למו שם ותפארת ע"י חריצותם הרבה בחבור ספרים מהוללים ויקרים, וביחוד קנו למו שם עולם ודי שכר בעמלם, על ידי שהרחיבו והגדילו במאות הראשונות לזמננו את חכמות הערביים הפילוסופיא הרפואה וחכמת הלמודית בעולם וכו', עיי'ש איך שהולך ומפליג מאד את חכמי ישראל וביחוד את עומק שכלם ולבותיהם החריפים, ואומר שהיו בהם הרבה חכמים כוללים (polyhistoren). ועוד לו להחכם הזה בספרו הגדול (Allgem. gesch. d. Literat. B. II. s. 193) וז"ל: היהודים המטולמלים והמגורשים מארץ אבותם, באין קצין שוטר ומושל, היו מדוכאים ונענים מאד, מורדפים בלי חשך מן הערביים, ולמלט על נפשם ברחו למו אל ארצות אייראפא, אל מקום אשר משלו אז דעות משובשיות (פאלאורטטיילע) בתכלית גרוע מאד, מקום אשר לא ידעו אז (יושבי אייראפא) תורת האדם לגמרי.

ועל ידי האכזריות הגדולה וההרפות והבוז שסבלו או היהודים באיראפא מן יושביה, היו היהודים מוכרחים או לבחור למחיתם את המסחר; כי אנשי אייראפא לא ידעו כלל מה הוא מסחר וקנין, ומרוב חסרון ועוני הגיעו היהודים אל מה שהגיעו במסחרם להרמאות ולקחת הנשך ותרבית, ולהחיות נפשותם על אופן זה המגונה. — ובכל הלחץ הגדול ובכל הרעות הנוראות אשר סבלו היהודים האומללים האלה, היו משתדלים מאד בדבר הלמודים, ועם הריצותם הגדולה ואהבתם העזה אל דת תורתם ואמונתם, המליטו את לשון הקדש ממלתעות הזמן, ובשמירה וזריזות רבה נצרוה כאישון עין. — ולולא היהודים כבר אבד זכרה וכו'. המה נטעו משעי החכמות שצמחו בִּעֶרְב על אדמת אייראפא, כגון: הרפואה והפילוסופיא. — ברוב המדינות באיראפא היו רק היהודים לבד המלומדים הגדולים בלמודיות (מאטעמאטיק) ורפואה, והחוקרים הסגוליים והיחידים בעולם (דיא לינינגטן זעלנסט דענקער), והעתיקו ג'ב הרבה ספרים מאד מלשון הערבית אל לשון הקדש. ובבתי אוצרי הספרים (צילילטעקטן) נמצאו עד היום מפרי תבונתם חמרים חמרים אין מספר. — ואם בימינו היום אחרי שנתפשטו כבר החכמות ונדועות בכל הלשונות והעמים, והדלה אם כן יקרת הספרים הללו, כי אין צורך בהם היום, אבל מה יקרו היו או, ומה גדלה היתה תועלתם בימים ההם, עד כאן לשונו.

פרק כה

עתה אשובה נא ואשלמה נררי אשר פצו שפתי, לערוך לפניך קורא הנעים! על הסרר, מיהידי הסגלה ויקירי האומה, והנני קורא הדורות מראש, עד דור האחרון הזה אשר אנחנו בו, אנשים פרטיים הנודעים לאנשי קדש המפורסמים אשר נודעים לנו, אם מצד ספריהם אשר חברו המעידים על ידיעתם הרבה במושכלות ובלשונות, או מאשר יהללו אותם אחרים בספרי זכרוניהם או בספרי התורניים, או הדתיים, וכדומה — יהיו מחברי ישראל או חכמי האומות זולתנו — ואסדרם דור אחר דור כפי היותר אפשרי, ואביא את ראשית חכמי העם וגדולי הדור (מאשר יקראו לפני ראשונה) למען תדע ותבין שהחכמות לנו היו למורשה מדור דור, ובהם עסקו והגו כל איש גדול וקדוש. ונתחיל מן ראש היחס של מושלי האומה, ואבי כל אותו שבט המושל בישראל, המלך החסיד אשר הפליא לו אל עליון, ובהר בו לנחות צאן עמו, וישבע לו שמפרי בטנו ישבו לכסא לו, הוא —

דוד בן ישי, וכבר דברנו ממנו לעיל, אך הוא ובית דינו היו מגדולי התוכניים, נוסף על חכמתם וידיעתם בכל המושכלות, ולא נכפול דברינו, עייש. ובימיו היה —

אחיתופל ואסף הקרתי, חכמים גדולים בכל המדעים והחכמת הפילוסופיא, והיוחסין כתב שמצא שהחכם הגדול מחכמי היוונים סאקראטעס (Sokrates) (שהכיר את בוראו בחכמתו וקדש את שמו הגדול כמפורסם) למד

מאחיתופל ואסף הקרחי¹) וכן כתב הרמ"א בספרו תורת העולה (חלק א' פי"א).
 שלמה בנו אבי החכמים היה נעלה מאד על כל חכמי בני קדם חכמי
 דורו בחכמות, ומעיד עליו הכתוב שאין כמוהו ולא היה, וכבר דברנו ממנו
 לעיל, ואין להלאות הקורא בכפל אמרים.

פרק כו

הנביאים הקדושים הראשונים (שקבלו מהשופטים והזקנים)
 והאחרונים ע"ה עד אנשי כנסת הגדולה (שקבלו מהם) כלם היו משוררים
 ומלצים נשגבים אין ערוך אליהם, והיו משכילים בכל חכמה ומדע, ובפרט
 בהכמת האלות והכמת הטבע, כי בלעדי החכמות ובלעדי השתלמות השכל
 באלו המדעים לא יוכל האדם לבוא למדרגת הנבואה, כמו שאמר הרמב"ם
 במורה (ח"ב פרק ל"ב ופרק ל"ח) שעל זה נאמר ונביא לבב חכמה, שאם לא יהיה
 חכם בחכמות לא יפול עליו שפע הנבואה, ועיין פרק ל"ז שם שהוכיח שהנביא
 לא ישיג שפע נבואתו אם לא ישתדל באין הפוגות להשיג סודות הטבע, וסבת
 הנבראים בכלל, וסתרי המציאות, וכאשר כבר בארנו לעיל מגודל ידיעת הנביאים
 בטבע, כאשר יעידו עליהם ספריהם עיי"ש. וראיתי לקרמונינו ז"ל שהביאו בשם
 ר' נתנאל אבן כספי בפרושו לכוזרי, שהפילוסוף הגדול אפלטון (Platon) היוני
 (המכונה בפי הקרמונים בשם אפלטון האלהי) התחבר עם ירמיהו הנביא ודבר
 עמו הרבה מהכמות שונות, והפליג את חכמתו מאד, והאברבנאל במפעלות
 אלהים (מאמר ח' פרק ו') אמר שהיה תלמיד ירמיה עיי"ש, ובבאורו לירמיה
 (א', ד' ה').

(גלוס צב)

דניאל חנניה מישאל ועזריה וחבריהם דברנו מהם לעיל,
 ומגודל חכמתם בכל מדע והשכל יעידו הכתובים כמה שיש בו די.

וברור ראשון שאחריו היו

חגי זכריה מלאכי — חזוים קדושים סוף הנביאים — וחבריהם מן
 הזקנים אנשי כנסת הגדולה היותר גדולים וחשובים שבהם (כי בין הכל היו
 מאה ועשרים) כגון: זרבבל מרדכי בלשן (ונקרא כן שידע ע' לשון ובייל
 זו בוז, ואמרו שפותה דברים ודורשן, ומבין אפילו לאלמים במחוג), (עיין מנחות
 פרק רבי ישמעאל ס"ד ע"ב).

עזרא הכהן הסופר וכדומה, וכלם היו חכמים גדולים בכל חכמה
 ובלשונות.

¹) ולא ידעתי לכוון חשבון הזמנים, כי נראה שסלקראסוס היה מאוחר בזמן, לכן נראה
 לי שטעות נפל ביוחסין, וז"ל חכם יוני אחר במקום סלקראסוס.

פרק כז

(נדור שני)

שמעון הצדיק משירי כנסת הגדולה ראשון לחכמי המשנה (והוא לד"ק עדוא בן יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול) היה חכם מופלג בכל החכמות והמדעים, והפילוסוף הגדול אריסטאטלעס היוני היה מפליג מאד את גודל חכמת הכהן הגדול הזה בכל בית הפילוסופיא, וקבל ממנו הרבה דברי חכמה, ואלכסנדר המוקדוני — הנקרא אלכסנדר הגדול — עשה לו יקר וגדולה, וינשאהו בכבוד גדול בעבור חכמתו הנשגבה אשר מצא בו בדברו אתו. והיוסיפון לרומיים בספרו נגד אפיאן הנ"ל (במחברת ראשונה פרק כ"ב) הביא עדות ברורה שאריסטאטלעס למד הרבה אצל יהודי אחד עיי"ש, ומזה יצא שרבים טעו בדברים אלו, והשבו שאריסטאטלעס היה יהודי, ועיין מ"ע לר' עזריה מן האדומים, ותורת העולה שם.

פרק כח

(נדור שלישי) הוא דור של —

ר' אלעזר בן חרסום הכהן הגדול המפורסם בחסידותו ורוב עשרו ורוב חכמתו, והיתה אז חברת הנזירים המה החסידים הקדושים אשר נקראו אז בשם אִיִּסְיִים¹ (עססעער), והיו במספר כמו ה' אלפים איש, כלם היו נוסף על קדושתם חכמים מופלגים, ונבונים בחכמת הטבע והפילוסופיא, והיו משתדלים להוציא החכמות הטבעיות והפילוסופיות ולבררם מדברי תורתנו הקדושה, עיין יוחסין (דף ק"ה). ודברי המאור עינים פרק ג', בדבר כת זו, בלתי נכונים, ועיין ביוסיפון לרומיים (ממלחמות היהודים ספר שני פ"ח וזולתו במקומות רבים) כי משם נובעים דברי היוחסין, ועיין בספר פרעפאָראַציון לעאוועבוס הנ"ל המסכימים לדברי היוחסין גם כן. וכן כל כותבי זכרונות כלם כאחד מסכימים לדברי היוחסין.

פרק כט

(נדור רביעי)

יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, משכילים בחכמות ובלשונות

¹ אולי נקראו כן להיווסת כלס רופאים, ר"ל מלומדים בחכמת הרפואה כגודע מהס, כי אסיא זלשון ארמית רופא, כי היסה לשון היסודים צימים ההס צארמית, וכן הוא דעת קצת חכמים — ואלוס צספרי זרבבל, וכן צספרי תער הסופר, שערתי שנקראו „איסיים" על סס יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן חלמידי אגינינוס; כמו שנקראו הצדוקים ע"ש צדוק, חלמיד אגינינוס. ותמכתי השערתי זו צראיוס.

ובעבורם ישבו כסאות למשפט בראש הסנהדרין, ועליהם אמרו חז"ל משמתו במלו האשכולות¹).

אליעזר כהן גדול אחיו של שמעון הצדיק וע"ב זקנים, שהעתיקו את התורה ליונית להמלך תלמי, וכבר נודע רוב חכמתם במושכלות, כנראה מאגרת הצחה המלאה לה חן והדרת יופי, ומלאה חכמה ותבונה. ודעת בטעמי המצות, אשר שלח הכהן הגדול הזה למלך תלמי, וכנראה מתשובות הקצרות רבות האיכות בחכמה המדינית שהשיבו הזקנים ההם על ע"ב השאלות ששאל מהם המלך, וז"ל החכם היוני אריסטיאה (Aristeus) לאחיו: הזקנים (מעתיקי התורה) אנשי מעלה חכמים מאד מבני הנדיבים נכבדי ארץ אשר לא לבר ספרו היהודים היה באמנה אתם כי גם למודי העיונים השתדלו לדעת, עיי"ש.

פרק ל

(נדור חמישי)

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, חכמים גדולים במושכלות ובלשונות והיו ראשי הסנהדרין, ובימיהם היה הפילוסוף הגדול והמופלג בכל החכמות אריסטובלוס היהודי (נראה שהחכמים הגדולים שהיו מפורסמים מאד לגדול חכמתם אצל האומות, והיו מכנים אותם בתאר היהודי נוסף על שמם, נשאר להם שם זה גם בין היהודים, וכן: מרדכי היהודי, פילון היהודי, יוסיפון היהודי) אשר חבר הרבה ספרים בלשון יונית, ועדיין נמצא (לפי עדות בעל מאור עינים ובעל שה"ק) מספריו חבור אחד גדול כולל מאה פרקים בלשון יון והוא פי' על התורה, בכיבליאטיק אשר בעיר פיורינצה, ואומרים שחברו לכבוד פטאלאמפאוס פהילאדלפוס (Ptolomäus Philadelphus) הוא תלמי מלך מצרים, ואולם מיתר ספריו לא נשארו כי אם מאמרים קטנים מפורזים בין ספרי מחברים אחרים שהעתיקו מספריו בימים ההם.

פרק לא

(נדור שששי)

שמעון בן שטח ויהודה בן שבאי חכמים מופלגים בכל החכמות והלשונות והיו ראשי הסנהדרין,

¹ פירש הרמב"ם (בפרוש המשניות שלהי סוטה) אדם שכולל מדות המעלות והחכמות עיי"ש, וע"ש המליצה נקראו החכמים בחאר אשכולות, ע"ד הכתוב אין אשכול לאכול, מיכה ז' א') וחמר בירושלמי (סס) ולא עמד אשכול עד שעתיד ר' עקיבא עיי"ש, ועיין סמוכה (דף ט"ו), והרב בעל מוסף הערוך אמר שהוא לשון יוני ופרושו צים הל' וד' וכן הביא בערך אסקוליסטיכא מבראשית רבה (פ' ס"ד): יעול ר' יהושע בן חנני שהוא אסקוליסטיכא דאורייתא

(גדור טזיעי)

שמעיה ואבטליון גרי הצדק, והיו חכמים גדולים, וראשי הסנהדרין.

(גדור שמיני)

הלל ושמאי ומנחם, חכמים גדולים וראשי הסנהדרין היו, וזה הנשיא הלל היה ראש משפחת הנשיאים, וכבר נודע שאמרו עליו שלא הניח חכמה ולשון שבעולם שלא למד והשתלם בהם, עיין לעיל מזה, וזה מנחם אמרו עליו שהיה כמו נביא, והיה ג"כ חכם ומלומד בתכסיסי מלחמה (עיין תגינה ט"ז ב'), ובימיהם היה הפילוסוף הגדול —

ירידיה האלכסנדרוני הנקרא בין היונים פִּילון היהודי, ועיין מה שכתבנו לעיל ממנו בפרק ה' משער השני.

פרק לב

(גדור טזיעי)

רבן יוחנן בן זכאי הכהן ונשיא ישראל בסנהדרין, היה חכם גדול בהכמות כהלל רבו, וגם עליו אמרו הו"ל (סוכה כ"ח ע"א) שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות וכו' תקופות וגמטריאות וכו' שיחת מלה"ש שיחת שדים ושיחת דקלים¹) משלות כובסין ומשלות שועלים וכו' מעשה מרכבה וכו' ובעבור זה אמרו עליו משמת בטלה זו החכמה, ואמרו עליו שלא שה שיחת בטלה מימיו²) ובעבור חכמתו הגדולה היה אהוב ומכובד אצל אספסיאנוס קיסר (וועספאזיאן) ופקידהו לראש ושר על יבנה, ביתר ואושא, וכל בנותיהם, ויצו לטיטוס בנו לכבדו ולנשאו מאד בעבור חכמתו הרבה, והרבה טובות הסב לישראל בהכמתו, עיין יוסיפון לעברים (פרק צ"ז) ובפרק הנזקין. ובימיו היה החכם הגדול הנודע במעלותיו הרמות, ובידיעותיו הנכבדות, בלשונות ובמושכלות וחכמת המדינות וכווצא, הוא:

יוסף הנקרא יוסיפון הכהן המשיח, וכבר דברנו ממנו לעיל בשער השני פרק ה' עיי"ש, גם היה בימים ההם החסיד האלהי:
רבי הנינא בן רוסא והיה חכם גדול במושכלות ורופא (דרך אמנה הובא בשח"ק), ובימיהם היה:

פ' למדן ושקוד צבית המדרש עכ"ל, וטעות הוא כי בחולין (ט"ז) לא משמע כן, עיי"ש בד"ה ליבטי רחמי אהכלינא, והוא חנוס של אשכולות.

¹) כמו וידבר על העצים וידבר על הבהמה והעוף, הכל כנוי לחקירה ודרישה בצבעיות עיין לעיל והרבה ע"ד זה משתמש המקרא, השמים מספדים כבוד אל, יוס ליוס יביע אומר, שאל נא בהמות וכו' עוף השמים וינד לך, שיה לאהך וכו' וכן הרכס.

²) גם מכאן ראינו נחמה, שלמוד הלשונות והחכמות ככלל למודי הסורה ואינו שיחם בטלה.

רבן גמליאל הזקן חכם גדול בתכונה כמבואר לעיל (והיה הוא ובני ביתו מקורבים למלכות כדאיתא בפרק מרובה) ושמואל הקטן (בערך שמואל הנביא נקרא כן) חכם גדול בתכונה, והוא שאמר עליו רבן גמליאל ראיות כל השנים להתעבר על ירך (סנהדרין י"א ע"א) וכשמת אמרו עליו הי חסיד הי עניו תלמידו של הלל (שם) ובימיהם היה גם רבי צדוק (אביו של ר' אלעזר) חכם במושכלות ובלשונות, והיה מבקר את חכמי יון בעריהם, וקבל החכמה מהם, וזהו שאמרו חז"ל (במסכת גדה כ"ב ע"ב): אמר רבי אלעזר ברבי צדוק שני מעשים העלה אבא מטבעין (היא מהעבען (Theben) עיר החכמה שהיתה בירת המחוז בעאציא (Beotia) בארץ יון) ליבנה, עיי"ש.

ואז בימים ההם נפלה עטרת ראשנו, נחרב ארמון הקדש בית תפארתנו בעוננו ובעון אבותינו, ובני ציון היקרים המסלאים הלכו בגולה לפני רודף, וחכמי התורה והסנהדרין הלכו שבי לפני צר, וכל בתי מדרש התורה והחכמה נגרעו ביום הזעם הזה, ונהרסו כל כנסיות ובתי ועד החכמה, ולא השיבו עריצי גוים האכזרים את ידם מבלע גם את ספריהם היקרים הרבים, אשר נאצרו מאת בעלי אספות חכמי ישראל וחכמי זולתם מדורות קדם, ולא נשאר כי אם מעט מן המעט מן החכמות, מה שהיו הקוקים ורשומים בזכרון החכמים המעטים שנשארו בערי שונאיהם, ומן אז הדלה החכמה להיות הולכת ומתפשטת בכלל האומה הישראלית כבימי קדם, אולם נשארה רק אצל יחידה הסגולה המעטים, אשר התעסקו בה בהשתדלות וחריצות רבה.

פרק לג

ומעתה נתחיל להזכיר את יחידה הסגולה שהיו אחר החרבן מכל דור ודור, מי שיודמן לנו, וכפי שנמצא מהם בספרים, וכפי שנראה מחבוריהם שחברו בעצמן.

(3 דור ראשון אחר החרבן)

רבי אליעזר הגדול בן הורקנוס, חכם מופלג בחכמת התכונה וזולתה, ומעיד עליו ספרו הנקרא על שמו פרקי רבי אליעזר — כמובא לעיל ממנו — ואו היה גם כן רבי גמליאל השני הנשיא¹) והיה חכם בחכמת ההנרסה כמבואר בערובין (מ"ג ע"ב): הנא שפופרת היתה לרבן גמליאל וכו'.

¹) זה הוא רבן גמליאל המכונה ברומא מאד ומזכירו החכם הנוצרי צוכהלק בספרו המכונה: איבער דיא אויפנאחמע דער יידישען גלויבענסנענאסען אוס צירנער רעכט, וויען 1815 ז"ל: לפי חקי הרומיים היו ראשי אב"ד והנשיאים מורי הדם שבישראל מכונים ומנושאים מאד, והגיעו לכל מדרגות היקר וחסרי הכבוד, היותר גדולים ונכבדים אז ברומא כמו שנמצא כחזו על ספר המשפטים להקיסר הרומי סהאלדאזיוס (Codex Theodosianus)

ורבי יהושע עיין לעיל, המכובד הגדול בבית הקיסר (חולין נ"ט ע"ב) ועליו אמרה בתו: אי חכמה מפוארה וכו' (תענית ז' ע"א):

ורבי אלעזר בן עזריה הכהן נשיא ישראל (והוא בעל המאמר הקצר (אבות פ"ג משנה י"ז) אם אין דעת אין בינה וכו', שפרושו עמוק נוסד על ההגיון והפילוסופיא, כנראה מפרוש הרמב"ם ז"ל בפרושו למשנה זו, ובפרוש לפרושו להפילוסוף בעל גבעת המורה שכתב בלשון אשכנז, הנרפס במכתב החרשיי (מאגאטס טריפט) בברלין, ונעתק ממנו ללשה"ק והובא במאסף הקמ"ט בהרש"טבת, חכמי העמים ראו ויתמהו על עומק החקירה העצומה הכלולה במלות מעטות וקצרות אלה, וגדולה מזו שכל דברי התפלספותו מסכימים עם פילוסופיא של גדולי זמננו, עיי"ש ורוק בדברי המפרש ותמצא נועם לנפשך), כלם היו חכמים גדולים בלשונות ובחכמות הרמות, ומהם היו ראשי הסנהדרין והיה להם פילוסוף אחד נכרי חבר, והיו הולכים לבקרו והשתעשעו אתו בעניני החכמות כמבואר לקמן.

פרק לד

(370 שני)

רבי עקיבא הגדול שבהכמים (שכל תורה שבע"פ מידו היתה לנו) היה יודע לשונות רבות (כמובא בגמרא וברש"י דסנהדרין פרק קמא י"ז ע"ב) נוסף על חכמתו הנשגבה בכל המושכלות והמדעים, וכמפורסם מכניסתו ויציאתו בשלום בגן החכמה ופרדס החקירה, וכבר נודע שמיחסים אליו ספר יצירה (1) הוא

ור' גמליאל הנשיא (פאטריארך) הגיע אל ראש פסגת שם היקר וחסד המעלה הגדולה והמנובדת שהיתה אז ברומא הנקראת בשם (Præfectura honoraria).

(1) ואם יש מי שמיחסהו לאברהם אבינו? (כאשר באמת תורה עליו כוונת הספר הזה וענינו, שנראה בעליל, שהוא מוכיח מומי דעת קדמוני חכמי הכשדיים, ומבטל דעותיהם הרעות המפורסמות בספרי גדולי הז"ל, ובפרט בספר המורה שהשתדל להשחית עד היסוד דעותיהם הנפסדות, עיי"ש, ובפרוש מלאחי בשם רבי סעדיה גאון בספר אבן הפילוסופוס שחברו ז"ל, שמזכיר משלש כתוב קדומות של חכמי הכשדיים שהיו צימי אלע"ה שהיו חולקין עליו, ושכנגדו חזר אלע"ה הספר הזה, עכ"ד, ועיין בפרוש החכם מהר"א קרקאש (ח"א פ' ס"ג) שח"א חזר ספרים במילואות השם והדוש העולם עפ"י מופתים, ע"כ) בכל זאת אינו מתנגד לדברי מי שמיחסהו לר"ע ג"כ ושניהם אחת; כי כל מעיין זך השכל יחזה בחבור זה זקנה ובהרות, זקנה: מפאת חוכן ענינו, ובהרות: מפאת חומר המלות והלשון הנכתב בו. ראשונה הוצאו בו פסוקים מהג"ך שנכתבו כמה מלות שיה אחריו, כמו "רס וגש" "שוכן עד" "רלוא ושוכ" "כמראה הבזק" "גם אח זה לעמה זה עשה האלהים" ופעמים בלשון "שגאמר" "שכן גאמר" "שגאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש ליהב" גם נמלאים בו מאמרים ולשונות מהמשנה והתלמוד "דף זכות וכף חובה" מלאכי השרת שמוס הכוכבי לכת שצ"ם חנב"ל ושמות

הספר העמוק בחקירה, המורה על שלמות מחברו ורחב לבבו, ונכלל בספר הזה הרבה מהחכמות הרמות, כי הוא מדבר באחדות הבורא יתעלה, והרחקת השתוף והגשמה לעצם כבודו הנעלה וממדותיו המושכלות העצמיות והפעוליות אשר יסופר בהן הבורא ית"ש, מחדוש העולם מהמקריים והשנויים המתהווים בו, מגרמיים העליונים ושכליים הנפרדים נקיי החומר, מקשור עולם האצילות עם עולם העשייה והתרדבקות הרוחני בגופני, והשתלשלות הכחות זה בזה, ואיכות הלוך העלה עם העלול והסבות הרבות במסובביהם, ומדבר ג"כ מחכמת המזלות ואצטגנינות, ממוג הגוף וכחותיו¹) מחכמת הנפש וכחותיה, מחכמת הטבע

המזלות השמים עשר, גם מלות ארמיות כמו „נעוץ“ „על צוריו“ „מלהרהר“ גם שמות החדשים ניסן חייך וכו' (עיין ירושלמי ר"ה פ"א הלכה ב') ושמות ופעלים ארמיים המובאים במשנה ובתלמוד „מעייבה“ „וקבעס בשמו“ „חוזר“ „חוזרת חלילה“ „ממש“ „כינד“ גם שמות עבריות בפלס לשון חכמים כמו „עבדות“ „ראיה“ וגמלאו בו גם שמות ערביים ורומיים, מהם הגמלאים בתלמוד „אלכסון“ „אויר“ וכן לדעתי שם ספירה או ספירות מלשון רומי הוא ספערע (Sphere) שפרושו עגול או כדור, וידוע בחכמת הקבלה שהספירות העשר נקראו ג"כ עשר עגולים ומקופים זה אש זה, והקתר הוא העגול העליון המקיף הספירות שאחריו, ועיין בעץ חיים (שער העגולים והיוצר). וזכר בו „לכחות“ וידוע מאמרם ז"ל שמהם היתה הראשונה שקראת להשם לכחות (ברכות ל"א ע"ב) וכדומה לאלה — מכל אלה מוכח שהיה הספר מבור בע"פ מאזן חכם לאזן חכם מאת האל"ה שחקנו אולם לא חברו בספר, וכשאל ר"ע והיה חכם גדול צמושכלות חברו בספר וקראו משנה וחלקו לברייתות, וחברו בלשון הנהוג והמונח בימים ההם בלשון המשנה והברייתות, והוסיף בו מעט והרחיבהו כפי שחייבהו הענין, ולזה נקרא ג"כ על שמו, ומלאחי אח"י סעד לדברי פסוק של הגאון מהר"י דלפאש לספר הזה נדפס בהקדמתו, שאמר מי התיר לר"ע לכתוב ספר יצירה וקראהו משנה שהיתה שומה בפיהו בקבלה, עכ"ד. — וכל גדולי עולם מוזמני סעדיה גאון, והוא בכלל, כתבו על ספר יצירה באורים ופרושים לגדול יקרשו, ועיין בספר הכוזרי. ושעתי שחדשים מקרוב באת האומרים שהרמב"ם לא הביאו כלל; כי לא היה חביב בעיניו. וכן מביא אחד מהם במחברתו הדברים הללו, ובאמת אין בפיהם נכונו; כי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה רוב דבריו שכתב בפרק ג' ופרק ד' לקחים מספר יצירה זה, עיין שם המגדול עוז.

¹) ומעשה בחכם אחד סוקראט (Sokrat) שמו שהיה מהיר בספר יצירה הזה עד שהבחין מוזג האדם ובגורו חס הוא לדיק או רשע וכל טכונותיו, והיה שם בעירו לדיק אחד מפורסם ואמר עליו החכם הזה שהוא רוצה ורועה זומת, וכאשר היה זה לפלא בעיני העם השיב הדיק ואמר חכם גדול הוא סוקראט ומבין, כי מעטרי מתנצרות עלי האוסי למדות רעות אלה לולא החאמלתי בכל כחותי לנאח פה בפעם (וואת בלתי זרה כי גם חכמי זמננו אמרו שלפי מוג האדם תמשכנה מדותיו, יש לדיק בטבעו ויש רשע, אבל האדם ציכלתו להרגיל ח"ע לנחום נגדם ולהתנצר עליהם אם לטוב אם לרע) כן הובא בפרוש לספר יצירה פ"ב המכונה לרבינו סעדיה גאון, וכדומה לי שרם"ג לא חבר בעלמו הפרוש הזה, רק חכם אחר מאוחר בזמן, אבל ע"פ פרוש הגאון, שהגיע לידיו בהרחבת דברים ובהוספות, ופללתי

ואברי אדם והנתוח, ממרת הארץ, ומגבולי ארבע פנות תבל, וגבולי אלכסוניה, מארבע היסודות, מן עתי היום והלילה, מארבע עתות השנה, מחכמת הלשון, החשבון וההנדסה ומעבאניק (Mechanik) הנקראת חכמת המשקולת והכמת המוזיק וכדומה, ואל תביש אל מראהו כי מעט הוא בכמותו, אולם רב מאד באיכותו, ולזה כוון החבר באמרו: הוא עמוק ופרושו ארוך, כי הרבה חכמות נכללו בו עם קטנותו —

גם שא נא עיניך וראה (אבות פ"ג משנה ט"ו) מאמרו של החכם ר' עקיבא האלהי הזה: הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון ע"כ, ואם מעט המה המלים בכמותם, הלא תדע כי כמה עקרי תורה ועניני חכמה מהבחיירה והידיעה¹ נכללים בהם, כמו שהאריכו לבאר דבריו הרמב"ם והנלוים אליו מגדולי החכמים, ולגודל תשוקתו למושכלות ארח לחברה עם חכם אחר מחכמי העמים, כמו ששנינו בהלכות ד"א (פ' ה'): מעשה בר' וקנים שהלכו למלכות הפנימית, והיה להם פילוסוף אחד חבר שם, ואלו הם רבן גמליאל ור' יהושע (סתם ר' יהושע

זאה, יען שמזכיר שם הבן עזרא שחי במאה התשיעית לאלף החמישי עיין לקמן, גם מביא את הר"ם שהיה מאוחר גם מהבן עזרא שנים הרבה *) והגאון ר"ם היה ד' אלפים ח"ר עיין לקמן בשמו (וקרוב לטעות זה נמצא בתשב"ץ הלק ראשון ע' ע"ב שאמר שרבינו יעקב נכד רש"י היה נמצא בימי בן עזרא עיי"ש) גם מביא לרוב בפרושו זה לשון לעז והגאון חי במלכים ולשונו היתה ערב, ומלאתי און לי כאשר התבוננתי אח"י בפרושו, מלאתי שמביא כמעט בכל שורה „פ"ר"ם" ר"ל פרוש רבינו סעדיה.

אמר המהמר: שנים רבות אחרי כתיב זאת מלאתי בכפרי החכם וסופר הרומי לילערא (M. T. Cicero) שמספר זה המעשה הנזכר לעיל, אך בחופן אחר, אמר: שהחכם זה הבקי במזגי האדם, היה שמו יאָפִיר, ואמר זה החכם באספה רבה על החכם הגדול הגודע סאקראטעס שהוא קשה ההבנה, וקשה לשמוע, וגם הוא בעל תאוה ועוד ועוד, נעפל אז אל זו האספה החכם הגודע אלליביאד (Aleibiades), וכשמעו את הדברים האלה על סאקראטעס, זימלא שחוק פיו וילעג על החכם זאפיר, אז ענה סאקראטעס בפומבי, ויאמר: חמה אמר עלי זאפיר, אך ברב עמל נלחתי את כל חסרוני אלה המוטעבים צי.

¹ היא הנזרה והבחירה הנזכרת בזכורי, והוא ההכרה והזדק שמזכיר הה"ל.

(*) אמר המגיה שמעון משה האנעס: עיין הולדות הכמי ישראל להחכם ק"ם (ה"א נד 176) שמביא, כי הראב"ע חי ע"א שנה ומת בשנת 1167, ורבינו יעקב הס נכד רש"י חי ע"א שנה ומת בשנת 1171, א"כ ע"כ היו שניהם בזמן אחד, רק הראב"ע מת ד' שנה קודם ר"ת (ולדעת בעל זמח דוד מה ר"ת קודם הראב"ע ד' שנה, ע"ש, גם לדעת היוחסין (מאתר ד', דורות האחרונים) מת ר"ת קודם הראב"ע ד' שנה, כי מה שכתוב שם שנת התקל"ד הוא טעות וז"ל התקל"ד), וע"ש עוד נד 174 שמביא מס' עומר השכחה שירי כבוד וחסלה ששרו (ר"ת וראב"ע) איש לרעהו, וכי קרא הראב"ע לר"ת, מלאך האלפים, וא"כ כנים הם דברי התשב"ץ שאמר שרבינו יעקב נכד רש"י היה נמצא בימי בן עזרא, ועיין עוד בס' סיקר הולדות רש"י ז"ל להחכם זאן, ועיין הוספת ר"ם י"ג ע"א וקדושין ל"ז פ"ב בענין העומר.

הוא ר' יהושע בן חנניה הנזכר לעיל) ור"א בן עזריה ור' עקיבא, אמר לו ר"ג לר"ג רבי רצונך שנקבל פני פלוסופוס חברנו וכו' עיי"ש.

ר' חנינא בן תרדיון היה חכם מופלג בלשונות (כנראה בפ"ג דסנהדרין) וחכם במושכלות, ובעבור זה מנוהו הרומיים לנגיד ומצוה עליהם זמן שישה חדשים כמובא בספר היכלות, וכבר נודעה חסידותו וקדושתו שקדש שם שמים במסירת נפשו לשרפה, וכמפורסם בפיוטים הנאמרים ביום הכפורים ותשעה באב ממייתת עשרה הרוגי מלכות¹). וברורו של ר' עקיבא היו —

ר' אלעזר הסמא ור' יוחנן בן גודגרא הלוי, שניהם היו חכמים גדולים מופלגים בתכונה והנדהה כמבואר לעיל, ור' אלעזר הסמא הזה אמר המאמר הנמצא באבות (פרק ג' משנה י"ח): קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה²) ולמי יאות יותר מאמר כזה אם לא לאיש

¹ רבים מגדולי חורטנו החליטו צדאיות שאין עליהם סתירה, שלא נהרגו כל החכמים העשרה הנזכרים בפיוטים אלה, רק רש"ג ור"ע ור' יהודה בן צבא ור' חנינא זה, גם ארבעה הקדושים האלה לא זומן אחד ולא במקום ובמעשה אחד נהרגו, והשאר הנזכרים בפיוטים המה ממוטב השור. — ואנכי אמנם לא באתי להכריע בין הפייטנים האלה ובין רבותיהם החכמים המכחישים הדבר, אולם זאת אניד שמאמתי שדברי הזהר מסכימים להפייטנים הנזכרים, וז"ל (בתקוני זהר כפופו פסוק ותוסף ללדס את אחיו את הבגל): ויוסף קבל עונשו באלין עשרה הרוגי מלכות דהו עמידין למיפק מניה י' שבטים ובגין דא הו עשרה הרוגי מלכות וכו', עיי"ש.

² קנין ופקחי נדה הן הן גופי הלכות, ר"ל הלכות צפני עזמן (כמו בנפסו יבא) ולא תלמד מכל אחת כ"א הלכה זו, מבלי היותה הקדמה ללמוד אחר או להלכה אחרת, אבל לא כן הם התקופות (הלוך הכוכבים והמזלות) וגמטריאות (הוא הנדסה הנקראת געאמעטריע) שידעקן היא פרפראות (ר"ל כעגול הסובב את המרכז) לחכמה, שצאמטותן נגיע לכל החכמות, והרבה מאמרים בש"ס והלכות רבות צנזיות על הקדמות הגעאמעטריע והתקופות, כמו שמבואר לעיל בשם רבינו בחיי ומחברים זולתו עיי"ש, ואפשר ירמוז להבנת אלהות שאלו הקדמות לה, כמו שצאמטנו לעיל באריכות בשם הרמב"ם (מורה ח"א פ' ל"ד) ובאור מלוה פרפראות וגמטריאות עיין מוסף הערוך בשני פרשים אלו. ולפיהו נראה שאריך לנקדם כזה: גֵּימְטְרִיאוֹת פֶּרְפְּרִיאוֹת מן געאמעטריע (Geometrie) פערפיעריע (Peripherie). (והחכם זולצער (Sulzer) אחר שהראה לדעת מעלות הגעאמעטריע צידיעתה הפרטית, הוסיף להראות מעלת חכמה זו וגדל תועלתה לשאר החכמות ג"כ, ואמר שבעבור זה לא קבל החכם פלאטא (Platon) היוני שום הלמיד ללמודי הפילוסופיא, רק מי שכבר היה בקי בעיב חכמה הגעאמעטריע, עיין בספרו Sulzer's Kurzer Begriff aller Wissen-schaften u. andern Theile d. Gelehrt. u. s. w. Moskwa 1781 §. 111. וכן כתב המוסף עיי"ש. — או י"ל גופי הלכות כפשוטו ויהיה כמו גופי תורה (עיין חגיגה פ"א משנה ח' ועיין בחיו"ט שם פ"ב מושגה א') והוא כמו שכתב הרמב"ם ז"ל צמורה (ח"ג פ' כ"ח) וז"ל: ואמנם שאר הדעות וכו' אשר הם החכמות העיוניות כלם וכו' לא זותה התורה עליהם כפרוש כמו שזיה על הראשונות, אבל זיה עליהם בכלל וכו' עיי"ש, ועיין באפודי ושם טוב.

כמותו אשר השתלם בחכמות מאד, כדאמרי בהוריות (י' ע"א) (ע"ל בשער הזה פרק י"ב) ומצאתי שר' אלעזר חסמא הזה חבר ספר התשבורות, עיין שפתי ישנים.

פרק לה

(נדור שלישי)

ר' מאיר גר צדק תלמיד ר' עקיבא, היה חכם מופלג במושכלות ולא היה בדורו כמותו כדאמרי בערובין (י"ג ע"ב), והיה משכיל במשלי חכמה ומוסר, ואמרו עליו (סנהדרין ל"ח ע"ב) שהיה יודע שלש מאות משלי שועלים (הם משלי עזאפוס לר"ק Aesopus), וזה שאמרו עליו (סוטה מ"ט ע"א) משמת במלו מושלי משלים. ובדורו היה —

ר' שמעון בן יוחאי, חכם גדול בטבעיות ואלהות, וקראוהו חכמי דורו עסקן בדברים לגדול התעסקותו בחכמת הטבע, (עיין ויקרא רבה פ' כ"ב), ועיין לעיל מה שכתבנו ממנו, ועיין ג"כ בסוף התרת שאלה שניה פ"ח בהערה מה שהעתקנו מספר אגרת בקורת, והרב הגאון מהר"מ אלאשקר בהשגותיו על ספר האמונות להחסיד רש"ט אמר: רשב"י מביא (בוהר) דברי ספר חנוך כלו פילוסופיא קדומה עיי"ש, ודע קורא נעים! שחנוך זה שמביא הזהר את ספרו, הוא הפילוסוף הקדמון שהיה במצרים הנודע בשמו טריסמעגיסטא (Trismegistus) (הוא מערקוריוס Merkur) עיין מפעלות אלהים להשר דון יצחק אברבנאל (מאמר ה' פ"ז), ופתרון שם זה הוא שלש פעמים גדול; יען היה למצרים פילוסוף גדול ובגלל זה כהן גדול ובגלל זה מלך גדול, והוא כתב שני ספרים (למצרים בלשון מצרי וליונים בלשון יון) האחד נקרא פעמאנדר (Pömander) המדבר על הרצון האלחי, והחכם ר"ע ויבלתו, והשני אסקליפאו (Asklepio) המדבר על הרצון האלחי, והחכם ר"ע מאדומים הבטיח להעתיקם ללש"ה"ק, ונראה שלא נתקיימה הבטחתו, בל אדע הסכה — וזה טריסמעגיסטא נקרא גם כן הרמס (Hermes) בלשון רומי כנודע, ונראה שעליו כוון הרמב"ם ז"ל באגרתו הנחמדה אל החכם המעתיק ר' שמואל אבן תבון שאמר: וספרי הרמס וכו' כל אלה הם פילוסופיא קדומה אין ראוי לאבד הזמן ולהעבירו בהם עיי"ש, ודבריו מסכימים לדברי מהר"מ אלאשקר שזכרנו — ובנו החכם הגדול בכל החכמות —

ר' אלעזר בר"ש, הנודע למליץ ומשורר ומשכיל בחכמת המבטא והלצה (הנקראת רעטאריק Rhetorik) וזהו שאמרו בפסיקתא: כד דמך ר"א בר"ש קרא עליו דורו מכל אבקת רוכל דהוא תנא קרובן (פעדנער) (עיין לעיל סוף פ"ח משער השני הפרוש לקרב) דרשן ופייטן ע"כ (1).

(1) ומזה טעו קצת שזה הוא הקלירי הפייטן, והאמת שהקלירי היה מאוחר מאד (עיין מבוא הרב ר' וואלף היידענהיים במחזורים שלו) אף מזמן אמוראים והגאונים (דלא כדעת הגאון מהר"א מרגליות בהשגותיו על דברי ר' וואלף הי"ל) ואם תעיין באנדרסס בשחרית על יוצר

פרק לו

(בדור רביעי)

ר' יהודה הנשיא הנקרא רבינו הקדוש, היה חכם גדול מאד בלשונות ובחכמות רבות, ואעתיק לך הנה דברי הרב השר דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספר נחלת אבות, וז"ל: ר' יהודה הנשיא היה מוכתר בכל הכתרים ושלם בכל

והתקדק בדבריו חשמע ממנו שהקליר היה בזמן הר"י בן גיאות או קודם מעט, ועוד נראה לי שאם הקליר הזה הוא התנא המזכר מדוע לא נחרו בפיוטיו הספרדים (ובפרט שמהם יראה חורה והקנות אז לכל שאר ארצות) והמתיו עד שקם הר"י הלוי ור"ש בן גבירול ואזן עזרא והדומה להם (עיין לקמן) ותקנו להם כוודע, נראה מזה ג"כ שהקליר היה בזמן הר"ש בן גבירול (והוא בזמן הר"י בן גיאות ה"ל) וכאשר שמעו מספרד שנתחברו למו פיוטים מגדוליהם, אז חזר הקליר שהיה דר בארץ ישראל בקרית ספר ג"כ פיוטים קצת, ור' נימין שחבר מחזור אשכנזי (עיין שה"ק) אסף וקבץ גם מהקלירי לסבה נודעת לו, גם שווי החרוזים שבפיוטיו (ריימען) עדות ברורה שהמה נתחברו בזמן מאוחר מאד, והראשונים ממשוררי עברים שכתבו בשווי החרוזים, היו משוררי ספרד במאה השביעית לאלף החמישי ולפניהם לא חמלא, ושווי החרוזים למדו היהודים אלה שגרו בממלכות הכליפין מאת משורריהם הערביים, והמה היו אבות המלאכה הזאת, ולפניהם היו שירי כל האומות בלא שווי החרוז כמו שירי לה"ק כנראה בתנ"ך, ומה שנמלא לפעמים בתנ"ך חיזה שווי חרוז הוא עפ"י מקרה, כגון לולא חרשתה בעגלתי לא מלאחתי חידתי (שופטים י"ד י"ח) וכדומה. ומה שהביא בעל מ"ע סוף ספרו משיר אמציה שהיה נחקק על מצבתו „שאו קינה, בקול מרה, לשר גדול לקחו יו" (והסוגר היה) אמציה, הוא ג"כ עפ"י מקרה. ומה שאמרו בפסיקתא רבתי (הוצא זילקוט שמעוני שיר השירים) נאוו לחייך בחורים בחורה שבכתב ושבע"פ, נוארך בחרוזים אלו הפייטנים? אין הפונה על שווי החרוזים, אבל על חרוזים פשוטים (ושם פייטנים פה נראה שהוא ע"ס וזריך להיות פיוטים). וזמן שהתחילו הערביים להבר שיריהם בחרוז ג"ל שהיה זמן מה לפני מחמד נביאם, ומחמד בעלמו חזר את ספרו הקארטן בחרוזים, ותמלא שיר בלשון ערבי שנתחבר זה יותר מאלף שנה ומאתים, מאת יהודי ושמו שמואל בן עדוא (שיר גבורה הערביים נדבוחם וכו') והוא בחרוז חמלאו בחרעסטאמאטיה הערבית להחכם מיכעלים (J. D. Michaelis Arabische Gram. nebst Arab. Chrestomathie. s. 38.) והחכם בעל שה"ק (בשם יהושע ופנחס) מיחס לאמפיוני (Amphion) (שהיה בימי יאיר השופט) מלאכת חבור השירים עם בית וסוגר — ואנכי לא ידעתי אכן דבריו, כי זה אמפיאן ידענו ממנו שהוא הראשון מהיונים שהיה אמן בערכי הנגון (עאנקינסטלער) והוא שלמד את הלודיים (דיא לידער) המוזיקא, ומעולם לא שמענו עליו שחבר שירים, וכל מה שמפליגים המשוררים ממנו הוא רק מהפלגת נגינתו בכלי שיר הלייער (Leier) באמרים: אבני השדה אחד לאחד נגשו ויהיו לחיל וחומה, פראים במדבר, גם עני יער, גם צורים ונחלים ראו אחרי קול מיתריו וכו', וכל זה להפליג את מלאכתו בנגון הכלי שיר. והסבה שהניעה את הערביים ראשונה לחבר שיריהם בשווי החרוזים (ריימען) הוא לדעתי יען שלשון הזאת בעלמה מסוגלת לזה מאד, בעבור אותיות הכנויים

המעלות, יחיד ברורו ואחד בזמנו ממשפחת בית דוד וכו' היה עשיר מופלג, היה בעל מעלה וכבוד, וגברה יכלתו בבית אנטונינוס (פיוס) (Antoninus Pius) היה חכם בתורה שבע"פ ובתורה שבכתב וכלול בכל החכמות, היה בעל לשון צח מאד¹) ובימיו היו בארום חכמים גדולים, וגלינוס (Galenus) בימיו פרש את פרקי אבוקראט (Hippocrates) (הוא היפאקראטוס הרופא) שכבר היה בימי אחשורוש ואסתר וחבר ספרים רבים ברפואה, ובכל החכמות ההם נשתלם רבינו הקדוש ע"כ, ועוד לו להרב הנ"ל בספר הנ"ל (פ"ב משנה א'), וז"ל: רבינו הקדוש לא נשתלם בלבד בתורה האלהית בכתב ובע"פ, אבל גם לא הניח חכמה יונית ומצרית וכלדית שלא ידעה עכ"ל הרב, וברורו היה:

ר' שמעון בן חלפתא חוקר ודורש בחכמת הטבע ובפלאי היצירה, ותולדות המינים, ונקרא עבור זה עסקן בדברים כמובא לעיל שער הזה פ"ה עיי"ש.

פרק לו

ועתה נחיל בעו"ה מהאמוראים ורבנן סבוראי שאחריהם,
עד הגאונים שכלם היו שלמים בכל החכמות והלשונות.

שמואל ירחינאה, היה חכם גדול בחכמת יונית ובכל החכמות, והיה רופא של רבינו הקדוש וארח לחברה עם התוכן הגדול מחכמי העמים אבלוט, עיין לעיל (בשער הזה פרק י"ב).

רבי אבהו היה חכם גדול במושכלות, ועל זאת אהוב מאד למלכות, באופן שהיו משתחיים לחכמתו, ועיין ירושלמי פאה (פרק א') ותלמוד תורה וכו' שהיה מלמד גם את בנותיו חכמות.

רבי חנינא בר חמא ראש הישיבה נכד ר' חנינא הגדול וחבר לבניו של רבינו הקדוש (ובע"א י' ע"ב) אמרו עליו שנכנס פעם בפעם עם רבינו הקדוש לאנטונינוס) וכשמת מלא את מקומו, יען היה חכם מופלג בכל המושכלות והלשונות (והיה לו ממי להתלמד) גם היה רופא גדול, עיין חולין (ז' ע"ב).

רבי יוחנן ורב אמי ורב אסי כלם חכמים גדולים בפרדס, וזה רב אמי חוקר גדול בטבעיות ונקרא גם כן עסקן כמבואר לעיל (בשער הזה פרק ח' עיי"ש). ובימיהם היה —

הרבים הנמלאים צה (יותר מלשון העברי) עד שכמעט נדכור הפשוט יפלו במקרה לרוב שווי התרומים העוזרים צעזעזר לוחיות הכנויים הרבים.

1) עיין הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים, ועיין לעיל בהסרת שאלה השניה מגדול אהבנו לחות המליצה בכל לשון ולשון, ונראה שהיתה לו ג"כ סגולה טבעית למשל משלים, כאשר העיד ע"ז משלו הנפלא החגר והסומא שאמר לאנטונינוס, חכמי העמים ראוהו והמדודו עדי העמיקוהו ללשונות, ומסס חכרוהו צעיר וחרוזים, עיין בספרי ההכס געללערט (Gellert's Sämt. Schriften Wien 1782. T. I. B. I. s. 35.).

ר' אלעזר בן פדת הכתן (האמורא) והיה חכם גדול בתבונה ובטבע, ולזה קראוהו מריה דארעא דישראל, ולגודל חכמתו במושכלות בקשו ממנו ר' יוחנן ורב אסי ללמד גם את חכמת מה שאחר הטבע, כדאיתא בפרק אין דורשין (י"ג ע"א).

רב אדא בר אהבה היה חכם גדול במושכלות, ובפרט בחכמת התבונה כנ"ל (בשער הזה פרק י"ב) עיי"ש.

הלל הנשיא (סוף הנסמכים) בן בנו של רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא, היה חכם גדול מאד בכל המושכלות, ובפרט בתבונה, והוא שתקן לנו ע"ד רב אדא הנזכר חשבון העבור, ועליו סומכין כל הגולה ממזרח שמש עד מבואה, עד אשר יבוא משיח ה' גואל צדק במהרה, (עיין לעיל מזה (שם), כי שם הרחבנו הדברים ממנו).

רב אשי הוא החכם הגדול מכל אנשי דורו, ואמרו עליו שלא נמצא כמותו מדור רבינו הקדוש תורה וגדולה וחכמה במקום אחד, והוא שהתחיל לכתוב בספר פרושי המשנה המפורשים, שהיו מימות רבינו הקדוש מגדולי האמוראים, והיתה לו יד ג' בכל החכמות הרמות ובכל מדע והשכל, ולבו היה רחב כפתחו של אולם, כי לקבץ ולחבר יחד חבור גדול ורחב כזה, צריך דעת רחבה ועמוקה מני ים, וצריך לדעת ידיעות הרבה מכל החכמות והמדעים, כי להיות החבור הזה כולל כל הדינים וההלכות באסור והתר ובחיוב ופטור, ועוד נמצאים בו אגב אורחא דברים רבים מפורשים מכל החכמות הרמות, כמו שמבאר הכוזרי באריכות (במאמר רביעי) המובא לעיל, וכל אדם יחזה בו מחכמת הלשון וההגיון, מחכמת החשבון ההגדרה והתבונה וחכמת הטבע וחכמת הרפואה¹) וחכמת האלהות והרבה מחכמת המדות והמוסר, וכאלה רבות, בכלם היה בלתי ספק החכם הזה שלם מאד מאד, כי בלעדיהם לא היה יכול להגיע אל מטרת חפצו בחבור הזה, לעשותו שלם כאשר הוא לפנינו היום, ואומרים עליו שחבר עוד ספרים בענינים אחרים, גם נראה מחבורו זה שהיה מופלג גדול בצחות הלשון וחכמת ההגיון כאשר נבאר, ולא חבר את ספרי התלמוד בלשון ק, כי אם בלשון הנהוגה אז והמדוברת במדינתו בסוריא, למען יבינו הקטנים עם הגדולים, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לספר היר, והיה נוהג בזה מנהג הגדולים שלפניו, כי כן נוהג ג' ר' יוחנן שחבר תלמוד ירושלמי לשון המובנת בימיו לבני ארצו, וכן מצינו בדורות הרבה שאחריו כשלוש מאות שנה, שכתב רב שרירא גם כן בלשון תלמוד בבלי²,

¹ ואם הרפואה הנמלאת בתלמוד לא יאמנו ע"פ כיוון עמה? אין להפליא ע"ז, יען שטבעי בני אדם וכפעי העשבים ישאנו ממדינה למדינה ומזמן לזמן, ואיכפה ח"כ ויכלו להועיל סמי רפואה הנטועים על אדמתם בכל לאנשי מדינתנו אם גם לאנשי ככל בעלמס לא יועילו, כי כבר נשתקע טבעם בלודך זמן כזה, ועיין ספר הנלחון (סימן ש"ט), ועיין תוספות במועד קטן סוף פרק קמ"ב כו"א.

² ידוע שרב שרירא היה ראש ישיבה בפרוז שבור והוא עיר סמוכה לככל, ובמחוז

כנראה בתשובתו שכתב המובאה ביוחסין, וגם יודע כל משכיל שנכתב התלמוד בלשון הזאת עפ"י הצחות היותר אפשרי, ושצריך לזה ידיעה רבה בחכמת הלשון ודרכי ההגיון גם אומנות גדולה מאד, ואם חכנו לא יבין ולא יטעם בה טעם צחות רב כבצחות לשון עברי, או לשונות אחרות הנהוגות במדינותינו אשר הורגלנו בהן ולמדנו? אין להפליא ע"ז; לפי שאין אנחנו מדברים וכותבין בה, ויתפלא כל מבין איך הספיקו לו כל המלות שהיה צריך לכלכל דבריו, ואיך מצא שמות רבים מלאכותיים לכל מובן וענין, שמות קצרים מאד הכוללים מובנים רחבים — ואחריו קם:

מרימר ובנו של רב אשי הנזכר, והוא מר בר רב אשי, וחבריהם (שהמה סוף האמוראים שסיימו וגמרו את התלמוד שהתחיל רב אשי, כי לא הספיק לסיימו כי לקח אותו אלהים) היו גם כן חכמים גדולים בכל מדע והשכל, כי בלעדיהם לא היה אפשר להם לאחוז בדבר גדול כזה כמבואר לעיל, ואחריהם התחילו:

רבנן סבוראי (והם לא הוסיפו ולא גרעו בתלמוד ומכל מקום נמצא שם מדבריהם, ומעט היה משך זמנם ערך ארבעים שנה, ורעים היו הימים האלה לישראל ונתמעטה הקבלה, וכל למורה היה רק עפ"י סברא ואומרנא ובעבור זה נקראו לר"ק סבוראי). ואחריהם הגאונים, ועתה נערכה כמה מהגאונים שהיו מקושטים בלשונות ובחכמות נוסף על קדושתם ותורתם.

פרק לח

רב בסתנאי¹) גאון (נצר מופלט מורע דוד בן ישי) הנשיא וראש הגולה

הזה הנקרא עתה איראק ארבי (Yrak Arabi) מדברים רק המושבים בלשון ערבי לשון השלטת בכל המדינות סביבותיה, ואולם האזרחים הכנעניים היו מדברים בלשון ארמית (בלשון התלמוד בבלי) בגולה צללות פרסיות וגיזות ורומיות (כי נודע שימי כרש לכדוש הפרסיים והיתה ח"י עד שכבשה היוניט מידם בימי אלכסנדר, עד שעלו עליהם הרומיים ויכבשה, עד שבאו הכליפים הערביים ולקחו מהם, ומה נעשה לשון האזרחיים הג' לשון בגולה מלשונות העמים אשר משלו בה), ואולם אח כל החזורים אשר חזר הגאון הזה חזרם בלשון ערבי להיותו הפך שיחפסו ספריו בכל הגולה אשר כמעט הרוב היה אז ח"י הערביים, שהתפשטה ממשלת הכליפים במזרח ובמערב, עיין לקמן בשם רב שמואל הלוי הנגיד, והעיר לי אז ידידי הרב הגאון מהרש"ל כ"י בלשון ארמית לא נדברת עוד כפי שזכרנו וגם לשון סורית לא נשתרה עוד כ"א בשלשה כפרים על נהר פרס צדוד חסך אחד לרפתי, עכ"ד, אבל מלאחי להכנס פאברי (Fabri) שכתב שזאסטאינדיע (Ostindien) ימלאו פ"ה כנסיות (קירכשילען) הנקראים טאמאס קריסטען או (Nestorianer) שמתפללים עוד היום בלשון ארמית (אין כאלדעאישער שפראכע), עיין געאגראפיע להכנס פאברי (D. Johann Er. Fabri's Kurzer Abriss der Geographie Halle und Berlin 1817 s. 187).

¹) הוא שמו הפרטי ונגזר משם בסתן שפתרונו בלשון סורית גן או פרום, וכן הוא

בבבל, היה חכם גדול במושכלות, המלך פרס גדלוהו לרוב חכמתו, וינשאהו על כל השרים והסגנים אשר במדינת מלכותו, ויפקידהו לשר ונגיד על צרכי מלכותו, ולהעמיד שופטים כרצונו במדינתו, ולנהל ראשי הישיבות של עם ישראל, ואחר כך כאשר נצחו הישמעאלים את הפרסים היה הגאון הזה מכובד ומנושא מאד אצל מלך ישמעאל הנקרא עלי (הוא נתן מאהאמעד מלכם ונביאם) ולרוב אהבתו כי מצא חנו בעיניו, נתן לו את בת מלך פרס לאשה אחר שנתגיירה — עיין בספר מעשה ירושלמי, וכן הביא החכם שלעצער (A. L. Schlözer's Weltgeschichte u. s. w. 2ter Theil Göttingen 1789 s. 328) ושם המלך הוה יעזרעדשערד (Jezedscherd III.) ושם בתו דארא (Dara) עיי"ש, ובימים האלה התחילו היהודים בכל המדינות הרבות אשר נתפשטו הישמעאלים במזרח ובמערב, לדבר בלשון ערבי ולהבר בה את חבריהם¹).

רב שמואל גאון, היה חכם בלשונות ובהכמת הפילוסופיא, ועליו העיד רב האי גאון ז"ל שהיה מעמיק מאד בחכמות ובספרי היונים (עיין בע"פ אין דורשין במאמר ד' נכנסו לפרס). י"א שזה הגאון הוא ר' שמואל בר מרי ר"ז בפומבריתא, וי"א שהוא ר' שמואל בן הפני גאון הותנו של זה רב האי גאון.

רב עוקבא מורע דוד מלך ישראל שנהג שררות בבבל, היה חכם גדול ומשורר נפלא מאד, ולכבוד המלך בבל חבר שנה רצופה יום ביום שירים חדשים, ויזמרם לפני המלך בעל פה יום ביום, וסופרי המלך כתבום על לוחות ובעבור זה גדלו המלך מאד וינשאהו, עיין סדר הרורות.

בליסנא דתלמודא גדליהא בפרק זמה מדליקין הוה ליה בוסתנא, ובפרק עושין פסין הוה בוסתנא ועיין רש"י שם, ולי נראה שיש לו הסדמות מה ללשון עברי ביתן וכדמפרש רש"י (חסר א' ה') ביתן: נטוע בגילנות עיי"ש, ונקרא כן ע"ש המאורע המוצא בספר מעשה ירושלמי עיי"ש, כי באמת יש לכל שם פרטי פתרון וכוונת, והאמת שהיהודים שדברו תמיד בלשון האומה המושלת עליהם (כמבואר לעיל ועיין הערה שלאחריה) נהגו לקרוא גם את בנייהם בשמות הלועזיים כשמות העם אשר גרו ביניהם, ד"מ ביהוסה ת"י היונים בבת שני מלינו כמה שמות היהודים כשמות היונים, כגון: אנטיגנוס, אלכסנדר, אריסטובולוס, טרפון, סומכוס, ורוב שמות האמוראים שמות ארמיים המה טביומי, רהומי, כי נכלל היו ושם נולדו, או פרסיים כגון: רב אשי, רב איקא. — וכן סעדיה, מיימון שמות ערביים המה, כי גרו ת"י הערביים, וכן הנריס מהיהודים נזרפת אלכנז ואיטילא, כגון: ליאון, (רבינו ליאון רבו של רבינו גרשון מה"ג), ליב, פרידיל, בענדימ, וכדומה, ובפרט הכנזיים והחניכיים, כגון: אבן עזרא, אבן שועיב, אברבנאל, אלבו, כלם כנויי ערב וספרד ואיטילא המה, ויש להם באור בלשונות האלה, ועיין מה שכתבנו לעיל על הדורש שדרש על המדרש שלא שנו את לשונם ושם, עיי"ש.

¹ נוסף לזה שהיתה לשון ערבית לשון רחבה ונחה מאד, השתדלו בה קדמונינו חכמי המזרח וחכמי ספרד להשתמש בה, להיזותה לשון האומה השולטת עליהם כמבואר לעיל באריכות.

רב סעדיה גאון ראש ישיבה בסוריא, היה חכם גדול בפילוסופיא, וכנראה מספרו האמונות והדעות (חברו בשנת ד'א תרל"ג) יותר חבוריו עיין לעיל, ועיין בחינת הרת ומצרף לחכמה מה שהביאו מגודל התפלספותו — ובימיו היה חכם גדול בתורה ובכל המושכלות:

ר' יצחק בר שלמה הישראלי (ואיננו הישראלי בעל יסוד עולם שזה היה תלמיד הרא"ש בזמן רב אחריו עיין לקמן), ויען שראיתי לבעל שה"ק וסדר הדורות וליתר מהברים, שלא היו יודעים בברור חיי החכם הזה וזמנו כ"א שמו לבר, ורבים החליפוהו בבעל יסוד עולם הנוכר, לכן אמרתי לכתוב פה חיי האיש הזה בקצרה מאד כפי שנמצא ממנו בספרי זכרוניהם, והרוצה לדעת ידיעה רחבה וארוכה מחיי זה האיש המעולה יראה בספר ידיריה הנכתב בל"א (J. Heinemann's Jedidia Eine Religiöse u. pädago Z. S. 2ten J. g. 3tes Heft.) כי משם נלקחו רוב הדברים האלה בקצרה: החכם הזה יכונה לפעמים אצל חכמי הערביים גם בשם **אבו אינא קוב**, החכם הזה נולד במצרים (בערך שנת ד' אלפים ת"ד) ושם במצרים התחיל ללמוד חכמת הרפואה (ומעידים עליו שהיה חכם גדול בתורה וכאשר מעידים על הבורו שחבר על מסכת מכות עיין יסוד עולם לרבי יצחק הישראלי מאמר רביעי פרק י"ח) ולמען השתלם בחכמה זו שם פנוי ללכת עיר קאירא (Kairo) (בירת מהוז וואסטאני (Wostani) הנקרא מצרים האמצעית) ולמד שמה אצל החכם ר' יצחק בן ר' עמרם (אולי הוא הגאון רב עמרם כי בזמנו היה) ואחר שנתפרסם מאד לרוחב חכמתו בחכמת הפילוסופיא והרפואה, שלח אחריו המלך אימאם מצ'הדי המושל בכל ארץ אפריקא, ויקחתו לביתו לחיות רופאו, גם בשירות מלכים אחרים גדולים היה גדול שמו (והיו מאה שנה ומת בלי אשה ובלי בנים, וכאשר שאלוהו מדוע לא לקח אשה להוליד בנים, השיב שהספרים שחבר המה בניין) וחבר הרבה ספרים בלשון ערבי, מן המפורסמים המה: ספר פרדס, או גן הפילוסופיא י"ב חלקים או שערים, חבור כולל ענינים קצרים בלמודי האלהות (Theologie) ומבוא להכמת הגיון ומפתח לרפואה, ומדבר על הדפק, ועל הצרי (טסעניאק) ודרוש גדול על הפילוסופיא, ובבתי עקד הספרים אשר בפאריז (Paris) ליידיען (Leyden) רומא (Rom) נמצאו כמה העתקות בלשון עברי כתיבת יד מספרי החכם הזה, והמה: ספר המסעדים, ספר מראות השתן, וספר על יסודות (מלבר פרושו על מסכת מכות כנ"ל) וכבר נעתקו ספריו בלאטין וצרפת ולשונות זולתן, ועד היום הזה גדול שמו ומהלל בין חכמי הרפואה, והרבה מהחכמים בספרי רפואה שאבו ממעיני ספריו, והולכים בעקבותיו, אף כי רחוקים ממנו זמן רב והלמודים נשתנו מאד כמבואר לעיל, ובתשובת הרשב"א באגרת ההתנצלות להבררשי מיהם לו גם כן פרוש על ספר יצירה ומפארו מאד עיי"ש.

ובספר קאנווערוואציאנס לעקסיקאן הנוכר לעיל ערך (Arabische Litteratur und Sprache) מחשב בין המהברים היותר נפלאים ונבחרים בחכמת הרפואה שחברו הערביים את יצחק בן שלמה (Jshak ben Saleimon) וכן מזכיר החכם וואבלער הנ"ל (per. V. p. 66.) את שם החכם הזה, ואמר עליו

שחבר ספרים ברפואה וחי בזמן אחר עם אבן סינא (וזה מת בשנת 1036 למספרם) ואולי עליו כונו אף שאינם מזכירים שהיה עברי עייש, וכן הביאו ממש החכם אייכהארין (J. G. Eichhor. Ges. d. Litt. B. I. s. 642.)

הרב רון יחייא נ' יעוש משועי יהודה מורע המשרה, היה חכם גדול במושכלות, ולרוב חכמתו שמהו המלך מפורטוגאל ארון לביתו ומושל במדינתו, רק הכסא גדול ממנו, וטובות גדולות עשה המלך בגללו ליהודים עיין שה"ק (בזמן ממשלת הערביים בספרד היו הרבה יהודים חכמים נבחרים מהכליפים לשרים ומושלים במדינה, עיין תולדות החכם מיימון (Sal. Maimon's Lebens- und geschichte T. II. s. 5) —

רב האי גאון (אחרון הגאונים) בן רב שרירא גאון והיה חכם גדול במושכלות (עיין פי' ספר יצירה להרב ר' משה בוטריולו) ופייטן (עיין סדור הספרדים) כנראה מספרו הקטן מוסר השכל. — ובימיו היה רב יוסף ב"ר יצחק שטאנש חכם גדול במושכלות ובלשונות (עיין לעיל), והיה משורר גדול, עיין תחכמוני (שער שלישי ושמונה עשר) שאמר עליו וז"ל: ושירי הגאון רב יוסף בן שטאנש נעימים ויקרים, והוא הראשון אשר חבר בספרד מעמד ליום הכפורים.

פרק למ

עתת נתחיל מסדר הרבנות (שהתחיל קרוב לשנת ד' אלפים ת"ה) ונסדרם דור אחר דור (עד הדור הזה שלפנינו, כמה מגדולי הרבנים הקדושים ומגדולי הזמן (כפי שזרמנו לנו) שכלם השתלמו נוסף על קדושתם ועל תורתם גם בלמודי שאר החכמות והלשונות.

(במאה ראשונה ברבנות)

רב שמואל הלוי הנגיד בר יוסף הירוע בן גיקטלייה מקהל קארדאווא (Cordova) בעל מבוא התלמוד (הנרפס בש"ס בבלי) ועוד הבורים רבים (עיין

1) אף שמערת כונתנו בקצון אלה אנשי הסגלה רק אחת היא, והוא להראות שלמות חכמתם ככל מקצוע שבחכמה כמו שבארנו; מ"מ השתדלנו גם כזה לכחוב סדר הרבנים ג"כ בדורות זאח"ז בסדר היושר אחתי, וכל הקודם בזמן לכת לו קדימה במקום ומזב (כמו שנהגנו עד היום עם חכמי הדורות הקודמים) וחלקנו ג"כ סדר הרבנים על דורות, בהשגב כל דור מאה שנה (עיין אבן עזרא בראשית ט"ו ט"ז) ואם כבר השתדלו החכמים הסופרים סדרי הדורות וד"ל לבית ישראל (כיסוד עולם, יוחסין, ושה"ק, וז"ל, וסדר הדורות מהגאון מהר"י אב"ד דמינסק) לפדרס זאח"ז; מ"מ לא השלימו את הענין על נד השלמות, וכל מעיין זך השכל יראה אם ידקק היעב אחריהם שהקדימו לפעמים את המאוחר וכן להפך, ואף שגם אנהו לא השלמו את הדבר עד תמו (בפרט שלא הזכרנו כ"א המעט מהמעט מהחכמים שבכל דור) בכל זאת הועלנו בחקון הסדר מעט ועמלנו בקורח רב לדקדק אחר כל איש ואיש זמנו

סוף מכלל יופי לרשב"ם) היה חכם גדול בכל המושכלות ובלשונות, ולזה שמהו חבוס מלך פלשתים בגראנארא (Granada) ¹) לסופרו ויועצו, ואח"ז נעשה שר צבא המלך, והשליטו על ארצו ושמעו הלך בספרד, ובאפריקא, וארץ שנער, ומצרים, וארץ ישראל, וארצות המערב, ולהיותו שר צבא ונגיד ההיל על כן כנוהו בשם הנגיד (ופי' נגיד בלשון ערבי מנצה (זינער) — ובנו:

ר' יוסף הלוי הנגיד היה חכם גדול בפילוסופיא וביונית, ובמות אביו מלא את מקומו, ועמד על כנו בנגידות אצל המלך, ולא הסרו לו כל היקר והגדולה מאביו, ומארצות רחוקות באו נכבדים לראות גדולתו ולשמוע חכמתו ותורתו (עיין קבלת הראב"ד ויוחסין), וזה הנגיד ר' שמואל היה גם כן משורר גדול (עיין תחכמוני שם).

ר' שלמה בן יהודה בן גבירול היה פילוסוף ומשורר גדול, ומפלאג ביונית וכנראה מספריו.

רבי יצחק בן גיאות היה חכם גדול בפילוסופיא וביונית ומשורר נפלא, וחבר הרבה ספרים בחכמות ופיוטים הרבה ²) עיין מצרף לחכמה, ומה שהביא שם בשם החכם המליץ ר' ידעיה מאגרת ההתנצלות, עיי"ש.

רבי יצחק בר ברוך מקארדאווא בעל ספר קופת הרוכלין (אבי אמו של הראב"ד הראשון) היה חכם גדול בכל החכמות וביונית, ושמעו הלך בכל הארצות, והיה שר אצל מלך ישמעאל הנקרא אל מאחמער, והמלך למד אצלו חכמת הכוכבים — ובנו:

רבי ברוך תלמיד האלפסי, היה חכם גדול בחכמות וביונית, והעמיד תלמידים הרבה בתורה ובחכמה, ומהם היה הראב"ד הראשון בן אחותו (עיין קבלת הראב"ד) וזה הר"י בר ברוך היה ג"כ משורר גדול (עיין תחכמוני שם).
ר' נתן בעל הערוך ראש הישיבה ברומי, חכם גדול בלשונות

האמתי, וחפשונו בספריהם אשר חזרו או ע"י אמנעות אחרות עד שעמדנו על זוריס, גם הנגנו לפעמים אצל כמה חכמים זמן היותם, שהיה נעלם לגמרי מהסופרים הנזכרים בזויה מאה היו. ¹) הוא מחוז ידוע בספרד המדינה, והיה אז ס"י הערביים משנת 711 למספרם עד אשר עלה פערדינאנדס (Ferdinandes) מלך אראגאליא (Aragonien) אשר בספרד בשנת 1492 למספרם ולכד גראנאדא (Granada) מידם, וחסונה הערים האלה להספרדים כנראשונה.

²) וראיתי ממנו שיר אחד יפה ונעים על פורים שהבר בלחות לשון הארמית המתחיל יום פוריא יומא רגן (וסרב החכם השלם ר' זמה דוראן נכד החשב"ץ חצר עליו פרוש הובא בסוף הפארת ישראל להחכם השלם הרב ר' שלמה דוראן בר זמה ה"ל) ובארצות המערב אומרים אותו לפני קריאת המגלה צבסכ"ס, גם מזמרים אותו בסעודת פורים, ואולי הוא השירה נעימה מהרב אבן גיאות על פורים, עס פי' אבא מורי, שמיאז בעל שפתי ישינס שנמלא צביבליאטיקע אוקספורט, והרב ר"ד אבדורהס (בסדר שחרית של חול ציוג'ר) כתב שר"י גיאות הזה חצר ג"כ קרובות לימים טובים קרובות של ר"א הקליר ע"ש.

ובחכמות (עיין בסדר הדורות מה שהביא בשם ספר האמונות) ובידיעתו הרחבה בלשון יוני ורומי, הגיה השכנו וסקל נתיבותינו ללכת דרך סלולה בלשונות זרות בתלמודים ומדרשות.

ר' משה אבן עזרא הכם גדול בפילוסופיא וביזנית ומשורר נפלא (עיין סוף הקבלה להראב"ד) והוא עשה סדר ליום הכפורים, עיין תחמוני שם שכתב עליו וז"ל: מלוי מכלי פז יקרים — ושלושת אחיו:

ר' יצחק ור' יוסף ור' זרחיה כלם חכמים ושלמים בחכמות ומשכילים בכל מדע (עיין יסוד עולם שם).

רש"י הוא רבינו שלמה מאור הגולה (הנקרא ג"כ ירחי) אשר האיר תבל בפרושיו הנפלאים, היה חכם בכמה לשונות, ובחכמת הדקדוק והלשון, ובכמה חכמות ומדעים, וכנראה מפרושיו, והסופר הגדול הצרפתי (G. B. Depping) (בספרו הנכבד ד"ה ליהודים) אחר שמספר גדול רוח חכמתו של רש"י ז"ל, ומשכלו הנשגב, אמר עליו שמלבד ידיעותיו הגדולות בתלמוד, שקד ג"כ על חכמות רבות, וידע היטב חכמת הפילוסופיא שלמד בספרי היהודים והיונים והערביים, עד שהיה לפלא בעיני חכמי זמנו בתורתו ובחכמתו, ואמר עוד שרש"י ז"ל היה רופא גדול עיי"ש שהאריך זה החכם הנוצרי לספר מרש"י דברים רבים ונפלאים. — והשה"ק כתב שרש"י חבר ספר ברפואה, והשפתי ישנים כתב שראה בעצמו זה הספר בכתיבת יד. —

ותלמידו של רש"י:

רבינו שמחה מעיר וויטרי, היה חכם בחכמת הכוכבים וחבר ספר מחזור הפסח בחכמה זו, עיין שפתי ישנים וסדר הדורות, ומדבריהם נראה שגם בספרו מחזור וויטרי (שהוא דינים) היו נמצאים קונטרסים גם מחכמת הכוכבים, ודברנו מזה הענין באריכות בתשובתנו אל ר' שב"ל, בספרנו באר יצחק. —

ר' אברהם בר רבי חייא הספרדי, היה חכם גדול ותוכן מופלג (נאשר מעיד עליו ספרו לורס סארז) וחבר ספרים הרבה (עיין יסוד עולם שם), והנני להעתיק פה מה שכתב חכם אחד זמננו בספרו שכתב בלשון אשכנז (Vorlesungen über die neuere geschichte der Juden v, Salomon Lôwisohn B. I. s. 100. Wien 1820) וז"ל: בערך מאת אחת עשרה למנין הנוצרים המציא ר' אברהם בר' חייא בספרד את חכמת אלגעברא (Algebra), (Vide Moreri Article Abraham ben Chija) ובעבור זה יחשבהו החכם קארדאן (Cordan de Subtilitate lib. 16) בין שנים העשר חכמים החריפים (שארפוינינסטען קעפפע) שהיו בעולם, הרב הזה היה תלמיד ר' משה הדרשן, ונוסף על חבוריו הרבים שחבר, ומה שחבר בלמודיות (Mathematik) ובמה שאחר הטבע (Metaphysik) אשר הרוב מהם נמצאים בבית עקר הספרים וואטיקא (Vaticanische Bibliothek) אשר ברומא, ובבית עקר הספרים הנקרא (Medicäische Bibliothek) אשר בפלארענץ (Florenz) כתב עוד דרוש (ליינען טראקטאט) על המוזיקא, גם חבר ספר מוכרי הנקרא בשם

הגיון הנפש העצובה, בדפקה בדלתי התשובה, עוד כתב שם מהר"ש הנ"ל (צד 101) וז"ל: גם היה שם מפורסם מאד ונכבד ר' יעקב בן ר' יצחק אלקענדי והוא התוכן הגדול (Astronom) מכל חכמי זמנו, ומחבוריו הרבים שחבר לא נמצאו כ"א שנים, וגם את הרב הזה מחשב קארדאן הנזכר בין שנים העשר החריפים¹) עב"ל החכם מהר"ש לעוויוואהן, כפי שהעתקתי אנכי אל לשון עברי, וראיתי בקאנווערוואציאנס לעקסיקאן הנ"ל ערך (Arabische Litter. und Sprache) שמתשב בין המחברים היותר מובהרים ונפלאים שחברו ספרי רפואה אצל חכמי הערב את ר' יעקב בן יצחק אלקענדי (Jacob ben Jsaak Alkendi) וכן מזכירו החכם וואללער הנזכר (שם) ואמר עליו שהיה חי בשנת (840 למספרם), והחכם אייכהארן מפליאו מאד בכל החכמות ומגבוהו עד אין חקר, עיין ספרי (J. G. Eich. Geschich. d. Litt. u. s. w. B. I. s. 622, 640.)

ר' אברהם הנשיא היה פילוסוף ותוכן גדול וחבר ספר העבור (עיין מ"ע להרב ר' עזריה מאדומים פ' מ'), ועיין אגרת ההתנצלות להחכם ר' ידעיה (ש"ת רשב"א ת"ד) שאמר: ר' אברהם הנשיא התפלסף והעמיק בשבע חכמות, וממנו אצלנו ספרים רבים במספר, ובתשבורת, ובתכונה, ובסוד העבור, וגם בחכמה האנושית ובסתרני תורה (ע"ד המורה) ספר קראו גדר האדם, עיי"ש. וי"א שר' אברהם הנשיא זה, הוא הוא ר' אברהם בר הייא הנ"ל.

ר' יוסף בן מיגאש היה פילוסוף מופלג ותוכן גדול וחבר ספרים נכבדים בחכמות (עיין לעיל שער השני פ"ה). (וברורו היה) הרב דון יחייא השני (בן דון יהודה בן דון יחייא ן' יעוש הנזכר) החכם המופלג בלשונות ובמדעים המדיני הגדול, המשנה למלך פורטוגאל, ובן אחיו הרב הגדול הפילוסוף המופלג —

דון שלמה יחייא בן דון יוסף (אשר לגדול חכמתו בחכמת המלחמה, היה נגיד החיל ושר צבא הפרשים ורוכבי הסוסים חיל מלך פורטוגאל הזה)²

¹ ואלה הם שנים העשר חכמים והחריפים שנעלו, Archimedes Aristoteles, Euclides, Johanes Skotus, Johanes Suisset, Apolonius, Rabi Abrahm ben Chija, (הממציא חכמת האלגנצרה) Rabi Jacob ben Jsaac Alcendi, Heber Hispanus Galenus Vitruvius.)

² עיין שלשלת הקבלה ועיין ד"ה להחכם באסנאגט (Basnage Geschichte der Juden B. III. kap. 8. §. 21.) וכן הביא החכם צוקהאלץ בספרו (הנוכר לעיל פ' ל"ג), ויען שדברי החכם הזה יקרים מאד בעיני יען דבר טוב על היהודים וטרה ויגע להרים קרננו בחבוריו הנחמדים, ע"כ נדבד רוחי להעתיק פה בקצרה מהחל ועד כלה מספרו כל הענין שם שמבאר איך היו היהודים מעולם אנשי שם, ואמנוים למליכהם הגוים והנוצרים אשר חסו תחתם על ממשלתם, והערו למוח נפשם ללחום בעדם, וז"ל: בחיל היוגים והרומיים עבדו יהודים ולגדול חריזתם ותועלתם שהסנו במלחמה מהלל אותם לעזאר (J. Caesar) ומלא שהמה הסבו הנלחון בהמותו את מיטרידאטס (Mitridates), סורדום שלח אל

השרים הנזכרים הן המה ראשי בית אב למשפחת היתייאי משפחה הרמה והנשאה בישראל, ולה יאמר: איש ואיש ילד בה, כרב כצעיר כלם אנשי סגלה ואנשי השם, המה בניהם ובני בניהם (מהנודעים לנו בשם) שלשה עשר דור שנמשכו זאח"ז, והוא מאת הרב דון יחייא הראשון ׀ יעוש עד הרב החסיד החכם ר' גדליה אבן יחייא בעל שה"ק ויתר החבורים, כלם היו גדולים בדורותם, גאוני העולם צדיקי וחסידים אל, מדקדקים ומשוררים, בעלי לשונות, פילוסופים, ומדינים, ושבעיים, מהם היו גדולי בעלי אסופות, מחברי חבורים מועילים ונפלאים, בכל עניני התורה והחכמה ובכל המדעים, מהם היו גדולי וראשי הישיבות, מהם היו שרי צבאות ונגידי החיל, מהם הפרתמים משיבי טעם היושבים ראשונה במלכות, מהם רופאים בחצרי הקיסרים ובמטירות המלכים, וטובות גדולות ותשועות רבות נעשו לכלל האומה הישראלית ע"י תולדות בית אב היתייא זה, ככתוב על ספרי דברי הימים לבית ישראל, (ועיין שה"ק וסדר הדורות).

ר' יוסף הצדיק היה פייטן ופילוסוף גדול, וחבר ספר עולם קטן בפילוסופיא וטבע, והוא שהרמב"ם במכתבו להחכם ר' שמואל אבן תבון (שכתב לו באיזה ספרים מתכמת הפילוסופיא מחכמי האומות ומחכמי ישראל ישתדל בלמודם) מפאר מאד את ספרו זה, ומורו שילמד בו, ובאגרת ההתנצלות הנזכרת מפאר ספרו זה ג"כ עיי"ש, ועיין תחמוני שם מגודל מעלת שיריו ופיוטיו.

ר' יהודה אבן תבון אבי המעתיקים, רופא מובהק (עיין מסעות רבי בנימין) וחכם גדול בפילוסופיא, ובקי בלשונות, ובני החכם —
 ר' שמואל אבן תבון חכם בפילוסופיא ובלשונות, כנראה מהעתקותיהם ומספריהם.

ר' יהודה הלוי בעל הווריו חכם מופלג בכל החכמות, וכנראה מספרו הנכבד הזה (עיין לעיל בשער השני פ"ה), וקדמונינו ז"ל שהיו אחריו העירו אותנו להגות בספרו זה בשקידה וחריצות, ומה נעמה מליצתם שהמליצו עליו, השמר לך פן תעווב את הלוי, ועיין בתשובות הרשב"א סימן תי"ח מגודל מעלת החכם הזה, וחתנו —

רבי אברהם אבן עזרא היה פילוסוף גדול, ורופא מובהק, ומופלג בלשונות ובמושכלות וכנראה מחבוריו הנחמדים אשר כתב ברוחב בינתו, והיה

אנטוניוס (Antoninus) חיל-עזר (הילפטרופפערן) רומיים חמשה קאהרטען (Cohorten) (קאהרטען הוא מספר ידוע מאנשי חיל בקבוצן מערכה אלל הרומיים דומה לקבוצן מערכה שקורין היום רעגמיינט) וחמשה קאהרטען יהודים, הקיסר אדאלף גנאססווא (Adolf v. Nassau) נסוף מאת שלש עשרה (למספרם), בלחמו נגד גרפה, הביא אהו למלחמה שלשים אלף יהודים לוחמים בין אנשי חילו, בשנת 1190 עמד ר' שלמה בן יחייא בראש חיל הצבא אשר למך פורטוגאל והגליח מאד במלחמתו אף עשה לו שם חפארה, בשנת 1346 נתאספו היהודים מצורגאס (Burgos) לעמוד בצרף המרלח של מלכס והגליחו מאד, בשנת 1648 הגילו היהודים מיד השוועדין עיר פראג, וכן הגילו מן חיל עסטרייך אט עיר אפען, עכ"ל.

מנושא ומכובד מאד גם בעיני חכמי העמים, אשר שמעו חכמתו הנשגבה, נפשו השוקקה להגדיל למוריו לא ידעה שבעה כל ימי צבאה, ולחכמות לא אמרה הן, על כן כל ימי חלדו היה נע ונד בארץ לתור אחרי מדעים, ולבקר את החכמים שברורו, להוסיף חכמה על חכמתו, כמו שנראה מפרושו על התנ"ך, בסוף פרשת שמות כתב שהיה ברומא ד' אלפים תתקנ"ג, ובפרשת וישלח כתב שהיה בעיר לוקיש, אולי היא בירת לוקא (Lucca) בכנסיה לוקקא אשר באיטליא העליונה המכונה לאמבארדי (Lombardie), ובדניאל כתב שפרוש זה כתב בעיר רודים (הוא אי רודוס בים האמצעי נגד האי ציפערן (Cypern) הנחשב להלך אזויא) שנת ד' אלפים תתקנ"ז, ור' יהוסף האזובי מביא על מאמר ההגדה די אכלו אבהתא בארעא דמצרים (הובא באבורהס) בשם הבן עזרא, שהיה שבוי בהודו, והיו מאכילין אותו רק מצה שקשה להתעכל ויספיק המעט וכן עשו המצריים לישראל עיי"ש¹), ובפרושו לפרשת תרומה נראה שהיה במצריא, ועליו אמר הרמב"ם באגרותיו שכתב לבנו, שהראב"ע היה דומה בשכלו לאברהם אבינו והזהיר מאד שילמוד רק בספריו ובפרושו, ועיין תשובת הרשב"א תי"ד באגרת ההתנצלות להחכם הבררשי מגדל חכמתו הנשגבה.

ר' אברהם בן דואר הנקרא הראב"ד הראשון (בעל ספר הקבלה והוא אשר קדש א"ע על יחוד שמו הגדול בטוליטולא (Tudela) היה פילוסוף ותוכן גדול וחבר ספרים נכבדים בחכמות (עיין יסוד עולם מאמר ד' פרק י"ח). רבינו בחיי הזקן היה חכם גדול במושכלות, וכנראה מחבורו הנכבד חובת הלבבות, וכל לבב חכם בקראו בו יתפלא על חובת לבו של המהבר, ויותר על גודל בקיאותו בכל ספרי היונים והרומיים מהסופרים והחכמים היותר נכבדים ומפורסמים, הן מהפילוסופים והן מבעלי הלצה והשיר והן מספרי המדות והמוסר, כי מהם ברר ולקט כל דבר טוב ומועיל והעתיק לספרו הנכבד, אף שאין מזכיר כלם בשמם. — ונעתק ספרו חובת הלבבות בכמה לשונות, כגון בלאטיין, שפאניש, אשכנזית, וכדומה.

פרק מ

(צמאה שניה צר צנוט)

הרמב"ם ז"ל הוא שר התורה והפילוסופיא, וחבר ספרים הרבה בכל המושכלות כמפורסם, ועיין בהתנצלות הבררשי מחכמתו הנשגבה² והרבה

¹ צמאות חכילת מזה נאטוו ישראל ערס ילאו ממארים לפני מכת צכורות כעדות הכתובים.
² נכון הוא מפאת הענין להסתורר פה על דבר אחד אשר צאמת כשפת יתר הוא לכל משכיל, דע קורא נעים! שזה חדשים מקרוב קמו בנבולינו חיוס חנשים מתחסדים שגאלי חכמה ודעת האומרים שהספר הנכבד מורה הנבוכים לא חצר הרמב"ם, ולאמרו שכן מלאו כחוצ בספר המצפחה להגאון מהר"י עמדן המנוה יעב"ז, ולהיות הדבר הזה נמלא צאמת כחוצ בספר המצפחה הנזכר, ע"כ מלאחי א"ע כמחוייב בדבר להראות נגד השמש כי הדברים האלה אין להם

מהבריו הקרושים נעתקו ללשונות העמים, ויעש לו שם עולם, והיה מופלג בלשונות, מהם אשר למד בילדותו בספרד, ואחר שברח משם ובא למצרים או השתדל ללמוד הלשונות הנדברות שמה, כי רצה שיתפרסמו חכמותיו ולמדויו גם בין האומות הגרות במצרים וסביבותיה, ואחר זמן שבע שנים היה נשלם בלשונות אלה, ושמע חכמתו הלך וגדל מאד, עד שלקח אותו השולטן סאלאדין (Saladin) מלך מצרים לביתו ויהי לו לרופא: גם בנו החסיד —

שחר, ושגנה יצאה מלפניו במחילת כבודו הנשגב, ולולא כבוד הרב הזה אני נושא לא הייתי הש לענות על דברי הסכילים הזוכרים לנד, כי לברר דבר זה הוא כאלו רייתי לברר שהשמש הכל אור. ובתחלה רייתי להביא ראיה מספר הגרות הרמב"ם ששם כתוב כל מעשה ספר המורה ומה שקרה עמו אחר מות הרמב"ם, ואגרות הרבה מהרבה חכמים שדודו בענין המורה, אבל כבר קדמני הרב הנזכר שם במעפתו ואמר שהראיה מספר הגרות הרמב"ם אינה ראיה, יען שגם הספר הזה נראה לו שהוא מזויף כמו ספר המורה, ע"כ דברי הרב הזה הבנויים על יסודי ההשערה ואומדנא לנד מבלי אות וראיה, אבל מה יענה באמת הרב הזה על הרבנים הגדולים ועזומים ממנו שהיו לפניו כמה מאות שנה, וכלם מיחסים ספר המורה להרמב"ם בלי פקפוק וספק כלל וכלל, כגון הרשב"א בתשובותיו, והריב"ש, והרב ר' חסדאי קרישקס (המלדיק ספר המורה) בעל אור ה', וההש"ך והרמ"א, וציותר הגאון מהר"מ אלאשקר בעלש קנאה ללחוס נגד הרשב"ע בעל ספר האמונות וחירץ כל הספקות שבספר המורה, וזולתם כמה מאות רבנים מופלגים ילאו ספורות כמו שחיו אחרי הרמב"ם ז"ל ימים לא כביר, והביאו מספר המורה הרבה מאמרים, ומיחסים אותם להרמב"ם כמו שהוא באמת, גם מבלי שום שנוי וחלוף בשום מאמר, רק כמו שהוא לפנינו היום על הסדר בחלקיו ובפרקיו ובמליו, וגדולה מזו הלא החסיד ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל כתב בהתנוללת ספר המורה חבור מיוחד נקוב היום בשם מלחמות ה' (הוא ספר הגרות ר' אברהם בהרמב"ם שמוכיר מהר"מ אלאשקר) ומי לנו עד יוחר נאמן ממנו? גם הרד"ק ז"ל שחי בזמן הרמב"ם הביא מאמרים רבים בפרושיו על ה"ך מספר המורה להרמב"ם, ולהיות הספרים האלה כעת אין בידי להניד לך פה מקומן, יעיין נא קורא נעים בספר השרשים לרד"ק שרש תבוא שהעתיק מאמר ארוך מספר המורה וכתב בזה הלשון „וכתב ההכס רבינו משה בן מיימון בספר מורה הנבוכים" ע"כ, גם הרמב"ן שמת אחר הרמב"ם חמשים וחמש שנים, התנולל עבור ספר המורה, ככתוב על הגרות הרמב"ן שכתב לחכמי ארפת, ומיחסו אליו, וציוחד בפרושו על הסורה הביא הרבה מאמרים מספר המורה, גם מטעמי המלוח של המורה כגון טעם הקרבנות וכדומה. ואחרי כתיב זאת מלאתי שהרמב"ם ז"ל בעלמו במאמר תחיית המתים מוכיר כמה פעמים ספרו מורה הנבוכים, ודי בזה לבעל דברי הגאון יעב"ץ המבטלין מאלהים. ועל דבר קלח טעמי המלוח שחפסו על הרמב"ם בעל ספר האמונות וכדומה, כבר השתדל הגאון מהר"מ אלאשקר בתשובותיו והלדיק את דבריו בתשובות נלחיות, ואף על דבר טעם הקרבנות (שהיא הגדולה שבשאלותיהם), הראה הגאון הזה שלא מלכו הויתו דבריו הרמב"ם ז"ל, אבל הוא מאמר לרז"ל במדרש רבה, שהביאו מקרא מלא בסורה המאמת הדבר הזה, באמרה ולא יזכחו עוד לשעירים וגו', ועיין שם במדרש משל נפלא מהבן מלך שהורגל ללכול נבלות וטרפות.

ר' אברהם היה חכם גדול במושכלות, כמו שמפארו הרמב"ן בסוף
אגרתו לחכמי צרפת, גם היה חכם ומבין בשיר כנראה משירו שכתב (בראשית
מלחמות ה') על שרפת מורה נבוכים וספר המדע, ותלמידו (של הרמב"ם) —
ר' יוסף בר יהודה ש"ץ היה חכם גדול בפילוסופיא ובכל החכמות,
כאשר יהללו הרמב"ם בפתיחתו לספר המורה (אשר למענו הברו), ור' אברהם
בהרמב"ם ז"ל כתב עליו בספר מלחמות ה', וז"ל: ר' יוסף ברי' ב"ד שמעון,
והוא שחבר אבא מרי זצ"ל בעבורו ספר מורה הנבוכים על שמו, רב ונכבד היה
בכל ארץ ישראל בחכמת התורה ובשאר חכמות.

הרד"ק היה חכם גדול בלשונות ובמושכלות רבות כנודע מספריו
הנחמדים, ועליו המליצו רבותינו שהיו אחריו, אם אין קמח אין תורה (ר"ל לולא
הקמחי בפרושיו תורה לא ידעו), וחכמי הנוצרים יעלו שיאו עד שמי מעל, ונעתקו
מספריו ללשון לאטין.

רבינו יצחק ב"ר שמואל בר"ש דויטרי הנזכר, הנקרא ר"י הוקן בעל
התוספות, וחבורתו הגדולה (הכוללת ששים רבנים גדולים עיין בהקדמת צדה
לדרך) בעלי התוספות, היו חכמים גם בלשונות ובחכמות, כנראה מפרושים
ברוב מקומות הש"ס.

הרמב"ן היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות רבות, ורופא מובהק,
ונוסף על חכמתו חננו ה' בלשון למורים ושפתיו ברור מללו, ולגודל פרסומו
בחכמת הלצה והדבור היו קורין אותו חכמי זמנו בשם פִּרְוֹן, והיה דורש
לפני מלך קאסטיליא (Castilien) ¹ וקנה לו שם רב ותפארת בכל גדולי החכמים
(כמובא באריכות בספר שארית ישראל הנעתק ללשון הקדש).

הראב"ד המפרש ספר יצירה ² היה חכם גדול בפילוסופיא ובחכמות

¹ כדוע זהו הוכיח הרב מעלת המורה, וכבר נעקק ללשון עברי, והוא המכונה
בשם דרש הרמב"ן לפני המלך קאסטיליא, ונדפס בצרפת: שנת שנ"ז.

² יידי הקורא! אודה ולא אבוש שלא אוכל לזכר, מי ומי היה הראב"ד המפרש
הזה, ובאזיזה זמן, ורק עפ"י אומדנא והשערה הלגתי אותו בזמן הרמב"ן הנה, כי לוינו
הראב"ד הראשון (שזכרנו לעיל, ואשר הרמב"ם מביאו ומשכחו מאד, עיין שה"ק דפוס
זאלקאווא דף ל"ב ע"א) והוא ר' אברהם בן דואר, נכד ר' יצחק בן ר' צדוק הלוי, בעה"מ
ספר הקבלה, הנקרא קבלת הראב"ד (ובעל שפתי ישיב בערך הזה כתב בצבוס שמחברו
ר' אברהם בן דוד) ועוד ספרים בחכונה וכדומה, ושהנהג על קדושת השם בעיר טוליעולא
שנת תתק"ם לאלף החמישי; יען שזה הראב"ד המפרש ספר יצירה מביא בפרושו זה כמה
מאמרים, אשר כל זך השכל יראה שהמה לקוחים מספר המורה להרמב"ם, בצ"א משנה
ח' כתב המפרש הזה, וז"ל: והמשל בזה הסביל שיש כחם לישא שני כנרים וכו', ע"ש המאמר

הזה עד תמו וכן לפי, והוא כחוב על ספר המורה (ח"א פ' ל"ח); שם משנה י': יש
שם נותנים טעם להיותו נקרא לה"ק להיות אברי החמיש כלם מושאלים לו וכו' עיי"ש,
והוא מדברי המורה (חלק שלישי פ"ח) אף שאינו מזכיר שלקוחים מהמורה; עוד שם בפרוש

כאשר יגיד עליו פרושו זה, וכאשר העיד עליו הרב הפילוסוף הגדול יש"ר מקנדיאה בספרו מצרף לחכמה עיי"ש.

משנה זו וז"ל: ואמרו כשיטעורר אדם לדברי שיר שזו רוח"ק, ח"ו שיכון לזה הרמז"ל ומי קס בגאונים כמוהו וכו' ע"ש, והם מדברי המורה (חלק שני פ' מ"ה), וידוע שהמורה נחשב בתקמ"ד לאלף החמישי, והוא ארבע שנים אחר מות הראב"ד הראשון הזה, גם הנך רואה קורא הנעים, שזה המפרש מזכיר את הרמז"ס אחר שכבר מת, שכתב עליו הרמז"ל, והרמז"ס עלה אל האלהים כ"ה שנים אחרי מות הראב"ד הראשון הזכיר והוא התקמ"ה לאלף החמישי, ומאד חסמה על הרב המקובל אלהי ר"ש מאוסטרופאלי (בפרושו דן ידיו לספר קרנים) שנראה בעליל מדבריו שסבר שהראב"ד בעל המפרש ספר יצירה הוא ר' אברהם בן דואר הזה עיי"ש, והוא דבר זר מאד לפי דעתנו כאשר הנך רואה קורא נעים! גם אינו הראב"ד השני (והוא ר' אברהם בן דוד מפיסקיירה בעל ההשגות על ספרי ייד להרמז"ס) כי גם זה מת לפני הרמז"ס חמש שנים, והוא בשנת תתקנ"ט, כמובא ביוחסין, וז"ל היוחסין (דפוס אמסטרדם ד' ש"ח) ומגדולי תלמידיו של ר' משה הדרשן, ר' משה העניו וכו', והגדול שכלם ר' אברהם בר יצחק הנקרא אב ב"ד, והראב"ד והרב ר' זרחיה בעל המאור וכו' (עד דף ל"ט ע"ב) ונפטר הרב הגדול הראב"ד צפיסקיירה ע"ש תוכוה תתקנ"ט לאלף החמישי, והעיד עליו בן שבע פר' פנהם ששמע שאליהו נראה לו, וכן כתב הוא עלמו על שלשה בדי הדם קטומים, אמר וכבר הופיע רוח"ק בבית מדרשנו, ועשה השגות על הרמז"ס, וכן בזמן הזה ר' יוסף בן פלג, אשר השיב להרב אברהם אב ב"ד כאשר כתוב בהקדמת אבודרהם, וזה ר' אברהם אב ב"ד והרמב"ם (ועוד הרבה גדולים) נפטרו כלם שנת תתקמ"ה עכ"ל היוחסין, ואשא עיני ואראה בספר בן יוחאי הג"ל [בהשגותיו על ספר המעפחת להרב הגאון יעב"ץ נגד הזהר שמשל רמ"ד הלרפמי ככתוב בחריכות בספר היוחסין דפוס קאנסטאנטינא שנת שצ"ו (כי המדפיסים שאחריו השמיטוהו), והוצא ג"כ מעט מזה בספר שה"ק (דפוס זאלקאווא דף כ"ג ע"ב)] שרצה מהר"מ קוניץ להוכיח שם שספר הזהר כבר היה נמצא אצל יחידי סגולה שהיו קודם ר' משה דיליאון הג"ל, ומציא בין אנשי הסגולה שקדמוהו, גם את הראב"ד בעל מפרש ספר יצירה, ומיחסהו לר' אברהם בר יצחק אב ב"ד הזכיר, וזנה ע"י תחתיים שנים ושלשים, אולם רק על פני המים, כי יסוד אין צם. ועמה נערוך נא לפניך קורא חביב! את דברי מהרמ"ק הג"ל מלה במלה מספרו בן יוחאי ותשובתנו בלדס סגורה מוך דבריו, וז"ל: (במענה ק"ך) רבינו בחיי הספרדי המחבר ח"ה היה בזמן אחד עם הראב"ד הקדמון ושמו ר' אברהם אב ב"ד (הראב"ד מטולייטורא הוא הראב"ד הקדמון המנוה בשם הראשון, כי הוא היה הראשון בלחמ, אבל היה אפוא מינו שיכנו את ר' אברהם בר יצחק אב ב"ד בשם ראב"ד הקדמון!) ובעל פרוש ספר יצירה, והוא העתיק כמה דברים מספר הזהר בשם מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי (ולאוותו לנו שמדרשו של ר' שמעון בן יוחאי הוא ספר הזהר אמר וז"ל:) גם זמן לא כביר אחריו (של המפרש ר' אברהם אב ב"ד והוא לפי החשבון ערך מאה שנה) היה רבינו בחיי בר אשר וכו' והעתיק את לשון הזהר, וגם הוא מננהו בשם מדרשו של רש"י ע"כ. עוד שם (מענה פ"ד) אמר וז"ל: המקובל הקדמון שהיה זמן רב טרם שנגלה לנו ספר הזהר, והוא הראב"ד המפרש ספר

פרק מא

(במאה שלישים ברבנות)

הרשב"א תלמידו של הרמב"ן היה הכם גדול בכל החכמות (ועיין שה"ק) והוא הנקרא בספרי חכמי זמנו בשם הרב אלברצלוני (אבל הוזהר שבל תחליפוהו

יזירה) (כבר נודע הזמן שנגלה לנו ספר הזהר, כי ר' משה דיליאון תלמיד הרמב"ן היה, וכן כהב היוחסין דפוס אמשטרדם דף כ"ט ע"א וז"ל: ונתגלה ספר הזהר אחר הרמב"ן, והרא"ש לא ראהו עכ"ל, אף שחיינו נתגלה, כי הרא"ש נפטר פ"ה לאלף הששי ועוד בשנת נ"ן לאלף הששי עמדו עוררים נגד ספר הזהר כמבואר בשה"ק הנ"ל בשם יוחסין דפוס קאנסטאנטינא, ועסה הפליאה גדולה מאד על החכם מוהרמ"ק הזה, הנה במענה שהזכרנו לעיל אמר, שזמן בעל המפרש ספר יזירה עד רבינו בחיי בן הרא"ש הוא זמן לא כביר ופה במענה זו הגדיל הזמן מאד בעיניו זמן המפרש עד התגלות ספר הזהר, והוא בזמן הרא"ש אביו של רבינו בחיי וקרא לו זמן רב!! וכשתדקק היטב בחשבון זה, יעלה בידך זמן פחות ממאה שנה) מחבר ספר האשכול, ושמו היה ר' אברהם בר יצחק, וראב"ד ר"ת ר' אברהם אב ב"ד, והוא היה חמיו של הראב"ד השני על הרמב"ם (אמת הדבר שכן כתב ג"כ בעל שה"ק ואמר ר' אברהם בר יצחק מעיר מגפליירו שפרווינצה היה חותנו של הראב"ד בעל השנות והיה אב ב"ד חכם והסיד, וחבר ספר האשכול, זה ראיתי בספר שערי ציון עכ"ל, ואם קבלה היא נקבל, אבל לפי חשבון שנותיהם הוא רחוק קצת שיהיה חותנו, כי הראב"ד בעל ההשנות היה בלתי ספק במוחו זקן מופלג מאד, כי ראיתי להשצ"ן בשבועותיו (חלק ראשון ענין ע"ב) שכתב: ובתשובה להראב"ד ז"ל מלאנו שאמר על ר' משה (בר מיימון) הוא גער ואנחנו ישישים עיי"ש, והרמב"ם היה במוחו בן שבעים וארבע שנים, ור' אברהם אב ב"ד והרמב"ם מתו בשנה אחת, והוא התקב"ה לאלף החמישי המש שנים אחר מות הראב"ד בעל השנות כמבואר לעיל ודו"ק) והמקובל ר' חיים וויטאל אמר על הראב"ד הזה (המפרש ס"י) שקבל קבלתו מאליו ז"ל ע"כ. עוד לו (מענה ק"ל) וז"ל: הראב"ד הקדמון שהיה חמיו של הראב"ד בעל ההשנות והזיכורו, קדמוני קדמונים הבעל התרומות (פליאה! הנה זה היה ד' אלפים תתקפ"ה ומה הוא קדמוני קדמונים?) ושבו"י הלקט (זה היה ה' אלפים ד') והרצ דוד אבודרהם (ה' אלפים ק') כתב שהיה עוד בזמן הר"י בן פלג, והנה זה זמן רב וארוך קודם שנגלה ספר הזהר (ערך מאה שנה כנ"ל) והוא היה מקובל גדול, ועשה פרוש לספר יצירה והעתיק שם כמה מאמרים הכתובים לפניו בספר הזהר בשם מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי (ההלום חלם האיש הזה! הלא לא נמלא שם מאומה מספר הזהר או ממדרשו של ר' שמעון בן יוחאי, כי חפשו בחפז אחר חשש ולא מלאו רמז כלל ממנו, וזולת שני התלמודים והמדרשות אינו מביא כלל וכלל חבור קדמון או אחרון, כ"א אלה אשר נזכיר (וזה ג"כ לפרקים רחוקים) והמה ספר הבהיר, פרקי היכלות, ומפרשו על בראשית שחבר הוא ז"ל ומזכירו בזה הלשון „כמו שפרשנו בספר בראשית" ושנים ושלשה מאמרים מדברי המורה תך אינו מזכירו בפרוש, רק פעם אחת מזכיר את שם הר"מ ז"ל כמו שכתבנו לעיל, וזולתן כשמביא דעת חכם אחד מקובל או פילוסוף כותב בזה"ל „וי"א" „ואמרו הפילוסופים" „ואמרו המקובלים" (גם מזה אות ורליה

כי היו עוד שני חכמים גדולים מלבד הרשב"א ז"ל שנקראו הרב אלברצלוני, הראשון הרב ר' יצחק בן ראובן ז"ל אלברצלוני, שהיה רב גדול בימי רבי

ברורה שהראב"ד הזה אחרון בזמן מאד, כי ידוע ששם קבלה לחכמה זו הוא שם שנחחדש בימים האחרונים) והמקובל ר' חיים וויטאל כתב שאליו נגלה אליו עכ"ל מהר"מ קונין. זה האיש משה חי נפשי! לא ידעתי מה היה לו, העיני האנשים ינקר? הלא בספר עץ חיים בהקדמתו של הרב ר' חיים וויטאל שאליו רומז החכם קונין, כתב ההפך מדבריו, ואעתיק לך דברי ר' חיים ז"ל: אמר לנו מורי (האר"י) זלה"ה כי שלשלת קבלת (ר"ל סודות הקבלה) הראב"ד (הוא) בעל השגות בלתי ספק) ובנו הר"י סני נהור (הוא ר' יצחק בן הראב"ד שהביא המגדול עוז בהלכות תפלין עיין שה"ק הג"ל דף מ"א ע"א מה שמביא בשם החייט, ובשם מכלל יופי, והרקטי) ותלמידיו עם הרמב"ן ז"ל תלמיד תלמידו, כלם קבלה אמיתית מפי אליהו ז"ל שנגלה אליהם (כמובא לעיל ע"ז הראב"ד בעל המשיג*) ובאור ספר יצירה להראב"ד, איננו להראב"ד ז"ל הג"ל, אלא חכם גדול אחר עכ"ל ר' חיים וויטאל, ועיין בספר מנרף לחכמה להרב הגדול יש"ר מקדיאה, וכלל דבר הוא שאין עליו סתירה, שהזהר לא נתגלה לשום אדם טרם התגלוהו להחכם רמ"ד, כמו שאמר הרב הגדול המקובל האלפי רבינו יהודה חייט בספרו מנחת יהודה והוא הפי' על מערכת האלהות בהקדמתו ז"ל: בודאי לא נתגלה ספר הזהר בימי רב האי וכל הגאונים, ורבינו אליעזר מגרמזוז והראב"ד והרמב"ן והרשב"א לא ראוהו עכ"ל. ומעתה פליאה גדולה ע"ז החכם מהרמ"ק איך דמה לנוד בקורי עכביש את הארי העוזז ונבזר הגאון יעב"ן ז"ל, לו החריש בעת הזאת והיתה לו לחכמה, ואם אמנם ספר הזהר כספיר יל וטהרו כזהר הרקיע, וכל אדם יחזה בו כי אנכי איש אלהים הוא, וא"כ ההכרח הוא לכל משכיל אוהב האמת להפך בזכותו, והמלדיקו בראיות נלוהות החול עליו ברכת ה', אך חלילה לנו בעבור זה להלדיק לדיק בטענות בדויות בעול ובחנק, ולדבר רמיה למען יכונן היושר, אין זה פועל חכם. ואחרי אשר ביומתי היפך בספר בן יוחאי זה מלאכתו שרוב דבריו שם לקוחים מספר מנרף לחכמה להחכם יש"ר ז"ל שכחב בהתגלות ספרו הקבלה והזהר נגד ספר בתינת הדת אף שאינו מזכיר החכם קונין את שמו, כמו שלא הזכיר שכל מאמרי רשב"י מהש"ס ומהמדרשים וכו' שהסדיר שם, כלם לקוחים מהספר סדר הדורות, כאשר יראה כל מבין, ובודאי שכאשר ראה הגאון יעב"ן את ספר מנרף לחכמה הג"ל, ידקדק בו הרבה טרם שלח את ספרו המטפחת על פני חוזה, כי יותר מארבעים שנה היה הספר מטפחת עמון אלל

(* נדבר הופעת רוח הקדש בבית מדרשו של הראב"ד המשיג ראיות להרב בעל סדר הדורות שפועל בזה על כמה ספטים ונבזר בו, כי במקום אחד אומר שכוונה אולי על ר' יהוסף הלדיק (בעל עולם קטן בפילוסופיה ע"ל) שלמד בבית"ד של הראב"ד המשיג, ובמקום אחר אומר שכוונה אולי על הראב"ד תמיו והוא האב ב"ד (זה הועיל מעט לטענתו של הרב קונין) ובמקום אחר על בעל הרוקח, ופעם אומר שהוא כפשוטו שעל הראב"ד המשיג עמנו נאמרו הדברים, ולו ראה הסקדמה זו של ר' חיים וויטאל לא היה מסופק עוד, ואולם עיין הופעת רוח"ק בבית"ד של הראב"ד כתב הגאון מהר"מ אבן חיבי בספרו כפות תמרים בהדושו על סוכה שאינו רוח"ק ממש אלא ע"ד השגת עי"ש, ועמ"ש המ"מ שם הלכות לולב פרק ה' הלכה ה' ז"ל וכבר הופיע רוח"ק בבית"ד ועם כל השנה הוא שהוא משנה סברה כנר ראה הרמב"ן ז"ל דבריו והשיב עליהן ודחה סברת קושיתו שפקשה על הגאונים, והעמיד דרכיהם וכו' אחר שהוא ז"ל לא באר לא קשימו ולא שינו עכ"ל, והכן.

אלפסי והיה פיימן גדול, והוא עשה אזהרות המתחילות איזה מקום בינה, שנוהגין לקרות בארצות המזרח, והשני אומרים שהיה תלמידו של זה הרב, ושמו הרב הנשיא ר' יהודה בן ברזילי אלברצלוני, רב גדול ומיוחס וחבר ספרים רבים (עיין תשב"ץ חלק ראשון תשובה ט"ז).

ר' פרץ הכהן (הנקרא הר"ף בעל המחבר ספר מערכות אלהות העמוק בקבלה) היה חכם מופלג בחכמות ורופא מובהק (עיין הריב"ש בתשובותיו סי' ס').

ר' יצחק אבן סיר היה חכם גדול בחכמות, והוא שחבר לבקשת המלך דון אלפונסו לוחות התבונה, וקבלו אותם חכמי האומות והחזיקו בהן, עיין יוחסין ונשמת חיים להרב ר' מנשה בן ישראל (מאמר ג' פ' כ"א).

ר' שם טוב מליאון (נוף ידוע בספרד נקרא לעאן) (Leon) חכם גדול

הנאון המהמר ז"ל כי ירא מפני חמת המקנאים צעד ספרי הזהר, כמו שכתב הוא ז"ל בספרו הג"ל, וטרח ויגע להזדיקו ולהפך צדקותו ולא עלתה לו, וכן כל בן מורה המתקפה אחר שרשי האמת לבו זיבן שדברי הנאון יעב"ז ז"ל בעינין הזה מוקים כהררי אל אשר לא יעשו מוסדס כל סאון וסער חף כי רוח שפה בן אדם אשר יעש בהם, והרועה לאמת את דברי אלה, אומר דרך כלל: שטרס יקרא ספר בן יוחאי יקרא מקודס ספר מזרף לחכמה מהחל ועד כלה, ואח"כ יהיה פתוח לפניו בתמידות ספר מטפחת, נס אחר כל מאמר שהביא הבן יוחאי מהתלמוד או מספרים זולתן, ישתדל הקורא לעיין אחריהם במקומם דוקא וכן ספר סדר הדורות פתוח יהיה לפניו ערך ר' שמעון בן יוחאי, חי נפשי! כי לא ירעה הקורא אז את כל מאומה בידו, והראה קורא נעים! עם זה ג"כ, שכבר בדורות שלפנינו ערכו גאוני עולם מלחמה בנדון חכמת הקבלה בכלל, וקמה מערכה מול מערכה, אלה מפה להשמאל (כגון מהר"ם מקינון, הרשב"א, הריב"ש, היוחסין, ר' אליהו ד"מ, הרש"ל, החוות יאיר, ורבים נכבדים זולתן ע"ה) ואלה מפה להימין (ילאו ספורות למן) ולא העמידו הדבר על צוריו, אך כלס לשם שמים נטבנו, ולא אפונה שמנמם זה החכם מהר"ם קוניץ כ"י היתה ג"כ לעובה ולשם שמים כמוהם כון בחבורו זה, וקוייתו שכל חכמי ישראל יזיי"א ידונו את הרב הזה לכף זכות; להיות נודע לרצני מופלג, תלמיד חכם ומשכיל, עם כי כל פעולתו בספרו זה בלתי ראויה בעיניהם (עד שחורני גדול מהחמי גאליזיע משכיל ולב חריף חבר ספר מיוחד כולל השגות על ספרו זה מהחל ועד כלה), וכבר הקול נשזע צארצנו מהרבינים שזרחו על ספר בן יוחאי זה רע ומר כמפורסם. — ואחר כתבי זאת יעמתי ומלאתי בהקדמת הראב"ד לפי' ספר יצירה הג"ל בתחלתו רמו שנראה ממנו בעליל שהיה בשנת ק"ץ לחלף הששי, וז"ל: יש לנו מהס היום הק"ץ ליצירה משמשת ספירת נצורה ע"כ, הנה מרמו צלמת הק"ץ עם סמני הקוים שעלו לשנת ה' אלפים ק"ץ ליצירה עיי"ש. ה"כ לפ' נראה בחוש שזה הראב"ד המפרש היה אחרון בזמן מאד אחר הרמב"ן קרוב למאתים שנה, וחבר את פרושו זה כ"א שנים אחר החכם ר' משה צופריליו כי הוא כתב בפרושו זה שנת ה' אלפים קס"ט כמוכא לקמן בשם החכם הזה עיי"ש, וכמה פעמים נפלתיו על החכם ר"מ צופריליו הג"ל מדוע לא הזכיר בפרושו זה את הראב"ד המפרש, באשר ידענו כי החכם הזה ערך ויגע לקבץ כל הפרושים הן בע"פ והן בכתב מה שהיו נמלאים עד זמנו כמבואר בסוף הספר הזה, וכעת כרה הפליאה.

במושכלות, וחבר כמה ספרים בקבלה ובפילוסופיא ובחכמת הלשון והשיר.
 ר' יהודה בן ר' משה הכהן מטולישולא, חכם גדול בלשונות
 ובחכמות, והוא שהעתיק למלך הנוכח בשנת מ"ז לאלף הששי, ספר אבו אלחסון
 בחכמת הכוכבים מערבי ללאטיין (אבו אלחסון הוא אבן סינא הנודע).
 ר' משה בן ר' שמואל אבן תבון, חכם גדול כאבותיו בלשונות
 ובחכמות, והעתיק הרבה ספרים, בהגיון, הנדסה, ותכונה, וחבר הוא עצמו
 כמה ספרי חכמה.

ר' אברהם בן ר' שמואל אבן חסדאי, חכם גדול בלשונות וחכמות,
 והעתיק ספרים הרבה מערבי לעברי.

ר' יצחק בן יוסף הישראלי, היה חכם גדול בפילוסופיא והיה רופא
 ותוכן המלך דון אלפונסו האחד עשר מלך קאסטיליא (עיין נשמת חיים מאמר
 שלישי פ' כ"ג) וחבר כמה ספרים ובתוכם ספר המחוכם יסוד עולם בתכונה,
 אשר חבר לכבוד רבו הרא"ש ז"ל, כי הרא"ש בקש ללמוד מתלמידו זה חכמת
 התכונה. — ואחיו

ר' ישראל ש"ץ, מתלמידיו הרא"ש הגדולים, היה חכם גדול בחכמות
 (עיין יסוד עולם מאמר ד' פ' י"ח).

הרלב"ג (הוא הרב הגדול ר' לוי בן הרב הפילוסוף ר' גרשון בעמ"ח ספר
 שער השמים) נכד הרמב"ן הפליג מאד בפילוסופיא ובכל החכמות וספריו רבו
 מלספור, ועשה פ' גם על ספרי אריסטו ונעתקים ללשון לאטינא (ועיין לעיל פכ"ד).
 ר' יעקב בן ר' משה בן עכסאי בדרש"י הספרדי, ראש הישיבה
 בברצלונא (Barcelona) הוא בירת הנוף קאטאלאניען (Catalonien) חכם גדול
 בפילוסופיא ובלשונות, והיה פייטן מופלג על כל אנשי דורו.

ר' יוסף אבן כספי, חכם גדול בחכמות, וחבר הרבה ספרים ברקדוק
 הלשון בחכמת הגיון ופילוסופיא, גם עשה פרושים לכמה ספרי חכמה.

ר' יצחק אבן לטיף הספרדי, חכם גדול בפילוסופיא וחבר בה הרבה
 ספרים, ומהם הספר הנכבד צורת העולם כ"י.

פרק מב

(צמאה רביעית צרצנוס)

ר' שמעון דוראן, הגאון בעל התשב"ץ נכד הרלב"ג הנקרא רבינו שמעון
 הגדול, היה חכם בלשונות ובחכמת הפילוסופיא ומופלג בתכונה והנדסה,
 כנראה מהברויו הרבים שחבר.

ר' משה נרבוני, הנקרא בכנוי מייסיר וידאל מגליל קאטלוניא
 (Catalonien) (הוא נוף ידוע בספרד)¹ היה חכם גדול בפילוסופיא ויתר חכמות

¹ כחצ בעל ש"ק (והציול גם סדר הדורות משמו) שזה הרב היה תלמיד הרמב"ן ז"ל
 ועשה פרושים על הרי"ף, ומה שמכנהו בעל ספר שערי ליון בשם רבינו אברהם בן יצחק הוא טעות

(וכנראה מפרושו לספר המורה נשלים בשנת ה' קכ"ב ליצירה) והעתיק כמה ספרים מערבי לעברי, ועשה פרושים על ספר הכונות ולספר השמים והעולם ולספר אנרות אפשרות הרבקות, ולספר חי בן יקטן, ועוד ספרים אחרים, ובהיותו בן י"ג שנים כבר למד המורה נבוכים עם אביו (עיין פרושו למורה ס"ג ח"א).

ר' יוסף אלבו (הוא הגאון בעל ספר העקרים) היה פילוסוף גדול ומפולג בלשונות וחבר ספר בלשון לעז' (והוא ספר וכוה אשר נתוכה עם הגמון אהר כמובא ביוחסין ע"ש) וגדול שמו בגוים מאד (כמובא בהקדמת נובלות חכמה), ונעתק ספרו העקרים ללשון לאטינא ונדפס בפאריו (1600) למספרם.

דון יוסף אבן שושן (הוא הרב החסיד המקובל הגדול) היה חכם גדול בחכמת הפילוסופיא (עיין תשובת הריב"ש ס"ק נ"ז).

ר' מאיר אבן אלדבי מטוליטולא הוא החכם השלם בעל שבילי אמונה (בן החסיד ר' יצחק) נכד הרא"ש ז"ל (כן הביא בספרו זה בנתיב השביעי כמה פעמים לענין הדיון כן היה נוהג זקני הרא"ש ז"ל) היה חכם בחכמות כנראה מספרו זה (והי בשנת ק"ך לאלף הששי ככתוב בסוף ספרו זה).

דון מאיר (הוא הרב הגדול על כל מלכות קאסטיליא) הנקרא דון מאיר אלגואדיש, היה חכם גדול ופילוסוף והיה תוכן ורופא למלך קאסטיליא, והוא שהעתיק ספר המדות לאריסטו ללה"ק.

ר' משה בוטרילו (הרב המקובל הגדול) היה חכם גדול בחכמות, גם רופא מפולג (עיין אה"ס להחכם וואלף) ופילוסוף מפולג, כנראה מפרושו הנחמד לספר יצירה (והוא הי בשנת קס"ט לאלף הששי (עיין פרושו הנ"ל פ"א משנה ז)). גם כתב ספר ויכוח ברית, ומזכירו האברבנאל בספרו ישועות משיחו.

ר' שם טוב בן ר' יוסף נ' שם טוב (בעל המפרש המדות לאריסטו וספר המורה) היה חכם גדול בפילוסופיא ויתר חכמות כנראה מספריו הנחמדים, וחבר את פרושו על המורה בשנת ה' אלפים רמ"ה ועיין בפרושו למורה ה"א פ' ע"ד (ובעל שפתי ישנים כתב שהיה בשנת ק"ץ לאלף הששי וצ"ע היטב בשחק): ר' אברהם שלום מגליל קאטלוניא בעל נוה שלום, היה חכם גדול בפילוסופיא ובחכמות כנראה מהבורו הנפלא הזה.

אבל שמו משה, ע"ש. הנה זה דבר צרור כשמש שזה הנרצוני שחזר פי' המורה ויתר הספרים שהזכרנו, הוא ר' משה בן מאיר הנרצוני. (ובעל שפתי ישנים הביא מוז' ר' משה בן מאיר הנרצוני, גם את ר' משה צ"ר יהושע הנרצוני, ואת ר' הצרנס בן יצחק הנרצוני, גם ר' משה בן דוד הנרצוני, ומיחס לו פי' על ספר המורה, וצ"ע היטב כי נראה צו בלבול בשמות המחברים האלה) ומה שכתב (השחק) שהיה תלמיד הרמב"ן הוא שבוש בלתי ספק, כי זה ר' משה צ"ר מאיר הנרצוני, שחזר פרוש המורה הנדפס מכ"י בצרל'ין חלק ראשון, נראה צו ששלים בשנת ה' אלפים קכ"ב, והרמב"ן מת יותר ממאה שנה לפני הזמן הזה. וצ"ע היטב, גם מלאתי צעם טוב על המורה (והביא גם השחק) צעם מכלל יופי) שהעיד ר' משה הנרצוני שדבר עם זקנה מפולגת וכו' בשנת ה' אלפים קי"ח.

ר' אברהם ביבאגו הנקרא ביבץ מגליל אראגאניען (Aragonien) אשר בספרד בעל דרך אמונה, היה חכם גדול בפילוסופיא ובלשונות כנראה מחבורו הנפלא הזה, ומספרו זה ינהמנו.

פרק מז

(במאה חמישים ברצונות)

ר' יצחק אברבנאל (הוא הרב הגדול דון יצחק בן השר יהודה בעל החבורים המהוכמים) ולבד שהיה גדול בתלמוד ופוסקים כמבואר בכסף משנה הלכות ברכות (פרק ג') בענין בציעת הפת וז'ל: והעיד ז'ל שלשון זה נשאל בפומבי רבתי של חכמים וסופרים ובכללם הנשר הגדול מהר"י אברבנאל ז'ל בהיותו לומד בישיבת הרב הגדול מהר"י אבוהב ז'ל עכ'ל, היה חכם גדול בלשונות ובחכמות רבות (ומעיד הרב הגדול יש'ר ז'ל בספרו מצרף להכמה על הרב מהר"י אברבנאל הזה שלקח בפרושו על התורה והנביאים הרבה מאד ממפרשי הנוצרים הקדמונים אף שאינו מזכיר את שמש לפעמים). — ולרוב חכמתו אהב אותו המלך אלפונסו (Alphons V.) החמישי מלך פורטוגאל (Portugal) ויהי שר במלכותו עד מות המלך החסיד הזה, ואח'ז היה מנושא ומכובד בעיני המלך פֶּרְדִּינַאנְד (Ferdinand) מלך שפאניען, ובעיני המלכה איזאבעלא (Jsabella) ואחר גרוש שפאניע (והוא שנת רנ"ב לאלף הששי) בא אל ארץ נעאפאלוס (Neapel) והיה מנושא ומכובד בעיני המלך פֶּרְדִּינַאנְדוס וישימהו שר בחצרו (עיין הקדמת הרב הנ"ל בפרושו לספר יהושע ובהקדמתו לספר מלכים) ובנו הרב:

דון יהודה אברבנאל היה חכם גדול מגדולי הפילוסופים, וחבר בלשון לעז ספר הנקרא בלשונם דיאלאגיע (פילוגו וסופיאה) דעלעאן היהודי (Dialogus inter Philonem et. Sophiam) ובו הראה את גדול חכמתו בפילוסופיא (עיין שה"ק), ומאור עינים מזכירו כמה פעמים, ויש מי שמהסתר לר"י מיסיר ליאון הנ"ל, ושבוש הוא.

ר' יהודה מיסיר לִיאֵוֹן ממאנטובה (Mantua) (בעל פלוגתא של הרב הגדול ר' יוסף קולון צרפתי הנקרא מהר"ק בעל התשובות) היה חכם מופלג במושכלות ובלשונות, וחבר ספר מכלל יופי בפילוסופיא והגיון וספר נופת צופים בחכמת הרבור והלצה (הנקראת רעטאריק Rhetorik) ובלעז חבר הרבה ספרים והוא הנודע בספרי חכמי האומות בשם מיסיר לִיאֵוֹן היהודי המשורר הגדול (והאומר שהרב הזה הוא ר' יהודה בן הר"י אברבנאל הנזכר טעה (ועיין שה"ק), ופליאה על המאסף תקמ"ד שלא ידע מזה הר"י מיסיר לִיאֵוֹן, עיין שם בתולדות אברבנאל).

ר' אליהו מזרחי הוא הגאון הנורא, והנודע בחבוריו הנפלאים בתלמוד ובפרושו הנפלא לרש"י, היה גם חכם מופלג בכל המדעים והחכמות, וחכם בלשון יונית ורומית, וחבר כמה חבורים במדעים וחכמות, ומהם נעתקו ללשון רומית. — והחכם הגדול ר' יוסף קנדיאה אמר עליו ששכלו היה חר וחריף כשכל

אריסטוטעלס, עיין תעלומות חכמה מר' יוסף קנדיאה .
 ר' יצחק בן ערמא (הוא הרב הגדול בעל עקרת יצחק ויתר הבורים)
 היה חכם מופלג בפילוסופיא ובכל המושכלות וכנראה מחבוריו הנחמדים .
 ר' אברהם פריצול (הוא הרב המפרש ספר איוב הנדפס במקראות
 גדולות ווינעציע, ובעל המחבר ספרים מהוכמים בחכמות ומדעים) היה חוקר גדול
 ומפורסם, וקאסמאגראף (Cosmograph) גדול (נוסף על ידיעתו הרבה לשונות)
 וכנראה מספרו הנכבד אגרת ארהות עולם שחבר לכבוד גדולי אנשי פירארה
 (שבאיטאליא) בשנת רפ"ה, ולגודל חשיבות הספר הזה העתיקוהו חכמי הנוצרים
 ללשון לאטיין ונמצא בביבליאטיק אשר לקיר'ה בפראג .

ר' אברהם זכות (הוא הגאון בעל ספר יוחסין) היה חכם גדול בפילוסופיא
 ובלשונות, ולמד ברבים, והיה פראפעססאר בבית מדרש החכמה לנוצרים, בעיר
 סאראגאסא (Saragossa) (הוא הבירה במהו אראגאניא אשר בספרד) . והיה
 מכובד מאד בעיני חכמיהם ואליו כל העמים ידרשו, ובעל שה'ק כתב עליו
 שהיה עצתו כעצת אחיתופל, עיי"ש, ואמרו עליו שהיה נכבד מאד גם בעיני
 המלך דון יאהאן (Don Johann) הראשון מלך פורטוגאל בעבור חכמתו הרבה
 ועמד בנסיונות גדולות אשר נסחו המלך בחכמות, כמו שהביא באריכות בעל
 נשמת חיים בספרו זה (מאמר שלישי פרק כ"א עיי"ש) והוא בעצמו העיד בספרו
 היוחסין, שתקן לוחותיו בתכונה על דעת הלוחות שעשה החכם ר' יצחק אבן סיר
 לדרישת המלך אלפונסו מלך פורטוגאל אשר עד היום נקראים לוחות אלפונסו
 (Alphons X. Astronomische Tafeln) ומתפאר בעצמו עם חבוריו בתכונה
 שחבר בלשונם, וכי יצא לו עבור זה שם רב, וכמתנצל אמר (בספרו הנ"ל באות
 ר' אלעזר בר'ז איש ברתותא) וז"ל: ואני יש לי רשות להתפאר בזה כמו שאמרו
 חז"ל איוו היא חכמה וכו' לעיני העמים וכו' חשוב תקופות ומזלות, ואני מעיד
 לשמים שהיו משבתים את ישראל מאד בזה עכ"ל . — ונרפסו לוחותיו בלאטיין
 דפוס וויניציאה 1502 .

ר' אברהם די בלמש (הוא הרב הגדול בעל מקנה אברהם) היה חכם
 גדול בפילוסופיא ובלשונות (והעתיק את ספרו ללשון רומי) והיה פראפעססאר
 בפאדובה בבית מדרש החכמה לנוצרים, והעיד הרב החסיד ר' גדליה יחייא
 שבהיותו בפאדובה כשנפטר הרב החכם ר' אברהם הזה, הלכו כל תלמידיו
 הנוצרים אחרי ממתו .

ר' אברהם מפראג (הוא הגאון הרב אב"ד וראש ישיבה בהגאון ר'
 אביגדור מפראג) היה בקי בכל שבע חכמות (עיין צמח דוד) .
 ר' עובדיה ספורנו (הגאון בן ר' יעקב הרופא) אב"ד בגליל רומא בבלוניא
 (Bologna) היה חכם גדול בחכמת הפילוסופיא, כנראה מחבוריו הנחמדים .
 ר' עזריה מן האדומים (בעל ספר המחכם מאור עינים) היה מופלג
 בלשון רומי ואיטאליא וספרדי וחכם במושכלות ובפרט בהיסטאריע (Historie),
 (עיין ספרו הנ"ל) .

ר' אליהו דעל מעדיקא (אבי אביו זקנו של הרב יש"ר מקנדיאה בן

מצאתי ולא זכרתי אנה, וכן הוא בקונטרס המכונה אחוז כתיבת יד להרב יש'ר ז"ל רבן של כל בני ארצו, בעל מחבר בחינת הדת, היה פילוסוף גדול ומלמד בראש לנוצרים באיטאליא וחבר חבורים הרבה בלאטיין באחדות השכל ובמניע הראשון, ובאורים על רש"ד (ובעל ש"י פוסע בזה על ב' סעפים), ועיין אלים להרב יש'ר מקנדיאה, ובספר מצרף לחכמה בתחלתו: אמר נכדו הרב יש'ר מקנדיאה הנ"ל בשבח אבי זקנו ר' אליהו הנ"ל ז"ל: החכם בחכמות הטבעיות והמדיניות לפני מלכים יתיצב, יועץ וחכם חרשים ונשוא פנים כמוהר"ר אליהו זצ"ל, היה ראש ישיבה בפאדובה (Padua) מלמד בראש הומיות פילוסופיות, ולרוב חכמתו וחרפותו בררוהו לשופט ומכריע בין שתי שיטות גדולות מעיונים פילוסופיים שהיו חולקות זו עם זו, ועמהן המון רב וכמה מאות תלמידים מזוינים חגורי חרב עתידים להלחם לגדול פלפולם וחרור שכלם, וכאשר עלתה הסכמת כלם ושררת וויניציאה (Venedig) יר'ה עמהם, לברור אחד שלישי שיכריע ביניהם, בחרו בזה האיש המעולה בהיותו חכם מכל האדם ויחיד בדורו באותה חכמה, כנראה בחבוריו הנדפסים בלאטיין בשם אליה קריטיניזיס (Elias Cretensis) אפס קצתם הובאו לדפוס וכו', השר החכם הגדול (לנוצרים) יואן פיקו מיראנדולאנו (Johann Pico Graf v. Mirandola Phonix) (היה) תלמידו וכו', ומחלקאות עברו בינו (הרב ר' אליהו הנ"ל) ובין הגאון מהר"י מינץ וכו', ויד ה' היתה אל אליהו החזיר עטרה ליושנה והיה מלמד בפומבי ורוב אצילי הארץ תלמידיו, גם השרים והסגנים בני הנוצרים היו כרוכים אחריו, והיה מתנהג בשררה וכו', ולקח אותו אלהים ויעל אליהו בסערה, וקבלתי ששלשים וששה נוצרים מנכבדי ארץ שרי העיר לווהו לקבורה מלבשים בגדי אבלות — ותלמידו: ר' שאול, היה פילוסוף גדול וחכם בכל החכמות, והיה מלמד חכמת הפילוסופיא לגדולי עיר קאנסטאנטינא ושמו גדול מאד אצל הרבנים והקראים, וחבר ספר מופלא בטבעיות קראו ספר התכליות עכ"ד הרב יש'ר במצרף לחכמה, ור' שאול הנ"ל הביא את ספר בחינת הדת של רבו הנ"ל לדפוס (כן נראה בסוף ספר הנ"ל), ונרשם שם שחבר ר' אליהו את ספרו זה בשנת ה' אלפים רנ"א ליצירה, ומזה נראה בעליל הזמן שחי בו ר' אליהו דעל מעדיקא הנ"ל, והוא הוא החכם אליה קריטיניזיס המפורסם בספרי חכמיהם, וחללה בזה המבוכה שנסתבכו בה גדולי חכמיהם מי ומי היה החכם הזה ובאיזה זמן, ודעותיהם שונות כמובא בספראנוויערסאל לעקסיקאן הגדול הנזכר ערך אליה קריטיניזיס (Elias Cretensis).

פרק מד

(במאה ששים כרכום)

ר' משה אלמושיניו היה חכם גדול בכל החכמות, וכנראה מספריו הרבים הנחמדים.
 ר' אליעזר אשכנזי (הגאון אב"ד דפוזנא וקראקא בן החכם הרופא הרב ר' אליהו אשכנזי) בעל מעשי ה' ויוסף לקח, היה חכם גדול בחכמות כנראה מספריו הנ"ל.

ר' שמואל מנחם (אבי אמו של הרב ישׁר מקנדיאה) הרב הפילוסוף אלהי הרופא, היה ראש ישיבה להיהודים בתלמוד, ולנוצרים בחקירה הפילוסופית בפאדובה (עיין אלים להרב החכם ישׁר הנ"ל).

הרמ"א (הוא הרב הגאון ר' משה איסרילש אשר מפיו אנו חיינן) היה מופלג בחכמת הפילוסופיא (ע"ל פ' כ' מזה השער).

ר' שלמה דוראן הדיין המצוין וראש הישיבה בעיר אלג'יער (Algier) אשר באפריקא הצפונית במדינת בערב־ערייא (Berberoi) בן הרב הגדול ר' צמח דוראן נכד התשב"ץ, היה חכם גדול בחכמות (והיה בשנת שנ"א כנראה מספרו (סוף מגלת ספר) הנקרא תפארת ישראל) ושה"ק כתב עליו שהיה מהגולים שבספרד משנת רנ"ב, ואז הלך לתוגרמה, ע"כ. ודבריו אלה לא ידעתי לכוון, אם לא שנאמר שחי יותר הרבה ממאה שנה, ואמת שנראה בראשית הספר הנוכח שהיה בעת שחבר הספר הזה זקן מופלג, עיי"ש.

ר' מרדכי יפה הרב הגאון בעל הלבושים, היה תוכן גדול ומופלג בכל המושכלות (כמבואר לעיל פ' י"ג משער הזה). וכנראה מספריו הרבים שחבר.

ר' מתתיהו דלקארט (הוא החכם המקובל הגדול בעל המפרש שערי אורה למהרי"ג ומחבר כמה חבורים) היה בקי בלשונות ובחכמות, והביא בספריו הרבה מספרי חכמי האומות ראשונים ואחרונים.

ר' ליפמאן (הגאון בעל תוספות י"ט ויתר חבורים) היה בקי בחכמות ובדקדוק כנראה מספריו הנכבדים.

ר' יהודה מוסקאטי (הגאון ראש הישיבה במאנטובה (Mantua)) היה חכם גדול בחכמות וכנראה מספריו הנחמדים.

ר' יוסף שלמה דעל מעדיקא הנקרא ישׁר טקאנדיאה (Kandia) הבירה אשר על אי קרעטא (Creta) בן שש עשרה שנה שלח אותו אביו לפאדובה, ללמוד חכמת הרפואה והפילוסופיא בבית מדרש החכמה אשר לנוצרים, והיה בקי בכל החכמות וכתב הרבה ספרים, מהמפורסמים ספר אלים (והוא תשובה על שאלות התכונה והפילוסופיא אשר נשאל מהחכם ר' זרח בר נתן הקראי) וספר יער לבנון כולל כל חכמת הגיון, ההלצה, אלהות, ופילוסופיא, תשבורת, ותכונה, תחבולת המלחת, ועבודת האדמה, מבע העשבים ברפואות, הנהגת המדינות ונימוסים, עקרי אמונה ופנות התורה לכל אומה ולשון, ועוד ספרים הרבה בחכמת הפילוסופיא ובחכמת הקבלה, והמובהר מכל חבוריו כפי עדותו של הרב הזה בעצמו הוא ספר בשמת בת שלמה, והוא ספר כולל חקירות עמוקות ומלא תמונות וחידות וסודות ופילוסופיא לא יאומן ולא יסופר והוא כ"י בפאריז.

ר' מנשה בן ישראל (הרב החכם הגדול בעל נשמת חיים ויתר החבורים המהוכבדים) היה מופלג בלשונות רבות וחכם גדול במושכלות, כבר דברנו ממנו לעיל (ובשער השני פרק ה').

ר' מאיר שטערין (הרב הגאון אב"ד הפולרא ואמשטרדם) היה מופלג גדול בחכמת הפילוסופיא וחכמת הדקדוק (עיין צמח רוד).

ר' נתן נטע האנאווער (תלמיד הקדוש ר' חיים וויטאל) מחבר ספר שער ציון, והוא תקונים ותפלות עפי' קבלת הארץ זל, היה בקי בכמה לשונות, והוא אשר הבר ספר שפה ברורה, קבץ בו שמות פעלים ומלות מארבע לשונות: עברי, אשכנזי, רומא, ואיטאליא, ואולם המדפיסים מהעדר ידיעתם לשונות האלה השחיתו לגמרי אבל אין האשם תלוי בו, רק על אשר הדפיסו באותיות עבריות וגרמו על ידי זה קלקול.

ר' שלמה די אוליוורה (הרב הגאון אב"ד הספרדים באמשטרדם) היה מופלג בלשונות ותוכן ומהגדס, מליץ ומשורר גדול, וחבר ספרים הרבה באלו הענינים — גם אביו הרב הריון הנכבד ר' דוד ישראל די אוליוורה היה חכם בלשונות ובמלאכת השיר (וראותי ממנו חידה במשקל השיר שהבר בלשון לאטינא העתיק אותה בנו הנ"ל) וחכם מופלג בדתי המלכים ודיניהם כמו שהעיד עליו בנו הנ"ל, תמצאנו בספר שרשרת גבלת שהבר בנו הנ"ל.

פרק מה

(נמאס סביעים צרצנות)

ר' אברהם אירירה הספרדי (המקובל הגדול) היה בקי בלשונות ובפילוסופיא, וחבר ספרים בלשון ספרדי, כאשר מובא לעיל (שער השני פ"ה). ר' טוביה (בר"מ הכהן, אב"ד במיץ (Metz)) בעל מעשה טוביה, היה בקי בלשונות הרבה וחכמת הפילוסופיא והטבע, והיה רופא אצל משנה הסולטאן (עיין ספרו הנ"ל) ומכובד אצל הרבה מלכים ושרים, ועשו טובות הרבה ליהודים בעבורו (עיין בספרו דף פ"ד), והיה מוסמך מגדולי רבני זמנו, כמו שהעיד עליו בראשית ספרו הרב הפילוסוף הרופא ר' שלמה קונאן, עיי"ש.

ר' דוד גנז הגאון אב"ד מפראג, היה מופלג בלשונות והיה פילוסוף מהגדס ותוכן מופלג (כנראה מספרו נחמד ונעים ויתר חבוריו) והיסטאריקער גדול (כנראה מספרו צמח דוד) וארח לחברה עם התוכן הגדול לנוצרים טיכאבראעה (Tycho-Brahe) (עיין ספרו נחמד ונעים הנ"ל) והעתיק לבקשת החכם הזה את לוחות אלפאנזי ללשון אשכנז (עיין הקדמתו לספרו הנ"ל). ונעתק ספרו צמח דוד ללשון לאטינא.

ר' עמנואל חי ריקי (הגאון המקובל בעל משנת חסידים) היה חכם מופלג ומהגדס גדול¹) כנראה מספרו חושב מחשבות ומיתר ספריו. ר' משה חיים לוצאטי (הוא הגאון המקובל בעל החבורים המחוכמים) היה מליץ ומשורר גדול ומופלג בלשונות ובמושבלות וכנראה מספריו היקרים שחבר בענינים האלה, יתפלא כל רואה במ על רוחב תבונתו. וכבר נודע בעולם לחסיד ופרוש ומופלג.

¹) הרב החר"ף ר' משה אייזליץ הנזכר לקמן, כחז בהקדמת ספרו מלאכה מהשנה שרוב המקובלים הגדולים מעולם הנוצרים לו בספריהם היו חכמים בחכמת ההלכה.

ר' יאיר חיים, הגאון הגדול בעל שו"ת הות יאיר, היה מרדק (כנראה בתשובתו זו בהשמטתיו לרף קמ"ז ע"ב) ומהגדרם (כנראה שם תשובה קע"ד).

ר' יעקב עמרן (הוא הגאון המכונה יעב"ץ) היה בקי בלשונות ובמושכלות ובחכמת הרקדוק, וכנראה מספריו שחבר באחרית ימיו.

ר' משה זרח איידליץ מפראנ (הרב החריף הנודע בעל אור לישרים) היה חכם בחכמות ומופלג בחכמת ההנדרסה וחבר בלשון הקדש ואשכנזי ספר יפה ונחמד כולל זאת החכמה כמפורסם.

ר' ישראל זאמושיץ (הגאון בעל נצח ישראל) היה חוקר גדול ומופלג בהרבה בחכמות וכנראה מספריו הנחמדים¹, ולמען תדע קורא נעים! יקרת הרב הזה ומעלותיו התרומיות בתורה ובחכמות, אציגה נא עמך בזה מה שכתבו על מצבת קברו חכמי זמנו מגדולי עיר בראדי; כי בקרית העליונה זאת עלתה רוחו המהורה אל אלהים ושם בחצר מות ישכון עפרו, כאשר העתקתי ממצבת קברו, וזה נוסחה: פ"נ שר התורה מקור הבינות, שמעו הולך בכל המדינות, לא הניח תורה ומשנה ותלמוד ספרא וספרי ותוספתא וירושלמי, שלא הניף קמח בכברה, ולקח הסלת הברה, והכין מאכל מזומן, בכל ממתק ומשמן, בחרושיו המחודדות, ובתשובותיו הנחמדות, ופרושי הנכבדות, מופת הלמודיים והתוכנים והפילוסופים האלהיים, אבי המליצים, וטבעיים מובהקים, הרב הגאון חריף ובקי החכם המפורסם מוהר"ר ישראל בעהמ"ח נצח ישראל בהרבני מוהר"ר משה סג"ל, נפטר י"ז ניסן תקל"ב תנצב"ה ע"כ. אף הוא היה רבו בחכמה של איש המופת האדם הגדול נזר חכמי זמנו, ה"ה הרב החוקר האלהי הרמב"ן זצ"ל, הנודע לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים בספריו המהובבים, וזה תארו אשר תארוהו גדולי חכמי זמנו, יקר בדורו יחיד בעמו² והוא שהרים קרן עם ישראל אצל האומות, והרבה טובות עשו המלכים והשרים עם היהודים למען החכם הזה, כי גדול שמו בלאמים, ויותר שהיה חכם ולמד דעת את כל העולם, עוד היה צדיק וחסיד בכל מעשיו, וקדש את שמו הגדול בוכחיו עם מתנגדי תורתנו הקדושה וקבלת חז"ל בידוע וכנראה מספריו היקרים, והשתדל כל ימיו בטובת עמו בכלל ובפרט, וזכה לו אלוה לטובה ואל תמח צדקתו וחסדו אשר עשה.

ר' צבי הירש המפורסם בשמו ר' הירש חריף (הוא הגאון אב"ד מפיוורא) היה חכם גדול בהנדרסה (עיין קורות העתים).

¹ בלגרות של החכם הפילוסוף לעסינג בהקדמתו, נזכר זה הרב ר' ישראל זאמושיץ, ומכנהו "החריף והעמקן בחכמות הלמודיות" (Mathematik).

² ולא היה דורו של החכם הזה אלמן מחכמים גדולים ורמים ככל אומה ולשון, גם באומתנו (אלהים ירום קרנה!) היו אז מלבד הרבנים המופלגים וחרופים ג"כ חכמים ונבונים מדע גדולים ונפלאים, כגון הפרופסור ר' מרדכי הערן, בלחך הרופא, ר' דוד פרידלענדר, הרב המליץ הגדול רנ"ה וויזל וכדומה.

פרק מו

(כמס' סמיניס ברננות)

ר' אליהו ווילנא (הוא הגאון הגדול החסיד אלהי) היה בקי בהרבה חכמות וכנראה מחבריו הנפלאים, והיה מורו מאד על למוד החכמות, והוא צוה להרב החכם ר' ברוך משקלאוו הנזכר למטה, שיעתיק מהחכמות ללשה"ק כל מה שאפשר, למען תרבה הדעת תוך בני עמנו, באמרו: כי כפי מה שיחסר לאדם משארי החכמות לעמת זה יחסר לו מאה ירות בחכמת התורה וכו', עיין הקדמת הרב הנ"ל לספר אקלידוס שהעתיק ללשה"ק, ותלמידו איש נורא וקדוש הרב הגאון הגדול מופת עדתו ונורו מרנא ורבנא:

ר' זלמן מווילנא (אחיו של הרב הגאון הגדול האלהי המפורסם ראש הישיבה ר' חיים וולאזין ז"ל) היה חכם ברקדוק ובהנדסה ויתר החכמות הנצרכות לתלמוד, וכן היו כל החבורא קדישא תלמידי מהר"א וצלה"ה.
ר' ברוך שקלאוו (הוא הרב המוסמך החכם המובהק) היה בקי בלשונות ומפולג במושכלות כנראה מספריו הנכבדים אשר חבר ואשר העתיק מלשונות העמים, וכבר סמכוהו הרבנים גאוני הזמן (עיין בסוף ספר יסוד עולם לר"י הישראלי דפוס ברלין תקל"ז שהרפ"ס הרב ר' ברוך הנ"ל).

פרק מז

ורבים כאלה רועים משכילים הקים ה' בכל דור ודור לנחות צאן עמו בתבונת כפס, גם היום ת"ל נמצאו אתנו אנשי סגלה רבנים גדולים ותורנים מופלגים ושלמים בכל חכמה ומדע ויודעי ספר ולשון עם ועם (ולהיות שמותם היקרים לנגד פנינו, וזכרם לא יסוף ממחשבותינו, על כן הדלתי לפרטם בשמם) ואם מצער המה, ובני עליה כאלה מעטים, מידנו היתה נסבה זאת; כי מרדנו בה' והלכנו דרך לא סלולה; ע"כ הוגה אותנו ויתך עלינו האלות והיעודים, והחזות הקשות, הכתובים ביד נביאיו, לאברר חכמת חכמינו ולהסתיר בינת נבונינו, ויקם את דברו כיום הזה אשר דבר עלינו ועל שופטינו וישימנו להרפה לשכנינו ודראון לכל בשר, אך בכל זאת בצפיתנו צפינו אל ישועת ה', אם נשא לבבנו אליו, ונטיב דרכנו ומעללינו כי חסדי אל לא תמנו, עוד יכלא הפשע, יתם החטא ויכפר העון, ונראה הדר אלהינו אם נביא לבב חכמה ודעת, ואז יסיר חרפת עמו מעליו ויצרוף כבר סגו וישיב כבראשונה שופטיו, ויקיים בנו הבטחתו על ידי חווי ונתתי לכם רעים כלבי ורעו אתכם דעה והשכיל (ירמיה ג' ט"ז).

פרק מח

התועלת השלישית: ע"י ידיעת הלשונות יכבדו אותנו האומות אשר אנו שוכנים בתוכם, ולא נהיה עוד לבזו וחרפה ביניהם, כי ידברו אתנו בשער, ומי לא יראה או לא ירגיש הבז והדראון אשר סובלים אחינו יום יום, באמרם: אך גוי אובד עצות. המה, עם אין בו תבונה, ואף אם ידברו עם גדולי ישראל וחכמיו,

והוא בעבור שאין בכח היהודי כזה, לגלות לו רעיונו ומצפוני מחשבותיו, כי אף אלה העוסקים במסחר מנעורם, ומרוב ההרגל למדו לדבר לשון המדינה, בכל זאת אין בכחם לדבר כי אם דברים הנוגעים למסחרם וענינם לבד, ואולם כאשר נשאלים על דבר זולת מקנה וקנין מדברים אשר לא נסו במו לדבר, ובפרט מהאמונות והדעות, או דבר חכמה ומוסר, או קורות שנות עולם וכדומה, אז תאלמנה שפתותם, יד לפה ושימוי¹) ואם יתעצמו ברב כח להוציא דבורים בענינים האלה להשיב שואלם דבר, ישארו הדברים באין תבונה, ע"כ ישבעו הרפה, ויעטו כלמה, ויהיו לשהוק וללעג, ולפעמים אין אזנם שומעת מה שמוציאים מפייהם, ואם כונתם רצויה ושקולה במאזני השכל, דבורם לא ירצה, כי מום בו, ולפעמים במלה אחת אשר תחסר ליהודי כזה במענה פיהו תשחת כונתו, ואז לא יבין השומע את כונתו הנכונה, ולפעמים יבין השומע ההפך ממה שכוון בה זה, ע"כ יצא משפט מעקל, לא כן האיש היודע לדבר בלשונם, ובכחו לכלכל דבריו במשפט צדק, הוא מכבד ומנשא בעיניהם, ויהללוהו בשערים. ומה נעשה לעת פקודה, לעת וכוח כאשר קרה ויקרה, מי יעלה להלחם אתם? וכבר הוזכרונו הו"ל ע"ז, באמרם (אבות פ"ב משנה י"ד): ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ועיין מה שכתב ע"ז בעל תו"ט בשם מהר"מ אלמושנינו ובשם הרמב"ם, ועיין הגיגה (ה' ע"ב): כי קא ניהא נפשיה דריב"ה וכו', כי לזה צריכים אנשים בעלי צחות אשר שפתם ברור מללו, ומופלגים בכל חכמה והשכל, כי בדבריו אמונה בלתי אפשר לנצחם, אולם בראיות נסיונות ומישכלות כי תבא להלחם במו, אז תבניע את ערפם הקשה כאשר עשו הרבה חכמי ישראל כמפורסם מהם, וכמו שנראה מהיוסיפון בוכוחיו נגד אפיפאן האלכסנדרוני (Apion v. Alex.) ונגד אפאללאניוס מאלאן (Apollonius Molon) [רבו של ציצערא (Cicero) ושל יוליוס קיסר (Juli Cäsar)] וליסימאכוס (Lysimachus) וזולתם שכתבו שטנה

(¹) כמפורסם מחיטו שהיו גרים בעיר ק....ב ששלחו ספר אל הקיסר האדיר החסיד אלכסנדר מנוחתו כבוד, ויבקשו מלתו לתת להם רשיון לצנות בעירם בית הכנסת, כי אזרחי העיר הנוצרים היו למו מלא לטניה, והקיסר החסיד הזה נעמד לצקשתם, וישלח להם כתב הדת ורשיון אל שר הפלך (גובערנער) ויבטו בית הכנסת גדול ויפה להלל, ויהי לחקופות הימים ויבוא הקיסר לעירם, וינאו לקראתו כל גדולי העיר ושריה לקדם את פניו כמספט, ויבואו גם ראשי עדת ישורון וחקייו בתוסם, ויהי כראותו את היהודים ויפן אליהם וידבר אתם טובות, ובמנהלות פנים ובלב שמה שאל אותם לאמר: הגידו נא לי היש לכם פה סינאגוגע? (Synagoge) (גם הרוסיים ישמטו בשם זה על הצננ"ם לרוב וצפרם המלומדים) ויאמרו אין, כי לא ידעו פתרונו, אז עלתה חמת הקיסר ויקרא אל שר הפלך וידבר אתו משפטים; יען לא מלא את דבריו, ויענהו שר הפלך ויאמר: עד הבית הזה העומד שמה לחלפיות, כי את פקודתך מלכי! שמרה רוחי, וברגע בואה מלאחיה, ויבן הקיסר כי מתחרון ידיעתם שפת המדינה נעשתה מענה זו, וישם פניו אל עבדיו וימלא שחוק פיהו ויסע וילך לדרכו, והיהודים נבהלו נחפזו ויקומו וילכו בצוז וקלון לביהם, וככה קרה פעם צפטים.

נגד תורת משה, הלא המה כתובים על שני ספריו הנחמדים הנקובים בשם נגד אפפיאן ואם יגזור ה' בחיים הנני להעתיקם בשלמות בלשון הקדש כאשר כבר העתקתי כמה פרקים מהם. ומי לא יתפלא על הנצחון אשר נצחו היהודים מהאלאנר זה מקרוב באגרותם את החכם וואלטרע (Voltaire) הצרפתי! בתחבולות נלחמו אתו ויוכלו לו ונתקיים בהם כל כלי יוצר וגו' וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי וגו' (ישעיה נ"ד י"ז) וכדמפרש רבינו הגדול נור הגולה מהר"י סג"ל לנדא זצ"ל, עפ"י הרמב"ם באגרת תימן (עיין באגרת תימן הנדפס בפראג).

פרק מט

התועלת הרביעית: כמה טובות וישועות נעשו לכלל האומה הישראלית ע"י אנשים חכמים, וע"י בקיאותם בלשונות הלועזיות ובכל מדע והשכל, וה' אשר לא ינום, שולח לנו עזרה מקדש פעם בפעם על ידן ויוציאנו לרוחה, ואערכה פה נגדך שמץ מנהם והשאר תדרשם מעל ספרי ישראל ותמצאם הרבה.

מרדכי בְּלִשָּׁן ע"י ידיעתו הלשונית, נעשתה תשועה גדולה בישראל כמפורסם; ע"י הע"ב זקנים שהעתיקו את התורה לפני תלמי המלך בלשון יון, וע"י התשובות המהוכמות שהשיבו הזקנים על ע"ב שאלות בחכמות המדיניות ששאל מהם המלך הזה, נעשתה תשועה רבה לישראל, כי שלח לחפשי יותר ממאה אלף יהודים אשר היו לעבדים במצרים, ונתן כפר נפש בעד כל אחד עשרים אדרכמונים, והאנשים אשר בבחינת שנותם והזקק גופם היו לבני היל קבל במפקד צבאותיו, והראויים לשבת בהיכל המלך הפקיד בידם מדברי המלכות (ותהי זאת לחסד גדול בעיני היהודים), ואל הזקנים בעבור גודל חכמתם נתן המלך מתנות רבות ויקרות, ושלחם ביתה בכבוד רב, ואל אלעזר הכהן שלח מנחה יקרה, גם כלים יקרים ונכבדים שלח לפאר את בית אלהינו, כמו שמבואר באורך בספר הדרת זקנים להרב החכם ר' עזריה מאדומים, וכן פילון היהודי עשה ליהודים טובות רבות אצל הקיסרים, וכן היוספין (עיין לעיל), והרבה תנאים ואמוראים הסבו לנו תשועות רבות ע"י חכמתם לעתות בצרה, כמו שמפורסם מזה בתלמוד ובמדרשי רז"ל, וכן הרבה מהגאונים ואחרונים ככתוב על ספר קורות הימים לבית ישראל, ואין כאן מקומם להזכיר כלם, וכבר הזכרנו הרבה מהם בספרנו זה לעיל, לכן לא נזכיר הפעם רק שתים ושלוש שהיו קרובים לימינו,

החכם הגדול הרב ר' מנשה בן ישראל אב"ד דקהל ספרדים באמשטרדם, אשר שמעו נודע עד היום לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ, ע"י נעשה עזרה גדולה בישראל, הוא במל (ע"י חכמתו, וידיעתו לשונות לועזיות) את הגזרות הקשות, והגרושים שגזר על היהודים המלך עדוארד הראשון במלכות ברימאניע

(1) קרא נא קורא משכיל! ספר קטן הנעמק מלשון נרפס ללשון אשכנז וזה שמו: (Briefe Einiger Portugisische und Deutschen Juden an d. Herrn von Voltaire).

(Britannien) בשנת ד' לאלף הששי, ולא שבו אל ארצם עד ימי הרב הגל' והוא שנת תי"ז. — והרב החוקר הגדול הפילוסוף האלהי הרמב"ם זצ"ל אשר היה לשם ולתהלה בחצרות רוזנים ומלכים וחכמים, על גודל חכמתו ועומק תבונתו בכל חכמה ומדע, וידיעתו רוב לשונות אייראפא, ע"י עמד רוח והצלה ליהודים יושבי ארץ פולין (זה כחמשים שנה) בבטלו עלילת דם, אשר העלילו פעם בפעם הכומרים, כי הרב ז"ל קם והעתיק מלשון אנגליא ללשון אשכנז החבור של ר' מנשה בן ישראל אשר כתב על בטול עלילת דם, והוסיף עליו הקדמה גדולה וארוכה מלאה חכמה ודעת, גם שלח ספר בלשון צרפת מלא דעת ותבונה כתוב במליצה צחה ונשגבה כדרכו לאחד מגדולי שרי פולין בווארשא בדבר עלילת דם (אשר כתב בצרוף ראשי הגבירים אשר בברלין) והספר מצא חן בעיני השר ההוא, והבטיח באגרת תשובתו אשר שלח להרב הגל' בדי תודה, שימלא מהר את שאלתו, וכן עשה, ועוד הרבה טובות עשה לעם ישראל החכם הזה כמפורסם ממנו, והוא שהרים קרן ישראל בספריו בוכותיו ככתוב על ספר תולדותיו. ועיין בספר זכרון להרב החכם השלם רבי יהודה לבית ייטליש, מגורל התועלת אשר הסב אביו הרב החכם ר' יונה זצ"ל אסיא רבא דפראג לכל חכמי רופאי ישראל אצל הקיסר, וזכה לו אלוה לטובה, ולבניו הרבנים החכמים המפורסמים.

פרק נ

התועלת החמישית: ע"י ידיעת הלשונות, ובפרט לשון המדינה נהע את דתי מלכנו, אשר בצלו נחיה ונתלונן, ואת חקי ומשפטי המדינה, החיוב והפטור, האסור והמותר, וחק הוא על כל איש ישראל לקיים פקודת מלכו אשר הוקם על ולשמור מצותיו, כן נצטוינו מפי קדמונינו, ואמר החכם מכל אדם: ירא את ה' בני ומלך (משלי כ"ד כ"א), ואמר (קהלת ח' ב') אני פי מלך שמור, וחז"ל אמרו: דינא המלכותא דינא, ואמרו (בב"ק קי"ג) אסור להבריה את המכס ע"כ, ועל מכס מלכות שאינה ישראל נאמרו הדברים הללו, כי כבר קודם חבור התלמוד כמה מאות שנה, לא היתה מלכות לישראל. — ויהודי העובר על דינא דמלכותא (סיינו ממלכות סאומות שגרי סממיה), הוא איסור חמור מאד אצל חכמי התלמוד יותר מדין תורה, ובפירושו נמצא במסכת שמחות (פרק ב' סימן ט') וז"ל: הגונב את המכס, הרי זה שופך דמים, ולא שופך דמים לבד אלא כאלו עובר אלילים, ומגלה עריות, ומחלל שבתות, עכ"ל התלמוד במסכת שמחות. והנה אלה הלאווין הארבעתים, המה היותר המורים בכל מצות התורה, והניחה התורה על כ"א עונש מיתה (בזמן שבית המקדש היה קיים) ע"י בית דין ישראל, ולא כן הלאווין אחרים שבתורה אם עבר איש ישראל, הניחה התורה עונש קל מאד. — וכל הממרה את פי מלכו כאלו המרה את פי קונו, כדאמרי בקהלת רבה (ק"ט) על פסוק טובה חכמה, אמר רבי יודן כל המעיו פניו במלך כאלו מעיו פניו בשכינה עכ"ל¹, וכל הנשבע בו חלילה לו לחלל שבועתו, ואין

¹ ואלו צעודי זה מכונה המלך והסופט כה"ך כסס אלהים (שמות כ"א ו', כ"ב ז',

חלוק בזה ממלכי ישראל למלכי אה'ע או הנוצרים (עיין נדרים ס"ה), והמ'ז (ביד' סי' קנ"ז ס"ק ח') לענין שבע בן בכרי שהיה חייב מיתה משום דמרד במלכות, אעפ"י שמצד דין תורה לא היה חייב מיתה כתב שם וז"ל: ומינה אף בזמננו מי שפושע ומורד במלכות שלו (ר"ל במלכות שמהלכות חסד נכפיו) מוסרין אותו, וה'ה בשאר עבירות (ר"ל עבירות חקי המלכות) שאחד מוחזק בהם כגון עוסק בזיופים או שאר דברים שיש בהם סכנה פשיטא שמוסרין אותו, ומן הראוי למסור אותו אפילו אם לא יחרוהו (ר"ל אם לא אמר לנו לי פלוגי) כיון שהוא כמו רודף לשאר ישראל ע"י מעשיו הרעים שעושה בפשיעה כן נראה לי בזה וכו' עיי"ש. ובאגדת בראשית (פ"ז) אמרו: אני פי מלך שמור וגו' אמרה רה"ק לישראל משביע אני אתכם שאם תגזור עליכם מלכות אל תמרדו בו בכל דבר שגזרה עליכם עכ"ל; כי מגמת החקים והתקנות אשר במדינה כלם יסבבו אל תכלית אחת נרצה, והוא קיום הקבוץ ותקון כלל החברה באופן היותר נאה ושלם, וכבר ידעת שכל תקנות המלכות גם משפטיו וחקיו, כלם שקולים במאזני הצדק ובפלס היושר והאמת, וכן נאמר (משלי כ' ב"ח) חסד ואמת יצרו מלך (וחסר מלת את יחס הפעול להורות ששניהם הפועלים והפעולים המלך והחסד ואמת) ונאמר (קהלת ח' ב') ועל (ר"ל המושל) דברת שבועת אלהים, ולא יסופק כל משכיל שהמה בהסכמת השופט כל הארץ, אשר מושיב מלכים לכסא, וכן הוא אומר (משלי כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו — ובמה יודעו לנו איך חקיו ומשפטיו? אם לא ע"י קריאת ספרי דתי המלך בלשונם וככתבם.

פרק נא

ובפרט היהודים הנבחרים היושבים כסאות למשפט, וראשי הקהל המנהלים

ח, כ"ז, תהלים פ"ב ו, פ"ט כ"ח), גם המצריים כנו את המלך או השופט בשם אלהים עיין דיאדורוס מסיציליא (Diodorus aus Sicilien, B. I. kap. 90.) ואולי מזה נבין פי' מלת אֲבִירָה (בראשית מ"א מ"ג) שקראו המצריים לפני יוסף אחר שנתמנה להיות נגיד עליהם, הגה לפי דעת ר"י בספרי ולדעת רש"י וחרגוס אונקלוס הוא מרכז משתי חבות: אֲבִירָה; וראיתי להחכם טרעססאן הרפטי צמיטהאלאגיע הזכרת (ד' 91) שהביא בשם חכם קדמון שהשם יוֹפִי־עֶר (Jupiter) (והוא אחד מהאלילים הגדולים שכנדו המצריים ומהם קבלו אח"כ היוונים והרומיים) מרכז משתי חבות יו (Ju) (יונג), ומן פֶּאָר (Pater) (פאטער) עכ"ל, ואם תתרגם את שתי חבות אלו בלשון עברי יהיה אב־רך, וכבר מינו שנתנו שם יופיעער לפני מלחמת טרויא (Troja) יותר מלשג מאות מלכים וגבורים לאות כבוד ויקר, עיין צמיטהאלאגיע הזכרת שהביא דבר זה בשם חכם קדמון וכבר הזכרנו בזה בספרנו בית האלור, והזקנו דכרנו אלה בטוב טעם ודעת ואין פה מקום להעתיקם. — גם המלכים מן צוטאם (Butam) מכובדים שם כאלהים לפי עדות סופרי המסעים, גם המעקסיאנער יחשבו את מלכם כאלהים, עיין סאלים מכנישע מעקסיקה (Salis Erobe-rung von Mexico, B. III. Hauptst. 2.) גם הפרסיים לפי עדות הערלדאטוס (Herodotus B. VIII. kap. 118.)

את העדה, והעומדים בראשם, ואצ"ל הרבנים היושבים על מדין, אשר נתנה המשרה על שכמם, כי המה נשיאי העדה, עליהם מוטל לדעת לשון המדינה בתכלית היותר אפשרית, ולדבר בה ולכתוב בצחות, כי המה סנהדרי זמננו, ובפרט שכן הוא רצון מלכנו משיחנו ומשיח ה' המושל האדיר רב חסד חכם בעון קיסר רוסיא ירום הוד תפארתו לנצח, וכבר נתנה הדת מאתו שהיהודים משיבי טעם והרבנים¹ וראשי העם המפקחים על הצבור, ידעו לשון רוסיא שפה שלמת בכתב ולשון² בתכלית השלמות, כי מלך הפץ חסד הוא, בידעו גודל ההכרה לדעת לשון מדינתו, כי נהשבנו בעיניו כאזרחי הארץ, והוסה בעדנו בצל כנפיו למען נשכון בטח תחת שבטו, וכל עין רואה ההסדר הגדול אשר עשה אתנו, והרים את קרננו, בתתו המשרה על שכמם אחינו לשבת בשער משפט עם שופטי עמו יחד, וכמוהם יורו משפטים להציל עשוק מעושקו, בדיני ממונות ודיני נפשות, וכל דברי ריבות בשעריו, אליהם יבאו וישפטו כפי דתו וספרי חקיו אשר שם לפניהם, והלא השופטים האלה עליהם חובה לדעת על כל אופנים לשון המדינה בכל תהלוכותיה ולשקוד על דלתי ספרי המשפטים בשקידה והריצות לטובת עצמן, ולטובת כלל החברה, וכבר מזהירים ועומדים העם ובפרט החכמים, לדעת חקי המושל העוצר בעמו, שנאמר (קהלת ח' ה') שומר מצוה לא ירע דבר רע, ועת ומשפט וגו', ועל מצות המלך וחקי המדינה ונמוסיה נאמרו שם הרברים, כמו שבארו גדולי הפשטנים, והחסיד אלהי ז"ל (בשער השמיני מספר ח"ה במשלים השלישים) אמר: מן התנאים שהוא (סגד נמדינה) חייב בהם (למלך) הכניעה והשפלות וכו' ומהם שיחקור על דתי המדינה וחקיה, ועל מה שחייבים בו למלך עבד. כי במה יתרצה זה אל אדוני הארץ אם לא בשמור מצותיו (עיין בטוב הלבנון שם), והמתעצל בזה דמו בנפשו באשר דבר מלך שלטון.

פרק נב

והתועלת הששית: מלבד התועלויות שזכרנו המגיעות לבעליהן, הלא חיותיה הוא, כי על ידן ימצאו בעליהן די ספוקם ומחית נפשם, עברו נא בעירות הגדולות, אשר סוחריהן שרים, כנעניהן נכבדי ארץ, וברוב רכלתם יסחרו כל ממלכות הארץ ללשונותם בנויהם, ומוכרחים לדעת שפת עם ועם אשר יערבו במו מערבם, וכמה אנשים היודעים לשונות לועזיות מופלגים בחכמת החשבון ואשר ידם רב למו בידיעת המסחר והמרכולת יחזיקו לתועלתם, זה סופר וזה מעתיק, זה חושב וזה סוכן, זה פקיד וזה משגיח בצרכי מרכלתם, והמה יכלכלו את נפשם והנלוים להם ברוח ובכבוד, והרבו חיל בעליהם. — ועכ"פ

¹ ובמקצת עירות שהתחכמו עמה לנחור אנשים שידעו מעט מן המעט לקרוא ולחתום בלשון רוסיא, והמה נקראו למראית עין בשם רבנים, והרצ האממי הנקי צמורה לנד במקומו עומד, המה דומים ממש להרכנת החנר והסומא.

² עיין חוקאז מן 9 פעברואר 1805.

יתחשב למוד הלשונות וההכמות לאומנות, ובפרט שהוא אומנות נקיה וקלה, ואמר רבי מאיר (קדושין פ"ב ע"א) לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, וכבר הבאתי לעיל רבים מחז"ל שהתפרנסו מחכמות וידעיות.

פרק נג

ועתה נבואה נא לדבר מחוכת איש הישראלי ללמוד איונו מלאכה
או אומנות לפרנסתו, וגאמר:

כבר נצטוינו ללמד את בנינו אומנות, כמו שאמרו חז"ל (עין ילמדנו וילקוט תורה רמז תשמ"ה) האב חייב בבן וכו' ללמדו אומנות, וה' למד את ישראל אומנות (שנאמר) כי תבואו אל הארץ ונטעתם עייש, ואמרו בקדושין (ל' ע"ב): כשם שאדם חייב ללמד את בנו תורה, כך הוא חייב ללמדו אומנות וכו', מ"ט דחיותיה היא, ור' יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות כאלו מלמדו לסטות, ומה שאמר ר' נהוראי (שם פ"ב ע"א) מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה? כבר פרש לנו המהרש"א ז"ל שאין דעתו שיניח אדם ללמד את בנו כל אומנות לגמרי, אבל ילמדוהו דרך ארעי, כי למוד מלאכה הוא חיוב גמור על כל אב, ולית מאן דפליג עיי"ש. ועיין פרוש הרב הגדול בעל יפה מראה (בירושלמי קדושין פ"ד הלכה י') על מאמר זה, ואולי בונת ר' נהוראי בשם תורה על אומנות תורתית, וכבר כתבנו לעיל בשער השני ששם תורה כולל גם למוד ההכמות והלשונות, עיי"ש.

ואמרו בתוספתא קדושין פרק קמא: ר"ג אומר כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה לכרם שמוקף גדרו להריץ שמוקף סייג, וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה לכרם שאין מוקף וכו', ר' יוסי אומר בשם ר"ג כל שבירדו אומנות למה"ד, לאשה שיש לה בעל בין שהיא מתקשטת ובין שאינה מתקשטת אין הכל מסתכלין בה וכו', וכל שאין בידו אומנות למה"ד לאשה שאין לה בעל בין שהיא מתקשטת בין אינה מתקשטת הכל מסתכלין בה, ואם אין מתקשטת וכו', ר' יוסי ב"ר אלעזר אומר משום ר"ג, כל שבירדו אומנות למה"ד לכרם גדרו שאין בהמה וחיה נכנסין לתוכו ואין עוברין ושבין נכנסין לתוכו ואין רואין את מה שבתוכו, וכל שאין בידו אומנות למה"ד לכרם פרוץ שבהמה וחיה נכנסין לתוכו ועוברין ושבין נכנסין לתוכו ורואין מה שבתוכו, עיי"ש.

ואמרו באבות (פ"ב משנה ב'): כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וז"ל הרמב"ם הלכות ת"ת (פ"ג הלכה י'): כל המשים על לבו שיעסק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, ה"ז חלל את השם ובוזא את התורה, וכבה מאור הדת, וגורם רעה לעצמו, ונוטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות בדברי תורה וכו' (ומה נעמו דברי הגאון מהר"מ אלאשקר בתשובותיו (תשובה י"ט) שהביא דברי הרב הנ"ל וסיים בזה"ל: ולא נתנה תורה למלאכי השרת שאינן צריכין לדבר מצרכי העולם, ע"ב), ועוד צונו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה וכו' וגוררת עון וסוף אדם זה שיהא מלמסם את הבריות עכ"ל. ולא דוקא העומד על הרכיבים וגו'.

את בני אדם נקרא גולן, אלא כל לקיחת ממון מבני אדם שלא בהוגן, ע"י איזה ערמומיות ותחבולות הוא בכלל זה, ועוד לו להרמב"ם ז"ל בהלכות דעות (פ"ה הלכה י"א) דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואח"כ יקנה בית דירה, ואח"כ ישא אשה, שנאמר מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו, ומי האיש אשר בנה בית חדש ולא תנכו, ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה⁽¹⁾ אבל הטפשיין מתחילין לישא אשה, ואח"כ אם תמצא ידו יקנה בית, ואח"כ בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה, וכן הוא אומר בקללות, אשה תארש, בית תבנה, כרם תטע, כלומר יהיו מעשיך הפוכין וכו', ובברכה הוא אומר, ויהי דוד לבל דרכיו משכיל וה' עמו, עב"ל, כי העושה בהשכל יצליחוהו ה' (ועיין דר"ק ומכלל יופי שמואל א' י"ח י"ד), ובהפכו נאמר: אולת אדם תסלף דרכו, ועל ה' יועץ לבו (משלי י"ט ג').

ואמרו באבות (פ"ב משנה ב'): יפה ת"ת עם דרך ארץ⁽²⁾ ואמרו בשמות רבה על פסוק ויתן אל משה ככלתו לרבר אתו אין התורה מתקיימת אם אין עמה ד"א, ובאבות דר"ג אמרו: דרך ארץ קדמה לתורה, שנאמר לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ג' כ"ד), דרך זו דרך ארץ, עץ החיים זו תורה, וכן הוא בריש תנא דבני אליהו, לשמור את דרך זו דרך ארץ, עץ החיים מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים, ואין עץ החיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים הוא למחיוקים בה, ע"כ. ועיין רש"י על המקרא שמת זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים ל"ג י"ח). וזה לשון רבינו תם (הובא בהגהות מיימוניות פ"ג מהלכות ת"ת הלכה י"א): טוב תורה עם ד"א, דרך ארץ עיקר⁽³⁾ כדאמרינן בפרק החולץ, מדקתני יחלוקו

(¹) עיין כוטה (מ"ד ע"ה), ומה שכתב הרמב"ם כאן נעשת כרס לפני בנין בית חדש הפך הכתוב בחזרה? עיין בכסף משנה שם.

(²) דרך ארץ. הרמב"ם ושאר המפרשים פרשו על החומנות ועל המלאכה, ויהיה ענינו ע"ש טובה חכמה עם נחלה, וחולם הרב אברבנאל בספרו נהלח אבות משנה ה"ל אמר שדרך ארץ ומלאכה (הנזכר להלן) במשנה וכל תורה שאין עמה מלאכה) אין הכונה על חומנות ידים, כ"א על החכמה המדינית, וידיעת המדות המשובחות והנהגתם, כי זה נקרא ד"א בלחם ויפול ע"ז ג"כ שם מלאכה, לפי שהידיעה המדומתת חלוותה המעשה, וכן נקרא בדברי הפילוסופים מלאכה.

(³) ומה שאמר הכתוב והגית בו יומם ולילה דמשמע דכל היום לריך להגות בחזרה, ואמר לא ימוש וגו'? כבר הוכיח הרב הגדול רבי שמואל יפה ביפה מרחא על הירושלמי (פאה פ"ה) שאינו כמשמעותו, וכונתו הוא שבלמוד פורחא ביום ופורחא לילה ילא ידי חובס והגית בו יומם ולילה, וכדאמרי (בפ' שתי הלהס ז"ט ע"ב) אמר רב אחי מדבריו של ר' יוסי למדנו אפילו לא שנה חדס אלא פרשה אחת שחרית ופ"ה ערבית קיים מצות לא ימוש, אמר רבי יוחנן משום רשב"י אפילו לא קרא חדס אלא ק"ש ערבית ושחרית קיים מצות לא ימוש, ואמרו שם אמר רבי שמואל וכו'. פסוק זה (ר"ל לא ימוש) לא מצוה ולא חובס אלא ברכה, ובפרוש אמרו (פאה פ"ה משנה א') אלו דברים שאין להם שער הפאה והכבירים וכו' ותלמוד מורה, וכל זך השכל יראה דכל הנהו לקולא איתנייהו דאפילו בדבר מועט ילא ידי חובסו (ואולם

יורשי הבעל עם יורשי האב ש"מ יורשי האב עיקר, עכ"ל. וכן הוא בדרך חיים להגאון ר' ליוא בן בצלאל, (ומה שלא הביאו ראייה מן לשון המקראות? הוא יען שהמאמר הזה טוב תורה עם דרך ארץ הוא לשון חכמים מהמשנה, ע"כ אין להביא ראייה מן המקרא, כמו שאמרו חז"ל לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמה, אבל השתדלו למצוא ראייה מלשון חכמים ג"כ, וזוה נתבטלה דעת הר"ש משנזא שהביא ראייה לזה מן המקרא (עיי' פרושו לפרק ז' דטהרות משנה ד'), ואם נרצה להביא ראייה מן המקרא אין ראייה יותר חזקה בהכתוב טובה חכמה עם נחלה דקהלת, וכן הביאו חז"ל על פסוק זה מאמר התנא טוב תורה עם ד"א), ואמרו בברכות (ח' ע"א): אמר ר' חייא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, עיי"ש, ואמרו (ב"ב ק"י ע"א): לעולם ישכור אדם עצמו לעבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות (כפי מסקנת הש"ס שם) עיי"ש, ואמרו (פסחים ק"ג ע"א): פשוט נבלתא בשוקא ושקיל אנרא, ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא, ותניא (ב"מ ל' ע"ב): תני רב יוסף והודעת להם (שמות י"ח כ') זה בית חייהם, ופרשי ז"ל ללמוד להם אומנות להתפרנס בו, ואמר ר' מאיר (ב"ק ע"ט ע"ב): בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו וכו', ואמרו (שבת ק"ג ע"א): משדכין על התינוקות ליארם בשבת, ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות (פירש רש"י דהא נמי מצוה היא דכל שאינו מלמדו אומנות מלמדו לסטות) אמר קרא ממצוא הפצך ודבר דבר (ישעיה נ"ח י"ג) חפציק אסורין חפצי שמים מותרין ע"כ, והובא ברש"י (קהלת ט' ט') ראה חיים עם אשה אשר אהבת, וז"ל: ראה והבן ללמוד אומנות להתפרנס ממנה כי הוא תלקך בחיים בעולם הזה ובע"ב. והוא מהמרדש על פסוק הזה בשנוי לשון קצת.

וכתב הבונה על המימרא אין בעלי אומניות רשאים לעמוד מפני ת"ח וכו' (בפרק אלו טרפות נ"ד ע"ב) וז"ל: גדולה מלאכה שהזהיר עליה הקב"ה בקום עשה, שישת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כי הם עסוקים בישובו של עולם אשר ברא אלהים, ולא עוד אלא שאף הוא הכתיב לעצמו מלאכה דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וגו', ולכן אין לבטלן מפני כבוד ת"ח, עיי"ש. ובפרוש נצטוה האדם להתעסק בסבות העולם בעבודת האדמה, וחרישתה וזריעתה, כמו שכתוב ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (בראשית ב' ט"ז), וכבר הבאתי לעיל רבים מחז"ל שהתפרנסו מתכמות וידיעות

המרכה טע"ב), וממסקנת התלמוד (סס צירושלמי) מוכח שהפסוק והגית צו יומס ולילה לאו כמשמעותו הוא וצפורתא לצד ילא. — ומעט חכמת יוגית שאסרו, לאו משום והגית צו יומס ולילה נאסרה רק מפני המסורת (שהלשינו את הכלתי מצינים צרמזים של יוגית אלו כדאמרין בב"ק פ"ג ע"ח) עיי"ש) ושלמוד החכמה וכל מי שצריך אליה להסכנד על ידה או לפרנסתו, שמצטקלים עליה ת"ח כי היא בכלל אומנות, ואז"ל הלשונות והסכמות האמיתיות שדאי בכלל מלאכה המה עיין ביפה מראה שם, כי משם נובעים כל הדברים האלו ואנחנו אמנס קצרנו מאד, והוא ז"ל השסדל לבאר כל זאת באריכות.

ומהם התפרנסו ממלאכות — כאשר נבאר להלן — ואף ממלאכות בזווית ושפלות, לא כאלה האנשים הבורים המתחסדים הנמצאים אתנו היום, אשר לא ידעו לשון ולא למרו ספר ולא שום מלאכה בעולם, ומבלים ימיהם בבטלה ועתותם בחבוק ידים, וכבר אמר החכם: הבטלה ראשית כל הטאת' ואמרו (באבות דר' פי"א): אין אדם מת אלא מתוך הבטלה, ומה יעשו רועי רוח אלה השואפים כתנים; אם לא להשוב ממון של אחרים, ולבקר אחר מומי זולתן, נרפים הם ע"כ מטה ירם, ובביתם אין לחם ואין שמלה, ומוכרחים להתפרנס א"ע ממתת הנדיבים בעם, ובעד מסת נדבת יד יתקדשו ויטהרו, ובמי נדה יתחטאו¹) למען השג אגורת כסף, ואל כל גבר אשר יקו לקחת מאתו גביע יין או פתותי לחם, יכופו ראשם כאגמון וירוממוהו בגרונם על רום התפארת ויספרו תהלתו בקהל רב, אולם אשר לא יתן על פיהם ימרוהו ישטמוהו עד מות, וגדולה מזו שיחשבו א"ע ליראי ה' ולחושבי שמו, ואת כל זולתם למין ואפיקורוס, וכל עול וכל רשע אשר בהם מגלגלים על זולתם (והמה דומים ממש בענינם למי שנאמר עליהם עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינתם) ואמנם מה יעשו הולכי אחר ההבל אלה! מה יעצור למו עשות מזמה? עול סבל הפרנסה הסירו מעל צוארם, על נשיהם לא יחמולו, גם שארן גם כסותן יגרעו, על בניהם וטפם לא ישגיחו, עד כי יגדלו הנערים באין תורה באין מוסר ובאין דרך ארץ כפראי מדבר, ויחברו את לוצצים, האף אין זאת? וכנפל אשת בל חזה מעורו אור השמש, כן תחת שואה יתגלגלו עויליהם באפלות הסבלות, וכבה יבלו ימיהם עד יובלו לקבר, געדרי חכמה ותורה, ויגעו לנצח בבלי דעת, והאנשים הבורים העצלים האלה שאינם עוסקים לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינם מהישוב, כי אינם מועילים לישובו של עולם, והיו מושבם מושב לצים לפי דעת חו"ל בקדושין סוף פרק קמא, ואמרו שם שפסולים בעבור זה לעדות עיי"ש, ונוסף לזה שהבטלה תביאם לידי הטאת ועון ומחסור ועוני במבואר, תביאם ג"כ לחולשת כח, וזאת תאלצם להטיל א"ע על הצבור, וכבר צותו ע"ז קמאי דקמאי, וכל הקדושים וגדולי הדור השתדלו ברב כח לברוח מנדיבת העם וממתנותיהם, והיו מתפרנסים ממלאכותם או מהכמתם ברוח או בדוחק, איש איש כברכתו אשר ברך אלהים את מעשי ידיו, והגני לערוך לפניך קורא נחמד! כמה תנאים ואמוראים וגדולים שאהיריהם שהיו בעלי מלאכות²) (עיין תשב"ץ בתשובותיו חלק א' ענין קמ"ז) ומהם תקיש על השאר.

¹ ועליהם כוון שלמה ע"ה בחמרו: דור טהור צעינו ומלאהו לא רוחך, כמו שמבאר זה הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ג פל"ג) עיי"ש.

² דע שבסוף בית שני כאשר החלה ממשלת היהודים לרדת מטה מטה, ירדה עמה גם עבודת השדה והכרם, לכן ראו אנשיה אז לזכור לחיי נפשם למוד המלאכות, אבל בראשונה כלם היו עובדי אדמה כמבואר להלן באריכות, ובכל זאת לא היו נעדרות כלל וכלל המלאכות בכל האומה, כי הוא דבר זר ובלתי אפשר בחקן והנהגם המדינה, ובפרט אחז"ל שכל המלאכות נמצאו במשכן, ואף ממלאכות הנהדרות (שענעקנספע) לא חסר למו מאומה, כמו

פרק נד

פנתם הסתת (שהיה כהן גדול בבית שני) היה תוצב אבנים עד יום שנתמנה לכהן, ובעבור מלאכתו זו נקרא סתת כדאיתא בספרי, ובת"כ (אמור פרשה ב') אמרו עליו שהיה עובר אדמה.

הלל הזקן היה חושב עצים, ואמרו עליו (יומא ל"ה ע"ב) שבכל יום היה משתכר במרעפיקא (מטענע ידוע והיא איסמירא או סלע מדינה שמינית נסלע זורי) הציו נתן לשומר בהמ"ד והציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

שמאי היה בנאי, כדמשמע בשבת (ל"א ע"ב).

אבא חלקיה היה חופר אדמה ובוה היה מתפרנס (תענית י"ט ע"א).

שמעון הפקולי היה עושה בצמר גפן (שקורין פיקולא) ולזה כנוהו בשם פקולי (עיין רש"י מגלה ט"ז ע"ב).

רבי יוחנן הסנדלר נקרא על שם אומנותו שהיה עושה סנדלים, וכבר נודע מגודל חכמתו עד שבקמנותו סמכו ר' עקיבא (עיין יוחסין אות י'):

ר' יוסי בן משולם היה עוסק במלאכה בקיץ (ובתורה בהרף) או שליש היום במלאכה לדעת היא בקהלת רבה (סדרא ג'), בפסוק ראה היים) וירושלמי (מעשר שני פ"ב הלכה י'), וע"כ אמרו עליו (שם), שהיה מערה קדושה. וכן ר' שמעון בן מנסיא, עיי"ש.

שמורים הכתובים (בספר שמות) וההרן בעלמו היה חמן במלאכת הציור והסכה עיי"ש (ל"ב ד'), ובזמן שלמה מזינו שמורים חלף חולצים יהודים (מ"א ה' כ"ז כ"ט) ובזמן יואב מזינו הרבה בונים וחולצים (שם ז' י"ב י"ג), ומזינו בגבולי שבט יהודה עיר ששמה גיא חרשים ע"ש החרשים שגרו בה שנאמר גיא חרשים כי חרשים היו (ד"ה ח' ד' י"ד) גם מזינו שהיה בהם בית עבודה צון ויוצרים (ביזום אונד טעפפער פאבריק) (שם שם כ"א כ"ג), ונבוכדנאצר העביר מישראל חלף חרשים והמסגר (שמידע אונד שלעסער) (עיין מלכים ז' כ"ד י"ד), אבל יתר האומה חף גדוליהם היו עובדי אדמה וכרם, כאשר היו אח"כ בסוף בית שני בעלי מלאכות ולא היה זה לחרפה למו, גם חלל היוגים והרומיים מזינו שגם גדוליהם היו יודעים מלאכות, והמשורר היוני האמער (Homer) יספר לנו שחוליעם (Ulysses) בנה בעלמו ספינה וזית למענו (דמיון זה ידענו על פטער הגדול (Peter der Grosse) הקיסר הראשון לרוסיה), עאומעאום (Eumeus) חפר לעלמו מנעלים וכו', וכן הנשים הנסיכות חפרו בעלמן בגדים, כאשר יספר לנו המשורר הזה על קאליפסא (Kalypso) העלגנא (Helena) פענעלאפע (Penelope) וכו' עיי"ש, ומזינו שהקיסר אוגוסט (Augustus) לא לבש שום מלבוש כי אם מה שחפרה לו אשתו ובתו, וכן עשו גדולי נשי היהודים כמו שמזינו בתנ"ך (שמות ל"ה כ"ו, ש"א ז' י"ט).

1) ופליאה גדולה על רב יחאק דלטום בעל ספר ש"ש שחבר בפרווינגנא (שנת ה' אלפים פ') שאינו מזכיר ציון ההגנים גדולים ששמשו בצית שני את פנתם הסתת זה, עיין שה"ק (ח"א בערך הלל ושמאי) ע"כ נראה שאין לסמוך עליו בזה.

ר' מאיר היה בעל מלאכה, כדאמרי בערובין (י"ג ע"א), ובסוטה (כ' ע"א): כשבאתי אצל ר' ישמעאל אמר לי מה מלאכתך? אמרתי לו לבלר אני, וכן איתא במדרש קהלת בפסוק ושנאתי אני את כל עמלי (ב' י"ח): ר' מאיר הוה כתבן טב ומובחר והוה לעי (משתכר) תלת סלעין בכל שבת, והוה אכיל ושתי בהרא ומתכסי בהרא ומפרנס אוחרתא לרבנן, ע"כ, והוה נקרא חכם וסופר, כדאיתא בגיטין (ס"ז ע"א).

ר' יהודה כד אויל לבי מדרשא שקל גולפא על כתפיו אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה (גדרים מ"ט ע"ב).

ר' יוסי בר חלפתא (שחבר סדר עולם) (עיין גדה מ"ז) היה מעבד עורות, כדאיתא בשבת (מ"ט ע"ב): אמר ר' ישמעאל ברבי יוסי אבא שלהא הוה (וסתם ר' יוסי הוא ר' יוסי בר חלפתא).

ר' יהושע (חברו של ר' אליעזר הגדול וסתם ר' יהושע הוא ר' יהושע בן חנניה) שהיה לוי ומשורר, כדאיתא בערכין (י"א ע"ב) והיה אב"ד כדאיתא בבב"ק (ע"ד ע"ב) והיה גדול בבית הקיסר טראיאנוס (Traianus) (עיין לעיל) עד שהקיסר נתן לו רשות לבנות את ב"ה, כדאיתא בבב"ד (פרשה מ"ד), ובילקוט (תולדות) היה מתפרנס בדוחק ממלאכתו שהיה פחמי, כדמשמע בברכות (כ"ה ע"א): דר"ג הוא אשיתא דביתיה דמשחרן אמר ליה מכותלי ביתך אתה נכר שפחמי אתה! ורבים דחקו לפרש שלא היה פחמי ממש אבל נאמר ע"ד מליצה שלא היה ביתו מהודר כראוי לפרנס כמותו, טעות הוא, כי בירושלמי (פ"ד דברכות ופ"ד התענית) מפורש בהדיא, אשכחיה דהוה עביר מחטין (ועיין תשב"ץ שם).

ר' יצחק היה חורש ברזל, וע"כ נקרא על שם מלאכתו נפחא, וכן ר' יוחנן בר נפחא (סנהדרין צ"ו ע"א) לדעת רוב המפרשים (ולרש"י דעה אחרת בזה עיי"ש, וכן נראה ממסעות ר' בנימין מטורעלא).

רב אדא היה מורד קרקעות, ועל כן נקרא על שם מלאכתו רב אדא משוחאה (ב"מ ק"ז ע"ב).

אבא הוה מקיז דם ועל כן נקרא על שם אומנותו אבא אומנא (תענית כ"א ע"ב) וכבר נודע מצדקתו וחסידותו והוה אתא ליה שלמא כל יומא ממתיתבתא דרקיע (עיין שם).

רב אבין הוה נגרא, ונקרא ע"ש מלאכתו רב אבין נגרא (שבת כ"ג ע"ב) והוא אביהם של הני תרי גברי רב רבי רב אירי ורב הייא.

רב חנינא ורב אושעיא היו עושים מנעלים, כדאמרי בפסחים (ק"ג ע"ב): כגון רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי (סנדלרים) בארעא דישראל והוו יתבי בשוקא דזונות ועברי להו מסאני ועיילי וכו', עיי"ש.

(1) כי מסתמא לא היה עושה ר' יהושע מלאכתו כפרסיה מפני שהיה אב"ד כדאמרינן בפרק עשרה יוחסין (ע' ע"א) כיון שנתמנה אדם פרנס על הצדק וכו', עיי"ש ועיין תשב"ץ שם.

רבי אבא בר זמינא היה תופר בגדים, עיין ירושלמי שביעית (פרק ד' הלכה ב').

רב פפא הוה שתלא, עיין בבא מציעא (ק"ט ע"א) וכן רב ביבי בר אבבי, עיי"ש.

בר אדא סבולא היה רועה בהמות בשכר כדאמרי בב"מ (צ"ג ע"ב). אבא הושעיא איש טרייא היה כובס (בירושלמי פרק הגזול בתרא הלכה י"א) וכן הרבה מרבותינו בעלי התלמוד היו בעלי מלאכות (עיין תשב"ץ שם). ועיין תשובות מהר"מ אלאשקר תשובה י"ט, ועיין ברכות י"ז ע"א בד"ה מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה) והיו שונאי בצע, ולא לקחו מתנות ונדבות והיו מתפרנסין בדוחק גדול, ואף אם הביאו למו דרוחן מה לא לקחוהו, כמו —

ר' אלעזר (הוא ר' אלעזר בן פדת האמורא) כי הווי משדרי ליה מבי נשיאה מידי לא שקיל וכי הווי מומני ליה לא אזיל, אמר לא קא בעי מר דאיחי דכתיב ושונא מתנות יחיה, כדאיתא בחולין (מ"ד ע"ב) והיה עני בתכלית העניות, כדאיתא בתענית (כ"ה ע"א).

ר' זירא כי הווי משדרי ליה לא שקיל וכי הווי מומני ליה אזיל אמר אתיקורי הוא דמתיקרי בי (עיין חולין שם).

רבי פנחס בן יאיר המפורסם בחסידות, אמרו עליו שמימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו, כדאיתא בפ"ק החולין (ז' ע"ב), וכן מצינו ברבותינו שאחרי בעלי התלמוד, כמו — רב עמרם גאון היה מתפרנס עצמו בדוחק, כמו שנראה בעליל מתורתו וברכתו שנתן עבור חמשה זהו ששגר לו רבנא יעקב בן רבנא יצחק, כמובא בסדר רב עמרם גאון בתחלתו עיין תשב"ץ כי משם נלקחו הדברים.

רבינו יעקב בעל הטורים היה מתפרנס א"ע בדוחק, והיה נושא ונותן עם אביו הרא"ש ז"ל כמה פעמים, אם הוא בכלל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, כדאיתא בטור א"ה (ס' רמ"ב), והרב החסיד רבינו יונה ז"ל בפ"ב דאבות כתב בשם ר"מ הלוי, שאין התר לת"ח לקבל ממון מע"ה, אלא א"כ הוא חולה כר"א ב"ר שמעון, או אם יש בו סכנת נפשות דאין בזה יחרג ואל יעבור וכו', אבל בענין אחר אסור להשתמש בכתרה של תורה כלל, עיי"ש.

פרק נה

ויען שבא לידי לדבר מזה הענין, והוא יסוד ועקר גדול, וראיתי שרבים מומננו מקילים בדבר הזה מאד, אמרתי להעתיק הנה דברי הרמב"ם ז"ל בפרושו למשנה (אבות פ"ד משנה ה') וראוי לפרסמו: ר' צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם¹) וכך היה הלל אומר, ודאשתמש בתנא

¹) כן היה הגירסא בכל ספרי המשנה, ולפיסה נראה ששם קָרְדָּוּם הוא הכלי שחופרין בו (גראכשויעל) וכן כתיב ר' יונה המדקדק ע"פ ויקח אבימלך את הַקָּרְדָּוֹת (שופטים ט')

חלק, הא למדת כל הנהגה מדברית תורה נוטל חייו מן העולם, עכ"ל המשנה, וכתב הרמב"ם וז"ל: אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת, ולדעתי גם כן שדברתי בה לא יאותו לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לבלן, חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקורמים או לנמצאים, דע שזה שאמר לא תעשה התורה קרדום להפור בה, כלומר לא תחשבה כלי להיות בה, ובאר ואמר כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם, פירוש מחיי העולם הבא, והתעוהו בני אדם בזה הלשון הנגלה, והשליכוהו אחרי גום, ונתלו בפשוטי הדברים שלא יבינום, ואני אפרשם, וקבעו להם הקים על יחידים ועל קהלות, והביאו בני אדם לחשוב בסכלות גמורה שזה מחויב וראוי שיעזרו החכמים והתלמידים והאנשים המתעסקים בתורה ותורתן אומנותן, וזה הכל טעות, ולא נמצא בתורה ולא בדברי החכמים דבר שואמת אותו, ולא רגלים שישען עליהם כלל, שאנחנו כשנעייין בדרז"ל לא נמצא אצלם שהיו מבקשים ממון מבני אדם ולא היו מקבצים ממון לשיבות הנכבדות והיקרות, ולא לראשי גלויות, לא לדיינים, ולא למרביצי התורה, ולא לאחד מהגדולים ולא לשאר בני אדם מן העם, אבל נמצא בכל דור ודור בכל קהלותיהם שהיה בהן עני בתכלית העניות, ועשיר גדול בתכלית העושר, וחלילה לי לחשוד הרורות ההם שהם לא היו גומלי הסדר, ונתני צדקה, כי אמנם העני הוא אלו פשט ידו לקחת היו ממלאין ביתו זהב ופנינים, אלא שלא היה רוצה, אבל היה מסתפק במלאכתו שהיה מתפרנס בה אם ברוח אם בדוחק, והיה בו למה שבידי אדם, כי התורה מנעתו מזה, וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים, והיה לומד לפני שמעיה ואבטליון, והיה עני בתכלית העניות; ומעלתו היתה כאשר ידעת מתלמידיו אשר נמשלו במשה ואהרן והיושע, והקטן שבתלמידיו רבן יוחנן בן זכאי, ואין ספק למשכיל שאלו היה מורה לאנשי דורו ליהנות מהם לא היו מניחין אותו לחטוב עצים, ורבי חנינא בן דוסא יצאה ב"ק ואמרה כל העולם אינו נוזן אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש, ולא היה מבקש מבני אדם, וקרנא היה דיין בארץ ישראל והוא הוה דלי דולאה¹) וכשהיו באים בעלי הדין לפניו היה אומר תנו לי מי שירדלה במקומי, או תנו לי כדי במלתי ואדון לכם, ולא היו ישראל שברדום לא אכזרים ולא בלתי גומלי חסדים, ולא מצאנו חכם מן החכמים העניים, שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשירים אותם, חלילה לשם! אבל הם בעצמם היו חסידים, מאמינים האמת לעצמם, והיו מאמינים בהשיות ובתורת משה אשר בה

הסס המרות, חז"ל זה לא יסכן כי המר הוא הנקרא צל"ק את (שמואל ח' י"ג) ולא קרדום, כי הוא שמקעים בו ענים (אקסט) וכן זכרו רז"ל מר וקרדום צני כליס עיין שרשים לרד"ק, לכן נראה יוסר הניסח ולא קרדום לחתוך בו, וכן הוא במשנה דשבת (פ"ז משנה ח') וקרדום לחתוך בו את הדבילה.

¹ הרב כתב כאן בהפך הנרמזות שלנו, כי נגמרא צפרק צמרא דמסובות (ק"ה ע"ה) כתב קרנא סבי חמרא ורב הונא דלי דולא, עיין משנה המזכרת.

יוכה האדם לחיי עולם הבא, ולא היו מתירין לעצמן לבקש ממון מבני אדם, והיו רואים שלקחתן היא חלול השם בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מן המלאכות אשר יחיה בהם האדם, ותתבזה בעיניהם — ויהיה מי שעושה זה דבר ה' בזה, ואמנם התעו אלה המתגברים לחלוק על האמת ועל הפסוקים הפשוטים והנגלים בלקחת הממון מבני אדם ברצונם או ע"כ, מהמעשים אשר ימצאו בגמרא (הוא מעשה רר"א בר שמעון בפרק הפועלים דף פ"ד ע"ב) מאנשי בעלי מומין בגופותיהם או זקנים באו בימים עד שא"א להם לעשות מלאכה, שאין התבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים, ואם לא מה יעשו, הימותו? זה לא צותה התורה, ואתה תמצא המעשה אשר הביאו ראייה ממנו, באמרם: היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, בבעל מום שאינו יכול לעשות מלאכה, אבל עם היכולת לא המציאה אליו התורה דרך, ורבי יוסף היה מוליך עצים ממקום למקום, והיה אומר יפה מלאכה שמחמת את בעליה (ר"ל עס טונה לניו), כי בהוליכו העצים הכבדים, היה מתחמם גופו בלא ספק, והיה משבה זה ושמת בו, והיה נהנה במה שחלק לו השי"ת מה שאצלו כמעלות ההסתפקות, ושמעתי המשוגעים המבוהלים הנתלים בראויות שהביאו, באמרם: הרוצה ליהנות ינהה כאלישע, והרוצה שלא ליהנות אל ינהה כשמואל הרמתי, וזה אינו דומה לזה אשר מביאים כלל, אבל זה אצלי הטעה גדולה, מהביא ראייה ממנו, מפני שהוא מבואר, ואינו מקום שיטעה האדם בו, שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם, כל שכן שלא היה מבקש מהם, וקובע להם חקים, חלילה לשם! אמנם היה מקבל כבוד לבד, כשהיה מאכסן אותו אדם בעברו עליו להיות בבית אצלו, והיה אוכל להמו בלילה ההוא או ביום ההוא, והיה שב לעסקיו, ושמואל לא היה נכנס לבית אדם, ולא היה אוכל משום אדם, וכיוצא בזה אחו"ל, שת"ח כשירצה להרמות בזה עד שלא יכנס לבית אדם הרשות בידו, ואם ירצה להתאכסן אצל אדם בעברו עליו לצורך הוצאות הדרך הרשות בידו, מפני שכבר הזהירו מלאכול אצל כל אדם שלא לצורך. ואמרו המרבה סעודתו בכ"מ וכו', ואמרו כל סעודה שאינה של מצוה אסור לת"ח ליהנות ממנה, ולמה אאריך בזה הענין וכו', והביא אח"ז המעשה של ר' טרפון עם בעל הכרם (מפרק קונם ס"ב ע"א) שהיה ר"ט מצטער כל ימיו ואמר אוי לי שהשתמשתי בכתרה של תורה, שכל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעוה"ב, ונעקר מן העולם, והביא אחר זה המעשה של ר' יונתן בן עמרם (מפ"ק דב"ב ח' ע"א) שלא רצה ליהנות בכבוד התורה בשנת רעבון שפתח רבינו הקדוש אוצרות כנודע, וסיים הרמב"ם ז"ל, וז"ל: וב' המעשים האלה ישתיקו כל חולק בזה הענין, עכ"ד.

ואם יש מרבותינו הגדולים ע"ה שהיו אחרי הרמב"ם שאמרו עליו ז"ל שהפריז בזה מעט על המדה; יען שבלתי אפשר לרוב ת"ח העוסקים בצרכי הצבור לעמוד בזאת המדה להסתפק במועט כמעשי יריהם, כי לאו כל אדם יכול להגיע אל מרת חסידות כזו, וע"כ התירו בדותק לת"ח ליהנות קצת מאחרים, חלילה בעבור זה לחשוב שהתירו לכל ת"ח, וכל ההנאות והמתנות, ומכל אדם, אבל תדע קורא הנעים! שלא התירו אלא לרב העיר, והוא האב"ד, או המורה

צדק לערתו, או ראש הישיבה, ורוקא ליטול הספקה קבוע ופרס יהוה מן הקהל, אבל הלילה לאחד משלשה אלה לקבל דורונות מיחידים, או לדבר על לבם שימכרו להם הפצים בוול, או לבובז נגדם מאומה שזה אסור כמו שהאריכו בזה הפוסקים שאהרי הרמב"ם, ועיין בלבוש עמרת זהב (סי' רמ"ז ס' כ"א) אבל מי שאינו אב"ד וראש ישיבה או מורה הוראה, אף שהוא ת"ח גמור ועוסק בתורה אסור לו לקחת אפילו פרס מהקהל, ובפרט מי שאינו ת"ח אף שהוא פרוש וחסיד ומיראי ה' ומתושבי שמו, הלילה וחלילה לקחת פרס או הספקה קבוע מהקהל, ומכל שכן מיחידים יהיה על איוזה אופן שיהיה הוא גול גמור, ולית מאן דפליג ע"ז, וכמ"ש כל הנהגה מדברי תורה (ומכ"ש מחסידות ופרישות ומתפלות¹) ברכות ופדיונות) נוטל חייו מן העולם וכפרוש הרמב"ם הנ"ל — ואמרו על אחד מהחסידים הראשונים ע"ה שנכנס לחנות סוחר אחד לקנות חפץ מה, ואמרו לו שכניו ותר למענו, כי הוא מאנשי היראה והתורה, א"ל החסיד איני מבקש ויתורך, בכספי לא בתורתך באתי לקנות, ויעזוב חנותו ולא קנה החפץ ממנו, וילך לקנות מאיש אשר לא ידע אותו.

פרק נו

ואם אלה אנשי קדש מחוקקי צדק רבותינו הקדושים — לזכר עולם יהיה שמש — אשר תורת אמת היתה בפיהם, וכל יגיעתם לא היתה להשלמת נפשם לבר, אולם להביא נפשות רבות כלל האומה הישראלית, אל אשר הנצחי ולהנחיל קהלת יעקב מורשה עולמית, לחיותנו כיום הזה — כי לולא השלמים האלה ויגיעתם הרבה בפרושי התורה והמצות, בתקון המדות ודרך ארץ, ובהרחבת ההכמות והמדעים, כי עתה חסרנו כל הטוב הזה, פראים היינו, לחיותו שדה רמינו — ואם אלה הפרו את תורתן לערות מזומנים לעבודה ולמלאכה, להחיות את נפשם ונפשות נשיהם וטפם, ולא חשו על כבודם ולא השגיחו על כבוד תורתם, ומחם מי שבתר אף במלאכה נמכזה ושפלה מאד, רק למען לא ישילו א"ע על הצבור, על אחת כמה וכמה בדורות הללו, אשר נתמעטו הלבבות, ויסכרו מעיני השכל, ואם אמרו קדמונינו ז"ל על אנשי דורם: אם ראשונים וכו', מה יענו דורות האחרונים האלה, אשר דבר ה' יקר מאד? ומכ"ש האנשים פחותי המעלה מאד (אפילו בערך דורות הללו) אשר לא ידעו תורה, ולא יכירו לשון וספר, כזיו שדי יחיו, אך פניהם פני אדם, מרוע ישליכו אלה את כל יתבם על אחיהם? וסבל פרנסתם על שכם וזולתם?

¹ ויש להמליץ ע"ד הזהות על קדושי זמננו צמדינה זו שלוקחים מאת כל איש המצטק עזרה בנר, מסת נדבנת יד למען יתפלל בעדו: המסתפלל על חברו הוא נהנה מחלה — ואחד קדוש בספרו הם...ת אמר כמתנול ע"ז שהכסף המה הדיונים השכריוס על האדם, ולריך בעבור זה הכא אל הקדוש להשתדל שלא ישאר אלנו חח"ז שום דין עכ"ל, וכבר המסוקו הקדושים הללו מכל ההמון הרב המאמינים בהם כל הדיונים עד שגשגרו בליון דין, נקי כפלוני היוולא מנכסיו.

לכן היטיבו נא מעליכם, ושובו מדרככם הרעה אשר הורגלתם בה, כי רבים חללים הפיל ההרגל הרע, ועצומים כל הרוגיו, ואמר אפלטון האלהי: הרגולות; על כל דבר שלטון, וכמו שהארץ לבאר הרמב"ם ז"ל (במורה ח"א פ' לא) מרוע הלמוד וההרגל במה שיש בו די — עורו נא אחי! מתרדמת העצלות, רב לכם לחבוק ידים, למדו תורת אל חי, קנו חכמה דרשונה וחיו, ככתוב (משלי ח' ל"ה): כי מוצאי מצא חיים, ונאמר: החכמה! תחיה בעליה (קהלת ז' י"ב) או למדו מלאכת מחשבת, או מלאכת עבודה, אחר החפוש והנסיון אשר תנסו את תבונת נפשכם, כי כמו שנתנה סגלה מיוחדת לאיש איש לאוזה מהחכמות, כן לו סגלה טבעית למלאכה מהמלאכות שתהיה מכנה סבת טרפו בחייו, והטביע בו היוצר, ושם נופו ותכונת אבריו והכרת שכלו מוכנות למלאכה זו, כמו שהטביעה יד היוצר בטבע כל מין ממיני החיים, נטוה ותאוה אל מין אחד מהצמחים והבעלי חיים, הוטבע עליו להיות סבה למונו, כל ימי היותו בחיים, ותכונות אבריו ראויין לרבר ההוא (עין חו"ה שער הבטחון סוף פ"ג) כמו שנראה מהם וכמו שנתפרסם בספרי חכמת תולדות החיים למיניהם, מהרבה תהבולות והמצאות, וכלים גופנים המיוחדים לבל מין ומין, ילאה שכלנו, ויכהה נר הדעת, בחקור אחריהם לתבולות, כי חכמת ה' בלתי מוגבלת בכל רמש הרומש, ובכל היה ובהמה, מן העש קטן היצירה, עד השנהב הנורא, מן השרץ הרק, עד לוויתן הגדול, זה ראשית דרכי אל, ואולם כל החי — לבד מהארם — כוללות תכונתם ונטותם כל המין, ולא יבדל איש פרטי מהמין בכלל, גם יתעורר בכל איש הפרטי מהם הפיץ טבעו וכת תבונתו מעצמו; אולם לבני אדם נתן ה' לבל אחד ואחד תכונות פרטיות אין לזולתו גם צריך האדם להפש אחרי טבעו, ולנסות כוזג והכנתו, אל מה מהמלאכות והפעולות הוכן לו יתר שאת, יבקש ע"י טרפו וטרף ביתו כל ימי צבאו על הארץ, ע"ד שאמר החכם: מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלגה (משלי כ' ה') וכשתמצאו אחי! החפיץ הטבעי, והסגלה, לאויו מהמלאכות המוטבעים בנפשכם, השתדלו אחריה והרגילו בה יותר ויותר, למען תגיעו אל כשרון רב, ועשו בה בעמל וחריצות, ואל תשעו בדברי שקר יבטיחו אתכם חווי און המהבילים אתכם ונשיכם ובניכם במהוה כזב בקסם לכם תפל, כאשר תעו והתעו כהני האלילים בשקוציהם ובהבלם אַרְאֵקֶל (Orakel) (2) את המונם

(1) צנזור הנוראת שם החכמה רבו הכתובים, הפילוסוף יבארה בפילוסופיא, והמקובל בקבלה, והסורתי בלמודי החיזו והפטור, האכזר והמוטר, וכן איש איש לפי ענינו ולפי תנו יטעום זה טעם, ולנו אין לנו אלא דברי רבנו רש"י ז"ל רשם המבארים ככ"מ, ששם חכמה כולל תורה ודרך ארץ (קדושין פרק האיש מקדש מ"ט ע"ב ד"ה-ה חכמה), וכוונתו להעמיק בפרטי בחורי השם הזה, ישיון צמורה (פרק האהרון) וכוף דבר כל מה שכתב שם הרב ז"ל כבר וכלל בשלש הנות אלו שכתב רש"י ז"ל, ועיון לעיל שער שלישי סוף פרק י"ד בהערס.

(2) אַרְאֵקֶל הכל ידוע בימים הקדמונים לעובדי האלילים, שאלו בו כאשר שאלו לבזותיו הקדושים במספט האורים, וכדעלפי (Delphi) (עיר מזער. צלחין יון) היה אַרְאֵקֶל

החשכים בעם, והרמב"ם ז"ל באגרותיו אל חכמי קהל מארסעליא (Marseille) אמר שאמונה בדברי תהו התעו גם את אבותינו בסוף בית שני, ועי"ז נאבדו מארצם, ואבדו מלחמותם, בהצותם את אויביהם, כי במהו על מגידי עתידות ואצטגנינות וכדומה, והלואי למדו במקומן לדעת היטב טכסיסי מלהמה ולא הגיעו אל מה שהגיעו אז בימים ההם, ולפיכך קראו הנביאים ע"ה אותם סכלים ואוילים, וראי סכלים ואוילים היו ואחר התהו אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה הלכו עיי"ש, וכלל זה הורה לנו הרב ז"ל שם שאין ראוי לאדם להאמין אלא באחד משלשה דברים, הראשון מה שהשיג בדעת השכל, כגון חכמת החשבון וגעאמעטריא והדומה, והשני מה שיישגנו באחד מההמש הרגשות, והשלישי דבר שקבל אותו מן הנביאים והדומה להם, וצריך לחלק בדעתו בין אלו האמונות, אבל מי שיאמין בדבר אחר שאינו משלשת המינים האלה עליו נאמר פתי יאמין לכל דבר עיי"ש. כי האמונה היא כשאר המדות אשר סתמן רעות כשנמשכין מן הנפש הבהמית, אם לא שיתחבר אליהן השכל הישר החוקר לתכליתן לבחור הנאה ולדחות המגונה, לקרב האמת ולרחק הכזב והנמנע, ע"כ מצינו שרוב עמי הארץ מהזיקים מאד באמונה ומתנהגים בחסידות, והוא אמונה כוזבת באמת וחסידות מדומה, כמו שאמרו: אין בור ירא הטא ולא ע"ה חסיד, ולכן אמרו הם ז"ל אם ע"ה הוא חסיד, אל תדור בשכונתו (ועיין שער היחוד פ"ב מספר ח"ה, וראש ספר מסלת ישראל).

לכן רב לכם אחי! בטוח על דברי תהו אלה, הנבאים לכם בעד אגורת כסף להריק לכם ברכה, ולעשות ארבות בשמים למענכם להמטיר עליכם שפעת דגן ותירווש, להוריד לכם לחם אבירים באין עמל וטרח, לנשוא משך הזרע בלי הרישה וזריעה, כי שומר רוח הבל לא יקצור, והנרדם לעת זרע זרע לא ימלא גרנו בר, ואולם יד הרוצים תתן אכל למכביר, ובקשו רחמים ממי שהעשר והנכסים שלו, כי אז ייטיב לכם, וברכתו תחול במעשה ידיכם, תשבועו ותתענגו וטוב לכם כל הימים, כמאמר נעים ומירות ישראל יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קב"ה ב'), ובוהו תמצאו הן והסר ג"כ בעיני הקיסר יר"ה, ובעיני העם אשר אתם יושבים בקרבו, וכמ"ש שלמה ע"ה: היות איש מהיר במלאכתו

היותר מפורסם צימים הסס ועמד נהיכל האליל אפאללא (Apollo) (הוא אליל הסיר והנגינה גם אליל הרועים, ולאמריס קנה שהוא יבל או יובל המזכירם נמורה שהיו חנות המקנה ומספסי כנור ועוגב). ומה נעמה מליגת המשורר הגדול הרב ר' יהודה הלוי בקינתו על חורבן בית ה' זמרו, ואם הבלם ירמו לתמיד ואוריך" והיננו צעיי שס אראקל מרכב משתחנן חנות עבריות אור הבל המתדמה נכונתו לשם אורים ותמים כמ"ש חו"ל (יומא ע"ג ז') אורים שמאירים את דכריהם, תמים שמעלימים את דכריהם עיי"ש, ועיין רש"י (שמות כ"ח) ותמים נרדף עם הכל (ועיין אורז השרשים שרש תמס) רק שאורים ותמים נרדפו ואור הבל ציחיד, ולפי עדות ההסס מאקרוביאוס (Makrobius) נקרא נלשון מזרים השמש נסס אור (כמו נעצרי נר ואור השך בערפיסיה) ומזה נקרא אפאללא נסס ארוס (Orus) עכ"ל, וזה לעמם זה עשה אלהים, והנן.

לפני מלכים יתיצב, ויודוך עם ישרון כי תיטיב לך באכלך להם הריצות, ולא תלחם להם עצלות, כי זה כל ישעי הקיסר ירצה וזה כל הפצו, לראות יום יבקע עליך שחר הצלחתך והצלחת כל ההוסים בצלו.

שאלו נא עוברי דרך ארצות קדם ויגידו לכם שהרבה מהיהודים הגרים שמה המה בעלי מלאכות וכן מהיהודים שבאפריקא, וידענו בברור שהיהודים אשר בבירת מעראקש (Meraksch o. Maroko) במחוז מאראקא (Maroko) שהמה היום במספר 11000 רובם צורפי כסף וזהב (גלגל זמידט) גם שלחו ערי אשכנז ודרשו איך בימים ההם עוסקים הרבה יהודים שמה בכל מלאכות הן מלאכות מחשבות והנהדרות והן מלאכות הפשוטות, ואם באמת יש אתנו גם פה במדינתנו היום כמה בעלי מלאכות, אך מצער המה, בפרט במלאכות החשובות והנהדרות לא נמצאו כלל כמעט, גם במלאכות הפשוטות כגון התפירה והנגרות וכדומה, נמצאו רק המעט מהמעט היהודים מלאכתם לתכליתם, כי רובם לא למדו מנעוריהם אצל בעלי מלאכות מובהקים ושלמים במלאכתם, ועוד רעה חולה במדינתנו שבעלי המלאכות המה בעיני אחינו הסוחרים והרוכלים, ובפרט בעיני הלומדים בהכלית השפלות והבוזין מאד וכבר הראת לדעת קורא נעים! בפרקים הקודמים שכל גדולי רבותינו היו בעלי מלאכות.

וכמו שראוי לתקן בכל עיר ופלך בתי הספר על פי סדר ישר ללמוד הדת התורה והמוסר ולשון המדינה והחשבון וכיוצא בו מההכרחיות, כן ראוי ומחויב שיתיסדו גם בתי הנדך לכל מלאכות כמו שיסדו היום הראשים מאחינו בני ישראל ברוב קהלות הקדש בארץ אשכנז, ויואל ה' ויערה רוח ממרום ויעורר גם לבב הרבנים הגאונים וראשי מנהלי העדה במדינתנו להתאסף יחד וליסד כאלה בין אחבי' בכל המדינה אחר קבלת ההסכמה ורשיון מהקיסר ירצה.

ועכ"פ טרם כל דבר ראוי לבעלי עירות גדולות (כמו שיסדו חברת תלמוד תורה) ליסד גם כן (עפ"י רשיון) חברת פועלי צדק לשלם עבור בני עניים שבר למוד מלאכה אצל אומנים כמו שהוצי' בכמה עירות באשכנז, וזה שנים לא כביר נתיסדה בעיר אפֶּענבאך (Offenbach) חברה כזו המספקת בני עניים אצל בעלי אומנים ומלמדים אותם מקורם מלאכת הכתיבה והחשבון ולהתות תו (נייכענן) וכדומה מהיריעות ההכרחיות והנצרכות וכן עשו היהודים בֶּפֶראנקפֶּורט דמיין (Frankfurt a. Main) וזולתן מהמקומות.

פרק נו

מעתה שפתי לא אכלא מלהעיר את עמי ואחי עוד על חולה רעה שנשרשה בנו, והיא: מדוע רק על המסחר לבר שמנו מגמתנו, כגבר כאשה, כקטן כגדול, כעשיר כדל, מדוע לא נצער בעקבי אבותינו הקרמונים, לעבור גם עבודת האדמה, מדוע מאסנו אנחנו בה, והתרחקנו ממנה, ואין איש מאתנו היום לא אכר ולא כורם ולא יוגב, געלו בעבודה זו אך לא בצדק, הוילוה עתה אך לא במשפט; כי לא היתה מעולם עבודה זו בויה ושפלה, ונהפוך הוא חשבוה מאז

למלאכה כבודה ותפארה, ויתנו לה ראשית הבכורה; כי ממנה תוצאות חיים, ולא דלת העם לבר התעסקו בה, אך גם אצילי הארץ וחוריה, גם הנסיכים והמלכים חרשו האדמה, וישדרו תלמי שדותיהם, ויהר עם איש החמוני ידיהם לכלי המהרשה תשלחנה — גרעון בן יואש אבי העזרי, מן הביתת חטיו קרא אותו ה' לשפוט את עמו ולהושיעם מיד שונאיהם (שופטים ו' י"א), שאול בן קיש המלך הראשון בישרון אהרי אשר משהו ה' לנגוד על עמו, עוד הלך אחר צמדו לעבוד עבודת שדהו (ש"א י"א ה'), אלישע בן שפט ממחרשתו נלקח להיות נביא לעמו להטיף לבית יעקב (מ"א י"ט י"ט), המלך עזיהו היה אוהב עבודת האדמה שנאמר (דה"ב כ"ז י'): ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אכרים וכורמים בהרים ובכרמל כי אהב אדמה היה, והזיל בב"ר (פ' כ"ב) לא גנוהו אלא בעבור להוטו עייש, ומאד הוזהרו לנו חז"ל בהרבה מקומות על עבודת האדמה, רבא אמר לרבנן (בדרכי ל"ה ע"ב): במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחוו קמאי כי היכי דלא תמרדו במזונייכו כולא שתא, ועיין רש"י שם, ור' לוי אמר בבראשית רבה (פרשה מ"ג): בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור ראה אותן איכלים ושותים ופוחזים, אמר הלואי לא יאה לי חלק בארץ הזאת, וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עסוקין בנכוש בשעת הנכוש בעדור בשעת העדור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, ושם (צ"א) רדו שמה שכל הלוקח תבואה מן השוק ירדה כתוב בו, וכן הוא (בפרק מי שמתו) בקצת שנוי לשון, ובויקרא רבה (פרשה כ"ב) אוהב כסף לא ישבע כסף, אוהב ממון לא ישבע ממון, ואוהב בהמון לא תבואה שכל מי שהומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו מה הנאה יש לו, ר' ישמעאל ב"ר תנאים ורבי הנני בריה דרבי בשם ר' ירמיה, כתוב וירדו מאניותיהם על הארץ יעמדו (יהקאל כ"ז כ"ט) וכי אין אנו יודעין שעל הארץ היו עומדין, אלא הרי ששקע ספינתו של אהר בים ויש לו קרקע על הארץ יעמוד ואם אין לו קרקע אין לך הבל גדול מזה, והולקוט בשם המדרש (משלי רמז תקמ"ח) עובד אדמתו ישבע לחם, א"ר שמעון בן לוי אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם ואם לאו לא ישבע לחם, ומה נמלצו אמרי יושר מר' אחאי בן יאשהו ותר שאת לו ויתר עו לו על כל המאמרים הנזכרים (אבות דר"נ פרק ל"א) הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מניקות אחרות ואינו שבע, הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה לחפור וקבור, האוכל משלו (פסוק, משנודם מדהו) דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו ע"כ, וכן אצל גוים עצומים וממלכות גדולות היתה עבודת האדמה תפארת לבעליה, והיו מתעמלים בה כקטן כגדול בשקידה והריצות להוציא שפעת ברכה ממנה, גם למען הרגל את גויתם לשאת בנקל ובנחת את עמל העבודה הקשה, ובעבור זה מה עצמה היתה הצלחתם בקרב ומלחמה, נפלאות הראו בהציותם את מתקוממם, עיין ספור הטבע לפליניוס (Plinius Natargeschichte B. XVIII kap. 5.) וספר הנהגת האומה לאריסטו (Aristoteles Politik VI. kap. 4.) ראו נא איך היתה עבודה זו חשובה אצל הכשרים הפרסים והמצרים, עד שהמצרים לרוב חבתם

את העבודה זו ולגדול יקרתה, היו מכבדים את הבהמות הנצרכות לעבודת האדמה ותהינה קדש בעיניהם¹.

פרק נה

התבוננו נא וקראו בספר איליאדי להמשורר הגדול האמער היוני (Homer's Jliade B. XI. v. 106.) הלא תראו שגדולי שרי צבאות והמלכים בימי קדם היו עובדי אדמה ורועי צאן, דעו נא וראו איך החכמים קסענאפאן (Xenophon) והעסיאדוס (Hesiodus) מלמדים את האדם לאחוז רק בעבודת האדמה, והפליאו להראות ראיות ברורות ונצחיות, שרק עבודה זו תעשיר את האדם ותנהלהו על פסגת רבת ההון (עיין דיאניזיוס האליקארנאזוס (Dionysius Halicar. B. II), ואמרו (בפרק הבא על יבמתו) עתידין כל בעלי אומניות שיעמרו על הקרקע (כ"ל שישליכו אז מלאכתו ומשמרו וינמרו למחיס עונות האדמה) שנאמר וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו (יחוקאל כ"ז ב"ט) ע"כ, שאלו נא את הנוסעים הסוככים לתור את תכונות ארצות הרחוקות ויגירו לכם, שבארץ כינא (China) גם היום עובד האדמה יכובד יותר מהאומנים והסוחרים אשר במדינה והאכר העובד עבודתו בעמל והרצות, והשכיל בה שכם יתר על אחיו האכרים, ינתן לו בעבור זה משפט החרות כאחד חורי הארץ ואציליה, וברומא היתה הרת בימי קדם שהאיש אשר לא היה לו שדה עבודת שני ימים (לזוייט מארגען פעלד) לא היה ראוי להפקד בין צבא אנשי החיל (מיללער ברברוי הימים הכללי הנזכר ספר ב') לכו נא אחי! וקראו בספרי העתים לרומיים ותמצאו, שרק אז הרימו קרן הצלחתם, בעת שפקדו את האכרים חרשי האדמה לדיקטאטארין (Dictators)² וישימום לראשי הגדוד ושרי לגאיונים (לגינאן Legionen)³ ולמושלי ארץ התרוממו, ובתרועה ובכבוד נצחון רב (טריומף

¹ ובפרט השור להיות תועלתו לעבודה זו יוסר גדולה מזולתו, וכמ"ש הכתוב (משלי י"ד ד') ורב תבואת זבח שור. ע"כ חק היה למזרים שכל השוחטו ואוכל את זשרו אחת דתו להמיות כאלו הרג את האדם, (ועיין צמורה ח"ג פ' ל') וההודיים (אינדיאנער) עד היום הזה מכבדים את בעלי הקרנים ובפרט הפרה, גם אלל הפרדיגער (Phrygier) והגענטאחט (Gentoo) חק הוא גם היום שכל ההורג את השור או עשה בו פלע או חבורה בן מות האיש הזה, והכרמאנען (Bramanen) יאמינו לגודל תועלת השור וחשיבותו, שכאשר ימות האדם תחללנו נשמתו בו — וכבר ידעת שמורתנו הקדושה אותה לשלם חמשה צעד השור אם עבח או מכר הנזב, ולא כן נזסה בזולתו, והוא לגודל תועלתו וחשיבותו, ולזה כוון ר' מאיר (ב"ק ע"ט ע"ב) באמרו: בל וראה כמה גדול כח של מלאכה שור שבעל מלאכתו חמשה.

² דיקטאטאר הוא ראש המדינה (שטאטעס אצער הויפט) שצחרו בזמן שפוט היועלים (קאנסולין (Consules) ברומא לפרקים צעת נר, והיה מושל על המדינה ששה חדשים, ופקודתו היחה חזקה צעת הזאת, ואחרי דבריו לא ישנו.

³ כן באר ר' שמואל הנגיד ז"ל בתהלים (קכ"ג ד') הכול לגאיונים, ועיין אבודרהם

(Triumph) שבו משרי קרב לעבודת ארמיתם כבראשונה, בימים האלה היתה רומא ממלכה רחבה לגבולותיה, נוראה לכל העמים סביבותיה וגברת ממלכות בכל הארץ, אך כאשר בחרו אחרי זה בחיי ענג, ויבוזו לכל מלאכה כבדה ועבודה קשה, ומהתענג ומרך נחלש גופם, נשתה גבורתם, ותעצלנה ידיהם, וכעתה רוחם האמיץ, אז ממלכתם הרמה פלאים ירדה במצולות השוד והשבר, עד שהדלה להיות ממלכה ואיננה — וכן היתה אומתנו בתכלית ההצלחה כל זמן שרוב אנשיה עבדו את הארמה, בטח ישבו בימים ההם איש תחת גפנו ותאנתו ואין מחריר, ומהרגל עבודה בעלי זרוע וכח היו, ומרוב אונים הרגיוו יושבי תבל, ויחילו דרכיהם בכל עת בהצותם את אויביהם, כמבואר בתנ"ך וביוסיפון לרומיים, גם לבבם היה שלם עם אלהים ואנשים, איש את אחיו לא הונה, תרמית וכזב לא ידעו, בצע מעשקות מוזר היה בעיניהם, גם שבועת שוא רחקה מהם, כספם לא נתנו בנשך, גם קנאה גם שנאה וכל עול ועושק הנעשים במסחר וקנין לא מצאו ביניהם מקום, אך גבר במסלתו הלך לפעלו ולעבודתו מבקר עד הנשף, ועז הדרך היו נוהגים עדת בני ישראל מן יציאת מצרים עד שלמה, זמן קרוב לחמש מאות שנה.

פרק נט

ויהי במלוך המלך החכם הזה והתקנא במצרים בצוריים וצידוניים, החל לבנות לו ע"י הצידונים אניות, הוא היה הראשון² בישראל שנתן בים דרך לעשות

ויבלעוהו לגיונות בחפלת נחם, וליגיאן הוא קבון אנשי חיל ערך ששת אלפים במחנה עד עשרת אלפים.

¹ כבוד הנלחון הנעשה לשר זבא המנלח, הוא הנסיעה בכבוד רב ותפארה וזהמון חונג משדי קרב אל העיר רומא, עיין קדמוניות לרומיים (§. 185).

² ואף שכבר כבש דוד חילות ועיזון גבר (עירום ה"ל) על חוף ים סוף, והיה ידיד חירס; בכל זאת לא עשה מו"מ בים ולא שלח אניות, לדעתו שאינו ראוי בעיני ה', והחכם עאופאלעמוס (Eupolemus) היוני כתב שדוד שלח ג"כ אניות אל אורפע (Urphe) (אי אחד על ים סוף) והביא משם זהב, והחכם מאסהיים (J. L. Mosheim) בהגהותיו לספר בקורת התנ"ך להחכם קאלמוט ה"ל (U. S. XXVII) הביא ראיה לדברי היוני הזה מחלהים (פ"ט כ"ו) ושמתו בים ידו ונזהרות ימינו ע"כ. אבל הוא השערה בעלמא, והאין מביאין ראיה מן השיר והמליצה. ומ"ש שדוד שלח אניות אופירה ג"כ, והביא ראיה מן ד"ה (א' כ"ט ד') שאחמר שם שהכין לבית ה' שלשת אלפים ככרי זהב מזהב אופיר, ע"כ. מזה אינה ראיה ששלח דוקא בעלמא אל אופיר, ובפרט שהכתובים אינם מודיעים לנו זאת, ובאמת מההון הרב שהשחיר דוד לבנו און להפליא, כי דוד כבש ממלכות רבות וכלם נחתו לו מן הרבה, גם שלל רב היה לו מן העמים האלה (עיין ש"ב ח') והארצות שכבש דוד ונחתו לו כל ימי ממשלתו מס, היו משופעות זהון ועושר גדול, וכרוב הארצות האלה היו הכרי מחכות, וכל ממלכת ערב היו נותנים לו לאוצרות כסף וזהב, ומי לא ידע מהון ועושר הרב אשר נאלא למדינה הזאת

מסחר וקנין במים רבים, והיה מעורר גם בלב אנשי מדינתו תשוקה אל המסחר הזה, כמו שאמר (קהלת י"א א') 'שלה לחמך על פני המים וגו' (כפי דעת רוב המפרשים) אז גדלה אהבת התענוג והסלסול במלך ובעם ונפרצו אל המותר, וקרה להם מה שקרה כידוע מספרי נביאינו (וכמ"ש החוקר הגדול הרמב"ן ז"ל לענין מלאכת ההרור) וכאשר נתפורו היהודים בחרבן בית הראשון לבבל ולארצות שונות, ומלכי סוריא ומלכי מצרים שלחו משפחות הרבה מבני ישראל לרוחב ארצותם, והושיבום בעירות על חפי ימים מקום נמל, אז נתוספה בהם תשוקת ההון ועשר יותר ויותר, כי התקנאו בסוחרים גויי הארצות האלה, ומעט מעט השליכו אחר גום את עבודת האדמה וישו שכמם למקנה וקנין, עד שנעשה עבודת האדמה אחת אחת זרה בעיניהם, והיו לממלכת סוחרים עד היום הזה, בהפך גמור לרצון התורה, כי כונתה היתה שנהיה כלנו ממלכת עובדי אדמה, כי ראתה החכמה העליונה שרק היא תנהלנו אל אשר האמתי ולא המסחר, כי הוא יזיק עפי' רוב, ובפרט אם יצא מגדר השווי והשעור המצומצם, שאז יתעה את בני אדם מחיי מנוחה והסתפקות, ומעורר בקרבם רוח עוועים אל חיי התענוג והמותרות (לוקסוס) המשביתים מרגועם ומביאים לירי פזור הנפש, והוא יסוד כל רשע וכל נגעני בני אדם, וז"ל הרמב"ם (מורה ח"ג פ' ל"ט): רוב ההפסד הבא במדינות בין בני אדם, אמנם הוא מפני החריצות אל הממון והרבות ממנו, ורוב התאוה להוסיף נכסים וכבוד, עכ"ל.

פרק ט

ובעליל נראה כאשר נבאר, שכונה החכמה העליונה בתורתה להיות עם ישראל רק ממלכת עובדי אדמה, ולא ממלכת סוחרים, ראשונה: הלא נתנה הלכת השרה לאחזה לאיש איש מישאל לעבוד אותה להיות לו ולביתו ממנה מרפם ומוזנם וכל צרכם, והשנית: בכל היעודים שבתורה הברכות והקללות מהעשר ומהעוני לא תמצא כ"א משרה כרם ומקנה, וכן יסופר העשיר בכל המקרא לרוב רק באלה, גם החגים המה זכר לברכת השרה והכרם (נוסף על זכר יסודי הדת והאמונה) כמו הבאת העמר, ושתי הלחם, ולקחת ארבעה מינים להודות לה' אשר צוה את הברכה ולעוררנו לעבודה, ונקרא בעבור זה חג המצות בשם חג האביב (יען שאז מתעשלים בלחץ המזרח דגן חטה ושעורה) וחג השני בשם חג הבכורים והג הקציר (שלא כלה הקציר) וחג הסכות נקרא בשם חג האסיף (כי נו יאסף כל עשר הטעם אל הטיה) גם רוב המשלים הבאים במקרא לקוחים מעבודת האדמה והכרם. האשת חיל מתוארת רק בהנהגת הבית ובעבודת האדמה וכרם, ולא מתוארת

וצפרט המהוז הנקרא ערב המאושר (דאם גליקליכע אראציען). בפסוק (עיין במדבר ל"ג מ"ג) אשר בלחץ ארום נודעים מאד ההרי מחמות, גם בסוף בית שני היה נודע שמש, גם בלחץ ישראל צעמם היו הרי מחמות מצרולי ונחשט כמו שהולך ומספר המחוקק, ארץ אשר אבניה ברזל, והמריה חמוז נחשט (דברים ח' ט'), ואמר ברזל נחשט מעלך (שם ל"ג כ"ה).

(כבנות ישראל זמננו במדינה זו) בחריצות למקח וממכר, ולא היתה מוכרת או כ"א הפצים מפעל ידה וממלאכתה, כמו שנאמר (משלי ל"א) סדין עשתה ותמכר והגור נתנה לכנעני (עיין פסחים נ' ע"ב). גם בשבת ארץ הצבי ומעלותיה אשר מספר המהוקק אלהי, משבתה ג"כ רק במעלות הללו והרומה להם, כמו שאמר (דברים ה', י"ז ה' ט') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים, עינות ותהמות יצאים בבקעה ובהר, ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ורפש, ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה, ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת, ואינה מתארה כלל במעלותיה וסגולותיה אל המסחר, אף שהיתה באמת מסגלת מאד אל מסחר החיצוני¹) כימיו ובארתיו (זעו אונד קארלוואטען האנדעל) ולא היתה דוגמתה בכל העולם, כי היא לחפי ימים תשכון ואל מבוואות מים רבים גבוליה, כי למערבה וצפונה הוא ים פלשתים והוא ים האמצעי (דאס מיטטעללענדישע מעער) והנקרא על הוף ארץ ישראל והמדינות הסמוכות לה בשם ים סוריא (דאס סירישע מעער) ולצד דרומית מערבית הים סוף הנקרא ים האדום (דאס ראטהע מעער) או לשון ים הערבי (דער אראבישע מעער צוטען), וידוע שהמסחר הרב והעצום שנעשה בימי קדם היה עם מדינת הודו (אינדיען) וכל המסחר הזה הלך מתודו דרך יבשה עד הוף המערבי של ים האמצעי על הוף ארץ כנען או פיניציע (אשר ארץ ישראל הלך הגדול ממנה) וכבר נודע מהמסחר הגדול והעצום שעשו שכניהם על הפי ימים אלו אנשי צור וצידון (הגודעיס אז צעס סוחי פיניציע) ויסהרו את כל גווי הארצות²) ובאשר הולך ומספר הנביא האלהי (יהוקאל כ"ז) בקינתו הנפלאה על צור, באמרו: היושבת על מבוואות ים רכלת העמים אל איים רבים וגו' את אמרת אני כלילת יופי בלב ימים גבולך וגו' עד סוף פרשה כ"ה, גם ידוע מהמסחר העצום שעשה המלך שלמה באניות אשר עשה ע"י הצידונים בעציון גבר ובאילות על שפת ים סוף, ויותר שהיתה ארץ ישראל מסגלת למסחר הימני היתה מסגלת מאד (יותר מכל ארץ כנען וארצות שכניהם) למסחר הארתי, ובפרט ירושלים לחייתה מתוקנת בדרכים טובים וביתוקנים, והמסחר הארתי הזה היה נהוג בארץ מזרח מאז ומקדם, ועוד זמן

¹ המסחר יתחלק לשני מינים למסחר פנימי ולמסחר חיצוני (אינדיימישער אונד אויס-ווערשינגער האנדעל) הפנימי הוא המו"מ הנעשה הוך המדינה בין איש לרעהו כצדוואת אלנותס (פרלדוקטען) או כסחורות ידס (מאטופאקטור וואלרען) וכדומה מהסחורות הנעשות הוך המדינה, והחיצוני הוא המקח וממכר הנעשה הוך למדינה, והוא (ר"ל המסחר החיצוני) יתחלק נ"כ לשני מינים למסחר פועל ולמסחר פועל (פאסיווער אונד אקטיווער האנדעל) הפועל הוא הלוקחה או המשא אשר אינו לוקח סחורה מסחרי מדינה זולתו, והפועל הוא הנסיה או המכירה אשר אינו מוכר להס מסחורת מדינתו.

² גם הכינעיער נראה שהיו מוכרחים לעוזב עבודה אדמה ולמאז מהיחס במסחר, יען שכשם יהושע ולקה ארנס מהס ויגרשם אל הוף ימים, ועיין בספר ד"ה סגול להחס מיללער (ספר א' קפיטל ז').

רב קודם משה היה המסחר הזה גדול מאד אצל הערביים, עוד בימי יעקב מצינו (בראשית ל"ז כ"ה) ארחות ישמעאלים מדינים נשאו סחורות על גמלים מגלעד מצרימה, והן המה ארחות תמא והליכות שבא שמוכר איוב (ו' י"ט) וארחת דדנים שמוכר ישעיה (כ"א י"ג) ועוד בימינו גדול מאד המסחר הארחי הזה בארץ המזרח אצל הערביים — והשלישית: שבכל התורה לא מצינו ענין מיוחד ממסחר וקנין ולא חקים ומשפטים דחבים מבוארים ומפורשים בו, כמו שעשתה אצל עבודת האדמה והכרם, ודינו ארבעה אבות נזיקין והזומה, הנהוגים רק אצל חיי איש האדמה.

פרק ס"א

והמעט שבא בתורה ממכירה וקניה כונתה אל המסחר הפנימי ההכרחי הקמץ בערכו, והוא בדברים ההכרחיים לאדם כמאכל ומשקה ומלבוש ומעון שדה וכרם ומקנה וכלים, עבדים ושפחות ותבואת השרה הנהוג בין איש לעמיתו, כמו שאמרה: וכי תמכרו ממכר לעמיתך¹ אוקנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו, והמו"מ הזה הכרחי במדינה, ובלעדיו לא יתקיים הקבוץ הכללי ולא התוקן ההברה, ובכללו ג"כ המו"מ בחפצים ותבואות ומקנה, הנעשה מנוף אל נוף ומפלך לפלך, ע"י סוחר המחזיר על הכפרים ועירות וקבוץ על יד, ומוכרם בנוף אחר תוך המדינה לאמנים ולחנונים בכסף או בחליפין, כי לא כל הפלכים והמהוות שוים בתבואתם ובקנינם, ע"כ צריך שיושלם חסרון האחד במותרות וולתו, והמסחר הפנימי לבד די לתקון הזה, ובפרט ארץ ישראל שהיתה בטבעה ממולאת בכל טוב, ודעו נא וראו שכל מדינת כינא (China) הממלכה הרבה, מסתפקת עד היום הזה כמעט במסחר הפנימי לבד, וכן באמת נהגו עם ישראל עד ימי שלמה כמשפט התורה, ומה שאמרו חז"ל שהיו משבט זבלון ודן סוחרים שעברו בציות ימים? לא ידעתי אבון כי משמעות הכתובים אינם מורים כי אם ששכנו לחוף ימים, ר"ל שגבול ארצם היה על חוף ימים (עיין בראשית מ"ט י"ג, והגבולים ביהושע. שופטים ה' י"ז, דברים ל"ג, י"ח כ"ג) ועוד הלא בפרוש מבואר במלכים וד"ה שלא היתה נודעת בקרב ישראל מלאכת הספינה ומכ"ש לעבור בה דרך ים, ורק ע"י הצירונים נעשתה זאת בימי שלמה בפעם ראשונה, וכמו שנאמר

¹ האוצר השרשים בשרש עמת אמר וז"ל: עמיה שח"ז מלערף על אדם שהוא רע ועמית לאדם אחר שהוא עמו ואחו עכ"ל, ונזכר ח"כ מלת יהס עם ופירושו (כעצמעות) ומשמע אפילו הנכרי מעם אחר, ולא כן אמרו בש"ס עיין בפרק הזהב שאמרו עם שאתך בתורה, ולי נראה שהוא נזכר מן שם הקבוץ עם ופירושו כמו בן עמי (מיש צדוקי) וכן כל עמיה שבמקרא, ואינו נלמד לשם רע כי רע אף הנכרי במשמע, כמו ואהבת לרעך כמוך, והעד לדברינו (שעמית חזר לנצל דת אחת) שם אחיו הנזכר פה בפסוק, ובא"ת לאו דאלו סומו כולל אף אינו ב"ב כמו שצווח לקמן בשם הפוסקים, אבל דברים מורה בהם וצווחר להלן בענין הזה.

(ד'ה ב' ה' י'ח) וישלח לו הירם ביד עבדיו אניות ועבדים יודעי ים ויבאו עם עבדי שלמה אופירה — ואח'ז פעם שנית ע'י יהושפט מלך יהודה בעציון גבר, אך פרץ ה' את מעשיו וישברו האניות ולא עצרו ללכת אל תרשיש ככתוב על ספר הנזכר (כ' ל'ז).

פרק סב

ואולי כוננו חז"ל על זמן שאחר שלמה שאז היתה באמת נודעת הליכת הספינה אצל עם ישראל, והמסחר הלך וגדל אצלם ועשו מקנה וקנין בים וביבשה עם כל העמים סביבותיהם, הבלתי נרצה ומוסכם עם דעת התורה (והעד מסחר הסוסים שעשה שלמה עם מצרים אשר אסרה התורה בפרוש), אך תשוקת ההון הכריעה את ההק והמצוה, ומעת שעשו הכרות עם הצוריים וראו רב הונם ע'י המסחר, התחילו לשאת ולתת עמם ראשונה, כמו שנאמר (יחזקאל כ"ז י"ז) יהודה וארץ ישראל המה רכליך בחמי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי, ועינינו רואות שהוכיח ה' את עשרת השבטים ודבר אתם קשות על שהלכו בדרכי הגוים אשר סביבותיהם, גם על אשר בחרו במקנה וקנין וילמדו מעשיהם ויעשו עול ומרמה גם כזב ושוד כמוהם, וכנה אותם בשם כנען, כמו שנאמר (הושע י"ב א' ט') סבבנוי בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל כל היום כזב ושד ירבה, כנען בידו מאזני מרמה לעשק אהב, ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי וגו' ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (ועיין רש"י שם).

פרק סג

וכן מה שבא בתורה משמטת כספים, ואזהרות לקיחת הנשך והתרבות; [לא תשיך לאחריך נשך כסף, נשך אכל, נשך כל דבר וגו'] יובן בזה הלואה מועטת הנהוגה בין איש לרעהו, מצרכי הבית והשרה, ככור חטים לאכילה או לזריעה או בהמה לחרישה, או כסף מה לצורך הכרחי, וכמו שאמרה (שמות כ"ב כ"ד) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וגו' לא תשימון עליו נשך: ודבר הכתוב בהוה, כי לרוב יהיה הלוה עני ישראל, והלואה כזאת נקראת בלשון המשנה בשם גמילות חסד, להבדילה מן הלואה רבה הנהוגה במסחר (ובלה"ק אין למושג זה שם מיוחד ונכלל בשם הלואה). ועיין באוצה"ש בשרש נשך מה שהביא בשם חכמי צרפת הסנהדרי גדולה, מה שהשיבו בשנת תקס"ו להקיסר בפאריז על ענין הנשך הנזכר בתורה (ועיין ספורנו והבאור למהרמ"ד (דברים כ"ג כ"א), ובאה"ש שרש כנע ושרש נכר), ומי משלמי הדעת יהשוב שכונת התורה היתה כאשר ישא איש סוחר ברעהו משאת אלף דינרי זהב למסחר וקנין שאסור לו לקחת ממנו רבית, הלא ימוטו מוסדות המסחר ואשיותיו היש יחרסו, כי גם הסוחר אשר לו כסף בהמון רב לא ימלט ממשאת כסף פעם בפעם, ואיך תגזור החכמה העליונה אזהרות וצוואות הבלתי אפשר לעמוד בהם, אבל האמת

הוא כמו שבארנו¹) ומוכת מזה שלא היתה כונת התורה מעולם אל המסחר הרב, ולא היה אז, והעד שכאשר החל המסחר הלוך וגבור בבית שני אצל אומה הישראלית, היה מן ההכרח לתקן אז במסחר איזה תקונים, כפי הזמן והמקום, וקמו חכמי הדור ההוא ותקנו תקונים כפרובול וכדומה. ומה שלא נגדר בפרוש בתורה איכות המסחר הראוי לאיש הישראלי לעסוק בה? ואיזה הוא מההכרח לתקן המדינה וכדומה, הכל באר היטב? נאמר כמיש החוקר הגדול הרמבמ"ן בענין דומה לזה, שרצה הקב"ה שלא ישאר הענין על שיעור מסוים ומדרגה אחת מצומצמת, כי אם ישתנה בשנות הזמנים ויתחלף בחלוף הקורות, והכלל שבדברים כאלו הראויים להשתנות כפי הזמן והקורות, אין לגדור גדר מסוים ולהגביל את האדם לאמר עד פה תבא, כי מה יגביל הדבר המתמיד והמדובק? ומי יתן קצבה לדבר שאין לו קצבה? אבל מסור הדבר הזה ג"כ בין יתר הדברים הנמסרים לחכמי הדור ושופטיו, כמו שמבואר במשנה תורה (י"ז, ט"ו י"א), ועל פיהם נעשו כל התקנות והגזרות לפי הזמן והמקום מימות משה רבינו ע"ה עד היום הזה.

פרק סד

גם בימי פטלאמאעאוס פילאדעלפוס (Ptolomäus Philadelphus) מצינו שהיו הרבה מהיהודים עוד שוקדים על עבודת האדמה והכרם (אף שכבר התנוססה במו תשוקת המסחר) כמו שכתב החכם היוני אריסטיאה (Aristeus) חצרוני של המלך הזה²) אל פילאקראטי (Philoerates) אחיו (עיון בספר הדרת זקנים) וז"ל היוני הזה: כי המחזו (של ירושלים) על הרוב בקעות ועמקים יעמפו בר וגם שארית המדינה אשר היא הרים וגבעות, וצריכה עמל אנוש לעברה ולשמרה, הנה להיות אכריה וכורמיה שוקדים מאד על עבודתם, לא תחסר מתת יבולה לשבע וכו' עבודת האדמה בארץ הלזו רבה היא באמת ושוקדים עליה מאד,

¹) ובלאמת הסלמוד מתמיר מהל עד קצה האחרון באיסור רבית לפילו במסחר, ואפילו חזק רבית, כנדי שלא ללאת מספק כל שהוא מאזכרת הסורה, וכן מדקדקין בלאת הכשרים שבישראל בדבר הזה, אך יען שאין רוב האזכור יכולים לעמוד בזה במסחר, לזאת כנדי ללאת כל ספק, הסקינו רבותינו האחרונים שיכתוב סיהודי ליהודי בשטרם "היתר עיסקא", כוודע. — וכ"כ היה חמור בעיני חכמי הסלמוד עון זה של רבית, חעפ"י שאמרה הסורה "לנכרי תשיך" (כ"ל רשות לך לקחת ממנו רבית), אמרו ככל זאת על פסוק (בשהלים ט"ו) כספו לא נתן כסף, אפילו רבית דגוי (מסכת מכות כ"ג).

²) וזה היה אחד מהמשולמים אל הכהן הגדול לעזרז אחיו של שמעון הצדיק, ובעשות כהוה החכם רח"ס (בשער הדרת זקנים הנדפס עם יתר החלקים ע"י החכם הזה פעם שנית בצנליון תקנ"ד וכן במעבר לדף השער) בשם שומר הספרים עיי"ש, אבל שומר הספרים היה החכם היוני דימיטריאול חיש פאליריאול (Demetrius Phalereus), ויען שראיתי שרבים העתיקו מדפוס זה וסמכו על רח"ס הזה, על כן מלאתי מוכרח להודיע זאת, ודרך כלל אומר שכל הספר דפוס הכל"מ עשתיים.

כי ע"כ רבו בכל המחוז נטעו נעמנים של זיתים וכל מיני תבואה וזרעונים, עם כרמי חמד ונחילי רבש ותמרים, ויתר מיני עץ פרי אין מספר, גם הצאן והבקר מאלופות מרבבות, ומרעותן רשן ושמן בכל אשר ילכו, עייש הדברים באריכות, וכן כת הנזירים שהיו בסוף בית שני הנקראים עם ער שהזכרנו, היו כלם עובדי ארמה, עיין יוסיפון לרומיים הג'ל (ספר קדמוניות לעברים ספר י"ח סוף פ"א). וכן מצינו עוד בסוף האלף החמישי שהיהודים שגרו סמוך לנינוה היו עובדי ארמה, ומאתים מהם גרו על הר פארנאס (Parnass) ועבדו בחריצות רבה את ארמתו והוציאו ממנו כל מיני זרעונים וקטניות, וכן נמצאו עוד היום באיזה מקומות מיתר חלקי העולם יהודים עובדי ארמה זעיר שם זעיר שם. כגון הגרים על הגבנון שפארטעל (Cap Spartel) למערבו של טאנגער (Tanscher) מתפרנסים מנטיעת עשב המטאבק, ובכמה מחוזות על הרי קויקאזיען (Kaukasische Gebirge) מתגוררים היהודים בכפרים ומתפרנסים מעבודת הארמה ומגדלים בהמות, ובמחוז סוריןאם (Surinam) שבאמריקא (Amerika) המה מאז בעלי קרקעות מופלגים.

מכלל דברינו אלה יוצא לנו: (א) שעסק העקרי של איש הישראלי למחיתו בימי קדם היתה עבודת ארמה, והיתה כבודה ורצויה מאד בעיניו. (ב) שדת תורתנו הקדושה לא לבר שאינה מתנגדת לעבודת הארמה, אולם גם תצוה עליה. (ג) שאיש הישראלי מסגל לעבודה זו גם היום ככל האדם מדת וזולתו בהפך מה שאומרים בעלי ריבנו שדת תורתנו מתנגדת לזה, ושאינו הישראלי בטבע מסגל אל עבודה זו. (ד) שהמסחר היה זר מאד בעיני איש הישראלי בימי קדם ולא ידע מה הוא ומה שמו, אך בניהם אשר קמו תחתם התערבו בגוים וילמדו מעשיהם מעט מעט כמו שבארנו, עד שלפני כמה מאות שנה הלך וגבר בעינינו עסק המסחר והרגלנו בו עד שהיה קרוב לטבע קיים לאיש הישראלי. (ה) שהתורה לא אסרה המסחר לגמרי; על כן לא גדרה בפרוש איכות המסחר הראוי לאיש הישראלי ולא כמותו להיות דבר זה נופל תחת שני הזמן והמקום, וכל אדם רואה שהמסחר הוא הכרחי במדינה ובפרט במקומות הללו ובזמן הזה הוא הכרחי עבודת הארמה והמלאכות, אבל לעזוב מכל וכל עבודת הארמה והמלאכות ולאחוז רק במסחר הוא דבר מתנגד אל השכל ואל התורה.

פרק מה

וכאשר נתורה לדעת סבות הדבר, שאבותינו עליהם השלום (שהיו לפני כמה מאות שנה עד קרוב לזמננו) בחרו רק במסחר ועזבו את יתר המחיות (וכאשר באמת הובה עלינו להפך בזכות אבותינו הקדושים ע"ה) שתיים הנה נסבתו: (א) בראותם את עצמם נרדפים ושנואים בעיני המלכים והכוזרים והעם אשר ישבו בקרבם אז (טרם זרח עליהם עוד אור ההכמה וההשכלה מויסקלעוונג) והיו מטולטלים ומגורשים מגוי אל גוי זמן ממלכה לממלכה, ולא מצאו בארמת נכר מנוח לכף גגלם, מוכרחים היו לעזוב מכל וכל את עבודת הארמה ולבחור למחיתם המסחר

במקנה וקנין ומסחר הכסף למען יהיה טובם בידם מוכן בכל עת ובספם והונם צוררים בכנפיהם, ואם יעבור עלינו ד'מ איש נכרי ויתגורר אתנו ימים או עשור עד עת בוא דברו לעזוב את העיר הזאת וללכת באשר ילך, הנשאל אותו מדוע לא יבנה לו בית בקרינתו ולקנות לו שדה לעבוד את אדמתה או לנטוע כרם וגפן, וכן עינינו רואות שהנוצרים הגרים תחת ממשלת דתות אחרות (המעיקים למו) כלם מסתפקים א'ע רק במסחר, כגון הקאפטען הנוצרים שבמצרים והארמענער הנוצרים, והגריכין. ב) אף אם היו חפצים אז לעבוד את האדמה לא הניחו להם העמים כמו שמבחר החכם הנוצרי בוכהאָלץ בספרו הנזכר ובהקדמתו לספרו (Actenstücke) עיי'ש'1) ולהיות המסחר בימים ההם היה כמעט זר לכל ממלכות אייראפא והיהודים להיותם מקדם בערי אזוי ידעו כמה מהם את המסחר כמבואר לעיל, הניחו להם המסחר להתפרנס ממנו ועמו גם כן מעט מהמלאכות ואומניות וההכמות הנוצרים נשאו על עבודת האדמה והמקנה וכיוצא בו, ולא הניחו את היהודים להתגדר במלאכתם ומחית ידם, וכאשר היו אח'י ג'כ המלאכות גברו בארצות אייראפא אצל הנוצרים ויפרחו מאד, השתדלו לגרש אז את היהודים מהסתפח גם באיזה מלאכה או אומנות, עד שנשאו באין עבודת האדמה ובאין מלאכה ולא נשאר אצלם לחיותם כי אם המסחר לבד ומעט שהתפרנסו עוד מאיזה חכמה ויהי בזמן מהומנים אחר אשר היה הלוך וגבור לאט לאט בין אנשי הסגלה מעמי אייראפא למוד החכמות והלמודים וקמו ביניהם רופאים ומטבעיים וכיוצא בו היו משתדלים להעביר היהודים מפרנסת חכמתם ג'כ תחת אשר לפנים היו הרבה מהם רופאי המלך והשרים²) ומלמדים בבתי מדרש החכמה של הנוצרים כמבואר לעיל, בין כה וכה לא השאירו העמים למחית יהודים כי אם המסחר לבד.

וכמו שבכל המלאכות והלמודים וכדומה, כל אשר יתרבו נושאייהם, ותגבר ההשתדלות והחריצות בהם, כן יוסיפו אלה תת כחם לבעליהם; ע'כ אין מהתימה שכל מה שנתרבו אז הסוחרים בין היהודים כן גברה השתדלותם וחריצותם במסחר. נוכפי ערות החכם קאמפע (Kampe) המציאו היהודים את מסחר השטרות (וועקסל געשעפט) וברבות השתדלותם וחריצותם הגדולה כן גברה עמם הצלחתם עד שהיו נמצאים בהם עשירים בתכלית ההפלגה, והוא דבר טבעי מאד שהפוכי בעסקא מביא לפעמים אנשים פרטים לתכלית העשר; מה שאין כן בעבודה ומלאכה, אם שיש בהם מחיה כללית ובעליה רחוקים מההפסד עכ'פ רחוקים המה

(1) והחכם ר' גדליה יהוי' ז"ל יספר לנו איך בזמן הר'א"ש ז"ל עמדו היהודים אשר צפרם לעבוד את האדמה כצפרים ולא הניחם המלך ג'כ צע'ת אחד מיוע'זיו ודוקא ישארו צעירות וכו', עיי'ש: (2) גם הפעבסעע לקחו יהודים לרופאים (לייבערלעטע) אף שיהיה זה נגד החק (דעס קאנאלישע רעכט אין דערקערעטלעין. 11. 28): כגון הפאכסעט באניפאליאוס הששי לקח לו לרופא את היהודי אנגעלא די מאנטאלעט, וכן הפאכסעט יוליאוס השלישי באמנע המאה השש עשרה לקח לו לרופא את היהודי וויטאלע אלאקיינא ואת היהודי הנופא עטאדארט דע זאטערדאטי.

גם כן לסבב לבעליהם עשר מופלג והון עצום, ובראותם שהיהודים גברו חיל והרבו עשר התקנאו בהם מאד ונתנו עיניהם להרע עמהם, וכבר אמר החכם מכל אדם: עשר שמור לבעליו לרעתו, וחכם היוני כאשר שאלו מדוע הכסף לבן במראהו? היתה תשובתו: לרובי מקנאיו, והגיע ליהודים מה שהגיע מהרעות והצרות העצומות פעם בפעם בעבור הקנאה כמפורסם בכל ספרי ד"ה לעברים ונוצרים, ואין מהצורך לזכרם הנה לגודל פרסומם, ואין כאן מקומם גם כן:

אך כעבור לילה עם ענני אפלתו כן עלו בתהו ויאברו עבי הסכלות אשר כסו על יושבי אייראפא עד הנה, והציץ ממורח שמש אור החכמה וההשכלה (ד"ה אויסקלענונג) ויעווב את אהל הפתו אשר היה לו בתחלה פֶּעֶרֶב, ויטע את אהל אפרנו בממלכות אייראפא, עד שגם ההמון מהעמים ההלכו בחשך ראו אור גדול, אף הם נצפרו במצרף ההשכלה והביאו לבב חכמה, גם מוסר ודעת ותורת האדם מצאו ביניהם מכון לשבתם, ומלכיהם ונסיכיהם שקמו בהם, מלכי הסר ורחמים המה, וחכמים מחכמים, לא כמלכים הראשונים אשר היינו אז בארצם כספר צרפת ופורטוגאל וכדומה, וכל העמים היום הזה כבר הסירו מקרבם לב האבן ועזבו משובתם אשר היו בה, גם קנאת הדת ושנאת האמונה אשר מלכה בקרבם אז כבר נגרעה וזועה ונשברה קרנה, וכל עמי אייראפא כקמן כגדול מתאמצים היום בתקון המדות ומבקשים אהבת האדם בכלל מבלתי השגיה על עמו ודתו, ובכמה ארצות אייראפא כבר נתן חירות ליהודים ובפרט במדינה זו ממלכת רוסיא גברת הממלכות (יכוננה עליון) אשר מאז היתה לגוי לא הרעו עמנו, ולא שמענו ולא ראינו בשום ספר מדברי הימים שהממלכה הזאת עשה אתנו איזו רעה בטח ישבו עמהם אבותינו מעולם, וגם אח"ז בהצותם פעמים רבות את מלכות פולין ויבואו לארצם שאנן ישבנו תחת שבטם, ומיום שבאנו תחת כנפיהם בהנחל עליון למו מהוות האלה אשר אנחנו בקרבם אך טוב וחסד נשבעה, וממלכה זו משתדלת בכל עוזה ואונה להרים קרננו ומבקשת אשרנו והצלחתנו, ותתן לנו הרבה מזכות המדינה (ציינער רענט) כאחד אזרחי הארץ, ורשות נתן לנו לעבוד את ה' אלהינו כרצוננו וכפי דת תורתנו, והאיש הישראלי התפץ ימלא ידו לכל עבודה ומלאכה ולמור החכמות והמדעים בכל בתי הספר ומדרשי החכמה יחד עם בני השרים והסגנים אשר במדינה או לבנות לנו בתי ספר מיוחדים, גם בתי הנוך מלאכה לטפינו ונערינו ולעשות מסחר וקנין כאחד התושבים, גם לבנות לנו בתי מלאכות (פאבריקען) ולנטוע כרמים ולקנות בתים קרקעות ושדות ולעבוד עבודת האדמה ולשבוע מפריה.

ועתה אם כן לא כן אנחנו עושים היום הזה, יום צמחה לנו ברכה, והגדיל ה' לעשות עמנו ישע רב, ואנחנו מחשים ומומנים ידינו בצלחת מבלי לאחוז באיזה עבודה או מלאכה כאשר עשו אבותינו הקדמונים ורבותינו בעלי המשנה והתלמוד, או ללמוד איזה הכרחי מדרך ארץ כמו שעשו אבותינו הקדמונים, מה לנו כי נדרף שכס אחד רק אחר בצע המסחר, כאלו הוא לכד נשאר לנו מכל מחיה זולתו, הימים הראשונים נפלו כבר, אין שטן ואין משבית היום לעשות בכל מלאכה וללמוד איזה אומנות מכל אשר תאוה נפשנו להתפרנס ממנה, אך יד

ההרגל עשתה זאת ע"כ אומרים לא נחדל מעשות מקנה וקנין גם אנהנו גם טפנו פן נגוע ברעב ומתנו, פקח נא עמי עיניך וראה מסביב לך כי כשפעת נחלי עדן יזרמו לפניך היום חסדי מלכנו ושרינו פרצו גם עברו גבול אשר גבלו הראשונים, בחר לך אחת מהנה להיות ירך וראה בשוב גם מעבודת האדמה אל תקפוץ ירך, דע נא וראה כי מעשה אבותיך הוא מעולם, בה הצליחו ויחיו חיי נעימים וצדק, בה האריכו ימים על האדמה, והוה ממעט בסחורה וורה הלאה מכפיך כל בצע מעשקות וכל און ומרמה שלה הלא המה כרוכים על עקב המסחר הקטן והדל (כמו שנבאר להלן א"ה), מלבד מה שיש בו ג"כ מאיסור העברת המכס, כי עונו גדול מנשוא, ומי יודע כמה אנשים צדיקים וישרי לב יפלו לפעמים ברשת זו חנם על לא חמס בכפם בעבור מעול וחומץ אחד, בעבור איש זדון ומרמה האץ להעשיר, ומוסף לזה שהוא איסור גמור עפי" דת הקדושה, עוד יש בו מחלול השם, ואם עון זה אחד הוא בכמותו הלא רב הוא היום באיכותו, כי כמה איסורים חמורים נגררים אחריו כאיסור הלול שבת, ועוד ועוד, כי אדם בהול על ממונו, ומי יראה הונו הולך לטמון ולא יתרים נגדו בכל מאמצי כח ובכל ערמות ותחבולות אולי ויכל להצילו (ועיין לעיל פרק נ' מה שהעתקנו ממסכת שמחות). — ואם כן הוא אין מהתימה שהסבנו לנו עבורו כמה גדופים ושנאות, וכמעט האברנו ע"י בכמה דברים את זכות האזרחי (דלס זינגנערעקט), ודוגמא אחת אראך בזה וממנה תקיש על השאר, מדוע גרשו בזמננו זה את כל היהודים אשר ישבו בכפרים מלא רחב כל גבולי רוסיא חמשים ווערסט, ולא עשו כן לכל בעלי דת אהרת הגרים הרבה במדינה זו? מדוע? האם בעבור שנאת הדת? זה אינו כמבואר, או מדוע לב ואכזר? חלילה! לאיש חכם עשות רשע ועול מה, ולנדיב מדבר בליעל, אך בעבור העושה והעול הנעשה בהעברת המכס כמפורסם, ומן האמת הוא שרוב המסחר הקטן קשור בעול ובחמס, לא ימלט בעליו מהם כל הימים, ומה לנו אם נעשה העול בין איש לרעהו באונאה והדומה, או להמלך בהעברת המכס, כי שניהם כאחד שווים באיסורם, בין מצד התורה הקדושה בין מצד המוסר ותורת האדם, ולא דלא תגנוב ואיסור גזל ואונאה הוא אזהרה בתורה נגד כל העמים ולא דוקא ישראל¹⁾, עיין רמב"ם הלכות גנבה והלכות גזלה, והסמ"ג

(1) וז"ל הרמב"ם בפרוש המשנה (כלים פרק י"ב משנה ז'), אין מותר לדלס שיקיים דינר הו מעה יחסר ממנו השמות וכו' וכ"ש שלא ישחמש זה או יטעה זה את הגוי, וזה אשר ידמו המון האנשים וקלם מהיחודים, שזאת ההטעה מותרת עם א"י הוא טעות ודעת בלתי אמתית, אמר ה' יתברך דדין קנינו במוכר עמנו לעבוד עבודה גלולים או לע"פ עממה כמו שכל וכו' וחשב עם קונהו וזל" (ב"ק ק"ג) יכול יגלוס עליו ח"ל והשב ידקק עמו בחשבון, וענין יגלוס יערים עליו ויטעהו, ואמרו אם כן דברה תורה בנכרי שחמת ירך, ק"ו בנכרי שאינו ח"י, אם החמירה תורה על גזלה של נכרי ק"ו על גזלה של ישראל, וכן אינו מותר הכדוי והסתבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפים על הנכרי, אמרו (חולין ז"ד) אסור לגנוב דעת הכריות, ואפי' דעתו של נכרי, וכ"ש בדבר שיכול לנח לידי הלול השם שזהו חטא

לר"מ מקוצי ועיין ספרי בית יהודה, וספרי אפס דמים¹, ועיין בספרי הגדול זרובבל. — ובאמת עינינו רואות שבכל הדברים הבלתי נוגעים למסחר הבלתי רצוי, גבר חסד הקיסר יר"ה עלינו מאד, וכאב את בניו ירצנו, כמבואר לעיל בדבר השופטים, ובאלה רבות, ולהיות הדברים האלה מפורסמים לנו מקטן ועד גדול, ע"כ הדלתי לפרטם, וחשבתים לשפת יתר.

פרק טו

מעתה ישאל השואל א"כ מדוע רק עלינו יצא הקצף הזה? האם סוחריו וזולתנו לא יעשו עולה במסחרם? האם לא יוננו איש את רעהו? האם אינם מעבירים על המכס? האם לא נמצאו סחורות האסורות גם במחוזות המדינה אשר לא תדרוך שם כף גגל ישראל? האם בתי האסורים אינם מלאים גם מעושי עול וחמס ומעבירי מכס מן אינם ב"ב? וכן להפך, האם לא ימצאו בקרבנו אנשים טובים וישרים הרבה אשר ידוהם חף מעול וחמס? או אנשים אשר נוהרים באיסור העברת המכס? ומי יכחיש זה? צדקת אחי! אענהו, אולם אישיבך מלים ויבורר לך הדבר היטב: מן הידוע שרק מקצת העם המעט מן המעט (בערך המון רב) מן הנוצרים וזולתם כבעלי דתות אחרות אשר במדינה עוסקים במסחר, אבל רוב ההמון עוסקים בעבודת האדמה ועושים במלאכה וכדומה, ומאלה העוסקים במסחר הם עפ"י רוב העשירים בעם הגדולים ומסחרם גדול ונעלה מאד, והוא (ר"ל המסחר הגדול) עפ"י רוב נעשה בצדק ובמשפט, והסוחרים הקטנים והרוכלים המהזירים בעירות ובפתחי התורים התשודים על העול וחמס, מעט המה בערך הסוחרים, ובפרט בערך המונם הכללי, לא כן אומתנו רובה המה סוחרים קטנים ורוכלים (ומעט המה בערך המוננו, הסוחרים הגדולים העושים מסחר רב לאלפים ולרבבות אשר מסחרם ג"כ נעשה בצדק ובמשפט) ומקטן ועד גדול האנשים ונשים וטף כמעט כולם מחזירין על פתחי הבתים וקנה המדה בידם וטוברים כל מכר

גדול, והנעם לאדם הכונות רעות ולאו הרעות כלן אשר בחר ה"י שהוא יתעב ויתעב עושה, אמר (דברים כ"ה ט"ז) כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עול וכו' עיי"ש. ועיין בעקרים (מאמר שלישי פרק כ"ה) בד"ה ולא תחיר הרבית עיי"ש, ועיין בספר השמוש להגאון יעב"ץ זצ"ל (וביחוד בקונטרס הנקוב בשם שצמ לנו כסילים) מעיין הזה הרבה מאד, והעתיק לך פה מאמר אחד משם בקצרה וז"ל: הרמאות נאסר לנו לנמרי בכל אדם שיהיה וכו' גזל הנכרי אסרה לנו תורה וכו' ואפי' באותם העובדים אליהם בהחלם מכ"ש באלה האומות (הנוצרים) המאמינים ביסודי תורת משה רע"ה, וכבר נודע שאינם בכלל נכרים אל לנו, וגם יש להם יחס אחוה עמנו לפי דעת רבים וכו' עיי"ש.

¹ ספרי זה אפס דמים נחקק גם ללשון אנגלית (ענגליש) ע"י החכם המהלל דאקט. לעזי מלאנדאן, וגדפס בלאנדאן, (Efés Damim I. B. Levinsohn Transl. Dr. L. Loewe, London, M, DCCCLI).

קמן, הבלתי יצויר כמעט להמלט מעול וחמס, כי אין הקומץ אשר ירויח בצדק וביושר יספוק לו לפרנסתו ופרנסתו אנשי ביתו כמו שנאמר ראש עושה כף רמיה, ואיך יוכלו להרויח אף המעט מן המעט, אם על קונה אחד ירבו מוכרים לאלף? ומה יעשה איש כזה הרואה בניו סביב לו באין מזון וטרף באין כסות בקרה? ולו יהיה הצדיק והישר בבני אדם, הי נפשי! לא ימלט מעשות עול ועשק באשר יוכל, בהיותו במצב שפל כמוהו? ולא אוכל עצור מבלתי אערוך לפניך פה דברי חכם גדול ומפורסם בחכמי הנוצרים מה שכתב בענין זה, אף שהפרזו הרבה על המדה, ובכל זאת הלא שמץ דבר נשמע בו, וזה תוכן דבריו: היהודים הנמצאים אתנו יכוננו בפי המוננו הרב בשם רמאים (ידה כל לב שומעו), ומאד זר הרבר בראשית ענינו איככה נוכל לצייר אומה שלמה שכלה עושה רמאות; אבל יותר נפלא זור הוא לצייר אומה שלמה העושה מסחר וקנין קמטן כגדול (ובפרט הגרים בפולין) עכ"ד, רוצה בזה שאין הרמאות טבע קיים ח"ו לאומתנו (כאשר ידברו עתק אויבינו יסכר פיהם) אולם הרבר תולה במקרה המסחר וקנין, אשר לא ימלט ממנו שום אדם מאיזה אומה ודת, והוא המסחר הקמן והדל כמו שבארנו, ולהיות רוב אומתנו מספיקים במסחר הזה ע"כ לא נוכל הסר מאתנו עקשות פה ולזות שפתים מעשות עול ועשק הבלתי רצוים בעיני ה' (כמו שנאמר כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עול, מלבד האזהרות הפרטיות הנזכרות בתורה ומפורשות בדרז"ל¹) ושנאים בעיני הבריות, עם מה שיש ממנו מחלול השם והתורה, כמו שאמרו (יומא פ"ו) ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ירך שיהא אדם קורא ושונה ומשמש ת"ח²) ונושא ונותן באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אשרי פלוני שלמד תורה וכו', עליו הכתוב אומר, ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, ובזמן שאדם קורא ושונה ואין מקחו ומתנו נאה ואין מו"מ באמונה, אומרים עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה וכו', אשריהם לבני אדם שלא למרו תורה וכו', עליו הכתוב אומר באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו (ע"ד הלעג והבוז בהפך מה שנאמר ולציון יאמר איש ואיש ילד בה), ע"כ, וזהו שאחז"ל (אבות פרק ג' משנה י') כל שרות הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה

¹ א"ס חמתי חספיה פה כל המקומות שדברו בזה חז"ל, לא יכילם המקום פה כי הדל מספר לנו כי אין מספר, אצל מ"מ רחוי וכפון הוא להזכיר מאמר אחד מהרות כהנים ממת לדק, וחז"ל (שם פ' קדושים סוף פ"ח): על הנאי כך הולאתי להכס מארץ מזרים שקבלו עליכם מזות מדות שכל המודה במזות מדות מודה ביניאלת מזרים, וכל הכופר במזות מדות כופר ביניאלת מזרים עכ"ל.

² שמוש ת"ח הוא הגמרא והלמוד הטלוי כסברא והמבאר כתימת המשנה, כן פרש רש"י פה בזומא וזיתר מקומות, עיין ברכות פ"א גדולה שמושה ש"ה, ובפרק כ"ד מצרכין, איזהו עם הארץ, ובפרק שלשה שאכלו שמוש ת"ח וכו', ובפ"ק דשבת מעשה בהסיד אחד ששניה הרבה וכו', ושעמתי רבים שמפרשים שמוש ת"ח כפשוטו ר"ל שירות ועבדות, והשבוש הזה מוסכם אצל עמי הארץ זמננו, ע"כ לא חשבתי למותר להזכיר פה פרושו החמתי.

הימנו וכו', ודע ששם בריות כולל כל אדם מאיזה דת שיהיה (וכן משמע בספר בפסוק ואהבת את ה' הנוכר, ועיין ברכות (י"ז א') ב'ד'ה לעולם יהא אדם ערום ביראה וכו') ועל דרך ארץ נאמרו פה הדברים האלה.

פרק סו

לכן אחי ועמי! הדלו לכם מן הדרך הזאת הבלתי רצויה לפי חקי התורה וחקי המדינה, אספו זקניכם ראשיכם ושופטיכם, והבו לכם אנשים חכמים ונבונים ויודעים בטוב תקן הכללי, וימתיקו סוד יחרו לתקן המעות הוה, ולמצוא איוו תרופה למחלתנו, אחר בקשת העזר מאת ה' גדול העצה ורב העלילה, ובהסכמת עצת אדונינו המיטיב החכם הקיסר יר'ה, החפץ מאד באשרכם והצלחתכם, וכל מאויו לראותכם אהובים ורצוים בעיני אלהים ואדם, יחד עם כל העמים והלשונות אשר בתם לבבו ובתבונות כפיו ינחם, כאשר גם אנחנו חפצים הצלחתו והצלחת כל הנשבע בו, וכאשר נצטוינו מרבותינו אבות העולם (אבות פ"ג משנה ב') הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, וכמו שאמר הנביא אלהי בשם ה': דרשו את שלום העיר אשר הגליתו אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' וגו' (ירמיה כ"ט י') וכמו שמבואר באריכות בדברי רבותינו ע"ה בכמה מקומות¹ ודוגמאות כאלה מצינו בספר אסתר, בברוך, בפילון, ביוסיפון, עיין מאור עינים (פ' נ"א) ותשועת ישראל (פ"ג א'), ואם על המלכים הקדמונים שהיו עובדי אלילים נצטוינו לדרוש ולהתפלל בעדם לה' ולברך עליהם, כמו שאמרו ז"ל הוואה מלך ממלכי אוה"ע, אומר ברוך שנתן מכבודו, על אחת כמה וכמה על מלכי צדק וחסד אלו אשר אנו חוסים בצל כנפיהם, המאמינים במציאות עצם נצחי אשר ברא את השמים והארץ מאפס מוחלם, ומאמינים בהשגחתו ובהשארת הנפש ובשכר ועונש, אוהבי צדק המתנהגים בחכמה ומוסר, ע"כ בטוב טעם ודעת אנתנו עם ישרון עושים בכל תפוצות הגולה, והננו צועדים בעקבות אבותינו הקדושים ובמנהגם מקדם להתפלל בכל שבת וימי החג ולשאת הנה בעד חיי הקיסר יר'ה ובעד הצלחתו והצלחת כל הנלוים אליו ממשפחתו וקרוביו ושריו ועבדיו וחילו ועמו, כפי המטבע הנדרס בסדרי התפלה.

ובזה נוכל אנתנו בית ישראל להתפאר באמת נגדה נא לכל העמים וזלתנו איך גדולה ויקרה היא אצלנו אהבת המלכות, ואקוה שגם העמים בעצמם יתנו עדיהן ויצדיקו דברינו אלה, יאמר נא מי מאנשי ריבונו אם ידע או שמע שעלה

¹ מצינו שכל מי שהיה רוצה להסדק אל חכמת הנזירים שהיו בזמן בית שני הנקראים אסיים (עכעער) שהזכרנו לעיל, ואחר שעמד בכל הנסיונות שסוהו שלם שנים, הסתו עמו ראשי החכמה חזוה תנאים, ובתוסס היה שישחדל בשלומה של מלכות אשר תמשול במדינה צימיו, ולעבוד חסיה בכל נפשו ומאדו ובלב נאמן, באמרט שכלעדי חפץ ה' לא יגיע חדס אל כסא מלוכה, עיין יוספון לרומיים (ממלחמות היהודים כפר שני פרק ה').

מעולם על לבנו או על לב אבותינו מיום בואם לאירפא בכל מקומות מושבותיהם להתנגד נגד שום פקודת נגיד ומצוה מהנוצרים יהיה מי שיהיה, ואצ"ל למעול מעל ולמרוד בהם חלילה או להיות נמנה בקושרים שקמו לפעמים באיוו מדינה, אבל אדרבא בכל מאמצי כחם היו משתדלים תמיד לגלות און מלכם מכל קשר ומרד אם היו יודעים, והערו את נפשם למות בעד חיי נסיכם ואשרו, ואף נגד הממלכות שהוסיפו להרע עמהם לא נטרו איבה ושנאה, אבל בהפך השתדלו בשלומם וטובתם כל הימים, כי כמעט הוא דבר מוטבע בנפש איש הישראלי להיות אוהב בכל לבבו את מלכו ונסיכו בתכלית האהבה, ומכ"ש את המלכים החכמים והישרים שבזמנינו כנסיכי רוסיא וההולכים בנתיבותיהם כמלכי פרייסען ונסיכי אשכנז וכדומה המקרבים אותנו בכל אהבה ורעות בכל האדם ושמו כל מגמתם להשתדל בתקונינו לטוב לנו, ולא לבר שהמה משתדלים לתקן הצלחתנו הזמנית, אולם גם לתקן הצלחתנו הנצחית והתמידית ליסד בתי ספר ומדרש, לקחת מוסר השכל ולישר מדותינו וללמוד כל חכמה ומדע וכל מלאכת מחשבת, גם מחזיקים בדרך דתנו, להקים בקרבנו רבנים וחכמים בתורה ובד"א לרעות שיה פוזרה ישראל על גאות צדק ולנהלם על מבוועי המוסר לחיותנו בזה ובכא, וכבר השתדל חכם אהר נוצרי האדון בוכהאלץ לברר את דברינו אלה הנזכרים פה באריכות בספרו הנזכר לעיל ובספרו המתאר: (Actenstücke Die verbesserung des Bürgerlichen Zustandes der Jsraeliten Betreffend, Herausgegeben und mit einer Einleitung begleitet durch Carl A. Buchholz Stuttgart und Tübingen 1815.)

ומי יתן ויתעוררו חכמי ישראל אשר אהבת האמת ואהבת דתם ועמם נוגעת בלבם להעתיק בכמה לשונות אייראפא את ספרי החכם הזה וכדומה מהספרים (הן ממחברי ישראל והן ממחברי הנוצרים) המדברים בטובת אחינו בית ישראל כגון המחברת הנכבדת להחכם דאהם (V. Dohm) והמחברת המפוארה להרב הגאון ר' מנשה בן ישראל המתארת בשם (Rettung der Juden) עם ההקדמה הנפלאה להחכם הגדול הרמב"ם מדעסווא, וספר היקר להחכם וואלפסואהן המתאר בשם (Jeschurun) וספר הנכבד להשלמים היקרים ר' וואלף ור' שלמה (Charakter des Judenthums von Wolf und Salamon) ודברי חן ושכל טוב להאדון הנוצרי לודען (Dr. Luden) תמצאם כתוב על ספר היקר שולמית (Sulamith eine Zeitschrift zur Beförderung der Kultur und Humanität unter den Jsraeliten. Herausgegeben von Dr. D. Frankel, Jahrg. 6. Heft 10. Kap. 7. N. 2.) ועוד מאמרים הרבה המדברים בענין זה ובתקון סדר הלמודים והמוסר, וכל מה שנוגע לתקון כלל אחינו בני ישראל וכו' הנמצאים בספרי השולמית האלו, וספרי זולתם הדומים להם.

שער הרביעי

בהתרת שאלה החמישית

פרק א

ונשאר לנו אי"כ עוד להשיב דבר את חורפינו, על שאלה אחת אשר שואלים ולא ברעת יאמרו, לו דבריק כנים ואמתים, ומסכימים עם התורה ושכל האדם, מדוע עינינו רואות שכמה הולכי נתיבות אלה תעו מן הדרך הטובה, והלכו נתיבות עקלקלות, עברו חק, גם הפרו ברית? ולדעת השואלים האלה, הלמודים האלה היו בעוכריהם, ובאלו מהם היתה נסבה זאת, אם כה יאמרו המתעקשים האלה כאשר יאמר העצל שחל בדרך, אם כה יאמרו שונאי החכמה ומבוזה, אף אני איש אמרים להם (אם שכבר מבואר בהתרת שאלות הראשונות בטול טענה זו ער שעקבותיה לא נודעו, מי"מ לא תרלתי מתת לה יד בפ'ע) ונשאתי עליהם המשל הזה, אשר אמר עליהם הגאון רבינו סעדיה ז"ל (בהקדמתו לספרו האמנות והרעות) וז"ל: ואם יאמר אומר, איך נשים עלינו לדין העיון בדיעות ודקדוקים, עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השעור ותישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת, עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה, ומביא אל האפיקורסות? נאמר: כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם, כאשר סוברים עמי הארץ שבעיר הזאת, כי כל מי שהולך אל ארץ הודו יעשיר, וכמו שנאמר על עמי הארץ שבעירונו, שהם סוברים שהרבר שהוא דומה לתנין בולע הירח ונקדר וכו', והרבה כזה ממה שראוי לשהוק עליו עבד', עיי"ש.

וכמו שיאמין ההמון הרב במדינתנו מכת ההרשה, שמוריהם וקדושיהם העומדים בראשם יגרשו הקליפות והמקטרגים, בהעלותם עשן הטאבאק לפני תפלתם ובספור מעשיהם ומעשה אבותיהם יורידו שפע לכל מאמיניהם, ובשתותם הרבה יין שרף יעלו שמים וישדרו מערכות כל העולמות, ובקבלת כסף די פדיום מאת כל נעזב עזר, וטוב לו, החלי יתרפא, האסור יצא הפשי, העקר באיש ופקד, ועקרה אחרי בלותה תהיה לה ערנה, המתים באשמנים יעמרו על רגליהם, וכל לב ראשי עם הארץ כרצונם יטו, כי רוח כל בשר יחרו וכל אשר להם בירם המה, גם בניהם אשר יולדו למו, במרס ידעו מאוס ברע ובהור בטוב, עודם התולים בהתוליהם ובגללם יתבוססו, כבר נחה עליהם הרוח ויתנבאו, ובמסת כסף המובא למו לעריסותם יעשו לכל מבקש עזר נפלאות, יען שאבותיהם לקרו למו נשמות מכל אשר בחרו מעולם האצילות — נעובה נא אלה הפעם, ונאזין דבר מפי חכמי קרמונינו.

פרק ב

ושמע נא קורא נכבד! את משפט שר וגדול היהודים הרב החוקר האלהי הפילוסוף המעולה ר' אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת, על דברת

החשבים תעני לב אלה על למוד החכמה ונושאה, וז"ל: שבה החכמה למום על בעליה עד שהסכימו בני אדם שהפילוסופים כפרו בתורה ומגלים פנים בה, וזה באמת רחוק מאד מטבע החכם השלם כי הוא האיש אשר יבקש בכל מאדו להמשיך אחר הדת ואחר הטוב הכולל לכל והמשותף להם אשר יובילום אל השלמות האפשרי להם ואל הטוב באמת, ולא ימצא חכם מבני ישראל יהלוק על התורה אלא אם יהיה רע התכונה והמוגז בטבעו, ולא יקרה לו זה מצד החכמה, או שיקרה לו בעבור שלא ראה דברי החכמים כלם על סדר הלמוד ויעווב התורה ולא ידע החכמה וכו', ולכן לא תמצא מהראשונים כלל ואפילו מיתר חכמי האומות שיחלקו על התורה¹) עיי"ש מה שהביא עוד באריכות מזה הענין, או אז תורה כשחר לך האמת, ועיין מה שנתבנו במבוא הספר, ועיין לקמן מה שהעתקנו מדברי בעל עקדה, וכן ראיתי זה ימים לא כביר לאחד המשכילים שמביא בשם מהר"א ביבאגו (מאמר ב' שער שלישי) בספרו דרך אמונה, ובשם החכם ר' יוסף פלקירה בספרו אגרת הוכוח (דף י"ד) כתבנית דברי החוקר ר' אליהו הנזכרים (נראה שכוון המשכיל הזה אל החכם ר' שם טוב בנו, כי הוא חבר ספר הנזכר ולא ר' יוסף, ואם לא ראיתי ספר הזה מעולם, סמכתי על החכם בעל שפתי ישנים שכתב וז"ל: אגרת הוכוח ר' שם טוב בן יוסף בן פלקירה, והוא מוכיח בין הלומדים גמרא ופוסקים, ובין הלומדים פילוסופיא וכו' ומתיר ללמוד פילוסופיא ושאר הכמות, עכ"ל).

פרק ג

שנית מדוע לא יתפלאו השואלים האלה על כמה אנשים שהיו בורים בתכלית הבורות, או על כמה אנשים שהיו בעלי תורה חסירים ואנשי מעשה, ולסוף נהמצו ויצאו לתרבות רעה? כמו הנניח בן עזור שהיה נביא אמת ונעשה לבסוף נביא שקר כהוכחות הפסוקים בירמיה עיי"ש, ויוהנן המלך הנקרא הורקנוס הראשון ששמש בכהונה גדולה ארבעים שנה ונעשה לסוף צדוקי, שני תלמידי אנטונינוס צדוק וביתוס והכת אשר התחברה אליהן שהיתה נקראת על שמם²).

¹ עיין לעיל מה שהבאתי הרבה מהחמיהם שכדוס וז"ל צעבור לדקס והחמיהם וידיעהם את ה' הגדול והנורא, וכדודע מסחקרשטעס (Sokrates) שקדש שמו צדיק, והיה צדוקו כצדקה צדוקו, והחכם הגדול נעפטאן (Neuton) כשהיה מזכיר את שם ה' בן צדבור והן בקריאה השם ראשו בלוימה.

² עיין הרמב"ם אבות (פ"א מאנטיגנוס) ונחלה אבות להשר דון יצחק אברבנאל (על משנה זו), וראיתי להרדב ר' עובדיה מצרעטורא בפרושו לתשנה (חולין פ"א משנה ב' ידים פ"ד מ"ו) שהקראים המה בכלל לדוקים וביהוסים ונזר משרשיהם המה, ואולם לא כן דעת היוחסין עיי"ש כי הקראים מאמינים בשכר ועונש אחר המות, והתחילו אלה הקראים לפי דעת החכם

שבת י צבי שרזי וסיעתו שהיו מגדולי הרבנים, אשר עסקו מנעוריהם בסגופים ומקואות, ובלמוד התורה והקבלה, ואח"ז כפרו בעקר, כמבואר בקצור יצית נובל צבי להרב הגדול ר' יעקב ששפורטש, ובתורת הקנאות להגאון יעב"ץ ז"ל, והמה לא ידעו לא לשונות ולא חכמות, ואף הש"ץ בעצמו לא היה לו ידיעה בלשונות ובחכמות, וכבר אמר הגאון יעב"ץ שם שהמופת הראשי הוא שהש"ץ לא היה משיה יען שלא ידע לשונות וחכמות, והוא חסרון גדול, ומשיה ה' האמתי אשר נקוהו יהיה בהכרח שלם בלשונות ובחכמות עיי"ש, וכת הש"ץ ימ"ש שהיו קרוב לזמננו¹) לא היו מקובלים ולא פילוסופים ולא בעלי לשונות, ובורים גמורים היו, אבל בהפקירא ניחא להו, ויעובו מקור חיים כמפורסם, וכמה מחלובשים אדר החסירות בזמננו הנודעים לנו, עושים זמה ונבלות ותועבות גדולות כנודע לכל, ובפרט בעסקי כבוד וממון, ואולם כל אשא את שמותם על שפתי, ומנעתי אותם תוך חכי, כי חסתי על כבוד משפחתם ועל כבוד ישראל לבל יחולל חזו, ואלה האנשים לא למדו לשונות אחרות ואינם לא מדרקקים ולא חוקרים, אבל אררבא ירחיקו הלמוד הזה מאד, כי אסור הוא בעיניהם, ובכל זאת היו מה שהיו — אולם לא כן המשכילים בחכמות ובלשונות שהמה עפ"י רוב אנשים טובים וישרים²).

הזה בזמן ר' יהודאי גאון ז"ל מעט ושאלו זנו יען שלא רצה לסמכס, ועיין הראש"ד בקבלתו וזכורו מאמר ג' סימן ל"ח וסימן ס"ה.

¹ הכה החדשה הזאת נחדשה ע"י איש פולניא, יעקב (יאקאב) פראנק שמו, שהי דוד שלפניו, ואמר שהוא משיח, ובא למלאות דבר ש"ש שר"י, ובעבור תרמיתו ורמאותו חלה בעיני הדת והאמונה, לכדוהו ויטוהו בעיר שענטיכויא (Częstochowa) במזר, שמה היה כבול עד עת אשר לכדו עם רוסיא המזר הזה וישלחוהו חפשי מכלאו, ועי"ז התגלר (ואמרו רבים שרק למראית עין בא נברית החדשה, אך לא בתמח לב, ככתוב במחברת המכונה בשם: געשערעכע איס רייכע דער עאדטען) אז הלך לעיר ברין וישב שמה, ורבים מהיהודים הגרים במעריין וצפולניא, היו נוטים אחריו, ונספחו עליו, וקרוב לפני מותו קם וילך לעיר אפענבאך (הסמוכה לפראנקפורט היושבת על נהר מיין) ומת שמה, והרובה לדעת עיני האיש הזה הליכותיו ותרמיתיו אשר עשה נהייו יקרא המהברת שזכרנו, והרבה ממנו תמלא בספר השמוש להגאון יעב"ץ ז"ל (בחלק הנקרא שבע מוסר) עיי"ש.

² כאשר יגידון עליהם מתנגדיהם בעלמס, אולם יאמרו שכל טובס וישרס ולדקסס בא להס מסערס דמאכא, מחמת שרזיסי להסתמיה אל חכמי העמים, ע"כ הס לרוב בעלי גומלי הסד ולדקס, ומשאס ומתנס באמונה ודוברי אמס וכדומה, יוסר מהיראסיס והחסידים העוסקים בעבודת ה' יומס וליל, שמתרשלים לפעמים בדברים האלו, ופעס אחת דברתי עס אחד קדוש מערך שני הנשים ידועים אחד משכיל והסס בלשונות ובחכמות, איס הולך ישר דורס ה' ועושה טוב עס כל אדם, והשני איס מפורסס בחסידות קדוש יאמרו לו, אבל עושה נבלות הרבה אוהב כבוד ובלע מעסקות וכאלה רבות, אמרתי לו הלא זה יקרא קדוש וגדיב כי הוא עושה טוב בעמו, וזה הלא נכל יקרא כי הוא עושה רע ואון, אז פער פיו בשחוק ויאמר אלי:

פרק ד

גם מאלה הנראים פרושים ויראים, יש מהם הרבה שהמה גרועים לתכליתן מן כל הכתות הרעות הנמצאות, כאלה שמוכיר הרב בעל ח'ה שער הפרישות (פ"ג) וז"ל: (יש כת) אנשים הסמו תאות נפשותם מהשיג קצת התענוגים כדי שיצא להם שם בפרישות וישבחו אותם (בני אדם) באמונה ובחסד להיות זה סבה הזקה להגיע אל תכלית תאותם (שינטלום וינשאו בני אדם ויכבדום מהונם להסוך נסך בגרונם, עיין טוב הלבנון) והם מחניפים באמונה ובפרישות, בעבור שיבטחו בני אדם בהם, ויפקידו אצלם ממוניהם, ויגלו להם סודותם ויוכלו להזיקם, והם הכת הרעה שבכל הכתות בבני אדם, ויותר רחוקה מן האמת ומנונה מכלם, ובכמוהם אמר הכתוב (ירמיה ט') חץ שחוט לשונם וגו' עכ"ל. ועיין סוטה סוף פרק היה נוטל מדוגמות פרושים וצבועים כאלה, ומכל אלה לא אלמן ישראל במדינה זו בימים ההם בעוה"ז, וכמו שכבר גלה קלוונס ברבים הגאון יעב"ץ זצ"ל בספריו הרבים במה שיש בו ד"י).

וכבר זכר הרמב"ם ז"ל ג"כ (באגרתו לבנו החכם החסיד ר' אברהם זצ"ל) מכתות אנשים הדומים לאלו, שצוה עליו לבלתי התרבק אתם ולהתרחק מהם, וסוים בכת אחת שהיתה בזמנו, וראוי להעתיק פה דבריו, וז"ל: והזק השמירה יהיה לך תמיד מאד מן האנשים השוכנים בין תונים ובין אלכסנדרריאה של מצרים ושוכנים ג"כ בהרי ברברריאה, כי הם יותר טפשים אצלי משאר בני אדם, אעפ"י שהם חזקים מאד באמונה, והש"ת עד רדיון עלי שאין אצלם זכות מזה כלל בכל עסקיהם בתורה ובמקרא ובתלמוד ולא בהיותם דורשים בהגדות ובהלכות, וקצת מהם דינים יאמינו וינהגו בענין הנדה, כמו שיאמינו וינהגו בני מאוס (והוא אומה מן האומות הררים בארצות הישמעאלים) לא יראו הנדה כלל ולא יעיינו

הלא זה עוסק בחכמות, וזה שוגא חכמות כל ימיו, וראוי זה שיקרא קדוש, וזה מין רשע ואפיקורוס אפילו אם יהיה לדיק כנח דניאל ואזוב, ויסרני ויאמר לי: בני הזהר על נפשך מנהו והלאה מלהרהר על איזה קדוש הממנהג בחסידות, אפילו אם תראה שעיור על כל עברות שבחורה החמורות, ומכ"ש בדברים קלים כעסקי ממון והדומה, כי קדושי זמננו גדולים מאד מכל הלדיקים והחממיים שהיו בעולם מאז, אפילו מהנביאים כמפורסם בספרי הקדושים האלו, ואפילו שלא למדו מעוררם כלל לא מקרא ומשנה וגמרא וכו', ידעו כל הסורה בשלמות, ואם באמת הוא פליאה קצת בעיניך ובעיני הדומים לך, מ"מ הלילה להרהר או לשאול ה"ו, ובפרוש הורה לנו קדוש אחד בספרו המ...ת וז"ל: כמו שיש קושיות על הש"י כן יש קושיות על הלדיק הקדוש וכו', כה דבר הקדוש הזה, ואנכי אמנם חלתי לדבר יותר מטוב עד רע באזניו כמו שהורה לנו החכם, באזני כסיל אל תדבר, אבל תמתי בלבי אזי לו לדור שאתה פרנסו, ואזי לה לפניה שאתה קברניטה.

(¹) ולדומה עיין הקורא במעטפת ספרים להרצ הזה, גד"ה וגעוטי משמוע כי קמו גוואלין ופאדאליע וכו'.

בקומתה ולא במלבושיה ולא ידברו עמה ואוסרים ללכת בקרקע אשר דרכה כף רגלה ולא יאכלו מבשר בהמה מרביע האחרון, ודברים ארוכים רבים יותר מאלו וכו', עיי'ש.

פרק ה

ואם כן מה קול הרעש הזה על הלומדים לשונות וחכמות דוקא, אם ימצא גם בהם מי שנהג שלא כשורה, ואולי ראוי להתנצל עבורו מעט, כי מי שיתחיל ללמוד במדינה זו איזה לשון או חכמה מה, ואפילו דקדוק לה'ק מיד ירגנו עליו ההמון ויתנו עליו בקולם כקמן כגדול כגבר כאשה, וכל עול וכל רשע העולה על רוחם מגלגלים עליו ויריעו עליו יותר מכנגב, ויחשבוהו במדרגה יותר פחותית מסין ועברין, ומצוה רבה תחשב בעיניהם להשפיל כבודו בעיני ההמון, וכל הקורם לתת בו דופי או להוציא עליו שם רע למען הבאיש ריחו בעיני העם הרי זה משובח: ואם כן מה יעשה האיש הזה אשר נפשו חשקה בלומדים, אשר כל הונו יתן בערם ואף נפשו ימסור עליהם (כמו שכתב הרמב"ם בהלכות רוצח פרק שביעי הלכה א') שחיי בעלי חכמה ומבקשיה כמיתה השובים בלעדיה, עיין שם) האיש הזה יקבל כל הבזיונות וכל נגעי בני אדם כל זמן שיוכל לשאת, אבל בראותו כי השתרגו עליו על צוארו ולא יוכל כלכל יותר נמל הרעה, מה יעשה, יתחבר את פחותי הערך, ואל בני שובב יתרועע, ויש מי שעומסים עליו הרבה מן הצער והכאב עד שמכריחים אותו לעזוב עמו, וכמו שאמרו (כתובות ל"ג) אלמלי נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא, ואמרו אין אדם נתפס בשעת צער, כי האדם המשולל כבוד ובאין רעים, טוב מותו מהיוו, כמו שאמרו הם זכרונם לברכה או חברותא או מיתותא, אבל על האנשים המתחסדים והפרושים הצבועים וכדומה מאלה שהוכרנו, עבורם לא נמצאת שום התנצלות וזכות, אבל יודעים רבונם ומכונים למרד בו, לתועלת איזה כבוד המדומה או לבצוע בצע — ובלעדי זאת איך טח עיניהם מראות, כי יש בכל כתות בני אדם אפילו בהמוכחרים שבהם טובים ורעים, כי יצר הרע הוא גבור ציד לפני ה', רשתו מאז מזורה לצורך נפשות, ויעלה בסכמתו כרב כפילו סוף, כחוקר כמקובל, כסופר כחכם, כצדיק כחסיד, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואין כונתי בשם חסיד שהזכרתי פה על חסיד עם הארץ, כי זה סתמי רצה לומר אפילו הנראה ירא חטא ועובר ומאמין, הוא במדרגה הבלתי מאמין ממש, וכלל גדול אמרו אבות העולם: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, וכבר נודע פחיתות עם הארץ סתמי אצל חז"ל, כמו שמפורסם בכל הש"ס ומדרשות, ובאריכות בפרק אלו עוברין, ומכל שכן כשמתנהג בחסידות, כמו שאמרו בפרק במה אשה: אם עם הארץ הוא חסיד אסור לדור בשכונתו, ועל פי רוב עמי הארץ והבורים רכי הלב והעצלים הבלתי מוכשרים במבעם לעניני העולם, ידמו כאלו מתנהגים באמונת הדת ובחסידות, ואמונתם היא מחמת פתיות כמו שנאמר פתי יאמין לכל דבר,

כי היא נמשכת מנפש הבהמית לבד אשר אין לשכל חלק בה כמבואר לעיל (שער השלישי פרק נ"ז) עיי"ש, והמה רחוקים מן האמת מאד ומן האמונה הזכה והנקה, ומדרגתם הוא במדרגת הכופר ורשע ערום, וכמוהם כמוהם אמונתם אמונה כוזבת, כי זה אומר על זהב שהוא עץ וזה יאמר על עץ שהוא זהב). — ונסיים בדברי הרב הר"י עראמה ז"ל:

סיום

וכבר יציאנו הרבה מן מטרת חבורנו זה אשר שמנו אליה מנמתנו, והוא מגדר התורה והחכמה אל גדר דרך ארץ, והרחבנו בו הדברים; יען היותו גם כן כמעט חלק מחלקיהן ובלעדיו דרך ארץ לא תתקן התורה והחכמה כמבואר לעיל בהרחבה, ובוה סימנו התרת שאלה הרביעית, בעזר החונן דעת, ואקוה שאלה הראיות שהבאתי והתועלויות הרבות המגיעות לנו בידיעות האלה, די המה לכל איש ישר השכל האוהב התחקות אחר שרשי האמת, ואשר לבבו איננו פונה אל שמי כזב.

ויפה אמר בעקדה (שער ע"ח) וזה תוכן דבריו: אם נמצא לפעמים הכם אחד שסרה נאמר עליו, לא החקירה והעיון גרמו לו שיחטא ולעבור חק, חלילה! כמו שיחשבו הפתאים שבהמונים, אבל זה שסרה הוא בעל חטא בטבעו, כי יצרי לבו רעים מנעוריו, אבל קרה על צד הזדמנות שנתקשמו בחיצוניות ושקדו על דלתות החכמה והתורה, בקרה וערתו וכדואג ואחיתופל, עיין שם משל נפלא מהמדרש (במדרב רבה פרשה י"ח) על פסוק ישי מות עלימו, שמביא הרב הזה, עיין שם דרוש הרב הזה באריכות, ותראה דברים נפלאים, וכל מה שכתבנו פה עד הנה, משוכצים בדברי המשל הזה.

ואנחנו נאמר כמו שאמר הנביא אלהי: ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם וגו' (הושע י"ד י'), והאלהים ישימנו מן השלמים ההולכים בדרכיו, ורגליהם לא תכשלנה נצח.

W 1942: 4885

למוקירי ספרי הרב החכם

ר' יצחק בער לעווינזאהן ז"ל מקרעמניץ .

(6) זרבל, ספר התנצלות בעד רתנו ורבותינו חכמי התלמוד, בארבעה חלקים, מחירו א' רוי"כ המשים קאפ' עם משלוח הפאסט .

(7) תולדות שם, ספר הכולל בקרבו ענינים שונים, המסתעפים מהתנ"ך תלמוד ומדרשות, מסודר ע"פ א"ב (לעקסיקאניש) מחירו א' רוי"כ עם פארטא .

(8) בית יהודה, יסודתו בהררי קדש הרת וקורות האומה הישראלית, ספריה, הנהגותיה, חכמיה וסופריה, הן בתורה, והן בחכמה, וראשי התקנות שנתוסרו בכל זמן ומקום לטובת עם ישראל, בשני חלקים, מחירו א' רוי"כ עם פארטא .

(9) ספר הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל תולדותיו, קורותיו ותכונת ספריו מאת ב' נאטאנזאהן, מחירו 75 קאפ' עם פארטא .

(10) ילקוט ריב"ל, ספר הכולל מאמרי הלצה (סאטירע), מכתבים ספרותיים, שירים, מכתמים, מליצות וחידות, ומאמרים שונים, מחירו עם פארטא א' רוי"כ .

(11) תעודה בישראל, ספר הכולל גדרי התורה והחכמה ודרישות טובות ומועילות, גם תולדות הרבה גדולי ישראל מכל דור ודור, ותכונתם בתורה ובחכמה ובדרך ארץ, מחירו א' רוי"כ עם משלוח הפאסט, סוכנים ומוכרי ספרים ישיגו ראבאט הגון, והדורשים על סכום מועט, יוכלו לשלוח גם פאסט מארקען, כל איש החפץ בספרים האלה, או באחד מהם, יוכל להשיגם על פי האדרעסע של המו"ל ספרי ריב"ל :

БЕРНАРДЪ НАТАНСОНЪ

Варшава, Дзикая № 18.

BERNARD NATANSON

WARSAU DZIKA STR. № 18.